علمي - څېړنيزې غوره مقالې

پوهاند رازقي نړيوال

۱۳۹۴ لمريز کال

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

علمي څېړنيزې غوره مقالې

۲ ټوک

ليکوال :
پوهاند رازقي نړيوال

۱۳۹۴ ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: علمي- څېړنیزې غوره مقالې (دویم ټوک)

لیکـــوال: پوهاند رازقي نړیوال

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېـبپـاڼـه: www.melitahrik.com

کمپوزګر: عبدالواسع تره خېل

ډیزاینګر: ضیاء ساپی

پښتی ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپـکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریك د خپرونو لړ: (۴۱)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

مخ	عنوان	ګڼه
۱	د کندهار چهل زینه	۱
۵	د منډيګک ښار (تپه)	۲
۱۰	بامیان د هېواد د ارزښتناکې فرهنګي خزانې په توګه	۳
۱۲	بالاحصارونه د مذهبي مرکزونو حیثیت هم لري	۴
۲۰	د غزني بودايي پاچهي معبد	۵
۳۲	دنورستان قبیلي، ژبې او لهجې	۶
۴۰	تاریخي حوضونه اوعمراني یادګارونه	۷
۴۸	د وریښمو لار د لرغوني افغانستان...	۸
۵۳	زموږ د غزني هېواد د طبیعي عجایبو څو بېلګې	۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰	د نارنج په نامه یوه تپه او مانۍ	۵۷
۱۱	کاپیسا – بگرام واژه ستوده ارزشهای باستانی	۶۱
۱۲	د کوهدامن سکندري کلا	۶۶
۱۳	د سرای خواجه د سکندر له تپې ترلاسه شوي لرغوني اثار	۷۵
۱۴	ایا در کشور باستانی ما صرف یک کافر کوټ موجود است؟	۸۲
۱۵	زموږ د هېواد څو لرغوني کتیبې	۹۹
۱۶	دچین تاریخي دیوال	۱۰۹
۱۷	زموږ د هېواد یو شمېر لرغوني غارونه	۱۱۵
۱۸	د پکتیا د مرزکي او د جوزجان د طلا تپې ...	۱۲۱
۱۹	تخت جمشید و تخت رستم	۱۲۸
۲۰	مارکوپولو	۱۳۵
۲۱	ای خانم د هزار شهر ...	۱۴۵
۲۲	سنې او د سنو یوه پر بله اړونه	۱۵۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳	په افغانستان کې بهرني سيلانيان	۱۷۲
۲۴	فراه باستانی باداشتن پدیده های بی بدیل ...	۱۷۴
۲۵	دباګرام د لرغوني کلمې ريبنوي څېړنه	۱۷۸
۲۶	خوش تیپه	۱۸۲
۲۷	کاپیسا –بګرام حوزه پر بار	۱۸۸
۲۸	د لرغونی هرات د ارتاکانا ...	۱۹۴
۲۹	غار های باستانی شهکار بی بدیل	۱۹۹
۳۰	احیا و بازسازی قصر های کابل	۲۰۵
۳۱	د کابل د نارنج د تپې بودايي معبد	۲۱۲
۳۲	هرات شهر مروارید	۲۱۷
۳۳	زموږ د ملي ویاړنو او فرهنګي......	۲۳۰
۳۴	کابل د هند د تیموري پاچهانو د تاج پوشئ محل	۲۳۲
۳۵	دیوار شیر دروازه کابل	۲۳۹
۳۶	دیوار های اسه مايي و شیر دروازه اعجویه	۲۴۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۷	بامیان از اعجوبه های هفتگانه کشور	۲۵۰
۳۸	د ګندهارا بډایه مدني حوزه ...	۲۵۲
۳۹	باسول	۲۶۸
۴۰	داوو د عدد څو اړخیزې ځانګړتیاوې	۲۷۰
۴۱	د امیر عبدالرحمن خان د زمانې عمراني یادګارونه	۲۷۷
۴۲	باغ مملة یا نملة ننګرهار	۲۸۰
۴۳	د چهل ستون د نوبرجه کلا	۲۸۸
۴۴	د زرنګار پارک ښکلي سمبولیکه ماڼۍ	۲۹۲
۴۵	دمزار شریف د تخته پل لرغونی استحکامی کلا	۲۹۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترځ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار چهل زينه (څلويښت زيني)

د کندهار شمال لويديځ ته د سرپوزي په نامه د يو غرګوټي او د چهل زيني دنامه سره هر څوک اشنايي لري او هر چا چې د کندهار دا تاريخي سيمې او ځايونه ليدلي وي او دا ځای يې ليدلي نه وي نو ددې معنا لري چې هيڅ ځای يې ليدلي نه دي په دې باب زما د ساحوي ريسرچ په يوه برخه کې راغلي دي.

د سرپوزي د غره په يوه جګه پوزه باندې د ۱۵۰ مترو په جګوالي د پاسه ددې غر په لاښ کې (تامبيړيا پرښه) مخ په شمال ختيځ چې د کندهار ټوله ساحه ترې لاندې ښکاري يو دري متساوي الاضلاع دالان کيندل شوي دي چې د تورېل شويو برخو پر مخ يې په فارسي ژبه د هغې زماني د خطاطي په سبک يو لړ مطالب ښکل شوي دي چې د جګړو په مهال د ګوليو د لګيدو د زيان رسولو په وجه په سختي سره او دنه فرصت له مخې يې را نقلول ګران و.

خو ددې ډبريني زيني په لاندنۍ برخه کې چې د موټر د تم کولو لپاره يو ميدان کې موجود ؤ دهغه په څنډه کې د کندهار د اطلاعاتو او فرهنګ رياست چې مسؤوليت يې محترم عبد المجيد «بابي» ته ور په غاړه دي د هغه رياست د يو کارمند ښاغلي ادريس له خوا پر يوه تخته باندې د چهل زيني د لنډې پيژندنې په اړه دا سې ليکل شوي دي.

ددغه ډبرين دالان او هغه ته د ورختلو د ۴۰ زينو (پاټکو) جوړېدنه د مخکې د مخه نه تر ۱۵۰ مترو لوړوالي لري د ظهيرالدين محمد بابر په لارښوونه او د کندهار تر نيولو وروسته ۹۳۹ ل. س کال پېل شوی ده او دده د زوی د نيولو وروسته د محمد کامران په کوښښ سره يې په ۹۹۴ ل. س کې يې کار بشپړ شوی دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دالان لیکنه چې دمغولو واکمنو د نیول شویو سیمو یادونه کوي د تکړه لیک والانو له خوا لیکل شوي او په دغه ټول مهال کې د (۴۰) تنو تکړه ډېر لیکونو له خوا په راوتلي توګه شوي ده.
د لاندې سیمو ډېرلیک یوه برخه هم د (۱۰۰۴ ل س) څخه تر (۱۰۰۷ل س) کلونو پورې پرې زیاته شوي ده.
د غرزینو دواړو اړخونو ته او سپنیزي کتاري د غازي ټولواک لوړ درشل امان الله خان د واکمني په مهال ور کره شوي دي» اروا ښاد پوهاند علامه رشاد د کندهار د چهل زیني په اړونه د په لاندې ډول خورا ګټور او مستند معلومات دا سې وړاندې کړي دي.
مغل بابر چې د ۹۲۸ هجري قمري کال د کوچني اختر په دیارلسمه له شاه بیګ ارغون خه کندهار ونیوه د کندهار د سرپوزي د غره په شمالي څوکه یې د غره په یوه پاڼ کې یو دالان جوړ کړ چې د سیمې خلک یې چهل زینه او میر معصوم یې « د سندهه دبهکر یو نامتو فرهنګي شخص» « پیش طاق» بولي د میر معصوم په تاریخ سندهـ کې لیکلي دي ددغه دالان په کتیبو کې د بابر د زامنو مرزا کامران، مرزا عسکري او د مرزا هندال نومونه راغلی دي، خو د بابر د زوی همایون او د همایون د زوی جلال الدین اکبر نومونه نه و ، ځکه نو ما د بهکر سندهه څخه سنګتراشان راوغوښتل او ځلور کاله مو په دغه دالان کې کار وکړو ، دهمایون او جلال الدین اکبر نیولي ملکونه چې له بنګاله تر لاهري (۸) او له کابل او غزني څخه تر کتنه پورې پراته وو په دغه کتیبه کې ولیکل ددې لپاره چې په خپله د بابر شاه د ودانیو په اړه په لا صراحت سره چهل زینه معرفي شوي وي نو د ظهیر الدین محمد بابر شاه په نوم د پوهاند مرحوم عبد الحي حبیبي اثر ته مراجعه کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار ښار لويديز ته د سرپوزي د غره په څوکه په غره کې يو ډېرين طاق تو ږل شوي دي چې خلک ورته چهل زينه وايي او محمد معصوم هغه ته « عمارت پيش طاق» ويلي دي وايي:
چې د بابر شاه په امر په يو غره کې چې په سرپوزه يې شهرت درلود له ډېري يې را پرې کړي دي او هغه يو طاق دي چې ډېر زيات جګ دي چې په نهه کلونو کې ۸۰ تنو سنګتراشانو هره ورځ هلته کار کړي او هغه يې بشپړ کړي دي په رښتيا سره چې يو نفيس او په زړه پورې محل دي ... او هلته يوه ليکنه د بابر شاه د ميرزا کامران او ميرزا عسکري او ميرزا هندال په نومونو چې د اهتمام لرونکي وو نقر شوي ده (ددې ډېرليک له ځينو کرښو څخه څرګندېږي چې د ۹۳۰ کلونو په شاوخوا کې ددې طاق د جوړولو کار پيل شوي دي او په ۹۵۳ هجري (۱۵۴۲م) کې پای ته رسيدلي دي او په خپل بابر شاه په دې باب همدومره وايي چې د کندهار د غره په پوزه کې مې يوه وداني جوړه کړې ده (بابر نامه او تاريخ سند ۱۴۹ مخ او ۱۳۱ مخ) د چهل زينې په طاق کې ډېرليکونه د نستعليق په ښکلي خط نقر شوي دي او د لويديز خواوو په ديوال کې په دوو کرښو کې ليکل شوي دي چې د ۹۲۸ کال د شوال په دياړلسمه بابر شاه د کندهار د فتح په مهال دي او په همدې کال د هغه جناب امر ددې ايوان دجوړولو په اړه نافذ شو او د هغه د بشپړېدلو اهتمام محمد کامران ته وسپارل شو او نوموړي ماهر استاذان او صاحب هنر مهندسان په دې کار وګومارل خو دی هم په کندهار کې پاتې نه شو او واکمنۍ يې ورور محمد عسکر ته پاتې شوه او دده د واکمنۍ پرمهال په ۹۳۰ هجري کې ددې شهزاده د نيکبختۍ په وجه په ۹۵۰ هجري کې پای ته ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردې وروسته د جلال الدین محمد اکبر په زمانه کې کله چې شاه بیګ خان کابلي د کندهار حکمران ؤ سید معصوم د اکبري دربار له آمرانو څخه یو تن کندهار ته راغي او په دې ښار کې یې په لاندنې مضمون ډبرلیک ولیکه.
« مملکت کندهار در تصرف آبای جلال الدین محمد اکبر خلد الله ملکه بود ولی در حین تسخیر مجدد دهلی قندهار از تصرف همایون بیرون رفت تاکه در سنه ۱۰۰۲ هجری ۱۵۹۳م باز به تصرف ملازمان اکبر شاهي آمد و در حالیکه شاه بیګ خان کابلي حکمران آنجا بود محمد معصوم بن سید صفایي در سنه ۱۰۰۷ هجري ۱۵۹۸م و این کتیبه را به نام جلال الدین محمد اکبر و پسران او شاه سلیم و شامراد ، و دانیال شاه و خسرو شاه و پرویز شاه نوشت و نام تمام ولایات مملکت اکبرشاهي را درینجا ثبت کرد» ښایي وویل شي چې د ارواښاد حبیبي صاحب د کتاب د دې برخې د متن په اعتبار ټولې هغه نیمګړتیاوې چې په نورو روایتونو کې لیدل کېږي تصحیح کېدای شي چې زیاتره په رقمونو کې دا نیمګړتیاوې زیاتې دي او که چېرې د سرپوزي د طاق د ډبرلیک پوره متن زما لاس ته راغي بیا پرې هغه لیکنه وشي.
له بلې خوا نه د تاریخي ارزښت له مخې د دې ډبرلیک په متن کې د مغولي پاچاهانو لنډه معرفي هم شوي ده.
په پای کې ښایي وویل شي چې د وروستنیو دوو لسیزو د جګړو په مهال د دې زیني کتاري او پورې د ګولیو د لګیدلو په اثر زیانمني شوي او ور ختل پرې ګران شوي وي.
اخځونه:
۱. انیس ورځپاڼه د رازقي نړیوال په ۱۲/۱۱/ ۱۳۸۳ ګڼه کې خپور شوي سفر لیک.
۲. محمد ظهیر الدین بابر، پوهاند عبدالحي حبیبي، مطبعه میوند چاپ دوم ۱۳۸۳ ص ۱۳۴ - ۱۳۵.
۳. کندهار مجله، ۱۲ ګڼه، پوهاند رشاد ۱۳۸۳، ۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منډيګک ښار

په پخوانيو زمانو کې منډيګک يو خورا مهم ښار ؤ چې پنځه زره کلنه لرغونتيا لري دا موضوع هغه مهال مدلله شوه چې په ۱۳۹۱ هـ ل / ۱۹۵۰ ميلادي کال په پسرلي کې د فرانسى د قبل التاريخ لرغونپوه «ژان مارى کنرل» په مشرى د يو هييت له خوا د کندهار د يوې غونډۍ د پاسه يې کيندنې پيل شولې او د اوو کلونو په اوږدو او يوولس پړاوونو کې سرته ورسيدلي چې وروستنى مرحله يې د ۱۳۳۷ هـ ل کال د لړم په مياشت کې پاى ته ورسېدله کله څنګه چې د فرانسې د لرغون پېژندنې د هييت مدير استاد شلومبرژه په دې غونډۍ کې د کيندنو په پيل کې ويلي و:
« پر توپيکه از اين تپه برخاسته مانند ستاره به نظر ميخورد که مراقبت قدامت دوره هايي پيشين افغانستان را روشن خواهد ساخت». او دا په دې معنا ؤ چې له دې غونډۍ څخه د هېواد پنځه زره کلن تاريخ عيني او موثق شواهد ترلاسه شول.
د منډيګک په غونډۍ کې د سپړنو په مهال د استوګنې اوه مرحلې مشخصې شولې چې د زمانې مهال له مخې دې دورو نږدې درې زره کاله دوام پيدا کړ هغه چې تر ميلاده څلوره زره کاله دمخه پيل او تر ميلاده دوه زره کاله دمخه پيرۍ يې را نيوله. په دې اوږده زمانه کې د يو کوچني کلي ګوتې څخه (لومړۍ دوره تر دريمې) پراختيا موندلې تر دې چې د سوداګرۍ د يو مهم مرکز بڼه يې ځانته ونيوله.
هغه کنډوالي چې د لرغون پېژندونکو د کنيدنو له مخې د منډيګک په غونډۍ کې رابښکاره شولې هغه د يوې لويې ودانۍ څخه عبارت ؤ چې په پرله پسې ډول له اومو خښتو جوړ شوى او مخروطي شکل يې درلود ، او هغه فيل پايې چې په بهرنۍ نما کې يې درلودلې او اوس هم دې ستنو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړې برم ورکوي په تېره بیا د عمارت د شمالي په لوري چې زیات شمېر فیل پایې یې پاتي دي ددې ودانۍ د لا پرتم ښودونکی دي.
دا له برمه ډکه ودانۍ چې د خپلو دیوالونو او فیل پایو پر مخ د سپیینې رنګ آمیزۍ اثار هم لري او داسې ښیي چې د وخت په تېریدلو سره څو کرته رنګ آمیزي شوي دي.
ددې پنځه زره کلن ښار اصلي څېره چې د اتو پړاوونو د کیندنو په پایلو کې پېژندل شوې ده ددې ښار مرکزي هسته او اړوندې ودانۍ یې د یوه مستحکم دیوال په واسطه محاط ؤ هغه زیانمنې چې د پنځه زرو کلونو په اوږدو کې دې ښار ته ورڅېرمه شوي دي ددې ښار زیاتره بهرني یې ویجاړې کړې وې.
ښايي وویل شي چې دې ښار یو کیلومتر مربع ساحه را نیوله.
ددې پاخه حصار په دننه برخه کې یې دوې لویې ودانې ولیدل شولې چې لومړۍ ته یې د لویوالی له مخې ماڼۍ ویلای شو او شمال دیوال یې **۳۵** متره اوږد ، د ماڼۍ ختیځې خواته دوهم عمارت پروت ؤ چې مذهبي مراسم به په کې ترسره کېدل او د هغه په یوه وړه کوټه کې د خدایانو د قربانۍ لپاره یوه ځای هم موجود ؤ لکه چې وایي دا ښار په هغه حوزه کې پروت ؤ چې د زیاتو غرګوټو څخه جوړ شوي ؤ چې ډېر لوړوالې ځمکې له تلي څخه **۲۰** متره لوړوالی درلود.
د پرله پسې کیندنو له مخې ددې طبقي پر کیندوالو باندې دا لوی عمارت را څرګند شوی دی چې دمخه ترې یادونه وشوه او د هغې د جوړېدو نېټه د کشف شوو شواهد په پرتله د دریمې زریزې دوهمې نیمايي ته نسبت ورکول کېږي دا ستره ودانې رو رو په راتلونکو دوره کې ویجاړه شوې اونوې خلک ددې غونډې پر مخ استوګن شوي دي، چې ګودامونه یا انبار خانې یې د منډیګک دغونډۍ د پورتنۍ وروستنۍ برخې پورې لیدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. په دې ترتیب د منډیګک غونډۍ هغه غونډۍ ده چې تر له پنځه زرو تر دوو زرو کلونو تر میلاده دمخه د ارغنداب په حوزه کې د برونز (مفرغ) د دورې او د هغه بدلونونه په دې حوزه کې د بشري ژوند شتون ښيي.
پروفیسور کنرل چې له ۱۹۵۱ تر ۱۹۵۷ م کلونو پورې په منډیګک یعنې د افغانستان د پنځه زره کلونو د لرغونتوب لرونکي ښار دی دلته کیندنی او څېړنې ترسره کړې، لیکلي دي چې د منډیګک ادی د افغانستان د ډېرو زیاتو پخوانیو ودانیو څخه دي او داسې ترې څرګندېږي چې دې هېواد تر میلاده دمخه په درې زرو کلونو کې د پخوانۍ نړۍ په مدنیت کې له مدیترانې څخه تر سند پورې څو مره پراخه برخه درلودلې ده، لنډه دا چې د منډیګک د غونډۍ بېلا بېلې طبقې له ښکته مخ په پورته په دې ډول ښودل شوې دي.
د ځمکې له مخه پورته تر نهم طبقو پورې د نیمه کوچي انسانانو د ژوندانه شواهد لیدلای شوي دي او داسې ښيي چې د اوسپنې په عصر کې له استوګنځیو خالي شول د یو وخت لپاره د منډیګک د غونډۍ اوسیدونکي هغه وګړي وو چې نیمه مالدار او نیمه کوچي شمېرل کېدل او د ودانیو ساختماني سبک یې پخسه ایز ؤ بیا یې د لومړي ځل لپاره په ودانیو کې اومې خښتې وکارول او تر دریو لومړنیو طبقو پورې دوام درلود.

د منډیګک په ودانیو کې ترلاسه شوي لرغوني اثار :

د لرغون پېژندونکو د کیندنو او څېړنو له مخې د مفرغ دورې په تړاو یو شمېر اثار ترلاسه شوي دي، لکه چې وايي:
د منډیګک دغونډۍ په ښکتنۍ طبقه کې د کلالۍ لوښي لومړنی او ساده وو، بیا وروسته په کې هنري پرمختګ رامنځته شو او تیکري لوښې لا ښکلي شول او په تدریج په کې لا هنري ښکلا رامنځ ته شوه تردې چې ختهین منقوش لوښې ایجاد شول او د هغوی پر مخ د حیواناتو او الوتونکو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګلانو نقشونه لکه د لوړو ښکرونو لرونکي ایړي (قوچ)، زریني زرکی، فیل مرغ چې د عشق پیچان (پیروتی) د ګل په پاڼو ښکلي کړي شوي او د پایي لرونکو جامونو پر مخ را ښکاره شول، له اتمې طبقې څخه زیات شمېر د ختو منقوش لوښي کشف شول په تېره بیا چې شمېر یې په نهمه طبقه کې بیخي زیات و چې دا لوښي د کوټې د کشف شوو لوښو سره ورته والی لري.
د منډیګک د غونډۍ د وروستنۍ دورې اثار لکه چې د مخه وویل شول انبار خانه وه چې ټول دیوالونه یې پخسه ایز وو.
د غلو دانو د انبار کولو ځای د مستطیل شکله محوطې غونډۍ جوړ شوی ؤ، دا انبار خانه که څه هم د تناسب له مخې کوچنۍ وه، خو د ماهیت او د مفکورې د اصل پر بنا دا ګودامخانې چې د هرې او سند په حوزه کې کشف شوی نږدې یو والي لري.
دې ګودامخانو یوې پر بلې دوی طبقې نیولی او په دې تپه کې د استوګنې پر یوې اوږدې دورې دلالت کوي، ډېرین غشي او مفرغي درې اړخیز غشي د مخصوص ختو غونډاري په چونوغزه (فلخمان) کې دا موضوع ثابتوي چې د دې غونډۍ او سیدونکو د خپلو ګودامخانو د ساتنې لپاره دفاعي وسایلو ته لاس اچولی ؤ د مفرغي غشو – د یو لړ نورو شواهدو له مخې د منډیګک دغونډۍ د اشغالو له وروستنۍ دوره تر میلاده دمخه د لومړۍ زریزې له پېل یعنې له اوس څخه درې زره کاله دمخه ټاکل کېدای شي.
هغه اثار چې تر اوسه پورې د منډیګک له ودانۍ څخه لاس ته راغلی، تیغی، چاکوګان د هډوکو لاستي او تیکري ښکلي ټوټې دی، خو دومره ګومان کېدای شي چې دا ودانۍ د کوم پوځي مقصد لپاره نه وه جوړه شوی، او همدارنګه کوم عادي استوګنځای هم نه ؤ او که چېرته د مورد رب النوع د ټیکری مجسمې په یوې ماتې ټوټې تکیه وشي نو دا بنا ممکن کوم معبد وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که موضوع راونغښتل شي نو د منډيګک لرغوني ښار او د هغه ودانۍ ددې سيمې په يو هغسې محل کې جوړې شوې وې چې د مفرغ په دوره کې د تلو راتلو د مه ځای او ممکن دلته د مور د رب النوع پرستش هم کېده مانۍ او ښکلي اثار يې د لرغونو ډېرو پرتمنيو دورو څخه نماينده ګي کوله.

نوت: د محمد اعظم سيستانی، د سيستان قبل از اسلام لهاشره تلخيص.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باميان د هېواد د ارزښتناکې فرهنګي خزانې په توګه

د باميانو د هر اړخېزې پېژندنې په خاطر د دغې لرغونې سيمې د ځو بعدي موقعيتونو ، طبيعي جاذبو او بشري شهکاريو او اعجبو پېژندنه او د باميانو **۳۵** متريزي مجسمي (کوچني بت يا خنک بت) ، **۵۳** متريزې مجسمې (لوی بت از سرخ بت) سمځو او مغارو ، د امير بند ، د غلغلې ، ضحاک او ځو نورو ښارونو او دهغو شمېر طبيعي په زړه پورې مناظرو او بشري خارق العاده عجايبو د تعريفولو او تعبيرولو لپاره اړينه ده چې پر يادو شوو ټولو اړخونو باندې پوره څېړنيزه رڼا واچول شي او دا ځکه زه پوره باور لرم چې نه يوازې د لوستونکو لپاره به بيخې نوي او دلچسپې پدېدې وي بلکې د سيلانيانو لپاره به هم دهغوی د ډېرو زياتو جلبولو لپاره به پوره بې ساري توب ولري که څه هم موضوع يو څه اوږد ېږي خو بيا هم بيخې زياته ضروري ده چې په ډېره لنډه او کوټلي پېژندنه يې بسنه وشي.
دا چې د باميانو د تاريخي بتانو لرليد او په هغو کې د هنري ظرافيتونو او نورو برخو په اړه په عموميت سره بحثونه شوي ، همدارنګه تر يوه حده د غلغلې د ښار تاريخي لرغونتوب ، ساختماني او تدافعي اهميت يې معرفي شوي ، د باميانو يو شمېر ښارونه او دهغوئ په تاريخي او ارزښتمندي رڼا اچول شوي او همدارنګه بند امير د هېواد له اوو ګونو اعجوبو څخه ګڼل شوي دی نو د دوئ په اړه له بحث کولو که صرف نظر وشي او يوازې هغه موضوعګانې چې په محدود او يا ناچيز ، ډول پرې خبرې شوي دي تر څېړنيزې کتنې لاندې ونيول شي چې په دې ډول دي.

- **په باميانو کې د بودايي معبدونو له ځانګړنو څخه :**

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې معبدونو د نورو ځانګړتیاوو څخه یو ډول سمڅې دي چې د بودا د لویو مجسمو تر څنګه پرتې دي او دا ډول مغارې د چین په توانګ هوانګ او لانګ کې او دهند په اجانتاکې موجودې دي چې د کتابتونونو بڼه لري.
د اروابښاد کهزاد د څرګندونې له مخې چې يې ليکلي دي، کله چې د لومړۍ ځل لپاره د پروفيسور هاکن سره په ۱۹۳۰ م کې یې ۳۵ متریزې مجسمې ته نږدې یوه نوې سمڅه کشف کړه او په (جي) یې ونوموله په هغې کې د باميانو يوه پخوانۍ کتابخانه را ښکاره شوه، هلته د سانسګريت په ژبه او ليک دوه بودايي کتابونه څېړل شوي پاڼې کشف او د کابل موزيم ته وسپارل شوې، د دې سمڅې په منځ کې يوه کوچنۍ ستوپه وليدل شوه چې ګرد چاپېره ديوالونو يې رنګه تصويرونه درلودل، د بودا د زېږيدنې او مړينې د مجلسونو ښکارندويه وو، دهمدې کوچنۍ ستوپې په خوا کې يو شمېر څېرې شوي پاڼې وموندل شوي چې د اوبو او باران د لمده بل په وجه سره نښتلي وي، نوموړې زياتوې البته دا پاڼې کاغذي نه وي بلکې ډېر نازک نباتي پوستکي وو چې د وخت په تېریدلو سره سخت او مات شوي وو هغه ليکنې چې له دې سمڅو څخه لاسته راغلي په دريو سبکونو او طر يقو ليکلي شوي دي.
- د کوشاني په روش چې له ۳-۴م پېړيو پورې يې اړه درلوده.
- د ګوپتا په روش، چې له ۷-۸ ميلادي پيړۍ پورې يې تړاو درلود.
- دمرکزي اسيا په روش
نوموړې څېرې شوي پاڼې د دوينا په نوم يو بودايي کتاب دي چې په هندي ليک دود ليکلي شوي او د معلوماتو له مخې ددې تر موندنې وروسته، د همدې کتاب څو نورې پاڼې په کشمير کې له يوې سمڅې ترلاسه شولي.
لنډه دا چې که څه هم د (جي) د سمڅې کشف شوي کليمې، ديواتا ، او (يکشا) د کلمو غوندې چې يوه يې په متناظرو کړيو سره د کوړۍ وينبتانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بله د اور د شغلو غورځوونکو په شکل وينښتانو ، د هډې د مکتب تر اغېزې لاندې پاتې شوي چې په چيني ترکستان کې: د (تمشوک) او بشورچوک ، د مجسمې جوړونې له مميزې ځخه دي.

د باميانو تر مخکې لاندې ښار ګوټې يا د ضحاک غار :

اذربايجاني نړيوال ګرځندوي او سيلاني د خپلو څېړنو په ترځ کې په باميانو کې يوه ډېره لويه او له عجايبو ډکه سمڅه کشف کړه چې د باميانو د سرو زرو له معبدونو څخه که په برم او دبدبه کې ارزښتناکه نه ده ترې کمه هم نه وه که څه هم دا سمڅه يو غار بلل شوي دي خو هغه ساختماني ځانګړتياوې چې ورته منسوبې شوي دي تر مخکې لاندې د يو ښار سره مقايسه کېداى شي، لکه چې نوموړي په دې اړه ليکي: د باميانو په ختيځه خوا کې د څلورو فرسخو په واټن يو غار موجود دي چې د نړۍ سيلانيانو او د زماني توريستانو هغه په هيڅ تاريخ کې لوستي نه دي او هم يې له هيچانه ددې ابدې په باب کوم حقيقت اوريدلي نه دي خو هغه څه چې يې د خپل سر په سترګو ليدلي دي له زرو ځانګړنو څخه يوه او له زياتو څخه د کمې په باب يادونه کړې ده او هغه دا چې په ۱۳۳۱ هجري قمري کال د هغه ولايت د حاکم په ملګرتيا چې ۱۲ تنه خدمتګاران ورسره وو ، څلور تنه يې د ښو وړلو ماموران وو چې غار ته د ننوتلو په مهال به يې د غار له خولې نه په دوام وانښه غورځول ترڅو چې د بېرته راستنيدلو په وخت کې د لارې تګ لوري ورک نه شي.

اتو تنو خوراکي توکي وړل، دوو تنو د سون لرګي، دوو کسانو غوړي، څراغ او د سفر د اړتيا وړ سامان سره دغه غار ته ور ننوتلو ، موږ پوره درې ورځې په دغه غار کې په ګرځېدلو تيري کړې خو ټولې تور تمې زاويې موږ ونه کتلاى شوي، بېرته ترې راستانه شو ، په دې غار کې مونږ ده دولس زره کورونه، يو زر د کانونه چې څو چارسوګان او له برمه ډکې صفي په کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاملي وي دا ټولې ودانۍ په خورا عجيب او عجيب سبک، ډېرې ښکلې را کښونکي او له پوره تزئينکارۍ څخه په کې کار اخېستل شوي ؤ چې په واقعيت کې د هوښيارانو عقل ددغه ښار چې دغره په لاښونو کې کېندل شوي ددغه ښار د اثارو په باب د کيسو له اوريدلو څخه له تعجب څخه حيران پاتې کېدو او ددغه اثارو په باب د کيسو له اورېدنې څخه د تعجب په بيابان کې مو لاره ورکوله، ډېره عجيبه داده چې دا غار بيخې تياره او اوس د ضحاک په غار شهرت لري.

– د بربر ښار : د باميانو ديکه و لنګ د (نيک) بازار د ختيځې خوا د درې کيلومترۍ په واټن د بربر په نوم د يو غره د نږدې څلور سوه مترو لوړې څوکې په اوږدو کې يوه پراخه کنډواله پرته ده چې د سيمې د خلکو په وينا ورته د بربر ښار وايي او دا د بربرستان د پاچا پايتخت ؤ چې د حضرت علي (کرام الله وجهه) په وخت کې يې په خپله خوښه اسلام ومانه، ددې غره له نيمايي ور پورته يوه سخته ډبرينه تپه ده چې د ختيځ جنوب او لويديز له خوا ورته ور پورته کېدل ناشونې دي او يوازينې مدخل يې د شمالي اړخ څخه و دلته د شپږو سوو مترو په شاوخوا يو مستحکم ديوال له خټو او ډبرو څخه جوړ شوی ؤ، د تهداب پيړوالي يې څلور متره ؤ او پنځه متره لوړ و او سرماتي يې يو متر ؤ د هرو سلو مترو په فاصله د ترصد څلور کوټې او دغشو ايشتلو لپاره يو برج موجود ؤ.

د ښار اصلي ودانۍ مخ په جنوب وي، ددې ښار ګوټې د يو ګټ د ګردنې په يو کوږوالي کې څلور لوی قوتي موجود دي چې د اوبو د زيرمو مرکزونه وو، د ښار پاسنۍ برخه د احتمال له مخې د هغو د مړو د سوزونې محل و.

دا ښار له دوو برخو څخه عبارت ؤ، د هيوان تسانګ د وينا له مخې دا ښار د ترکي شهزادګانو له خوا ودان شوي او د صفاريانو له خوا ويجاړ شو.

- د غلغلی ښار خطي سندونه :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۳۱ م کال کې د میوه‌اکن له خوا چې اوراښاد کهزاد هم ورسره ملګري ؤ د بامیانو په مستحکمې کلا (ښار او بالاحصار) کې د کیندنو په ترڅ کې د یو شمېر لرغونو اثارو سربېره د کاغذ پر مخ یو شمېر خطي ټوټې هم پیدا شولي چې د کابل موزیم د بامیانو په خونه کې خوندي دي، د ادبي (د لیکنې املا او انشا د لغتونو د کارولو د اصطلاحګانو) سبک د لیک دود د سبک او د تاریخ له نقطه نظره د ګران بیو اسنادو مجموعه چې شمېر یې له لسو ټوټو زیات نه و ترلاسه شوي ټوټې، نوموړي لرغون پوه عکاسي او د څېړنو لپاره یې په پاریس کې پول بلیوته ورکړي، هغه دا عکسونه په ۱۹۳۳ م کې روسي عالم پروفیسور مینورسکي ته ورسول، هغه د هغې علاقمندي له مخې چې د فارسي خطي اسنادو د څېړنې په تېره بیا تر مغولو د مخه درلودله تر عمومي (بعضې اسناد قدیمه فارسي دوم) تر عنوان لاندې د غلغلې د ښار د بامیانو کشف شوي اسناد د ستري برتانیې او ایرلند د شاهي انجمن د مجلې په لومړي برخه کې په ۱۹۴۳م کې تر کتنې لاندې ونیول او نېټه په تدریج سره د ۱۲۱۱م کال په شاوخوا کې چې تقریباً تر مغلي ناورین نه لس کاله د مخه ټاکي او وروسته تردې څخه شپږ ټوټې د A.B.C.D.E.F په نښانو په لنډه توګه معرفي شول د ټوټو متن یې چې اصل او تصویر یې د کابل په موزیم کې موجود دي او فارسي متن یې چې د یادې شوي مجلې څخه را نقل شوي پرته د پښتو له ژباړې د اریانا مجلې ۱۳۲۷-۱۳۲۹ ل کلونو ۱۷ ګڼه او له ۱-۴ ګڼې پورې په دې باب تفصیلي معلومات وړاندې شوي دي.

- **د چهل برج سیمه کلیګان مغارې :**

چهل برج لکه چې د نامه څخه یې جوتېږي د څلویښت برجونو درلودونکي یوه پخه کلا او بالاحصار دي، د هغه په شمالي برخه کې طبیعي او مصنوعي مغارې موجودی دي چې د افغان – جاپان د لرغون پېژندنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هییات له خوا کشف شوي، له دې منځه د یوې مغارې انداز د ۴/ ۴۵ + ۸۰/ ۱ سانتي مترو په لوړوالي کیندل شوي، د مغارې په شمالی برخه کې یو تخت شته چې ۳۶ سانتي مترو په اوږدوالي او پنځوس مترو په سور او د دوو مترو په لوړوالي کنیدل شوي دي. دلته نورې مغارې هم شته دي.

د کلیګان مغارې (د سرسم یاد مغازې سر) د افغان جاپان د لرغون پېژندنې د هییات له خوا کشف شوی، دا مغازې په درې پوړیز شکل به زیات مهارت کیندل شوي دي چې ټولې شپږ مغارې دي چې د دهلیزونو زینو لرونکو کوټو په شکل دي او له لومړۍ ګڼې مغارې څخه تر پنځمه ګڼه مغارو په بحثونو کې معرفی شوي دي.

د بامیانو په اړوندو برخو کې پر عادي مغارو سربېره د سه خوال، ګوهر ګان، د دره علي، قاشقوله، بید مشکی، خواجه غار او د چهل برج د سیمې شاتنۍ مغارې خورا مشهورې دي.

د بامیانو شیران :

د بامیانو د اړخونو د پېژندنې په لړ کې د بامیانو شیران هم خورا مهمه موضوع ده او د پخوانیو جغرافیا لیکونکو په اثارو کې پرې پوره رڼا اچول شوې ده.

او په لرغونو هنري پدېدو کې د بامیانو د شیر د مفهوم ماهوي ریښې د پوره څېړنې لاندې نیول شوي دي او د بامیانو د شیرانو تاجونه هغه بحث دي چې د بامیانو د اثارو په مجله کې ددې سیمې د هنري تزئینکارۍ او بشري خلاقیتونو بېلګې ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بالاحصارونه د مذهبي مرکزونو حیثیت هم لري

کله چې زیاتره کسان د بالاحصارونو له اړوندو عمراني پدېدو سره مخامخ کېږي نو فکر کوي چې په هیواد کې دا ډول استحکامي تاسیسات یوازې د تدافعي تدبیرونو او جنګي او پوځي موخو د تامینولو لپاره جوړ شوي او دا ځکه چې د بالاحصارونو د جوړېدو د نورو موخو په اړه هېڅ معلومات نه لري، حال دا چې په افغانستان کې یو شمېر بالاحصارونه که څه هم د استحکامي او تدافعي ځانګړنې او اهمیت درلودونکی دی خو ددې تر څنګ د یو لړ مذهبي ساختمانونو په لرلو سره، خورا مهم مذهبي مرکزونه هم پاتې شوي چې له دې جملې نه د بلخ بالاحصار، د کابل بالاحصار د ګردیز او خروار بالاحصارونه ډېر مهم دي.

۱. د بلخ یا لرغوني بخدي بالاحصار :

د هغو تاریخي مدارکو په ډله کې چې د آریایانو د لومړني مدني ټاټوبې یعنې بلخ د آریانا مروارید «ام البلاد»، «د ښارونو مور» یعنې د آریانا، خراسان او افغانستان لومړنی استوګنځی، «د ښارونو ناوې» او د ښکلیو او لوړو بیرغونو د ښار بخدي په باب په کې معلومات ورکړ شوي دي.

د پښتو اریانا دایرة المعارف په دوهم ټوک کې (۸۳۰) مخ کې په دې اړه داسې لیکل شوي دي:

د بخدي «وارا» د «ارګ»، حصار، بالاحصار، حصن او جنګي کلا په مفهوم افاده شوې او له دې منځه د بلخ د بالاحصار په باب داسې راغلي دي د بلخ له تاریخي او استحکامي ودانیو څخه یو هم د بلخ بالاحصار دی چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني ورته د هندوانو کلا وايي، دا له پخوا نه پراخ، متين او پرتمين بالاحصارو چې تراوسه يې د بارو او برجونو اثار لا پاتې دي.
څو کاله د مخه فرانسوي لرغون پېژندونکو «موسيو فوشه» او «موسيو هاکن» له خوا د بلخ په بالاحصار کې دننه په کيندنو پيل شوی و د کيندنو په نتيجه کې زيات شمېر لرغوني اثار او ستوپي را څرګندې شوې ددې معلوماتو او د پورتنيو اشارو د يادونې له مخې چې د بلخ بالاحصار ته د هندوانو کلا ويل شوي پوره جوتېږي چې د بلخ بالاحصار د استحکامي ځانګړنو د لرلو په خوا کې په عين حال کې د بودايي دين مهم مرکز و او له دې يادونو څخه دا نتيجه په لاس راتلای شي چې په دغه بالاحصار کې د بودايي آيين په تړاو مجسمې، سکې، لوښې او ودانۍ هم موجودې وې.
۲ـ د کابل بالا حصارونه، د کابل د دواړو بالاحصارونه د کابل د شير دروازې د غرګوټي د لړۍ دغې وروستنۍ شمال ختيځ ته غزيدلي برخې د ډبريني غونډۍ پر سر چې د زمرد غونډۍ نومېږي او د يوې ګردنې په واسطه له دې لړۍ څخه بېلېږي جوړ شوي دي چې پاسني بالاحصار (کهندز، ارګ) او ښکتني بالاحصار (پخه قلعه او د بالاحصار ښار) د کابل بالاحصار دغو بودايي مرکزونه او سيمو په منځ کې موقعيت لري چې له خورد کابل څخه نيولي ترشيوکيو (شيواکيو) او بيا تخت شاه د غرو لمنو د باغ بالا تر افشار او د خير خانی د هزارې تر بغله پورې ساحې يې را نيولې دی.
«د بالاحصارو رويدادهای تاريخی آن» د اوراښاد احمد علي کهزاد د ليکنې له مخې کابل پخوا تردې چې سياسي او ادارې مرکزيت پيدا کړي بودايي مرکزو او دلته ددغه مذهب په تړاو يو شمېر اثار موجود وو.

۳. دخروار بالاحصار يا اکرو پوليس :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوګر د خروار بالاحصار چې په یوناني اصطلاح ورته اکرو پولیس وایي او د هېواد د خلکو په نزد په کافر قلعه شهرت لري د هېواد د نورو بالاحصارونو غوندې د ټولو ځانګړنو لرونکې دی د سرخېړونکی مرستیال نظر محمد عزیزي په وینا د خروار د بالاحصار د جوړېدو نېټه ممکن د ۶-۷ پیړۍ او یا ترې یو څه د مخه زماني یعنې د ساساني بریدونو پر مهال د څلورم بهرام او د کیلاریانو یا کیلارو یفتلیانو مربوطاتو څخه وي چې د اوومې پېړۍ په اړوند د ر تبیل شاهانو او کابلي راياتو واکمنۍ ته ور رسېږي.

د بالاحصار شاوخوا ته زیات بودایي معبدونه او استوګنځی موجود وو چې بودایي جوړښتونه شمېرل کېږي او په عمومي دول د بالاحصار د رېیمه برخه رانیسي د دغو معبدونو شمېر چې په غیر مرتب ډول دی، تر سلو زیات مشخص کېدای شي. دا معبدونه او ستوپې د ځانګړو ساختمانونو او که په لنډه ډول وویل شي که څه هم دا بالاحصار د یو واکمن د مقر په توګه رامنځته شوي خو په عمومي ډول یو بودایي لوی مرکز ګڼل کېږي.

۴.د ګردیز بالاحصار :

د ګردیز بالاحصار چې د هېواد په ستراتیژیکه نقطه او د پکتیا د دې حوزې په منځ کې په ډبرینه غونډۍ جوړ شوې دی د نورو بالاحصارونو په تیپ د اړوندو تدافعي عناصرو او ساختماني څرنګوالی لرونکي دي.

د ګردیز بالاحصار او کلا د زمر (د سیمې یو واکمن) د خور چې زکه یا مېرزکه نومېدله په آریانا کې د سکندر تر لښکر کشۍ د مخه جوړ شوی دی.

په عین حال کې د ګردیز بالاحصار د بودایي اثارو درلودونکي یو بودایي مرکز هم و او د ظریفو صنایعو د پرمختیا په ترخ کې هیکل تراشۍ او سکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهنئ په کې هم پوره پرمختګ کړي و لکه چې دد ې بالاحصار د تهداب کېندنې پرمهال د فیل یو هیکل ترلاسه شو چې له عاجو څخه تو ږل شوي و.
(هېواد ، ۴۹ ګڼه، ۸/ ۳/ ۱۳۹۲، نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزني بودايي پاچهي معبد

زموږ د لرغوني هېواد لرغونو خورا مهمو تاريخي اثارو څخه يو هم د غزني پاچهي معبد دي چې په تاريخي مدارکو کې په بېلا بېلو نومونو ياد شوي دي دا چې ولې ورته په مجموع کې شاهي معبد ويل شوی دی زما په عقيده دا معبد د بودايي سرشارو اثارو درلودلو په وجه او يا دا چې د هغې مهال (زماني) د پاچهانو لوی او معتبر معبد ؤ نو ددې توصيفي لقب يعنې د غزني د شاهي معبد انتساب ورته شوي دي.

دا چې دې پاچهي معبد ته نور نومونه هم ورکړل شوي دي، د موضوع د لا وضاحت په خاطر په دوو زماني مقطعو کې د څېړنيز بحث وړ ګڼل کېدای شي.

الف: په دې معبد کې د لرغون پوهانو د هيبت د کيندلو دمخه نومونه:

ب: او بيا هغه مهال چې په دې غونډۍ کې فني کيندنې وشوې:

څرګنده ده چې په دې لرغونې سيمه کې چې په کومو نو مونو دا ځای ياديده د سيمې خلکو او حتی غزنوي پاچاهانو او د هغوی په سر کې غزنوي سلطان محمود هم ددې غونډۍ له تاريخي بودايي اهميت څخه هېڅ خبر نه ؤ.

دادی په لاندې توګه په دوو پورتنيو برخو کې تر کتنې لاندې نيول کېږي.

الف: د غزني په دې غونډۍ کې تر کيندلو دمخه نومونه.

۱.بتخانه :

د غزني د شاهي معبد پخواني نوم مخکې تردې چې په دې غونډۍ کې کيندني وشي دعامو خلکو په ورځنيو محاورو کې د نوور نومونو تر څنګ بتخانه وه. دا چې ولې د غزني د ښار اوسيدونکو دا غونډۍ په دې نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادوله، منطقي او سم دلیل یې زما په عقیده دادی، چې البته له پخوانیو زمانو څخه چې د بودایي زماني خلک ددې غونډۍ له ماهیته یعنې د یو بودایي مرکز څخه یو څه معلومات درلودل، خو متاسفانه د لیک لوست له مهارت څخه برخې توب په وجه هغوئ په کوم تاریخي سند کې دا نوم نه دي ثبت کړي او په شفاهي ډول نسل په نسل او خوله په خوله د بتخانې په نوم تر موږ را رسیدلي دي او که ددې نوم ماهیت ته یو څه غور شوي واي، او یو څه کیندنې که څه هم مسلکي نه وي دلته ترسره شوي وای، نو خامخا به یې دلته د بودایي آیین په اړه اثار کشف کړي وای نو نه یوازې به دا نوم په خپل اصلي ماهیت پاتې واي بلکې دا نور نوموړنه به پرې نه وای ایښودل شوي.

۲.نقاره خانه :

د غزني ددې شاهي معبد د غونډۍ بل نوم نقاره خانه دي او کله چې یې له نورو عمومي نومونو یادونه کېږي خامخا په ځینو مواردو کې ورته نقاره خانه یا په پښتو «نغاره خانه» هم ویل کېږي او په دې کې د کوم شک ځای نشته د ځینو کیسو او فلکلوریکو روایتونو له مخې دا نوم د غزنویانو د پاچهۍ په تېره بیا د غزنوي سلطان محمود د ۳۸۷هـ په دوره کې رامنځ ته شوي دي، چې د تسمیي وجه یې له لاندنۍ پېښې څخه په څرګنده توګه جوتېږي.

د فلکوریکو کیسو پر بنسټ نقل کوي چې غزنوي سلطان محمود او د غزني نورو پاچهانو کله چې د شابهار د دښتي په لمنو کې د خپلو پوځونو، پوځي معاینه یا «سان بیني – سان دید» کاوه، د همدې غونډۍ د پاسه یې پاچهي خیمه یا به اوسنۍ پوځي اصطلاح «پاچهي لوژ» و دراوه.

او یا هر مهال چې غزنوي لښکرو او د دوئ غول پیکرد فیلانو هندوستان ته د غزاګانو په خاطر د لښکرشی تکل کاوه نو یې د پوځیانو د تجمع لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غونډۍ د پاسه د صوتي دلارام په توګه نغاره وهله او د غزنوي پاچهانو د لښکرو د حرکت اعلان يې کاوه.(۱)
اروابناد احمد علي کهزاد، په خپلو اثارو «شابهار» او «افغانستان د تاريخ په رڼا کې» په بېلا بېلو شکلونو اما په يو واحد مفهوم سره په دې اړه ځو کرتي يادونې کړي دي لکه چې ليکي :
د غزنوي سلطان محمود په دوره کې د سپاهيانو د پوځي معاينې (رسم ګذشت) «سان ديد سپاه» له مخې نغارې ته بيخې زيات اهميت ورکړی و، خو د يو «پاچهي مهم معبد» په توګه يې له تاريخي اهميت څخه هيڅ ډول آګاهي نه درلوده.
چې دا تاريخي اعجوبه په لاندني روايت کې په ښکاره توګه جوته ده لکه چې وايي:
«سلطان محمود غزنوي در خرګاه سلطنتي روي تپه نقاره خانه مي نشست و حرکت سپاه را براى غزوات هند تماشا ميکرد او بار ها به هند رفت و بتکده ها را ويران کرد ولی خبر نداشت که در سايه خرګاه سلطنتی زير پايه های تخت او بت های شابهار غزنه دفن اند».(۲)

۳. سان بيني (سان ديد) يا عرصه ګاه :

له نغاره خانې په ځينو برخو کې له دې محله د ګڼې اخېستلو په اړه د «عرصه ګاه» په شکل هم يادونې راغلي دي. دلته اړينه بريښي چې د «سان بينی» او «سان ديد» د ماهيت او څرنګوالي په باب لنډ معلومات وړاندې شي.
«د افغانستان د پوځي تشکيلاتو لنډ تاريخ» «د خېړنپوه» رازقي نړيوال چاپ شوی کتاب د معلوماتو له مخې ددې پوځي اصطلاح په باره کې داسې ويل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا پوځي اصطلاح زياتره د صفاريانو او غزنويانو د واکمنۍ په وخت کې د يورسم ګذشت او د پوځي معاينې په ترڅ کې د پوځيانو د معاشونو د توزيع کولو او يا د هند په لوري د لښکرښې د حرکت پيل کېدلو په خاطر استعماليدله که چېرته د « سان ديد» يا « سان بينی» د اصطلاح معنا وڅېړل شي نو دا اصطلاح له دوو کلمو « سان» يعنې څېره چې د تذکري ورکولو په پروسه کې مروجه ده او قيافه يعنې د يو سپاهي د وسلې سره قيافه او « بينی» يا « ديد» چې درې کلمې دي، چې په ملبس او مجهز حالت کې د سپاهيانو دمعاينې او کتنې په معنا دي، او مجموعي مفهوم يې د پاچا د نورو درباري اراکينو له مخې منظم تېرېدل دي.

چې د شابهار په دښته کې د غزنوي سپاهيانو د « سان بينی» موضوع اروانښاد کهزاد په خپلو اثارو کې چې دمخه ترې يادونه وشوه داسې ښوولې ده.

« قراريکه از خلال متون تاريخی و از انتشارات مکرر شعرای دربار غزنوی معلوم ميشود در نزديکی های ماحول نفيس شهر غزنه ميدان بزرگی بود که معمولاً سان بينی سپاه يا به اصطلاح « رسم ګذشت» ورزه دسته های نظامی وقت بوقت در آنجا بعمل می آمد و اين ميدان رادشت شاه بهار می ګفتند».(۳)

د بيهقي تاريخ په يوه برخه کې د سان بيني (سان ديد) په اړه داسې ليکنې شوي دي:

عارض (عرض) چې ځينې وختونه يې د خواجه بزرګ (وزير) په امر لشکري چارې پرمخ بيولې، نو د سولې (حضر) په وخت کې به يې هر کال دغزني ښار ته نږدې شاه بهار په دښته کې د باچهي اردو ټوله وسله او څاروي. صاحب منصبان او د نورو نظامي افرادو د سان ديد معاينه کوله او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سرتېرو درې میاشتنې معاشونه د نایبانو له خوا ویشل کېدل او دهغو صورت حساب د وزارت دیوان ته وړاندې کاوه.
څرنګه چې عرض (عارض) یو باوري شخص ؤ او د حربیه وزیر له خوا ټاکل کېده نو د سفر برۍ په حالت کې به هم د لښکر سره ملګري او د لښکریانو معاشونه به هم ویشل(۵۰۷مخ).
د افغانستان د پوځي تشکیلاتو لنډ تاریخ (مولف نړیوال) د لیکنې له مخې د صفاریانو په دوره کې د سپاهیانو معاشونه د یوسان دید په ترځ کې ورکول کېدل، چې په خپله به دې د پوځیانو په مخکې په رسم ګذشت تېریده او چې معاش به یې واخیست نو د خپلې موزې په قات کې به یې کېښوده، بیا به یې د سپاهیانو سان بیني کوله، که به د کوم سپاهي سان دید د قناعت وړ نه ؤ نو تر هغې ورته معاش نه ورکول کېده تر څو چې په سان دید کې مطلوبه نتیجه کې ترلاسه کړي.

۴. د شابهار میدان (د شاهبار دښته) :

د شابهار میدان د غزني د مشهورو ښارونو د سیمې په جنوب ختیځه برخه کې پروت دي، چې لا تردې وروستنیو وختونو پورې هم د دې ښار عسکري قطعات دلته پوځي مشق او تمرین کاوه.
همدارنګه ویل کېږي چې د شابهار میدان او دښته یوازې د سپاهیانو د رسم ګذشت او «سان دید» لپاره مختص نه دي پردې سربېره د جشنونو، اخترونو د مېلو، د پاچهانو د تلو راتلو، سفرونو او د غزني د ښار د اوسېدونکو د خوښیو په ورځو کې په عمومي ډول د شابهار په همدې دښته کې ټولنې کېدلې.(۴)

۵. تپه سردار :

د غزني د پاچهي معبد تر کیندنو دمخه یو بیخي زیات مشهور نوم د سردار تپه ده او دا نوم دومره عمومیت لري چې تر کیندنو وروسته حتی د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غونډۍ اصلي نوم یې هم د خپل زیات شهرت تر سیوري لاندې راوستلی دی.

تر اوسه پورې ما هیڅ داسې مدارک ترلاسه نه کړای شول چې ولې ورته د سردار تپه ویل کیږي، مګر یوازې د اوراښاد کهزاد د لیکنې له مخې په دې اړه هم دومره اشاره موجوده ده چې وایي د سیمې د خلکو د روایت له مخې:

دا غونډۍ له هغې نیټې وروسته په تپه سردار مشهوره شوه چې اعلیحضرت امیر حبیب الله خان مرحوم، غزني ته مسافرت وکړ او پاچهي خېمه یې د دې تپې د پاسه ودروله.

ب : د غزني د سردار او شابهار غونډۍ تر کیندلو را وروسته :

تر کومه ځایه چې څرګنده ده د غزني د پاچهي بودایي معبد د ساختماني څرنګوالی او بودایي اثارو، چې د یو لړ مسلکي کیندنو په پایله کې کشف شوې دي د سردار تپه او شابهار د پاچهي معبد تر عنوانونو لاندې یو لړ خورا ګټور معلومات ورکړ شوې چې په لاندنې ډول پرې څېړنیز بحث کیږي :

۱. د غزني شابهار :

د غزنی شابهار چې د تاریخي زیاتو بودایي اثارو له پلوه د خورا لوړ مقام لرونکي دي نو ځکه د غزني د بودایي پاچهي معبد په نامه یادیږي.

د غزنوي سلطان محمود د روضې او د آرامګاه د باغ د کلي کوټې د جنوب لویدیځ د درې کیلومترۍ د هغه لوی او پراخ دښت په منځ کې چې خامخا د غزنویانو د زمانې د شابهار مشهور دښته ده هلته یوه ډېرینه غونډۍ پرته چې د عامو خلکو په خولو کې د سردار تپې په نامه شهرت لري چې د مخه ترې یادونه وشوه، د نغارې د تپې او بتخانې په نوم باندې هم یادیږي.

اروابناد احمد علي کهزاد په خپل اثر افغانستان د تاریخ په رڼا کې د شابهار د نوم د تسمیې د وجهې په اړه یو څه رڼا اچولې او لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«شابهار یو ترکیبي نوم دي چې د «شا» او «بهار» له کلمو څخه جوړ شوی د شاه معنا خو د معمول له مخې «پاچا» دي، مګر «بهار» چې په اصلي بڼه «ویهار» یا «ویهاره» یوه سانسکریت کلمه ده او پر بودایي عبادت ځایونو اطلاقېږي او د لرغوني افغانستان په بېلا بېلو سیمو کې لکه هډه، کاپیسا، بګرام، کابل، بامیان، غزني، بلخ، فرخار، سمنګان، کندهار او نورو ځایونو کې یې شتون درلود، چې له هغوئ څخه یوه د بلخ د «نوبهار» خاطره پاتې ده او ډېر شهرت لري.

نوبهار یو ترکي نوم دې او په اصل کې له دوو کلمو «نوا» او «بهاره» څخه جوړ شوې دی چې لومړی د «نوې» او دویمه کلمه هماغه د بودایي عبادت ځای مانا درلوده او دا «نوا ویهاره» په دري ادب کې د معبد جدید معنا لري.(٦)

همدارنګه ویهاره ته سنګارامه، بودایي دین او بودایي خانقاه هم وایي په مجموع کې د راهبانو د استوګنځیو حجرې او ستوپې رانیسي.

بیا په یو بل روایت کې د سانسکریت وار، وارې، دیوار، دربار او یا پر منځ کې انګړ ته ویل کېږي، بیا دواړه یا وار بدله شوې کلمه ویهار او بهار رامنځ ته شو او نو اویهاره کلمه نوې معبد شو، او په سانسکریت کې یوه نوې دیر دي.

د پوهاند یمین په وینا بر مکیانو په بلخ کې د بت د پاسه یوه کوټه جوړه کړه چې نوبهار یې ورته وو ایه او معنا یې نوی معبد دي.(٧)

تر هغه وخته پورې چې د غزني په شابهار کې کیندنې نه وې شوې او دلته د بودایي اثارو زیات شواهد نه و کشف شوي نو د دې غونډۍ د تاریخي اهمیت په باب، پوهانو سره معلومات نه وو.

اروا ښاد کهزاد په دې غونډه کې د کیندنې د تاریخچې په اړه لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ایتالوي لرغون پېژندونکو هییت له خوا چې د اتو کلونو په ترخ کې کیندنې ترسره شوې ددې معبد مجهول ټکي روښانه شول.
ددې کشفیاتو په ترخ کې برهمنی لیکنې چې د دربیمې یا څلورمې مسیحي پېړیو پورې تړاو پیدا کوي او نورې خټینې بودایي کوچنۍ مجسمې او ددې تر څنګ د ۱۰–۱۲ متري لویو مجسمو (تندیش) شواهد کشف شول.
همدارنګه دغزنې د شابهار د پاچهۍ معبد د مرکز شاوخوا ته یو شمېر لویې او یو شمېر کوچنۍ ستوپې هم پیدا شوې چې څلورو خواوو ته زینې لرې چې د غزنې بت پرستانو په اسطوروې تصوراتو کې خیال کاوه کله چې بودا د خپلې مور له زیارت څخه د هوا د لوړې فضا له طبقاتو څخه راښکته شو دغزنې د شابهار په همدې معبد کې راښکته شو.(۸)
اروانښاد کهزاد په خپل اثر « شابهار غزنه» کې د کیندنو په اړه خپلو معلوماتو ته داسې ادامه ورکوي:
د ایتالوي لرغون پېژندونکي هییت د مشر د ایتالیا نامتو ختیځ پېژندونکی پروفیسور
« توچی» له ۱۳۳۸ کال راهیسې د سردار تپې د پاسه کیندنې وکړې بیا دوه کاله وځنډېدې تر څو چې یې بیا له سره پیل کړې.
د غزنې د شابهار د بودایي معبد بقایای نوموړي غونډۍ پر مخ په دریو پړاوونو د پاملرنې وړ ښکاري.
دا غونډۍ چې له جنوب څخه د شمال په استقامت او یا که په سمه توګه وویل شي له جنوب ختیځ د شمال ختیځ خواته غزېدلې ده.
په لومړیو او دویمه مرتبو کې یې، حویلۍ، دیرونه او د راهبانو حجرې او بودایي شمنونه ولیدل شول او په دریمه طبقه کې چې پرې د پاسه ده « شاویهار» یا بودایي معبدودان شوې و ، د کیندنو په لومړي کال د معبد

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوالونه د لویو او کوچنیو ستوپو په شمول یو پراخ غولي کشف شو چې په خپل حال پاتې و.
د ختیځ له خوا اصلي زینه د مرکزي ستوپې انګړ ته او له هغې برخې د ستوپې د قاعدې بدنې ته ورختلې وه.
د مرکزي ستوپې د انګړ په ختیځه څنډه کې په یو ردیف نورې کوچنۍ ستوپې لیدل کېدلې چې د سترو کوشانیانو د دورې په کلاسیک سبک او په موادو جوړې شوې وې د معبد د دیوالونو په دننۍ برخه کې لویې ډبرې ایښودل شوې او د نویو تېږو په ټوټو پوښل شوې وې، چې د ښکلا او ټېنګښت له مخې خورا مهم و هغه پاڼې چې له دیوالونو څخه یو څه برجستګې لرې ټولې د نازکې ډبرې څخه د پاڼو په شکل تورل شوې دي همدا شان د دیوالونو پر مخ د پلستر کارۍ او په سره رنګ د رنګ امیزۍ شواهد لیدل کېدل، د معبد د باندینیو کونجونو کې د ۱۰-۱۲ مترو په لوړوالی د بودا لویې مسجمې (تندیسیونه) موجود وو.
د شابهار معبد د یوې لوړې غونډې د پاسه لوړو ستوپو او بودایي ستور مجسمو د شابهار د دښتې په منځ کې ځانګړې برم او پرتم درلود، پرتمینه ګونبده او ستوپه چې طلایي رنګې برخې او مجسمو څېرې یې د غزنې له لیرې ځایونو څخه ښکارېدلې.(۹)
اروانښاد کهزاد په یو برخه کې لیکي:
دا چې د افغانستان په بېلا بېلو سیمو کې په سلو ګونو او زرګونو ویهارې (سنګهارامې) یادوې چې ځینې یې په «شابهار» یادی شوي او یو شمېر نورې یې په «بهارها» نومول دي چې دا ټولې د هندي موریایي پاچا اشوکا له عمراني یادګارونو څخه دي او یو شمېر یې د کوشاني پاچهانو «کنیشکا» «هوویشکا» او نورو په امر جوړې شوی دی.(۱۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې لپاره چې د غزني د شابهار او سردار تپه غونډۍ کې مو د بودايي د ارزښتناکو اثارو د کشف شوو يو څه مجموعه وړاندې کړې وي نو د سرمحقق معاون ښاغلي کتابخان فيضي له هغې علمي تحقيقي رسالې څخه به يو څه مهم مطالب را واخلو چې د معاون محقق د نامزدۍ د ترفيع رتبې ته د علمي کيندنو ترفيع په خاطر يې دفاع کړې ده.

هغه اثار چې شابهار يا سردار له تپې څخه د څو کلنو کيندنو په ترڅ کې ترلاسه شول تر ټولو مهم يې چې ښيي په لومړي ګام وښودل شي د بودا له مجسمو (بوديستوا) يعنې بودا د ولاړې په حالت کې، هيبتناک او له تعجبه ډک شکلونه، يو شمېر نقاشي شوې ديوالونو او د بګرام تيکرونو ته ورته زيات تيکرونه دي.

څرنګه په دې اړه يې پراخه څېړنه کړې ده نو د هغو کوتلي شمه داسې ښيي.

- ولاړ بودا په چين لرونکي لباس کې
- بودا په ديانا سناکې
- د بودا سر
- د «بودا» يا بوداايستو اسر
- ۷۵٪ په ۲۳٪ کې د بودا سر او بوديستوا
- د بوديستوا سر چې په تور رنګ وينښتان پرې پراته دي
- د بوديستو افيته لرونکي سر، چې د افيته تور او طلايي رنګ لري
- سپين رنګې مخ، سرونه او ډول ډول څېرې
- د يو ځوان سر، دتاور اتاو د تورو وينښتو سره چې د مهرو په تارونو سره تړل شوې او تاج پرې اينبودل شوي دي.
- د يو ځوان ککرۍ، د هغسې اوږدو وينښتانو لرونکې چې پر تندۍ کې يې دوې برخې شوې او ترتيب شوي دي او يو هلال شکله سمبول او ټيکي چې د سرپوښ دپاسه مدور والی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د يو ځوان ککرۍ چې موج داري زلفې لري او د يو پيړ تار په واسطه د هلال او ټيکلو شکلو پټريو سره تړل شوي.
- د يو ځوان (ديوا) ککرۍ چې ځپه ايز وينېتان يې درلودل او د تندې په منځ کې يې
«اورنا» (دريمه سترګه) وه.
- يو بربنډ سړي چې غاړکۍ يې د ځوړندو پټرو سره په غاړه وه چې داخلي برخه يې د عادي ژيړو ګلونو او وښو لرونکي وه.

ښاغلي فيضي د سردار د تپې ساختماني ځانګړتياوې داسې په ګوته کړې دي.
ددې تپې ساختمان بېلا بېلې طبقې درلودلې او ديوالونه يې له اومو خښتو څخه وو.
د اصلي ستوپو ښکتنۍ برخه د لومړي او دويمې طبقې په ګډون دواړه د مربع په شکل وي.
لومړۍ طبقه د شيست د ډبرې له کوچنيو ټوټو څخه جوړه شوې وه، چې جوړښت يې د شيست ډبرو په لويو قالبونو کې، ريګي ډبرې او په پراګنده توګه د آهکو ډبرې ته د ستنو د پايو او تختو په دواړو برخو کې ځای په ځای شوې وي.
په داسې حال کې چې د لومړۍ او دويمې طبقې د جوړښت ترمنځه مهاليز توپير موجود ؤ په همدې ترتيب د دريمې طبقې په جوړښت کې د زمانې توپير احتمال شتون درلود.
څلورمه طبقه له بلې طبقې څخه له څه کم وخت وروسته جوړه شوې ده.
ددې سيمې په چاپيريال کې د اصلي ستوپې د زينې په واسطه د اصلي ستوپې مخه او نورې ستوپې مشخص شوي وي د سردار د تپې ساختماني سبک د مرنجان د تپې د معبد د ساختماني سبک غوندې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړې د اروانباد کهزاد د وینا په حواله لیکي: چې د سردار د تپې معبد په عمومي توګه د وروستنیو کوشانیانو د دورې پورې تړاو درلود او د هنري سبک له پلوه یې هم د ګندهارا د ښوونځي د وروستنۍ دورې پورې کمه اړه لرله.
په پایله کې ویل کېدای شي: چې سردار تپه او شابهار د یو پاچهۍ معبد د وه زمانې نومونه دي چې یو یې هغه مهال پرې اېښودل شوي دي چې کیندنې په کې نه وي ترسره شوي او بل دا هغه نوم شکل دی چې د دې ستر بودايي معبد د ریښتیاني مقام معرف ګڼل کېږي.
دویمه خبره داده د دې لپاره چې د دې معبد بودايي اهمیت او مقام پر خپل ځای پاتې شوې وي نو به غوره وي چې چارواکي د شاوخوا نه پرې یو انګړ راتاو او په واک کې د لرونکو فوتوګانو او سندونو په اعتبار یې بیا رغونه وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نورستان قبيلې، ژبې او لهجې

نورستان چې يو مهال يې پولي ترکامې را غزيدلي وې او بيا د حکومت په اداري تشکيل کې د کونړ ولايت يوه برخه وګڼل شوه او بالاخره په دا وروستو وختونو کې د يو مستقل ولايت په توګه را منځته شو. او همدارنګه د فرهنګي موقعيت له مخې نورستان د ګندهارا د حوزې يوه برخه ايه حوزه شمېرل کېږي.
د مورخانو د معلوماتو له مخې د ختيځ هندوکش په جنوبي لمنو کې د کابل شمال ختيځ او جلال کوټ شمال ته د پنجشير او کونړ سين د مجرا په منځ کې د هندوکش او تورغره د لمنو په لويديځ او ختيځ، په شمال او جنوب کې يو شمېر کږې وږې خوړې زياتې درې، په ګور و ځنګلونو پټ يو سلسله غرونه او په واړوو پټې سردرې او ځوکې چې او بنتل پرې خورا ګران دي، يو شمېر ځپانده سيندونه او ردونه چې نن ورځ په عامې اصطلاح ورته نورستان وايي او دا نوم ورته هغه وخت ورکړل شوي دی چې امر عبدالرحمن خان د سلطنت په زمانه ۱۳۱۳ هجري قمري / ۱۸۹۲م کې د سپه سالار غلام حيدر خان څرخي له خوا يې او سيدونکي د اسلامي په سپېڅلي دين مشرف شول. او يوه پېړۍ زياته موده د مخه د کافرستان په نوم ياد بده.
د دې سيمې ختيځې برخې ته بلور او لويديځ ته يې کتور ويل کېږي، دا تقسيم نن د لغمان د نورستان او د اسمار (کونړ) د نورستان يا به بل عبارت لويديځ نورستان او ختيځ نورستان يو له بله جلا کوي.
لرغوني نورستان په عام جغرافياوي مفهوم سره د ختيځ هندوکش جنوبي لمنې رانيسې او د هېواد يوازېنې سيمه ده چې هلته د هندوکش سيميز تمدن او فرهنګ تر زياتې اندازې پورې لاس ناخوړلی او خوندي پاتې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې موضوع یوازینې علت هماغه ددې سیمې غرنې توب چې د تاریخ په ټولو دورو کې سربېرې او یوې ګوښې ته پاتې کېدل دي او ټول عرف او عادات یې په هماغه لرغونې حالت کې قرار لري.(۱)

نورستان ددې محدودې غرنۍ او ګوښه ایزې سیمو د لرلو سره سره بیا هم د دوو مهمو ځانګړنو درلودونکي دي چې هغه په نورستان کې د زیات شمېر قبیلو شتون او دهغوی پورې د اړوند ژبو او لهجو درلودل دي چې دهېواد په کچه د مقایسې وړ نه دي چې په کوټلي توګه پرې رڼا اچول کېږي.

۱. د نورستان مهمې قبیلې :

که د اتنو ګرافیکي څېړونو له مخې وویل شي دا قبیلې په عمومي ډول درې دي چې د نورستان د سیمو پورې تړاو لري او دا په دې ډول دي.

- **دکته قبیله :**

ددې قبیلې مهمه ځانګه د کام قبیله ده. ګوډ تیمور او محمد ظهیر الدین بابر هم د کته قبیلبه د نورستان ډېره لویه قبیله بللې ده، دا قبیله د کتور په نوم یادېږي چې د لویدیځ او ختیځ نورستان کې میشته ده.

د لویدیځ کته ګانو سیمه د کانتیوا او رمګل په وادیو کې پرته او ختیځ کته ګانو سیمه د باشګل (باشګول) د سین په ناوه کې موقعیت لري.

څرنګه چې ددې قبیلې تر اسلام دمخه په عمومي توګه توري میرېي ساتلي او د هغو له وړیو څخه یې ځانته غرني او سیمه یز لباسونه جوړول چې تور رنګ یې درلود نو ځکه د مسلمانانو د ګاونډیو په منځ کې د تور پوشانو نورستانیانو په نامه یادېدل، او دا چې د تور لباس سره یې مهبي څېرۍ هم درلودلې نو په اسطوروي توګه یې ورته دیوان ویل د کته د قبیلې وګړي یا پخواني سیاه پوشان چې د نورستان په شمالي سیمو کې استوګنه لري هغه په دوو برخو دي شرقي او غربي کته باندې ویشل کېدای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې شرقي کته يې د بلور (ځليدونکي او سپين) او غربي کته د کتور (تور) په نوم يادېږي. د بلور د قبيلې رنګونه سپين دي او د سفيد پوشانو په نامه شهرت لري خو د کتور د ځانګې رنګونه تور دي.

- **د کام قبيله:**

لکه چې له مخه ورته اشاره وشوه د کام قبيله د کته د قبيلې يوه کوچنۍ ځانګه ده او باشګل يا ختيځ نورستان کې د ناوې په خوله کې استوګنه لري. تر اسلام د مخه دا يو ډېر مړنۍ او سخته قبيله وه چې هيڅ دول يرغل ته نه ده تسليم شوې او دا مهال د کام ديش (ګام بګرام) د ختيځ نورستان دروازه او د سوداګرۍ له مخې يې پوره اهميت درلود.

د کام قبيله چې يوه معتبره قبيله ده، د معتبر شهرت درلودونکی هم ده.

- د پرسون قبيله:

د پرسون قبيله هم په مرکزي نورستان کې، د ويګل د درې په شمال لويديځه لوړه سيمه کې استوګنه ده.

دا قبيله د نورستان له ډېرو پخوانيو قبيلو څخه شمېرل کېږي او سپين پوستي ورته وايي.

- **د اوښګون قبيله:**

دا قبيله چې د کلښه په قبيله هم شهرت لري، د نورستان د غرونو په لوړو سيمو کې د پيچ درې او د لغمان د النګار د دورو په منځ کې ژوند کوي، چې دا سيمه د پيچ او النګار د اوبو د ويشني پوله تشکيلوي.

د کانتيوا او يو لړ نورې درې په دې سيمه کې پرتې دي.

پخوا دا قبيله د سپين پوښانو نورستانيانو څخه وه، او تر اسلام د مخه دا قبيله د کلښه له قبيلې څخه شمېرل کېدله چې د نورستان له مهمو قبيلو څخه وه د دې قبيلې د انتساب له مخې په کونړ کې يو لړ سيمه ايزې اصطلاح کې کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **د ګوار قبیله :**

دا قبیله هم په پتره قبیله مشهوره وه.

دې قبیلې ته چې د نورستان د نورو قبیلو خلک سپتمره (ګوار) په نامه یادوي، د لنډې سین په دواړو غاړو کې میشته ده.(۲)

ددې قبیلې خلک د نورستان په زیاتو سیمو کې استوګنه لري او په اټکلي ډول د نورستان په نږدې ۱۷۴ کلو او بانډو کې اوسېږي.(۳)

۲.د نورستان ژبې او لهجې :

لکه چې دمخه ورته اشاره وشوه نورستان په دغومره کوچني محدودیت کې د دومره زیاتو ژبو او لهجو لرونکي ده چې د هېواد د نورو سیمو په کچه هډو د انډولتوب وړ نه ده، چې دادی په لنډ ډول تر پېژندنې لاندې نیول کېږي.

- **د اردي ژبه :**

د نورستان په ژبو کې یوه ژبه د اردي ژبه ده چې ځانګې یې په دې ډول دي.

- لویدیځه د اردي ژبه :

د داردي ژبو دغه ځانګه چې د کافري ژبو په نامه هم یادېږي او د دوی د ژوند ، ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده او په دې ګروپ کې دا مشهوري شمالي ژبې شاملې دي.

- کاټي ژبه :

چې کتاني ورته هم وایي، ددې ژبې د ژوند سیمه د کتیاني دره (سیمه یې د پیج د سین ښې اړخ دی) د ټولو دیالیکتونو (لهجو) اصلي ټاټوبې او زانګو ده.

رامګل یا رامګیل او کولوم یا کالم د (الینګار سین معاوینن) د ردودونو ترمنځه پرته سیمه ده. ددغو سیمو ژبه د کاتي لویدیځه دیالیکیت دي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خیتځ یې د باشګل په دره کې دي چې د باشګل سین په پاسني جریان (چترال) کې د کونړ د سین معاون دي دغه ژبه د باشګلۍ په نامه یادېږي.

- **وایګلۍ ژبه :**

د کرپوسون اصطلاح وایي یا «وایي آلي» ددغې ژبې د موجودیت سیمه اساساً د وایګل دره (د پیچ در سین کېڼ اړخ معاون) دي. د پیچ د درې په نورو سیمو کې هم ددغې ژبې او یا د هغې د خپلوانو دیالیکتونو څرک لیدل کېږي.

- اشکوني ژبه :

ددې ژبې د موجودیت سیمه د پارون دره ده، د کوم سین چې د پیچ د سین د کېڼ اړخ مرستیال دي دغه ژبه د پورتنۍ یادې درې له ژبې څخه ده، له دې لیکه دیرې لېرې ښکاري چې په هغې کې د یوې غیرې اندو اریایي غالباً مغلوبې (سوسترات) ژبې څرګند عناصر موجود دي.

- **د امیلي ژبه :**

دغه ژبه د نورستاني او داردي مرکزي ژبو ترمنځه د وصل د کړۍ صفت لري او کېدای شي چې د ځینو زیاتو خصوصیتونو له مخې په مرکزي داردي ګروپ کې شامله وګڼله شي.

ددې ژبې د موجودیت ساحه د امیلي دره ده چې د چترال د سین په نیمه خوا کې پرته ده.

- **د داردي مرکزي ژبه :**

په دغه ګروپ کې ډېرې او پیچلې بېلا بېلې ژبې شاملې دي چې تقریباً له بېلا بېلو کورنیو څخه دغه ژبې په دوو څانګو وېشل کېږي.

- شمالي څانګه
- جنوبي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

- شمالي څانګه: دا څانګه له دوو ژبو يعنې کهوواراو کليشي يعنې کلش څخه عبارت ده چې د تاريخي «ادګمنت» لري (د کلمو مختاړي) چې د کلمي له ريښې څخه نه وې او ورسره يو ځای شوي دي. لکه چې په پښتو کې (اچول، اغوستل) چې وايي چوم، وايي غوندم کې يې بيلتون ددې نښه ده چې د کلمې جز نه دي.
- جنوبي څانګه: دا څانګه بيخې بېل بېل ډولونه لري او لاندنۍ ژبې په کې شاملي دي.
- ګواري
- شوماشتي
- وټه پورې
- او دهغوی خپلوان دياليکتونه او ژبې
- کلانګلي (کړنګلي)
- نتګلامي
- او همدارنګه د پشه اي دياليکتونه او نورې شاملي دي.
- **پشه يي ژبه**

د پشه يي ژبې کلمه له دوو برخو مرکبه ده.

«پا» د تسليم په مانا

«شی» د سره په مانا

چې ټوله ماناوې د تسليمي په دود سره ټېټول دي او په نورستاني اصطلاح سره يعنې اسلام ته تسليم شوي نورستانيان.

پشه اي د يو لړ سره لېرې وتليو دياليکتونو يوه څانګه ده، چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو کې لکه اليشنګ، الينګار د رودونو په لاندنيو برخو کې د ښيوې په خلټک، په دره نور، د فرار درې په کېڼ اړخ او د کونړ د سين په ځينو نورو غاړو کې او د شوماشت په لاندنۍ برخه کې خبرې کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **شوماستي ژبه :**

دغه ژبه د شوماست د درې په پاسنۍ برخه، د مزار درې په کيڼ اړخ، د کونړ د سين د ښې مرستيال سين (پيچ سين) په غاړه خپره ده.

- **وټه پوري ژبه :**

په وته پور او کتر (کتر ګل) يعنې کونړ د پيچ سين په دواړو غاړو کې.

- **ګواري ژبه :**

يو شمېر محققين دغه ژبه د « ګواري پاتي» په نامه يادوي، مګر خپله دې خلکو په اصطلاح ګواري ژبه ورته ويل کېږي. دغه ژبه د « نرساتي» په نامه هم ياديږي. دغه ژبه د چترال په سيمه کې د باشګل د سين په ښکتنۍ برخه مروجه ده.

- **کلښې ژبه :**

دا ژبه د چترال او باشګل د رودونو د يو ځای کېدلو په سيمه کې په کلشت کې د بوسپورت (ګلسکوه) او « بيرار» د چترال په جنوب لويديځ کې ژوندۍ ده.

- **لښتو ژبه :**

د ټول کونړ په سيمو کې حتی د نورستان په زياتو سيمو کې مروجه او خپره ده.

– دري ژبه:

ډېره کمه په کوز کونړ کې او يو څه په نورستان کې او نوره په محاوري شکل هيڅ رواج نه لري که څه هم پخوا به نظمونه او نور اثار د عربي ژبې ترڅنګ له دري ژبې شروع کېدل.(۴)

اخځونه:

۱ـ جغرافيايي تاريخي افغانستان، مير غلام محمد غبار، ۱۳۶۸ دولتي مطبعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ ریشه های تاریخي و فرهنګي نورستان، سمیع الله تازه نورستاني، ۱۳۶۷ دولتي مطبعه.
۳ـ لرغوني او اوسني کونړ، رازقي نړیوال، ۱۳۸۴ کال، ۲۷۲ مخ، اردو مطبعه.
۴. ریشه های تاریخي و فرهنګي نورستان.
۵. لرغونې او اوسنې کونړ هماغه اثر ۲۷۵ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاريخي حوضونه او عمراني يادګارونه

زموږ د لرغوني هېواد د پخوانيو آبنيو په منځ کې د عمراني يادګارونو په توګه تاريخي حوضونه هم ځانګړی ځای لري. هغه چې له پخوا زمانو څخه زموږ د هېواد په زياترو سيمو کې د اړوندو اړتياوو او موخو په پاملرنې سره خپل اهميت له لاسه نه دې ورکړي. چې زياتې بېلګې يې لا تر ننه ژوندی پاتې دي.

مخکې تردې چې د هغو د يو شمېر په اړه څېړنيز بحث وشي پوره اړينه لېدل کېږي چې يې د جوړېدو د موخو او لاملونو په باب يو څه مقدماتي رڼا واچول شي.

۱. په ښارونو او استحکامي کلاګانو کې د پاکو اوبو د ذخيرې لپاره

۲. په دښتونو کې د باراني اوبو د زېرمه کولو په خاطر.

۳. د للمي ځمکو د اوبولو لپاره.

۴. په پاچهي حرمسرايونو او د معتبرو خلکو د کورونو په حويليو کې.

۵. په لويو دولتي باغونو کې د تزئيني عنصر په توګه.

۶. د لامبو وهولو په منظور.

۷. جوماتونو ته نږدې د اوداسه، غسل، د څاروو د اوبولو پرته له څښلو او نور ضروري اړتيا د اړتياوو د لېرې کولو لپاره.

ددې لپاره چې د حوضونو د پورتنيو موخو په پام کې نيولو سره ددې ټولو د ځانګړنو په اړه په دې ډول معلومات وړاندې کېږي.

۱. په ښارونو او استحکامي کلاګانو کې د پاکو اوبو د ذخيرې لپاره.

په پخوانيو زمانو کې د محوطه شوو ښارونو او پخو کلاګانو د ساختماني عناصرو لکه حصار، ريض، بارو، خندق، ارګ، کندز، برجونه، شاهبرجونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تیر کشونو په لړ کې دهغو په یو شمېر کې چې د محاصرو په مهال یې په اوبو لاسرسي د ستونزو سره مخامخ کېده، نو په دغسې شرايطو کې د لومړنيو تدبيرونو د نيولو په لړ کې د اوبو د ذخيره کولو لپاره، زياتره سر لوڅي او سرپټې حوضونه جوړېدل. چې د هېواد په يو شمېر سيمو کې يې بېلګې وړاندې کېدای شي او له دې منځه به د لرغونې هرات دغه ډول حوضونه معرفي شي.

د هرات لرغونې ښار او د هغه کهندز زموږ د هېواد د نورو ټولو ښارونو او کهندزونو غوندې د يو شمېر دروازو لرونکي دي چې په تدافعي شرايطو او يا جګړايزو حالتونو کې به بېرته کېدلې او تړلې کېدلې، دا دروازې د ښار په مهمو ځايونو کې جوړې شوې وې او بيا په دې دروازو کې هغو ډولو دروازو مهم نقش درلودلای شو چې د اړتيا وړ په تېره بيا د اوبو اکمالات به ترې ترسره کېدل... د هرات د ښار د ربض نه بهر د ۲۰ ګزو په سور يو خندق موجود ؤ او د ښار په دننه کې د روانو اوبو لرونکي يو حوض ؤ.

په دې ډنډ سربېره د لرغون پېژندنې مجلې، د ۱۳۶۳کال په شلمه ګڼه کې د ډنډونو، د هرات سرپټو ډنډونو په اړه پراخ معلومات وړاندې شوي دي، خو دلته يې په لنډيز بسنه کېږي.

د حوض د فارسي ژبې په برکه، د اوبو انبار او تذخير آب باندې افاده کېږي.

د لرغونې هرات سرتپي ډنډونه په تاريخي مدارکو کې معرفي شوي او لکه چې ويل کېږي د دا ډول ډنډونو په جوړولو کې نه يوازې د اوبو له بابته داړتيا لېرې کول په پام کې نيول شوي دي. بلکې د دې حوضونو په جوړولو کې هنري ظرافتونو ته هم پوره ارزښت ورکړ شوي دي، لکه چې د هرات سر پټې ډنډونه له هغو سوچه اثارو او د معمارۍ د نمودونو څخه دي چې د بېلا بېلو ملحوظاتو له مخې د څېړنې او پېژندې وړ دي، او د هرات دا ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډنډونه په هېواد کې د اسلام تر خپرېدو وروسته دورو پورې تړاو لري او د اوبو د انبارونو په ځانګړيو تزئيناتو جوړ شوي دي.
په نوموړې مجله کې د دې حوضونو د ساختماني څرنګوالی په باب په دې توګه رڼا اچول شوې ده.
د دې ډنډونو د جوړولو لپاره تر هر څه د مخه د هغو مخزن يا زيرمه تون په مځکه کې په لازمه کچه، معمولاً تر شپږو مترو پورې ژوربږي، بيا د حوض د ودانۍ تهداب په همدې ژوره سطحه اېښودل کېږي او بيا کله چې دا تهداب ښه پورته شو نو د حوض د چت ګونبزه د هغه د ودانۍ په اساسي تهداب پوښل کېږي.
د حوض دواړو خواوو يا کله هم په دريو او يا څلورو خواوو کې د حوض د رڼا کولو او تهويې په خاطر رواقونه هم جوړ شوي دي.
د مدخل رواق چې د ډنډ تر چته پورې څو پوړۍ زينه درلوده.
د معمول له مخې د ډنډ د شمال په لور ببرته کېده. تر څو چې له هغه استقامته شمال ولګېږي او په دې وجه ډنډ سوړ وګرځي او د ډنډ له مخې څخه ناولتياګانې د جنوب خواته يو وړل شي.
د سرپټو حوضونو ګونبزې هم چې په ځانګړو ترئينکاريو جوړ شوي دي.
دا ډنډونه په شرعي حساب لس په لس متره کې او په حقيقت کې دا اصل په دې توګه دي چې اوږدوالي او سور يې سره برابروي.
د هرات په دې ډنډونو سربېره يو شمېر سرلوڅي ډنډونه هم موجود وو د دې حوضونو د اوبو سرچينې د هغو د محلاتو په اعتبار، له سيندونو، چينو کوهيانوو د باران او واورو له اوبو څخه عبارت دي.
له کومه ځايه چې د هرات د ډنډونو په باب د پوره معلوماتو وړاندې کول اوږده څېړنيزه ليکنه غواړي، دلته به يې يوازې د ناحيو په اعتبار د نومونو په اخېستنه بسنه وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف: په لومړۍ ناحیه یعنې د قطبي چاق په محله کې.
- حوض ګدام
- حوض د مزار د مسجد سلطان سید احمد کبیر
- حوض برده
- حوض پهلوان
- حوض چار باغ
- حوض هوشمند خان

ب: په دوهمه ناحیه یعنې د خواجه عبد المصری په محله کې
- حوض چار سوق
- حوض ذوالفقار خان

ج: په دریمه ناحیه یعنې د بردرانیو په محله کې.
- حوص ماسک
- د حاجی سرور حوض
- د اسمعیل قازی حوض
- پای حصار حوض

د: په څلورمه ناحیه یعنې د مومندو په محله کې.
- د وزیر حوض
- د نقاشۍ حوض
- د کشمیریانو حوض
- قطب الدین پهلوان حوض.

باید وویل شي چې حوض برده، حوض هوشمند خان او د قطب الدین پهلوان حوض له منځه تللي دي او نور (۱۳) ډنډونه اوس هم شته دي.

۲. په دښتونو کې د باراني اوبو د زیرمه کولو په خاطر ډنډونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغو دښتيزو سيمو کې چې د للمی مځکو د درلودلو او ښه موقعيت د لرلو په وجه کلی ګوتې موجود وي د دې لپاره چې د اوبو له پلوه يې تر يوه حده ستونزې ليرې شوي نو دوئ په يو مناسب ځای کې مځکه ښه ډېره ژورې او له هغې لوړې برخې ورته لښتي پرې.دي چې د باران په مهال ورته له پاسنۍ برخې اوبه ورننوځي، د دې ډنډونو چې په کونړ او سرحدي سيمو کې ورته «جوړ» وايي د اوبو د زيرمې ظرفيت دوه مره وي چې کال و سرپه کې اوبه پاتې کېدای شي.

د دې جوړونو يا ډنډونو له اوبو څخه څاروي اوبه خوري او کليوال ترې اوبه په لوښو کې اخلي او ورځنۍ ګټه ورځني اخلي حتی که اوبو يې اوبړۍ هم کړۍ وي تر جوشولو وروسته يې څښلای هم شي.

په جوړ کې نه څوک او دس کولای شي او نه لمبلای شي.

د دې ډول جوړونو بېلګې د کونړ « د ملا ګوري» په کلي او په سرحدي سيمو کې په زياته کچه ليدل کېږي.

۳.د للمي مځکو د اوبولو لپاره :

ځينې سيمې د درې او يا باندې غوندې ښه لري او د کمو اوبو د رودګيو لرونکي هم وي. نو د دې لپاره چې يا د اورښت په مهال او يا يې له روانو اوبو څخه د خپلو پټيو په اوبولو کې ترې کار اخستي وي، نو د خپلو پټيو په يوه مناسبه پاسنۍ برخه کې يو ژور او لوی ډنډ جوړوي، او اوبه په کې ذخيره کوي او په نوبت سره ترې د کرنې په چارو کې ګټه اخلي.

۴.په پاچهي حرمسرايونو او د معتبرو خلکو د کورونو په حويليو کې د پاچهي حرامسرايونو او د ارګونو د ښکلا ايزو مظاهرو او د ظريفانه ساختماني سبکونو عناصرو ته په پاملرنې سره له يوې خوا او د حرامسرايونو د انګړونو د هېواد په زړه پورې کولو په خاطر، په بېلا بېلو شکلونو حوضونه جوړېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا حوضونه چې دومره ژوره نه وي، تلي او مستندې خواوي يې په قيمتي او د مرمرينو ډبرو او د کاشي په ښکلو پوښل کېږي، لا مرغوب توب يې په دې کې دي.

چې ددغو ښکلو رنګ لاجوردي وي تر څو چې داوبو منظرې ته لا ښکلا ورکړي.

ددې حوضونه په ګرد چاپير کې ګلدانونه او چمنونه هم جوړوي.

چې ددې ډنډونو ژوندۍ بېلګې په شاهي ارګ (اوسني جمهوري ارګ) او د بابر بڼ په حرامسرۍ کې ژوندۍ پاتې دي او يا ډېره په زړه پورې بېلګه يې د کابل په نوي ښار کې د شاببو جان د ماڼۍ په منځ کې د کوچني سالون فواره لرونکي حوض دي.

۵. همدارنګه دا ډول ډنډونه د همدغو يادو شوو موخو له مخې د روغتونو په انګړونو او د يو شمېر معتبرو خلکو په کورونو کې عموميت لري. چې د روغتونونو له منځه د چارصد بستر يا د سردار محمد داؤد د روغتون، مستطيل اوږده ډنډونه د يادونې وړ دي.

زياتره ددې ډنډونو منظرو ته د لا کيفيت ورکولو په خاطر په کې يا له څنډو او يا په منځ د فوارو ترتيبات هم سنبالوي او لا دغو خواوو ته ډول ډول رنګونه هم ورکوي. موږ ددې ډول ډنډونو بېلګې د جلال اباد د ښار په منځ کې د ډنډ او يا د کابل د پښتونستان واټ د څلورلارو په منځ کې ليدلای شو.

د يادونې وړ ده چې د دارالامان ماڼۍ ګرد چاپير بڼ او د چهلستون بڼ هم دغه ډول يو شمېر پوړۍ په پوړۍ ډنډونه درلودل او په دې سربېره زيات شمېر مثالونه يې وړاندې کېدای شي.

او همدارنګه د خلم د جهان نما د ماڼۍ باغ هم ددغسې ښکلي حوض يوه په زړه پورې بېلګه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د دې ټولو سربېره په هېواد کې يې زيات مثالونه وړاندې کولای شو.

۶. د لامبو وهلو په منظور :

په دې سربېره چې د دې ډول حوضونو جوړول د يو محل او يا ودانۍ په تېره بيا رستورانونو ، هوټلونو او تفريح ځايونو کې خورا مهمه بنيه ګڼل کېږي.
دا حوضونه چې د آبيازۍ په ځانګړي سبک جوړېږي.
د آبيازۍ لپاره چې ظريفانه او په زړه پورې ورزش دې کار اخستل کېږي.
چې خورا ژوندۍ بېلګې يې د باغ بالا د رستورانت، د انترکانتيننتال د هوټل د عسکري کلوب او د پلچرخې د پخواني حربي پوهنتون او تخنيکي اکاډمۍ د ابيازۍ ډنډونه يې يادولای شو ، حتی په دې وروستنی ډنډ کې د لباس ايستلو لپاره مخصوصې غرفې هم موجودې دي.

۷. هغه ډنډونه چې جماتونو ته په نږدې برخه کې د اوداسه او غسل، د ځاروو د اوبولو او د نورو اړتياوو د ليرې کولو لپاره جوړ شوي وو.
د جماتونو څخه له يادونې څخه پوره جوته ده چې دا ډول حوضونه زموږ په هېواد کې تر اسلام را وروسته جوړ شوي دي.
په دې سربېره د دې ژورو او لويو حوضونو يوه ساختماني ځانګړنه دا ده چې دهرات د يادو شوو حوضونو د يو حوض غوندې ورته له يوې ويالي اوبه په لښتي کې را ګرځول شوي او کله چې ډنډ ډک وي نو بل لښتي ترې بېرته ويالي ته ايستل شوي دي. د دخولي او خروجي لښتي په کې په وياله کې د اوبو د بهيدلو په صورت کې، په دې ډنډ کې هميشه اوبه روانې وي.
د دې ډنډ اوبه د څښلو او په خوړلو کې نه کارول کېږي.
د دې ډول ډنډونو بېلګې څو لسيزې دمخه د کونړ د نرنګ ولسوالۍ هغه وخت د علاقدارۍ په اړوندو څو کليو کې په دې ډول موجودې وې.
الف: د بر نرنګ د شالمار په کلي کې کوز جمات ته په نږدې برخه کې.
ب: د لمټک د کلي د جومات ډنډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج: د شړلو د کلی د جومات ډنډ
د : چار قلعه د جومات ډنډ
هـ: د کډو د کلي د جومات ډنډ
و: د کړه مار د کلي د جومات ډنډ
ز: د غونډو د کلي ډنډ
په دې وروستيو کې دا ډنډونه له منځه تللي دي.
ښايي وويل شي چې په کونړ کې تر نو اباد راښکته او د برنرنګ نه ورپورته يو کلي د ډنډونو په نوم ياد ېږي.
امکان لري چې يو مهال يې ډنډونه درلودل، خو د دې ډنډونو د ساختماني سبک په اړه معلومات ځکه وړاندې کېدای نه شی چې دا کلي د سين په غاړه پروت دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وریښمو لار د لرغوني افغانستان د تاریخي ممتاز موقعیت مظهر

د مدني، فرهنګي، تجارتي او مذهبي ځانګړتیاوو له پلوه د یو هېواد موقعیت اهمیت د هغه د لارو د لرغونتیا څخه جوتېږي زموږ ګران هېواد له ډېرو پخوانیو زمانو څخه د دا ډول وتلي جغرافیاوي تاریخي موقعیت درلودونکی ؤ، چې په دې موضوع اوږد څېړنیز بحث په کار دی او د هغه نه مخکې به د مقدمې په دول د وریښمو د لارې په اړه چې ښاخونه یې زموږ لرغوني اریانا له ځینو سیمو څخه تېر شوي ؤ یوه لنډه کتنه وشي.
د وریښمو لار چې د نړیوال تاریخي ستر اهمیت او مقام لرونکې ده د دې لارې په مورد د اریانا مجلې د ۱۳۵۵ کال د څلورمې ګڼې لاندنې یادونې را واخلو ة
پخوا د چین دوه لرغوني پلازمینې چې یوه یې (لویانګ) او بله یې (سیان) نومېدلې د اریانا د دیني، کلتوري او تجارتي مرکزونو سره تړاو درلود چې د وریښمو د لار مبدا له همدې دوو ښارونو څخه را پیل شوې وه چې له یوې خوا د چین تجارتي کاروانونه به په دې لار باندې د بلخ کاروانسرایونو (رباطونه) ته راتلل او په دغو کاروانونو کې د چین وریښم، وریښمیني ټوټې او چینایي متاګانی به روم، یونان او ایران ته وړل کېدلی او د دې هېوادونو د تولیداتو او صادراتي اقلامو سره تبادله کېدلې او له بلې خوا نه د بودایي دین نفوذ د اریانا څخه د وریښمو په لار د چین خاورې ته ور پراخېده نو دا وه چې دغه مهال د لویانګ او سیان ښارونه د بودا د آئین دوه ستر مرکزونه ؤ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بودايي آئین د تبلیغ او ترویج لپاره دیني هئیتونه له اریانا څخه چین ته وربلل کېدل او چینایي هئیتونه به د بودايي مذهب د څېړنې او پوره پوهېدنې لپاره وریښمو له لارې څخه اریانا ته مسافرتونه کول او د بلخ، بامیان، هډې او هند له بودايي مرکزونو څخه لیدنې کتنې کولې چې له دې جملې څخه نامتو سیاح او زایر هیوان تسانګ د سیان له ښاره خپل ارزښتناک او کاري سفر پیل کړي ؤ او د کنداهارا د عالمانو په ډله کې د بودا د دین د تبلیغ او ترویج لپاره د یو بلل شوی هئیت په ډله کې چین ته تللی دی.
د لویانګ د ښار د عروج او عظمت په دوره کې چې بودايي آئین د پامیر له لویدیځه د بلخ له نوبهاره (نویهاره) څخه د وریښمو لارې له لویدیځې لارې څخه د مال التجاري سره چې د بدخشان لاجورد هم په کې شامل وو دې ښار ته لاره پیدا کړه.
پښتو اریانا دایرة المعارف د وریښمو د لار په اړه پراخ معلومات وړاندې کړی دي چې لنډیز یې را نقل کېږي:
زمونږ د لرغوني هېواد په پخواني مدنیت کې په تیره بیا د کوشاني ځلیدونکی امپراتورۍ عصر په دوره کې د وریښمو لار خورا تاریخي مهمه لاروه او دا ځکه چې د سترو کوشانیانو په دوره کې د آریایي کوشانی دولت سیاست له دوو نورو لویو او د چینایانو هونانو (هون های چین) او د روم د قیصرانو سره ښه او دوستانه وه له لېرې ختیځ څخه تر لېرې لویدیځ په لور په دا ډول سیمه کې امنیت ټینګ ؤ او سوداګرۍ پوره رونق موندلی ؤ.
د آریانا د تجارت په صادراتي اقلامو کې تر ټولو ډېر مهم قلم چې له دې لارې تېریده د چین وریښم ؤ چې دا جنس د پونده ګانو څخه نیولی بیا د روم تر ټولو قیصرانو پورې استعمالېده. څرنګه چې د سوداګرو سمندري لار د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکمارانو او بحري غلو په وجه پوره خطرناکه وه نو د مقدوني سکندر يو سوداګر (فانس تی تيانوس) له وچې څخه يوه لار د باختر او مديتراني ترمنځ کشف کړه چې په دې لار به د وريښمو سوداګري کېدله نو ځکه د وريښمو لار وبلل شوه.

او په حقيقت کې د وريښمو د لار تاريخچه له دې کبله پيل کېږي او د نوموړي سوداګر د نامه سره سماسم انتساب لري، وايي دغه سوداګر چې په شام کې سوداګري کوله غوښتل يې چې د وريښمو د ريشلو او رنګونو مهم مرکزونه درلودل هغه چې له انتيوش، انکاکيه (انقره) بريت (سيدن) او د ديتر له ښارونو څخه عبارت وو. دا لار يې د ختيځ ترکستان له مهمو بازارونو سره ننښلوله، دا مهم بازارونه د (هن های چين) او کوشانيانو په پولو کې پراته وو، يعنې (اسيدون سيکا) د کاشغر او (اسيدون سريکا) يعنې د چين ښارونه وو.

د وريښمو لار د مديترانې له غاړو د نهرونو (بين النهرين) او له (هيلاپوس) د فرات له غاړې نه تېره شوې وه. د پامير (اوتيان شان) په لمن کې وصل کېده، دا لار د مرو او هرات په شاوخوا کې تېريدله او بکتر (بلخ) ته به رارسېدله او د دوخس سرخ آب (قزل ارتا او قزل سو) له لار نه د کاشغر او نارم ناوې خواته وتلې ده. د روشان (فرغاني) په شاوخوا کې به سره يو ځای کېدله چې د (تينويل پيرګوس) د ډبرو برج نومېده، په دې ځای کې به چينی او شامي سوداګران سره يو ځای کېدل او خپل مالونه به يې سره تبادله کول.

له دې لويې لارې څخه د هند خواته نورې لارې هم تللې وې هغه چې له بلخه (بکتر) سره بيلېدلې دا چې له بلخه به دا لار ووتله د کندز، اندرات او د کوشان له درې به ښکاري درې (دره شکاري) او له کاپيسا نه به د کابل ناوې ته راغلله او له هغه ځايه به هند ته ورپسې تلله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله لار چې ختیځ ترکستان یې د کوشاني یې د کوشاني امپراطورۍ له هندي برخې سره نښلاوه له (کوپین سین) او مستاغ) او د کاشغر له یوې برخې نه د قراقرم په غرونو کې تېرېدله او په کشمیر کې به یې لیکه پای ته رسېدله (اریانا دایرم المعارف، ټ۱، دولتي مطبعه، ۱۳۲۹، ۲۸۰-۲۸۱ مخ). همدا شان د وریښمو د لارې جنوبي څانګه چې د هندوکش په جنوب کې د هند پر خوا له بامیان څخه چې په پهلوي، (بامیکان) او په چینایې ماخذ کې ورته (فن بن تا) ویل کېده او له کابل څخه ۱۵۰ کیلومتره لرې پروت دی.

په دې کې شک نشته چې د دوهمې لارې یوه څانګه به د کونړ په لار چترال او بدخشان ته هم ورویشتل شوې وی ځکه چې د بدخشان او چترال ترمنځه هم لار موجوده وه(فضل احمد، رهنمای افغانستان، شماره ۱۲، ۱۳۲۸هـ، ص ۲۲).

باید وویل شي چې د افغانستان له لویدیځه د ختیځ په استقامت د وریښمو د لارې زیاتې څانګې غزیدلی دي چې په لنډه توګه به پرې کتنه وشي:

په عمومي ډول په یو روایت کې دا لارې له چین او هند څخه د افغانستان په خاورې زیاتې څانګې لرې چې په افغانستان کې یې په دریو ښارونو کې تر کتنې لاندې نیولای شو:

۱ـ د کابل لار (سهیلي لار) له کابله: پېښور (پور وسا پورا)، تاکسیلا، راولپنډۍ، لاهور، فیروز پور، پوتالي پوترا تر هنده پورې.

له کابله: لغمان، کونړ، چترال له کابله: د وریښمو کوتل، بغلان تر بلخ پورې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ له کندهاره تر هنده پورې په **۴۰۰** میله واټن: له هنده: پوتالی پوترا، فیروز پور (رباط)، سکر، شکارپور، طورلالی (رباط) تر کندهاره بیا دلارام، فراه تر هرات پورې.
۳ـ د بلخ لار: له بلخ څخه رباطونه: لومړی رباط (فیض اباد)، تاشقرغان، یارکند خیتن، روشان تروراز (دروازه)، یسیرا نتروس، تریبګین پوري. د آمور د شمالي برخي څخه: د روشان له سیمې مخ په شمال، اسمریا، دامنا، اوشیا، کاشغر، خوقند، خجند، تاشکند، ګسورګنج، هخشب، مرو، قیصر امنف، میمنه مرو رود او تر هرات پورې.
(د وریښمو لار، پوهنوال باوري، اردو مجله، **۳** ګڼه، **۱۳۸۲**، **۵۰** مخ-).
په دې اثر کې دې لار د شرق او غرب درې امپراتورۍ د چینې مغولانو امپراتوري، په غرب کې د روم امپراتوري (تراجان لومړی میلادي پیړۍ لومړی کلونه) او په مرکز کې د سترو کوشانیانو امپراتوري (د یما کد فیزس لومړۍ میلادي پیړۍ وروستي کلونه) او د هندوانو امپراتوري تر منځه په دوستانه اړیکو کې د نښلولو په باب یادونې هم شوي دي.
(هموطن مجله **۳**/ **۷۳** ګڼه، **۲**/ **۲**/ **۱۳۸۸** کال، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ د غزني هېواد د طبيعي عجايبو څو بېلګې

۱.د غرونو پر سرونو حوضونه :

الف: د بابا غره پر څوکه داوبو زمردين ډنډونه ؛

که چېرته زموږ د هېواد زياتره غرني او هواري سيمې وکتل شي په هغوي کې څه د طبيعت له پلوه محير المقوله مظاهر لېدل کېږي او څه د بشري خارق العاده له عجايبو ډکې پدېدې تر سترګو کېږي هغه چې که د سر په سترګو ليدلي نه وي نو د هغو په باب يې په نقلولو هېڅ باور نه راځي، د بېلګې په توګه د اوبو حوضونه که په طبيعي جوړښت سره د غرونو د لا جګو څوکو پر سر او يا يې په لمنو کې موقعيت ولري او څنګه د منطق له مخې په دې منل کېداي شي چې د اړوندو غرونو له جګو برخو څخه پرې اوبه راښکته کېږي، مګر که چېرته د دې ډنډونو د پاسه په وارو پټو غرونو د اوبو رابهيدني ذخيرې نه وي نو خامخا دا پوښتنه رامنځته کېږي چې دغو حوضونه اوبه له کومه ځايه راټولېږي.

نو يو له دې ډول حوضونو څخه په باميانو کې د بابا غره پر څوکو يو شمېر ډنډونه دي چې د بابا غره پر څوکو د اوبو زمردين حوضونه بلل کېږي.

هوکي: د بابا د طبيعي ډېرو ښکلو او زړه وړونکو ناپېژندل شوو منظرو څخه د اوبو يو شمېر زښته زيات لوي حوضونه دي چې د باميانو د اوبو د بند امير د بندونو غونډۍ د بابا د غرو د پاسه موجود دي او د نړۍ له عجايبو څخه شمېرل کېږي.

د بابا د غره شاه فولادي لوړه څوکه چې د سمندر له تل څخه (۵۲۰۰) متره لوړوالي لري او د سپينو واورو په ډېريو پوښل شوي ده او د هغوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غونډاري چې لوړ اسمان ته يې سرونه هسک کړي او د يوې مهبې هېولا بڼه يې ځانته نيولي او لکه ښاماران د خط وخال په لړلو سره خورا ډاروونکې ښکاري. ددې ځای د علي بيګ د کلي د يو سيمه ييز ظاهر چې عصمتي نومېږي او د شاه پولادي ځوکې لاندې په نوموړي کلي کې او سېږي ددې حوضونو په باب په دې شرح يو څه معلومات ور کړي دي.

د بابا غره د لړيو د شاه پولادي په ځوکه باندې د اوبو (۱۲) حوضونه شته دي چې ډېر لوي ډنډ يې د (حوض عزت) په نامه يادېږی (دا چې ولې ورته حوض عزت ويل کېږي ممکن ددې ډنډ له برمې ډکې منظرې او لوی والي له امله پرې دا نوم ايښودل شوي دي) ددې ډنډ اوږده دوه کيلومتر او ساده (پور) يې يو کيلومتر دي او ژوو الي يې به يې خدای تعالي ته معلوم وي، په هېواد کې تر جګړو دمخه کلونو کې به سيلانيانو په دې حوضونو کې د آبېازي په خاطر ځانګړي لباس له ځانونو سره راوړ، ګوندي په دې ډنډونو کې لامبو ووهي خو کله چې به يې ددې ډنډونو هولناکه منظره وليدله نو دا جرئت به يې له لاسه ورکړ چې ورودانګي، زياتره سيلانيان چې به له امريکا، اروپا، او يا د نړی له يو شمېر ملکونو څخه ددې حوضونو د تماشې لپاره راغلي وو نو ددې...

د لاجوردي او ښکلو منظرو او پاس آسمان ته د هسکو شوو ځوکو په ليدلو سره به له ډېر تعجبه ګيچ او ګول پاتې کېدل.

په باوري توګه وويل کېدای شي چې د نورو حوضونو له طبيعي جوړښت څخه هم زياتوو کم د (حوض عزت) د حوض سره ورته والي درلودای شي.

ب : د تخارستان له طبيعي عجايبو څخه حوضونه او ولاړې اوبه :

لکه چې دمخه ورته هم اشاره وشوه زموږ په هېواد کې څه د طبيعي خلقت له مخې او څه د بشري شهکاريو له مخې يو شمېر طبيعي عجايب او هنري بدايع شته دي چې په نړۍ کې يې ساري نه ليدل کېږي. او که له واقعيته تېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه شو زمو ږ لرغوني هېواد ددې عجايبو او ښکارونو يو په زړه پورې کليسيون دي.

- **د بدخشان د اندمين لوی حوض (ولاړې اوبه) :**

د بدخشان د ايو برني تخارستان د اندمين په سيمه کې يو طبيعي لوی حوض دی چې د جهيل يا ولاړو اوبو بڼه لري ډېر پراخ او هوادار دي.
دا ولاړې اوبه د څو ناوونو (درو) په خوله کې چې اوبه ترې را بهېږي پروت دي، دا ډنډ ډېر ژوروالي لري او د يو جهيل غونډې يو نيم کروه اوږدوالي او يوه ګروه سور لري، دا جهيل چې په (چلاب) شهرت لري.
په دې سيمه کې يې يوه په زړه پورې او ښکلي منظره تشکيله کړې ده دا کول (ولاړې اوبه) چې په خپل ذات کې د څو رودګيو تم ځای دي، شاوخوا ترې د يو شمېر رودونو لړۍ پيل شوې ده لکه چې يوه څانګه يې (بزای ګنبد) او د (لنګر) په استقامت او بله برخه يې دواخان له پولي نه د (کاخان) خواته بهېږي او له (پنجه) نه بر د لوي پامير د سين سره يو ځای کېږي او خپل مسير ته د شغنان په لور ادامه ورکوي.
له دې جهيل څخه يو بل رود هم سرچينه اخلي چې (منارونو) ته ورځي او وروسته تر هغې چې له (مرغابه) تېر شي، دور خوري د شغنان يارکنګ او د آمويه (کوکچې) د رود سره يو ځای کېږي، دا حوض په خپل ذات کې ځکه د طبيعت له عجايبو څخه شمېرل کېږي چې د لوړو غرونو په منځ کې پروت دي، حتی په اوړي کې هيڅ تشيده او وچيده نه لري او د نورو رودونو سرچينه بلل کېږي.

- **د بدخشان (بلخاش) د منارونو حد بخشي جهيل :**

دا جهيل د بدخشان د حد بخشي د لارې پر سرچې له (آق سو) نه يې اوبه اخيستلې دي موقعيت لري او د طبيعي ښکلا تر څنګه د هيليو او قازانو هستوګنځي هم شمېرل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **خارجین لوی ډنډ :**

دا جګ دري په سیمه کې یو قشلاق دي چې خارجین ورته وایي او د ۱۲۹۲ مترو په لوړوالي یو سخت غاښي لري ددې غاښي لاندې یو ډنډ دي چې ګرد چاپیر یې ډېره ښه منظره لري، له خوا وشا زیاتې اوبه په کې ور تو یېږي او ددې اوبو د سرچینې هېڅ پته نه ښکاري. دا ډنډ په سیمه ایيزو فلکلوریکي افسانو کې د بدري جمال (بدري جمالي ښاپیري) په نامه هم شهرت لري (ښایي وویل شي چې د بدرجمال د حوض په نوم ډنډ د ننګرهار د محلي په باغ کې هم شته دي.

ج : د سالنګ د تونل د پاسه ولاړې اوبه :

دا ولاړې اوبه هم له پوره شهرته برخمنې دي او زیاتو لا رویاتو چې داوړي په موسم د تونل د بندښت له کبله د سالنګ له څوکي هغې خواته تېر شوي لیدلي دي. دې ولاړو اوبو ته د تونل له شمالي خولې څخه لاره پورته شوي ده دا حوض هم په دې د جهیل له طبیعي عجایبو څخه ګڼل کېږي د سالنګ دغره پر څوکه د موقعیت له امله یې د اوبو د ورتوېدلو پاسني سرچینه نشته دي د هغه چا له خولې چې دا حوض یې لیدلي دي، دا ډنډ هم یو پوره مهیب ډنډ دي او په لیدلو سره هیڅوک دا جرئت نه لري چې نه یوازې په کې آبازي وکړي بلکې زیات ور نږدې هم شي.

خاطره :

ښایي وویل شي چې د هندوکش د غره د ببلا ببلو لړیو پر څوکو او یا جګو لمنو کې دغسې زیات ډنډونه شته دي چې پېژندګلوي ته یې پوره اړتیا شته او د اړوندو سندونو د نشتوالي له امله پرې په دې برخه کې څه ونه لیکل شول.

(انیس ورځپاڼه، ۲۳۳ ګڼه، ۱۳۹۱/۱۲/۱۵، رازقي نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نارنج په نامه یوه تپه او ماڼۍ

زموږ د هېواد د لرغونو سیمو او اماکنو په ترکیبي نومونو کې ځیني یې د ګډو برخو درلودونکي دي، چې له دې ډلې د کابل « نارنج تپه» د کندهار « نارنج ماڼۍ» یادولی شو ، او په دې ډول معرفي کېږي:

۱. د نارنج تپه :

ښایي اشتباه ونه شي، چې د نارنج د تپې نوم د نارنج د مېوې د نوم سره تړاو نه لري بلکې دا نارنج د کابل د بودایي د لرغونو مهمو سیمو څخه شمېرل کېږي، هغه چې د یو شمېر ارزښتناکو بودایي آثارو له مخې د کابل د مرنجان تر تپې وروسته یې لوړ مقام درلود.

د یو شمېر پوهانو په عقیده د مرنجان او نارنج د تپې نومونه د بودایي زماني د یو ستر مذهبي شخصیت « ناریان یا نارایِن» د نوم سره تړاو لري.

دا تپه چې یوه بودایي لرغوني سیمه ده د پنجه شاه د زیارت شمال ختیځ ته، د بالاحصار او حشمت خان د کلا په نږدې برخه کې پرته ده او د سمندر له تل څخه ۱۸۲۲ او یا ۱۸۹۷ متره لوړوالی لري.

که په دې تپه کې د غیر قانوني کیندنو په باب وویل شي نو د سر څېړونکي نظر محمد عزیزي « د افغانستان لرغون پېژندنه» د اثر د لیکنې له مخې چې په کې لیکل شوي دي:

د امیر دوست محمد خان د پاچهۍ په زمانه کې انګلیسي چارلس مسن یا مسون چې د « لوئیس» په مستعار نوم یې ځان معرفي کړې ؤ او په بالاحصار کې اوسېده د ۱۸۳۳-۱۸۳۸ زیږدیز کلونو ترمنځه یې، د هېواد په یو لړ سیمو کې د غیر قانوني سپړنو په ترڅ کې په دې تپه کې هم غیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

قانوني کيندنې وکړې او ترلاسه شوي اثار يې له ځانه سره خپل هېواد ته يوړل.
په همدې ترتيب د نارنج د تپې دا لرغونې سيمه، دلته يو سړي د کور جوړولو په ترڅ کې (۱۳۱۳هـ ق/ ۱۲۷۳ هـ ل) کال کې پيدا کړه، چې د مخه د زمانې په تېرېدلو سره د جوي شرايطو او جغرافيوي عوارضو له امله تر خاورو لاندې شوې وه.
بيا وروسته د افغانستان د لرغون پېژندنې د رياست د پلاوي له خوا چې په دې سيمه کې علمي څېړنې تر سره شولې، د نارنج د تپې ساحه (۳۰-۵۰) مترو پورې وټاکل شوه چې لويديځه برخه يې د زنبورک په غره او سويلي خوا يې د پنجه شاه په زيارت کې نښتې ده.
په دې تپه کې د دې کيندنو په لومړي پړاو کې، څو ستوپې، يو بودايي معبد، ځينې خټينې او ستوکي مجسمې وموندل شوې.
په ۱۳۸۴ لېږديز لمريز کال کې د دې سيمې د کيندنې د دويم پړاو پر مهال لومړی دا ايروي رواقونه چې خټينې مجسمې يې درلودلې او بيا يوه ستوکي د ناستې او تفکر په حالت کې د بودا خټينه مجسمه وموندل شوه.
د کيندنې د دريېم پړاو په ترڅ کې، چې د ۱۳۸۴ ليږديز لمريز کال په منې کې پيل شو، د نارنج د تپې مرکزي ستوپه او د معبد ديوال پاککاري شو او دلته يو شمېر نوري خټينې مجسمې او اثار هم وموندل شول، کوم چې د (۵-۲) زيږديزو پېړيو ترمنځ د بوديزم د زمانې او د (۷ او ۱۰) زيږديزو پېړيو ترمنځ د هندوييزم د زمانې استازيتوب کوي. د پنجه شاه زيارت په ختيځه برخه کې يوه بله ستوپه هم وموندل شوه.
تر کومه ځايه چې ليکوال په ۱۳۸۲ لېږديز لمريز کال له دې سيمې په عملي ډول ليدنه کړې نو د خپلې کتنې په پايله کې د نارنج د تپې خورا بډايه مرکز له ښکته څخه مخ پورته خوا ته په لاندې پنځو مرتبو ويشلی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.د راهبانو لپاره حجره، دیر یا ویهاره
۲.مرکزي لویه مدوره ستوپه
۳.رواقونه چې یو شمېر مجسمې په کې په یو څه سالم او نا سالم ډول موجودې وي
۴.نذري ستوپې
۵.اشلان (نغزي) او تر هغې ګردچاپیر د ناستې لپاره پاټکي

او بیا کله چې نوموړي پلاوي په دې سیمه کې خپلو علمي سپړنو ته دوام ورکړ نو د یو خبر په لړ کې یې د خپلو کیندنو پایله داسې اعلان کړه.

«یک پیکره بودا در حاشیه جنوبي شهر کابل، که بلندی آن حدود یک متر است و در جوار تپه موسوم به نارنج در منطقه شهدای صالحین کشف شده است که قدامت تاریخی آن حدود پانزده قرن بوده و قبلاً (۲۸) اثر تاریخي نیز ازین تپه بدست آمده اند».

د ښاغلي ظفر پیمان په وینا چې د نوموړي پلاوي په جوړښت کې یې فعاله برخه درلوده دا دې معبد په ځینو برخو کې د سوزېدنې نښانې لیدل شوې او امکان لري چې د نهمې پېړۍ په وروستیو کې یعقوب لیث صفاري او سلطان محمود غزنوي له دې ځایه (۵۰) د سپینو زرو مجسمې او یو شمېر سکې ترلاسه کړي او د اسلام خلیفه ته یې بغداد ته لیږلي وي.

۲.د نارنج ماڼۍ :

د نارنج ماڼۍ چې فرهنګي اهمیت یې هم درلود د هوتکي شاه حسین ادب پال پاچا ادبي دربار به په کې جوړېده، نوموړي او ترده را ټول شوو شاعرانو به په کې شاعري کولې او ادبي بحثونه به په کې ترسره کېدل.

«د پټې خزانې» مؤلف محمد هوتک ددې محلفونو د منشي توب دنده په غاړه درلوده او د پښتو ادب زیاتره ذخیرې دهمدې دربار له برکته را غونډې شوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارګ او نارنج ماڼۍ په ۱۱۵۰ لېږدیز سپوږمیز کال کې د نادر افشار له خوا د یوې کلنې کلابندۍ وروسته د درندو توپونو په ګوزارونو ونړېدله او ورو ورو د یوې تپې په بڼه واوښتله.
(بی سیم مجله، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاپیسا – بگرام واژه های ستوده ارزش های باستانی این خطه سرزمین ما

۱.وجه تسمیه بگرام :

تا جایی که معلوم است عده زیادی با نامهای دو محل بگرام در یکی از نزدیکی منطقه عبدالله برج پروان کاپیسا – بگرام یعنی بگرام یا ویگرام مشهور باستانی می باشد که پایتخت بهاری و تابستانی، دوره شگوفان، امپراطوری بزرگ کنشکای کبیر بوده و در پهلوی تاکسلا یا تکسیلا پایتخت زمستانی این دوره از اهمیت بساولای برخوردار بود.

و بگرام دومی عبارت از بگرامی است که به استقامت شمال غرب پشاور موقعیت داشته و فعلاً صرف در اثار تاریخی و مذهبی، در ادبیات و اشعار پشتو مقام ارجمندی را دارا می باشد و بنامد (بگرام ترکی) یعنی زیبا صور تان بگرام از آن ستایش ها بعمل آمده است.

برعلاوه ازین با پساوند گرام ستوپه شتر گرام در جبل السراج نیز موجود بود و به همین ترتیب اگر جغرافیای تاریخی نورستان (کتور و بلور) باستانی مورد مطالعه قرار گیرد باداشتن پیشاوند و پساوند کلمه « گرام» عده از مناطق آنجا را به معرفی می گیرد.

بگرام (باگرام یا ویگرام) از کلمات گرام و گرامه اقتباس شده و نام سانسکریت می باشد و به اساس اعلام جغرافیوی گرامه Grama در سرود های ویدی به معنای تجمع افاده شده که همین اکنون این کلمه در مفاهیم کلمات گرامه، گرام و گرام حفظ و معنای یک قریه را افاده میکند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و یا کلمه گرام شکل عام پرا کیت Prakit بوده که نیز به معنای قریه می باشد و یا بنا به قول دیگر این گرامه متشکل از چند گوشته بوده که معنای لفظی مجموعه و محل تجمع را می رساند.

دانشمند آلمانی «زیمیر» گرامه به عشیره ها ترجمه داشته که آریایی ها در جهان مهاجرت های شان همه این تخت قیادت و مراقبت یک مشر به ادامه مهاجرت پرداخته و موصوف را گرامنی (Gramani) و یا رئیس یک گرامه می نامیدند.

همین اکنون این کلمه در نامهای عده از قریه جات نورستان مفهوم ریشوی خویش را حفظ کرده است که بگونه پیشاوند و پساوند آمده است کپیتان کنگهم انگلیسی در

«جغرافیای باستان هند» خویش می نویسد:

کلمه بگرام در اصل ویگرام بوده که گرام در سانسکریت به معنای شهر معنای «وی» پیشاوند توصیفی و تعریفی آن است یعنی شهر مرکزی نهایت مهم و یا پایتخت شاهی می باشد. جنرال مسون یا چارلزمسن انگلیسی میگوید: بگرام از بیگرام عبارت بوده که «دام» در سانسکریت به مفهوم شهر و «بیگ» در ترکی معنای «خان» دانسته و مفهوم ترکیبی آن شهر خان ها و شهر نجیبان بوده است از جانب دیگر «رام» در سانسکریت وقتی به زبان اهل هنود به مفهوم «خدا» بوده و اگر بیگ باغ فارسی شود و «غ» آن به تعویض «گ» با گ رام شده و معنای ترکیبی «باغ خدا» را افاده میکند و تلخیصاً بگرام به مفاهیم پایتخت، شهر نجیبان، باغ خدا، قریه راهبان و قریه پرمیمونیت گفته شده است.

و اگر مکرراً گفته شود بنا به یک قول دیگر گرام که در سانسکریت به معنای شهر است و با گرام با پیشاوند «با» مفهوم توصیفی را رسانده و به

(c) ketabton.com: The Digital Library

باگرام ضبط شده و سپس در محاورات روز مره حرف الف آن حذف گردیده شکل بگرام را به خود گرفته است.
در نتیجه بگرام «یاگرام» در اثار یک عده باستانشناسان و محققان، بویژه شهر شاهی باستانی شهر شکوهمند و از همین قبیل القاب توصیفی کاپیسای پروان توصیف شده است که نمونه گویای آن نیکلیای باستانی با نیسای کاپیسا - بگرام بوده که بعداً به صفت پایتخت بهاری و تابستانی کنیشکای کبیر این امپراطور بزرگ دودمان شاهی کوشانی ها توصیف گردیده و در راستای شگوفایی، توسعه و انکشاف، تعلیم و ترویج آئین بودایی مقام والای جهان را احراز نموده است.

۲. تاسیسات و چگونگی ساختاری شهر بگرام :

تا جای که از شواهد تاریخی و واقعیت های عینی برمی آید بگرام دارای موقعیت بس مهم و اهمیت تاریخی، فرهنگی، مذهبی و ستراتیژیکی می باشد.
اگر از نگاه موقعیت جغرافیای گفته شود بگرام -کاپیسا در ساحه عبدالله برج کنونی در نقطه تلاقی رود های شتل، پنجشیر، سالنگ و غوربند قرار دارد.
و چنانچه قبلاً اشاره شد قبل از اینکه به این نام مسمی شود بنامهای نیکایا، نیکایه، نیسا، نیسه وغیره یاد شده و این زمانی است که در **۳۲۸** قبل از میلاد سکندر مقدونی با این شهر رسیده و آنرا بنام نیکایا یا نیسا یاد کرد. و زمانی که در قرن هفتم میلادی کاپیسا -بگرام مرکزیت بهاری و تابستانی کوشانی ها به خصوص امپراتوری کنیشکای کبیر مقام شایانی را احراز نمود، این محل بنام همان باگرام و بگرام توصیف گردید طبیعی است که این شهر شکوهمند تاسیسات زیاد الوصفی را حایز بوده که در مورد شیوه سبک و مشخصات ساختمانی آن بدین شرح معلومات ارایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شده میتواند و به اساس نظریات دانشمندان و باستانشاسان از جمله موسیو گرشمن باستانشناس فرانسوی تاسیسات آن را با تاسیسات شهر « یورای» یونان مشابهت داده و مینویسد.
در اعمار هر دو قلعه (شهر و شارستان) به اضلاعی اهمیت تدافعی داده شده که از آن استقامت احتمالات تعرضات متصور بود. در ساختمان هر دو قلعه ها بالای رود خانه مرکزیت و حاکمیت نظامی در نظر گرفته شده است، دروازه اساسی آنها در ضلع جنوبی به طرف جلگه موقعیت داشت بگفته موصوف موسس یعنی معمار این شهر با نقشه شهر سازی یونانی بلدیت تام داشته است بر مبنای نظریات دانشمندان شهر کاپیسا - بگرام که نه تنها به مثابه پایتخت شکوهمند و با عظمت دوره کوشانی محسوب می گردید بلکه در برخی موارد به صفت مملکت مستقل کاپیسا - بگرام نیز از آن تذکراتی بعمل آمده اند.
طوریکه حاکی است در مشخصات ساختمانی شهر خصوصیالت تدافعی ملی و محلی نیز مد نظر گرفته شده است چنانچه در زوایه ها و نقاط دیگر قابل دفاع، شاهبر جهایی مستحکم وضخیم و در دیوار های به سمت جنوبی آن بر جهای با هم نزدیک که به خاطر ترصد و انداخت از آن استفاده میشد. موجود بودند پروفیسور تولستف باستانشناس روسی میگوید :
شهر های که در دو جانب رود آمو احداث گردیده بود به اساس باد های شدید زیر ریگها و خاکریزه ها مدفون گردیده و بعداً شهر جدید البنیاد اند و به هر اندازه ایکه از سواحل بدور واقع اند به همان اندازه سابقه تاریخی زیادی را دارا اند.
او می افزایذ قلاع استحکامی و شهر های که قبل از میلاد در عصر یونانی ها اعمار گردیده اند ، در امتداد دیوار های آنها برج ها وجود ندارد ولی دارای تیر کش های با هم نزدیک اند که مثال برجسته آن در قلعه جانباز

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان در پنجاه کیلو متری شمال سرایخواجه بخوبی مشاهده میشود. شهر بگرام از نگاه دروازه ها ، دیوار ها و فواصل بروج با قلعه های خوارزم مشابه اند.
که در اثنای حفریات آثار دیوار ها و بروج این شهر کشف گردیده است.
بطرف شمال شهر بگرام یعنی قسمت نشیب آن بطرف دریای پنجشیر بوده و طبعاً در آنجا حصار نیز وجود داشت اما بعداً در اثنای زراعت به مرور زمان از بین رفته است.
در امتداد بازوی این حصار برآمده گی نیز دیده میشود که از روی تعبیه (تکتیک) چنانچه در بازوی شمالی قلعه جنگی کابل به وضعیت تدافعی شهر استحکامی می بخشید.
زوایایی جنوب و غرب دیوار های قلعه نهایت مستحکم بوده و درین قسمت یک شاهبرج نیز وجود داشت بازوی غربی قلعه به اندازه ۵۰ متر طول داشت در حالی که برج زاویه شمال غرب آن چند مراتبه از بروج دیگر کوچک بود. که ۱۲,۲ متر طول و ۸,۹۰متر عرض را دارا بود.
یک مدخل قلعه بین دیوار جنوبی یعنی به استقامت جنوبی جلگه کوهدامن موجود بود که ازین مداخل یک جاده به ساحل جنوبی دریای پنجشیر امتداد داشت و برای امکالات لوژستیکی از آن استفاده یعمل می آمد.
دانشمندان فرانسوی نامبرده در ۱۹۴۲میلادی در خرابه های آن حفریات و کاوش ها بعمل آورده و عقیده داشت که درین محل یک قشله نظامی نیز موجود بود که بانی آن سکندر مقدونی بود.
(انیس شماره ۲۲ مورخ ۱۳۹۱/۲/۹ ، رازقی نہیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوهدامن سکندري کلا

دا «سکندری حصار» چې د سیمې خلک ورته سار سکندر یا تپه حصار وايي په حقیقت کې دا د مقدوني سکندر د هغو سکندریو د لړۍ یوه سکندریه ده، چې تر میلاده ۳۳۰ کاله دمخه په هرات کې د هرې سکندریې په آبادولو سره پیل شوه او د افغانستان د لویدیځې او جنوبي سیمو د سفر د خط السیر په اوږدو کې د یو شمېر سکندریو تر جوړولو وروسته کله چې مقدوني سکندر ۳۲۸ کال تر میلاده دمخه د کابل حوزې ته را ننووت، په کوهدامن کې یې دغه پخه کلا جوړه کړه.

که څه هم ځینې لیکوال ادعا کوي چې سکندر د خپل سفر د تګ لارې په بهیر کې د کابل ښار ته هم راغلي دي، خو زه د هغوی د دغې نظریې سره موافق نه یم او د خپلې ادعا د ثبوت لپاره به کافي وی چې د اروا ښاد احمد علي کهزاد (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) په پښتو ژباړلي اثر د هغې برخې په را اخستلو بسنه وکړم چې په دې تړاو یې لیکلي دي.

«... د سکندر خط السیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نږدې نږدې ساحو کې، له وردګ میدان او ارغندي نه تیر شوي خو کابل ته نه دي راغلی او هماغې له ارغندي څخه مستقم د پغمان د غرونو له لمنو (او د چمتلي له دښتې، لیکوال)». د کاپیسا سیمې ته را داخل شوي او دلته یې بیا سراي خواجي ته نږدې چې یو شمېر کنډوالي لري او په سارسکندري او حصار سکندري شهرت لري یو مستحکمه کلا ودانه کړې ده.(۱۰۳مخ)

د سکندري حصار جغرافیوي موقعیت :

حصار سکندر د اوسني کوهدامن سراي خواجه ته ۲ کیلو متره نږدې د کابل چاریکارو د لویې لارې د جنوب ختیځ برخې په ۲۵ کیلومتري واټن له کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخه وړاندې، د هغه رودګي په جنوبي غاړه کې موقعیت لري چې د شکر دري ځخه یې سرچینه را اخستلې ده.
د دې لپاره چې د حصار سکندر د پېژندنې په اړه مو یوه مقدماتي نقشه وړاندې کړې وي نو به د اروا ښاد احمد علي کهزاد د پورتني اثر د هغې مقالې لنډیز ته ور وګرځو چې د سکندري سار یا سکندري کلا تر عنوان لاندې یې لیکلې ده: نوموړي د دې کلا د موقعیت په باب په خپله لیکنه کې داسې زیاتوي، دا ستره کلا او یا یې خرابې او پاتې شوونې د پخواني کاپیسا، بګرام په سیمه (اوسني کوهدامن) کې سرای خواجه ته په نږدې سیمه کې موجوده ده که چېرته پخواني د پښو لار په پام کې ونیول شي.
نو ویل کېدای شي چې دا کلا د کابل او سرای خواجه ترمنځ پرته ده او البته د کلا کنډواله له سرای خواجې سره ډېره نږدې ده او د جنوب ختیځ پلو ته د (۲) کیلومترو په واټن موقعیت لري، کوم کسان چې د دې زړې کلا د کنډوالو د لیدلو لپاره ورځي نو باید چې د تګ را تګ په لاره بلدوي د سکندري د کلا لار همدغه له کابل ځخه د شمالي په استقامت اوسني لار ده او له کابل ځخه نږدې تر **۲۵** کیلومترو وروسته د ختیځ خواته د انګورو باغونه او کرنیزې ځمکې او یو شمېر غونډۍ تر سترګو کېږي.
له یو څو کورونو ځخه چې تېر شو، یوه خاورینه غونډۍ مخې ته راځي او پر سر یې یوه کنډواله څرګندېږي، تر هغې چې یو وړوکي خوړیا ویاله را رسېږي که د دې خوړ په هغه خوا کې د یوې خاورینې او ډبرینې غونډۍ له پاسه د یوې کلا کنډوالې ښکاري، دهغې سیمې د نږدې یو کلیو وګړي د خاورو دغې ډیري ته چې شواهد او اثار یې د ننه په کلا کې معلومېږي. د معمول له مخې (سار سکندري، وایي او دا له احتماله لېرې نه ده چې د سار د کلمې نه مقصد حصار، شار یا شهر دي، داسې باسواد خلک هم شته دي چې دې کنډوالي ته(حصار سکندري) وایي او که چېرته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستراتيژيکي او سوق الجشي اهميت له نظره وکتل شي نو په پريکونې ډول ويل کېدای شي چې دا کنډواله د پخوانيو کلکو کلاګانو پاتې شونې دي.

د سکندري کلا ساختماني څرنګوالي :

د اروابناد احمد علي کهزاد د پورتني اثر ددې بحث په دوام د سارسکندري د وداني ساختماني څرنګوالي داسې ښودل شوي دي.

همدغه رودګي چې دمخه ترې يادونه وشوه د کلا شمال او لويديځ پلو ته يې يوه ډول طبيعي خندق جوړ کړي دي، ددې کلا زياتې برخې کندې او ګودال شوی دي چې نښې نښانې يې موجودې دي، نو په همدغه ترتيب نومـوړي کـلا دنړېدلو ديوالونو د اوبو لارې او پـه چاپيريـال کـې طبيعـي خندق او لار ده او پـه خپلـه کـلا د يـوې مـوړي دپاسه چې د ډبـرو او خـاورو لرونکي ده پرته ده د کلا ګرد چاپير يو ډير سورور ديوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن يې ورانو شوو ديوالونو د ماهي د شاغوندي بڼه نيولي ده.

احتمال لري چې دې کلا څلور دروازې درلودلې، د ختيځ او جنوبي برخو د دروازو موقعيت يې ښه تشخيصيدلای شي، بې له شکه ويـل کېدای شي چې ددې کلا عمومي لويه دورازه جنوب پلـو تـه ده، لـه دې دروازې نـه چې کومه لار دننه تللې ده له لنډې دورې نه وروسته يو برج ته ورغلي وه چې دا کلا مرکزي او لوړه برخه ده.

په سکندري کلا کې ترلاسه شوي اثار :

د اروابناد احمد علي کهزاد په پورتني بحث کې په دې حصار کې د کيندنو او ترلاسه شوو اثارو په اړوند ليکلي شوي دي:

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه پورې کومه علمي پلټنه نه ده شوي او د هغـه سيمې د ورنـړدې کليـو او کورونـو خلـک ددې کـلا خـاورې خپلـې کرنيزو ځمکو ته د سري (کود) پـه ډول وړي او ددې خـاورو د وړلـو پـه وجـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه زيـاتو برخـو کې، د کـلا پـه دهليزونـو کـې رانبـکاره شوي خښتي چې د ديوالونو په جوړولو کې کار اخيستل شوي، ډيرې غټې، پخې او خامې دي د اندازې او لويوالي له مخې د بگرام له خښتو سره دومره توپير نه لري لکـه څنگه چې څرگنده ده د بگرام د ودانۍ، د دوهمې قبل الميلادي، پېړۍ پـه نيمايي کې د يونانيانو پر وخت د لويو کوشانيانو په دوره کې جوړې شوي او له لومړۍ څخه تر دريمې مسيحي پېړۍ پورې يې د خپـل عـروج دوره تېره کړې ده او تر ۴۰ –۲۲۰ ميلادي کلونو پورې ودانه وه.
لکـه څنگـه يـې د جوړولـو استنباط د قبـل الميـلاد څخـه کېـږي نو بيـا سـار سکندري د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوي ده نو بايد چې هغه د پروان د سکندري (سکندريه ققفاز) سره په يو مهال کې وکتل شي.
دا کلا حتمی د کوشانيانو په دوره کې آباده او روغه پاتې وه چې د آبادي او جوړېدو د تحـول تـاريخ يـې د کاپيسـا ، بگـرام لـه نبـار سره پـه مـوازې ډول مطالعه کېدای شي.
لکه چې دمخه ورته اشاره وشوه، تر اوسه پورې په دې کنډوالو کې کيندنې نه دي ترسره شوي، خو د خلکو لـه خوا د خـاورو د وړلـو پـه وجـه پخـواني شواهد لکه سيکې، غمي، مري
(مهـري) اونـور شـيان چې د يونانيـانو او کوشـانيانو پـه دورو پـورې اړه موندل شوي دي.
ددې دورې د سيکو شهادت د نوموړو دورو لپـاره ددې تـاريخي کنډوالو د ارتباط ښه نښانه ده او د تاريخي سنجش او موازينې له مخې په اساني سره سمون لري.
د بهرنيو پوهـانو لـه ډلې څخه هغـه چا چې دلتـه لنډه شان مطالعـه کـړې ده مشـهور فرانسـوي ختـيځ پېژنـدونکي مسـيو گرشـمن دي چـې د دوهمـې نړيـوالې جگـړې (۱۹۳۹ –۱۹۴۵م) پـه کلونـو کـې پـه افغانسـتان کـې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرانسوي لرغون پېژندونکي هیيت مدیر و ، او په اتفاق سره مو یو ځای د صدق آباد ، ریزه کوهستان، او د سارسکندري کنډوالو له پاتې شوونو ځخه لېدنه وکړه نوموړي لرغون پوه ددې لیوالهٔ چې دا کنډوالي د اورتسپانا د ښار پاتې شوونې بولي چې معمولاً د هغو موقعیت د کابل سیمه ګڼي.
بل ختیځ پېژندونکي فرانسوي موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودایي کابل مربوط د چکري او خورد کابل سیمه یادوي.
په هر حال دا ځانګړی بحث دي چې د هغې شرح دلته کېدای نه شي (۹۳-۹۲ مخونه).

په اوسمهال کې، د تپه حصار یا سار سکندری یو کوچني انځور :

له یوه وخته زما په پام کې و چې په یو مناسب وخت کې د یو راه بلد په مرسته له دې کلا ځخه کتنه وکړم او د اروانښاد احمد علي کهزاد د نوموړي اثر له لیارې د ترلاسه شوو معلوماتو لمنه پراخه کړم.
دا وه چې د ۱۳۹۰ کال د لیندۍ د میاشتې په پنځمه نېټه د یو هنې وزارت د تعلیمي او تربیتي تلویزیون په بلنه د سارسکندري د کتنې لپاره هلته روان شو ، دا چې زما سره ددې ځای په اړه ځه پته وه مګر د کابل – چاریکارو د عمومي واټ هغې برخې ته را ورسېدلو چې ښي لاس ته په یو ځه نږدې سیمه کې دغې تپې موقعیت درلود ، د واټ تر ځنګ د یو دوکان په خوا کې ځو سپین ږیري ناست و ، موټر مو ورته و دراوه ، له دوی مو وغوښتل چې سارسکندري راته وښيي ، د دوی له منځه یو سپین ږیري را پاځېد او د راه بلد په توګه زموږ سره ملګري شو ، ځان یې محمد صدیق نومي ددې سیمې نماینده را معرفي کړ چې یو اوم سرک د یو ځو کورونو له منځه تېر شو او له هغه رود له یو پل نه تیر شو ، البته په پخوانیو وختونو دې رود پریمانه او به درلودلې او په رښتیني سره د کلا د شمالي او یو ځه ختیځې برخې طبیعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خندق يې تشکيلاوه دلته څو تنه ولاړو د دوی له منځه يو تن ځان ددې سيمې معلم امير خان معرفي کړ هغه هم موږ سره ملګري شو.
ددې رودګي د پاسه د نږدې دوو مترو په لوړوالي د تپې د پاسني برخې په بيخ کې يو غار
(تونل) و ، کله چې ور ننوتلو د انسان له قده ډېر لوړ او په کماني شکل د هغې زمانې له پخوا خښتو څخه پوښل شوي و او لا نړيدلي نه و ، څو ګامه يې خوله بيرته وه ، خو بيا وروسته بنده شوي وه. محمد صديق خان او معلم صاحب له خولې ددې سيمې خلکو ورته (غار اژدها) وايه په رښتيا چې دا يو هيبتناک غار و.
په هېواد کې پريو شمېر استحکامي تاسيساتو کې دا ډول غارونه د امنيتي تدبيرونو د موخو له مخې پوره امکان لري چې د سارسکندري شارستان داوبو او نورو ضرروي موادو د خوندي رسولو په خاطر له دې غاره کار اخېستل کېده او دا د سکندري کلا هېڅ يوه دروازه نه وه.
د حصار سکندري يعنې ددې سکندري ساختماني شکل د تپې د توپوګرافي جوړښت له کبله غير منظم و نه يې مربع شکل درلود او نه مستطيل الشکله وه دا چې ارواښاد کهزاد د حصار د کومو احاطي ديوالونو څخه يادونه کړي ده ، زموږ د کتنو په مهال د هغوی هيڅ نښه نښانه پاتې نه وه ، نو دا هېڅ معلوم نه شوه چې تهداب يې له څه ډول کلکو ساختماني توکو څخه جوړ شوي و ، څرنګه چې د حصار ختيځې جنوبي او يو څه لويديځې خواته ځمکې ژورې وي نو دا په دې دلالت کوی د غه برخې د حصار خندقونه وو.
ددې حصار د پاسني عمومي تلي له مطالعې څخه څرګند ېږي چې کلا په دود برخو وېشل کېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ښکتنۍ برخه چې هماغه غار ترې لاندې پروت دی، هوار تلي يې در لود او کيندنې په کې شوي وي.

دنوموړي محمد صديق خان او څو حاضرو سپين ږيرو له خولې چې يې وويل: په ۱۳۵۲ او ۱۳۵۳ کلونو کې دلته په کلا کې د يو جاپاني هييت له خوا کيندلي پيل شولې، دوی ورسره په ورځني مزدوري کار کاوه، هغوی هر څه چې موندل لکه سکې، مهرې، نګينونه فراګمنتونه او داسې نور له ځانه سره وړل ددې کيندنو له امله چې د کلا په پاسنيو برخو کې ترسره شولې، قوتۍ او کندې يې په څرګنده توګه کېدل او د تيکرونو ښېلا ښېلې نمونې يې هرې خواته پرتې دي څرنګه چې د حصار د پاسه زياتې خاورې انبار شوي دي نو په کې د ودانيو د تهدابونو د را سپړلو کار نيمګړې پاتې وو.

د کلا دوهمه پاسنۍ برخه چې مخ په ختيځ او شمال او يو څه د جنوب خواته او لويديځه برخه يې د ښکتنۍ برخې د پاسه پرته ده او څومتره لوړوالي لري دلته هم يو هوار تلي شته دی، او د يو څو لويو برجونو کنډوالي چې منځونه يې خالي دي د ډېريو غوندې ښکاري چې په غربي، شمالي او جنوبي خوا وو کې په ټاکلي اندازې يو له بله لېرې دی.

د اټکل له مخې له احتماله ليرې نه ده چې د حصار سکندري دا برخه د کلا ارګ او يا شارستان به و، او نوموړي لوی برجونه د دوی په بازوګانو جوړ شوي وو د شارستان يوازې د لويديځ ديوال د حصار د ښکتنۍ برخې ګډه دي او نورې درې خواوې يې د کهزاد صاحب وينا د پاخه ديوال د رود او د خندقونو په واسطه محاط شوي وي.

چې شارستان کې لکه چې د مخه وويل شول د نوموړي جاپاني هييت د کيندنو په نتيجه ژور قوتي او کندې په خپل حال پاتې دي، او هر پلو يې پر سر باندې ډول ډول تيکرونه پراته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قراینو له مخې د کلا دا شارستان د مقدوني سکندر د کورني لوړ پوړو پوځي او ملکي کسانو د استوګنې لپاره او ښکتنۍ بالاحصار د ټيټ رتبه او پوځيانو د اوسېدلو لپاره و.
همدا اوس چې د کلا د تلیو پر مخ کوم اثار په زیاته پیمانه لیدل کېږي هغه د پخو خښتو تیکرونه او فراګمنتونه دي او په ډېر تعجب سره ښایي وویل شي چې د هغې زمانې په هغسې مخصوصو کورو او داشونو کې د غه خښتې پخې شوې وي چې په کلکوالي کې له ډېرو کمې نه وي.
همدارنګه د شیست د ډېرو ټوټې هلته په زیاته اندازه پرتې وي، د نوموړو سپين ږيرو په وينا په دې برخه کې د جاپانيانو د کيندنو په نتيجه کې يو بت (مجسمه) هم ترلاسه شوه خو د دې بت د کشف کېدو شتون چې دلته د يوې بودايي سيمې په موجوديت دلالت کوي د مقدوني سکندر د زمانې سره هيڅ تړاو نه لري او له امکانه لېرې نه ده چې په را وروسته زمانو کې کاپيسا – بګرام د کوشانيانو په تېره بيا د ستر کنيشکا د امپراتوري مرکز او په شاوخوا کې يې بودايي سيمې لکه پاتياوه او د جانباز خان کلا موجودي دي، نو کېداى شي چې په دې حصار کې د بودايي آيين پيروانو مرکز درلودلې وي.
دا چې وايي: د دې تپې خاورې له نږدې ځمکو څخه په بيګارى ډول را وړل شوي او د يوه مصنوعي تپه ده، زه ورسره موافق نه يم دا ځکه چې که د تپې لاندنې برخه وکتل شي نو هغه ډېرينه ده نو که د پاسني برخې د ودانيو د کنډوالو موارد نه واي نو دا هم له ډېرو څخه ده او ځاى لري چې نيمه خاورينه تپه ورته وويل شي، که چېرته په دې سکندري حصار کې فني او مسلکي کيندنې ترسره شي نو به په محقق ډول به د هغه ساختماني څرنګوالي په ډاګه شي او دا به هم معلوم شي چې څو اساسي او څو فرعي دروازې يې په کومو بازوګانو کې درلودلې که څه هم کهزاد صاحب يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلور دروازې ښودلې دي دا به هغه څرګنده شي د حصار محاطوي ديوالونو څومره لوړوالي، سور او اوږدوالي درلود او په يادو شوو لويو برجونو يې نور څومره برجونه د حصار په کومو برخو کې درلودل او په همدې ډول به يې په د ننيو برخو کې د ودانيو څرنګوالي راته معلوم شي.
لنډه دا چې تراوسه پورې پرته د څو قبرونو چې حضيري په شکل په دې وروستيو وختونو کې جوړه شوې ده، په تپه کې د سيمې د زورواکانو له خوا کوم تصاحب نه ليدل کېږي، او يوازې د جګړو په کلونو کې په کې ژور خندقونه او موضوعګاې ايستل شوي دي زما وړاندېز دادی چې په راتلونکي دي دا تپه لاله تصاحبه په امن وساتل شي، او که امکانات مساعد شول علمي څېړنې او مسلکي کېندنې دي د يو لرغون پېژندونکي هييت له خوا ترسره، او د هغوی د رپوټ له مخې دي د دې سکندري کلا په اړه لازم معلومات د څېړونکو په واک کې ورکړ شي.
(انيس ۲۳۸-۲۴۰ ګڼې، ۱۳۹۲کال، رازقي نړيوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سرای خواجه د سکندر له تپې یا حصار څخه ترلاسه شوي اثار

د اروابناد کهزاد د لیکنې له مخې چې وایي: د بهرنیو پوهاند له ډلې څخه هغه چا چې دلته لنډه شان کتنه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیو ګرشمن دي چې د دوهمې نړیوالې جګړې په کلونو کې په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې مدیر ؤ.(۱)
د اروابناد کهزاد په دې اثر کې چې یوازې د سکندري ساریا سکندري کلا د جوړېدو په نېټه او ساختماني ځرنګوالي یې لنډ بحث کړي خو د دې لرغوني سیمې پر لرغونو آثارو یې څه رڼا نه ده اچولې او د هغې سیمې د اوسیدونکو له خولې یې لیکلي چې له دې ځایه د خاورو اړولو په مهال یې ځینې اثار پیدا کړي دي.
ترڅو چې سرمحقق میر عبدالرووف ذاکر د خپلې یوې علمي تحقیقي پروژې په لړ کې د دې سیمې د کشف شوو اثارو په اړه پوره معلومات وړاندې کړل او په دې باب یې لیکلي دي:
دا تپه په ۱۹۷۰م - ۱۳۴۹ هـ ل کال د جاپان د کیوتوی د پوهنتون د لرغون پېژندنې د هییت له خوا تر څېړنې لاندې ونیول شوه چې په پایله کې د ودانیو او معبدونو پاتې شوني مرمریني مجسمې، کلالي لوښې، سیکې، ډبرین، فلزي، عاجي او ښېښه ایز شیان په بېلا بېلو ډولونو تیراکوتا او داسې توکي ترلاسه کړل، پخوانیو پوهانو او لرغون پېژندونکو هم د دې تپې د بیا موندل شوو آثارو په اړه نظریې وړاندې کړې وې چې له دې منځه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر شاهي بای مستمندي دا تپه د دربېیم بګرام او مرنجان دغونډۍ سره تړاو ورکړي دي چې دغه آثار په دې ډول معرفي کېدای شي.
د څېړنو په ترڅ کې دلته یو معبد را ښکاره شو چې د پرچال د ډبرې د یوې جعبې د پاسه له اومو خښتو څخه ودان شوي وو ددې معبد د زینې لومړۍ پاړکي د ودانۍ د دیوار له سطحې څخه د ۳۰ سانتي مترو په شاوخوا کې ټيټ دي او ددې ودانۍ په ختيځه برخه کې یو بې دروازې خونه ده چې لویدیځې د ننې برخې دیوال مخ یې د تور لوګي په واسطه پټ شوي او د پرچال د ډبرې او د اومو خښتو په ټوټو پرانه شوي او بیا په اومې خښتې په منظم ډول پوښل شوي دي. ددې لپاره چې دا برخه تراوسه پورې په منظم ډول نه ده سپړل شوي نو نوموړي هیبت ددې ودانۍ په تشریح کولو او ښې پوهېدنې لاسرسي نه دي موندلي، خو ددې ودانۍ پلان دتاکسلا د زندیال د معبد د بنا سره تړاو اوورته والي لري. یوازې دومره توپیر لري چې د زندیال د معبد له د ننیو برخو څخه چې مجسمې په کې پرتې دي د هغې په مخ کې احاطوي ستون پایې دي چې د سکندر تپه دا ډول جوړښت نه لري.
د استوګنې ودانۍ هم په دې غونډۍ کې له خاورو را ایستل شوي چې له ختې، اومې خښتې او زړې سنګ کاري لري او بعدونه یې ۲۷ x ۴۲ متره د کوچنیو کوټو سره ضمیمه جوړه شوی دي ددې دیوالونو پنډوالي ۸۰ سانتي مترو دي خو د لویدیځې خوا احاطوي دیوالونو یې ۱۲۰ سانتې متر پنډوالي لري.
د لومړني دورې ودانۍ د طبیعي ډبرو د پاسه جوړې شوي چې له دغو ډبرو څخه د تهداب په توګه کار اخستل شوي دي دا دیوالونه منظم شکل لري او د پرچال له ډبرو اومو خښتو او اصیلو ساختماني توکو څخه جوړ شوي دي.
د سکندر له تپې څخه ختین لوښې هم ترلاسه شوي چې د بېلا بېلو رنګونو او د لعاب لرونکي سره او نصواري رنګ درلودونکي دي، د لوښو د یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمېر مخونه صيقل شوي خو ځينې نور يې صيقل شوي نه دي او ځينې يې ميده رنګ دي.
دا لوښې د نازک استر (لايه) لرونکي وو او له دې منځو زياتو يې د ګل او حيوان، غرڅه، وزې، هيلۍ، اس په شکل او د سپوږمۍ، ګل او پاڼې، د تاکو د پاڼې شکلونو هندسي موازي او منکسر خطونه يې درلودل. هغه چې د مرنجان د تپې او دربېم بګرام د کشف شوو لوښو سره يې تړاو درلود او مهرونه يا ستمپ يې سره ورته و.
د سکندر د غونډۍ سيکي د معمول له مخې د سپينو زرو او مسي وي چې يوه نقره اي سيکه يې ساساني وه او د لومړني قشر له ښکتني برخې ترلاسه شوي او د لومړي قباد پورې يې تړاو درلود چې وروسته يې څنډې غوڅي شوي او د اچولو لپاره کارول کېدلې.
دوه دانې مسي سيکي چې يوه يې د سوتر ميګاس يا ويماتکتو (ويماتکشا) او ياد نورو په خروشتي داګاه داس متعلق دهندو پهلوی له پاچهانو وي.
پورتني سيکې د سکندر د تپې پورې تړاو نه درلود، په داسې حال کې چې د سکندر د غونډۍ اصلي اثار چې د لومړني فرش څخه ترلاسه شوي د مرنجان د تپې او دربېم بګرام د آثارو سره چې (۱-۲ م) پېړۍ په شاوخوا کې يې نښته وهل شوي، پوره ورته والي لري.
د سکندر د غونډۍ د سپړنو په ترڅ کې د سرو زرو يوه دانه غوږوالۍ د کړي په شکل چې پر مخ يې پنځه کړۍ چې ډېرې کوچني او يوه د بلې سره په پيچل شوي شکل کار شوي و ترلاسه شوي چې د دې غوږوالي د پندک په بڼه يو صدف هم وليدل شو چې ۳,۲ سانتي متر اوږد او ۲,۲ سانتي متر سور ورو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د ديرشو ټوټو په شاوخوا کې د مرمرينې ډبرې ټوټې او د استوګنې د ساحې د لومړني دورې (ښکتنې دورې) له برخې څخه کشف او ترلاسه شوي چې د يوې پر مخ ساساني کم عمقه پروفيل (نيم رخ) حک شوي دي.
- هغه ډېر ګران بيه اثر چې له دې ځايه ترلاسه شوي هغه د (اومه مهيشوارا) مجسمه ده چې سکوه (تخت) يې درلود او ددې سکوي له لاندنۍ برخې د مجسمې تر پاسني برخې پورې چې ۸۱،۵ سانتي متر لوړه او په اعظمي ډول ۱۸ سانتي متر پيړه وه اندازه يې اخېستل شوي وه.
هغه تخت (سکوه) چې مجسمه پرې انتقاليده درې کرښې کتيبه يې هم درلوده چې د سانسکريت په ژبه د اکيو انګلا برهمي په الفبا نقر شوي او د ګوپتا د دورې پورې يې تړاو درلود او ددې مجسمې د ډبرليک د متن له مخې د مهيشوارا(اومه) دوه همسروه او د يو کوچني ماشوم مجسمه هم د اومه په ګېڼ اړخ کې چې (سکندا) وه هم ليدل کېږي.
دا مجسمه د ګاونندي د پاسه پرته ده او يو څه کيڼ مټ يې د خپلې ماندينې په ښې اوږه او د کيڼ مټ شانتې لاس يې درې نوکي (تريتون) نيزه نيولې ده او دا لاس په برجسته ډول د
(اومي) د مجسمې تر شا ښکاري.
د (مهيشوارا) د (اومي) مجسمه پر سره يوه جوغه لري چې د مخې برخط تزيينات يې د نيم ګردي هلال دانه ښيي او ددې هلال په کونج کې د يوې ريښې په توګه غزيدلي چې د تزييناتو دا سبک د (شيوه) د مجسمې د تزييناتو سره چې له ګرديز څخه ترلاسه شوي ورته والي لري او شلو مبرژه مرمري سکوريتي په نامه او (کوتيز) د کشمير د (اباسيک) سره ورته تړاو ورکړي دي.
ددې مجسمې کالي چينونه لري او د ښځې او مېړه د کاليو رنګ آبي دي چې وروستني برخه يې د (Y) شکل لري او ددې ډول لباس طرح د باميانو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ج) مغاري) د ولاړ بودا د مجسمې او د غزني د سردرا تپې د (۱۷) نمبر ويهاري سره اود (اور دهوالنګسا Urndhavalinga) د مجسمې سره ورته والی لري په دې مجسمه کې له بېلا بېلو رنګونو لکه سور، آبي، تور او داسې نورو څخه کار اخېستل شوي دي.
چې سور رنګ يې د معمول له مخې د مرۍ، ناف (نوم)، شونډو، د تيونو په څوکو، د ويښتانو په منځ او غوږونو کې کارولي شوي او له تور رنګ څخه په سترګو، د وريځو د څنډو د پاسه کار اخېستل شوي دي چې ځينې رنګونه يې لا تر اوسه پورې پاتې دي.
د مجسمې شاهواره نه ده بلکې د مجسمې د شا جوړښت او اندام چې دهغې د مخ سره په يو وخت کې جوړ شوي داسې ښيي لکه چې د سر شاته ويښتان يې او بدل شوي او تاو خوړلي په شکل او د مجسمې د سرخينه چې شاته تېنګه شوي او دهغې سرونه ببرته او ځوړند دي. او د ځينو د پاسه نيمايي برخه او سرونه يې د منظمو خطونو په واسطه او ښکتنۍ نيمه برخه يې د ميخ غوندو خطونو په واسطه ښکلي کړي شوي چې د ځينو دا ډول تزيين او ساختمان تر يوه حده د سوريا د مجسمې سره چې د خير خانې له کوتله ترلاسه شوي او دهاګن له خوا کشف شوه ورته والي لري.
بې ځايه به نه وي د مجسمې د تخت د ډبرليک په باب لنډه کتنه وشي او دا ځکه چې دا ډبرليک د مهيشوارا او د نوم تاييدونکي ده.
دا ډبرليک ۲۲ سانتي سور او (۵) سانتي مترو لوړه په يو صيقل شوي تلي چې د مجسمې سکوه (تخت) دي ترلاسه شوي دي.
دا ډبرليک د هغو پر څنډو سربېره چې د ډبرليک ټول سور يې را نيولي دي او له ۸۴ کلمو او علامو څخه عبارت دي په دريو نامساوي کرښو حک شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې عالمان او لرغون پوهانو په دې ډول ژباړلي دي او پښتو ژباړه يې په دې ډول ده.

برهما ، ويشنو ، مهيشوارا

وشنو ، عمل کوونکي

برهما ، عمل

مهيشوارا ، په مبدا پورې حقيقت دی

او اصل

او ستر مهاديوا ، بيا نوونکي

د انسان لپاره رب النوع (مهيشوارا)

وشنو ، برهما

هغه کسان چې د ناپاک زړه لرونکي وي

هغه چې لاسرسي پرې کېدای نه شي؟

زه لاړم

د سکندر په غونډۍ کې د هندوئيزم ډېر لوړ روحانيت درې مهم اصلونه پراته دي، د هندوئيزم دا درې ګوني اصلونه يعنې برهما (پيدا کوونکي) ، شيوا د نابود کوونکي، ووشنو (ساتندويه او ساتونکی) څرګندوي (العياذ بالله).

خو په پورتنې کتبيه کې دا درې واړه رب النوع په بېلا بېلو شکلونو ښودل شوي او دلته شيوا ځينې وخت د مهيشوارا په شکل... چې تر ټولو غښتلي دي او شيوا خپل اصل له مخې د ټولو نړۍ د رب النوع په توګه چې په بشپړ توګه پر ځان متکي معرفي شوي دي او دا صفتونه چې ممکن د شيوا يا ستر شيوا له ځانګړتياوو څخه وي دادی چې:

چې دي رامنځ ته کوونکي، ساتونکي او ورکوونکي دي. (نعوذ بالله).

اخځونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ـ افغانستان د تاریخ په رڼا کې، احمد علي کهزاد، پښتو ژباړه، اورنګ زیب ارشاد دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹، دهکي نغلبندي پېښور ۹۴ مخ.
بازشناختی از ولایات پروان، کاپیسا و بامیان، در پرتو کاوش های باستانشناسی، متن تاریخ و روایات سرمحقق میر عبدالرووف ذاکر، اکادمی علوم ۱۳۹۱ کال، ص ۱۱۲- ۱۲۲ پورې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیا در کشور باستانی ما صرف یک کافر کوت موجود است یا بیشتر از آن

به صورت معمول در قسمت های شمالی کشور ما از یک عده ساختمان ها با محوطه های آن ها حین حفریات یک سلسله بقایای عمرانی و آثار باستانی کشف شده اند که به دوره های قبل اسلام تعلق داشته و از زمان های قبلی تا اکنون از باشنده گان آن محلات نسل به نسل نقل و روایات به جا مانده اند و این نوع آبادی ها را به کافر قلعه ها ، کافر کوت ها و ازین قبیل نام ها یاد کرده اند.

چنانچه از آوان جوانی به یادم مانده، زمانی که از دامنه های کوهای نزدیک قریه ما چوب سوخت یا شاخچه های پر برگ درخت زیتون یا بلوط برای خوراک بز یا گوسفندان خویش می آوردیم، در سطوح بالای تپه های کوهی یکنوع ساختمانها که صرف از سنگ ساخته شده و برای ترصد و کارد بر تیرو کمان در مقابل نیروهای اسلامی در کنر از آن استفاده میکردند شکل سنگرها داشته پدران ما به آنها کافر کوت ها می گفتند.

ازینجا یی لزوم نخواهد بود تا قبل از همه در مورد وضاحت بیشتر این پدیده دیرینه به شکل فشرده نظر انداخته شود. سرمحقق نظر محمد عزیزی و سرمحقق عبدالواسع فیروزی در گزارش علمی خویش که در مورد چگونگی کافر کوت های... نگاشته است. کافر کوت ها را بدین شرح معرفی داشته است.

معمولاً در ساحات شمال و جنوب کشور آنعده ساختمانهای که از احاطه و یا گرد و نواحی آن بعضی از علایم و اثار غیر اسلامی به دست عام قرار میگیرد و در مورد آن بعضی روایات یا افسانه های از سلف تا خلف باقی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانده، باشنده گان این منطقه بوده که این نوع ساختمانها را به نام قلعه کافر ارگ کافر و بالاخره کافر کوت گفته اند.
چنانچه چنین ساختمانهای حصار مانند و بلند ارتفاع را در برخی از ساحات باستانی کشور معرفی کرده می توانیم.

کافر کوت دشت ارچی کندز :

این کافر کوت در قسمت مرکزی کندز به شکل بیضوی قرار دارد حصاری حصینی بوده که در هر چار زاویه آن شاه برجهای دفاعی احداث گردیده اند در بین این دژ استحکامی ساختمانهای مرکزی یعنی شارستان موجود است که از خشت خام و پخته ساخته شده است. دارای ستون های تیپ باختری بوده، در مدخل این کافر قلعه ساختمانهای به شکل کمان زنی مکمل و نیم قوسه به نظر می رسند.
ساحه کافر کوت در سال **۱۳۵۲** هـ ش توسط هییت باستان شناس مشترک افغان فرانسه سروی شده و از آن یک تعداد فراگمنت های سفالی منقوش دوره زوتر میگاس متعلق به کوشانی ها به دست آوردند.
از روی احتمال و قرایین، چگونگی ساختمانی کافر کوت طوری که از نامش برمی آید یک قلعه تدافعی بوده که دارای حصار، برجها و مدخل ها بوده و با آنچنینی ساختمانها کافر کوت گفته می شوند که این نامگذاری قبل از اسلام و اعمار آنها مربوط دوره قبل از اسلام بوده است طوری که کشف اثار بودایی به این ادعا تحقق می بخشد.
چطوری که قبلاً نیز اشاره به عمل آمد ساحات زیاد باستانی کشور ما دارای این نوع ساختمانهای بالای تپه ها مشابه به حصار های مرتفع می باشد که کافر کوت دشت ارچی کندز نیز ازین نوع کافر قلعه ها شمرده میشود.

کافر کوت میرزکه گردیز :

(c) ketabton.com: The Digital Library

حوادثی که در جنوب هندوکش در یک تعداد مناطق به وقوع پیوست است قبل از قرن سوم نبوده واز این که آغاز آنها با قرون چهارم و پنجم مطابقت می کند و آن نوع سکه هایی که ما را متیقن می سازد آن مربوط واسودیوا و از تیپ سوم می باشد و سکه های بعدی برای تحول، ساختار و کرونولوژی زمانی خزانه مسکوکات میزرکه کافر کوت می باشد. در یک سند دیگر در مورد مسکوکات میزرکه بدین شرح معلومات ارایه شده اند میزرکه دارای یک چشمه خوردی بود که در قسمت شمالی آن تپه قرار دارد که بزرگی، طول وعرض آن قابل دقت می باشد و باشند گان آن محل آنرا به نام کافر قلعه یاد میکند و بلندی آن به طور متوسط از ۲۰-۳۰ مترو وسعت آن تا ۳۵ متر یا به صورت متوسط به ۲۰ متر میرسد.

بین کافر قلعه و چشمه اش در حدود ۷۰ متر فاصله بوده و در حصه هموار قرار دارد منازل تیپیکی در گرد و نواحی آن ساخته شده اند.

جنوب چپ تپه در یک قسمت هوار اراضی مربع شکل موقعیت داشته و به روی آن پارچه های خشت پخته و سرامیک به مشاهده می رسند و چنین به نظر می رسد که این تپه و زمین مربع شکل آن درازمنه های قدیم، یعنی قبل از ظهور اسلام قسمتی از ساختمانهای نهایت مهم تاریخی بوده که هویت مکمل آن مشخص نمی باشد.

کافر کوت خروار لوگر :

در مورد کافر کوت خروار در عده از نبشته های نظر محمد عزیزی استشاراتی وجود دارد اما بگونه مشخص معلومات لازم به دسترسم قرار نداشت از این رو صرف به آن قسمت که در بخش دوم معابد بودایی، اثر تحت عنوان، «آثار و ساحات باستانی مناطق جنوب و جنوب شرق افغانستان» موصوف تذکر رفته است یاد آوری می شود که بدین صورت به کافر کوت خروار اشاره صورت گرفته است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چنانچه دربسیاری از ساختار های معابد و چیتاهای معابد مدور تیپ ستوپه های سیلندر یک با پلاتفورم های مربع و یا چهار کنج قابل دقت است یکی از ین معابد مدور یا دایروی را که ما نظیر آنرا در تپه توب کلان در شتر تپه نگاراها رو کافر یا آن مشاهده نموده ایم در پای بالاحصار خروار وجود دارد.

تپه کافر یا یا کافریها یا کافر کوت نگاراهارا :

از جمله عمرانات باستانی قبل از اسلام که مربوط آیین بودایی بودیکی هم تپه کافر یا کافری ها و کافر کوت نگاراهارا قدیم است که در زمره ساحه پچیرواگام، للمه وغیره اشارتاً از آن یاد آوری صورت گرفته است این تپه از شماری ساحات باستانی درونته ننگرهارای در روایت افاده نموده مفهوم شاه ماران – مارا آیی به نام تپه کافریها به این گونه تذکار یافته است. « جوان پوستین پوش از تپه کافریها ، این جوان محتملاً از مربوطات مارا – شاه ماران آیی است».

کافر قلعه سرخ کوتل بغلان :

به مطالعه ساحه سرخ کوتل از جمله ساختمان های باستانی از کافر قلعه تذکری به عمل آمده است چنانچه درین مورد سرمحقق نظر محمد عزیزی در مبحث محتویات عمرانی سرخ کوتل نوشته است.

در سال ۱۹۵۲م ممکن تاریخ درست ۱۹۵۰م باشد ، درین ساحه از جانب شلومبرژه دانشمند فرانسوی حفریاتی به عمل آمد.

و در نتیجه آن درین تپه چار زینه، معبد آتش پرستی که دیوار های احاطوی داشته، همچنان مجسمه ها و مسکوکات شاهان کوشانی، ظروف مستظرفه سفالی و یک تعداد کتیبه ها با رسم الخط به دست آمدند و مردم محل آنرا به نام کافر قلعه می شناختند.

کافر قلعه فراه :

(c) ketabton.com: The Digital Library

در یک سلسله کوه فراه که به کوه مقدسی شهرت و فعلاً به آن کوه خواجه غلطان می گوید ، از جانب باستانشناسان در آن کشفیات صورت گرفته، که در مورد محمد اعظم سیستانی در اثر خویش سیستان بعد از اسلام تفصیلات لازم ارایه داشته اند.
به حواله این اثر در یکی از شماره های مجله آریانا آمده است:
از جمله ساختمانهای حیرت ناک و بزرگ فراه یکی هم قلعه « کک کهزاد» بوده که به کافر قلعه شهرت داشته به مسافه ۱۰-۱۲ کیلومتری جنوب شرق فراه بالای سلطح یک کوه بچه از سنگ سیاه سخت ساخته شده است و در بین آن چاهی بس عمیق وجود دارد که اگر در آن سنگ انداخته شود بعد از ۲۵ دقیقه صدای آن شینده میشود.

کافر قلعه هرات :

کافر قلعه هرات که از جمله مربوطات هرات بوده و فعلاً به نام اسلام قلعه شهرت دارد ، قلعه باستانی بوده و بعد از این که مردم آنجا به دین اسلام مشرف شدند نامش به اسلام قلعه تعویض گردید.

کافر کوت ساحه اسپیل ننگاراهارا :

این قلعه در ۳۰ کیلومتری شرق تپه شارکن به ارتفاع «۱۰۰» متر و به فاصله تخمیناً ۳۰۰ متر از تورغر ننگرهار موقعیت دارد.
سرمحقق عزیزی در مورد بدین شرح نگاشته است:
په یو شمېر سیکو کې هم لکه د سرو زرو ، سپینو زرو یا برونز، اوسپني او یا نورو فلزاتو له جنسه وي د هغو په تزینکاریو کې د هنري معیارونو څخه کار اخېستل شوي او د پاچهانو او قهرمانانو د مماثلو لرونکي دي، او ډېرلیکونه هم د تېرو نسلونو د ژوندانه د بېلا بېلو ډګرونو د حماسو او کارنامو او پېښو په بیا بیا نونکي، په ودانیو او عمراني مظاهرو کې هم، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان د نوښتګر ذهن او فکر زيږوني په هنري په زړه پورې پيرايو کې تبلور موندلی دي.
که موضوع را ونغښتل شي زمونږ د هېواد په هره هنري هستونه او بديعو پديدو کې که له يوې خوا لکه روم، يونان او يا له نورو مدني حوزو د هنري اغېزمنيو څرکونه په باختر کې ځلېږي له بلې خوا د هند او چين او د آمو د هغو غاړو د باختر په خاوره کې فرهنګي او کلتوري پلوشې د باختر په هنري پديدو کې د يو نه انکار منوونکي واقعيت په توګه تلپاتې دي او لا مهمه داده چې ددغو هنري واردو پديدو سره د باختر د سوچه هنري ارزښتونو خلطتوب داسې هنري وتلي اثار رامنځته کړي چې په نړيواله کچه بيخي بې ساري او کمياب ګڼل کېدای شي.
ددې لپاره چې پر اصلي موضوع رڼا اچول شوي وي زمونږ د لرغوني هېواد د دا ډول له فرهنګي خورا بډايو ميراثونو لرونکي سيمه د جوزجان طلا تپه ده، او که د هغې له پوره پېژندنې صرف نظر وشي، مګر پوره اړينه ده چې د مثال د نمونې په توګه په کومه کچه چې د هنري نفيسو مظاهرو درلودونکي ده او هغه به هم ددې تپې له شپږګونو قبرونو څخه د کشف شوو آثارو په وجود کې تر څېړنيزې ليکنې ونيول شي، اما مخکې تردې چې دغه موضوع وڅېړل شي په کار دي چې دا پوښتنه ځواب شي چې د طلا تپې د قبرونو د خزانې د آثارو شتون لاملونه څه دي؟
د پوهانو په عقيده نه يوازې د باختر له طلا تپې او د هغې له شپږګونو قبرونو څخه ګران بيه لرغوني آثار ترلاسه شوي بلکې د هېواد په نورو سيمو کې يې هم مثالونه ليدلای شو او لاملونه يې په دې ډول دي.
- په تېرو زمانو کې د عقيدوي باورونو له مخې، مړي که له هرې ټولنيزې، طبقې څخه به و په تېره بيا پاچهان او يا د ټولنې لوړې طبقې ته منسوبو کورنيو غړيو، سره په دغسې آثار يو ځای ښخېدل، او د ځينو په عقيده، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوي د بيرته لا ژوندي کېدو په وخت کې به يې ترې ګټه اخېستله او يا ممکن بله کومه موضوع هم به وه.
- يا دا چې ددغو سيمو خلکو د بهرنيو د تېريو ، چور و چپاول نه د مخه خپلو استوګنځيو پرېښودلو ته مجبور شول نو ځرنګه چې خپلې دغه ډول اړوندې شتمني يې له ځانه سره وړلای نشوی نو به يې په قبرونو کې ښخولي چې خپل ځاځوبي ته د بېرته را ستنيدلو په مهال پرې لاسرسي پيدا کړي شي.
خو لکه چې ځرګنده ده د طلا تپې خزانه په قوي احتمال سره او د آثارو دنوعيت له مخې د لومړني لامل په وجه د پېژندلو وړ ده چې په دې توګه معرفي کېدای شي.

۱.لومړي نمبر قبر :

دا قبر په مستطيل شکل جوړ شوي دي چې ۱,۲۰ سانتي متر سور او ۲/۳۰ سانتي متره اوږدوالي لري او د طلا تپې په يوه مخ ځوړي شيله کې پروت دي. نو ځکه يې د جوي پېښو په سبب پوښنه او ديوالونه له منځه تللي او د ويجاړېدو بل لامل يې دادی چې دغه ديوالونه له اومو خښتو په بېلا بېلو اندازو جوړ شوي وو کوم اثار چې له دې قبره ترلاسه شول برونزی او اوسپنيز او تر ۲۵۰۰ قلمونو ځخه زيات شمېر يې د سرو زرو ووچې له ګاڼو ، د کاليو د نزيينا تو او د سروزرو د پاڼو (پترو) ځخه عبارت دي او په دې جمله کې زياتره يې د سرو زرو پاولي يا بريکټ دي چې په عمومي ډول په باختري زمانه په تېره بيا يې د تخار په سيمو کې يې رواج درلود.
لکه چې ددې بريکټ يا پولې (پاولي) نمونې د آی خانم، تاشقرغان او د ختيځ ترکستان په ستو کې ولاړو مجسمو کې په ځرګنده توګه وليدل شول، چې په دې ګاڼو کې هغه غاړکي هم شاملې دي چې د حلقي په شکل ښکاري او په هغې کې د دلفين ماهي شکل تجسم موندلي چې د يوې ښځې په غاړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ډیزاین شوي دي په داسې حال کې چې د غه ښځې د لرګې غونډې یو شي په لاس کې ټینګ نیولي دي.
په دې قبر کې پر نورو ټولو اثارو سربېره، د هډوکي، یوه پودر داني چې ممکن له عاجو او له سپینو زرو سرمه داني او او سپنیز ایروجین کشف شونو له دې امله دا قبر د یوې میرمنې پورې اړه لري عمر یې له ۲۵-۳۵ کلونو اټکل کېدا ی شي.

۲. دوهم قبر :

دوهم قبر د ۱,۵ سانتي مترو په سور او ۲,۹۰ سانتي مترو په اوږدوالي مستطیل شکل دي د طلا تېپې تر کلا بهر پروت دي، د کلا لویدیځ کونج ته نږدې د یو متر په ژوروالي کیندل شوي دي.
ددې قبر بهرني برخه د پلاستري توکو د یو ډول دیوال د بهرني قشر په شکل ما له شوي او تابوت په کې د قبر له دیوالونو څخه په برابره مسافه ایښودل شوي دي او ددې پر ځای چې پر تابوت سرپوښ کېښودل شي د قبر دننې ټوله برخه یې را نیولې ده او بیا د لرګې په واسطه پوښتل شوي او د پاسه پرې اوبدل شوي توکي او نباتي پنبه لکه انډیري (بوریا) نیول شوي او بیا تر کومه ځایه چې کتنې ترسره شوي د پاسه پرې خټې او خاورې اچول شوي دي.
په دې قبر کې د انسان د وجود اسکلیت تقریباً به نیم پټې حالت کې لیدل شوي چې په لاسونو کې یې بنګړي (غوټي) پرتې دي او په سرونو کې یې د دهاني په شکل بېرته وي چې دی موهومي او تخیلي حیوان ښودونکي دي او په داسې ډول حکاکي شوي چې برجسته او د قالب په واسطه اچول شوي دي، د احتمال له مخې ممکن دا حیوان ګورګان یا ښامار وي چې په هغې کې د فیروزي په شان یو ګران بیه غمي و او ددې مړي په غاړه کې د سرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرو دوه ګانې د دلفین کب له ډول لیدل شوي چې د یو چنګک په واسطه سره تړلي دي.
همدارنګه د مړي د کوپړۍ دواړو خواوو ته یو هغسې تزیین چې په هغه کې یو پاچا چې د سرو زرو جوغه یې پر سر ده ځلیدلي او هغه چې دوه ښاماران یې مهار کړي تر سترګو کېږي او ممکن د مړي د ټول بدن په منځني برخه کې نصب کېده. دا ګانه د کوچنیو مروارېدو په واسطه ښکلي کړې شوې او د غوړونو د پاسه پرته وه.
په دې ډول ګانه کې د سیتي سکیت او د پارتي سړي چې د کوشاني ځانګړنو درلودونکي و ممیزه کتل کېدای شي، یعنې هغه څه چې د کالیو په توګه تبارز کوي په واقعیت کې دی و یالان دي چې هم د کوشانیانو په دوره کې او هم د پارتیانو په دوره کې او هم تر هغوی دمخه د سکیت په دوره کې لیدل شوي دي. لکه چې د مرصع فیتې سره د (دیادیم غوندې دا مجسمه ایز تجسم د کوشانیانو د دلمسیانو اړوندو پاچهانو لکه هیراوس هیرکودیو (هترودورا ایرویوس) د سرتېرو په سرونو کې پوره څرګند دي.
په همدې ترتیب د لستوڼو په خولو کې د سرو زرو تزیینات لکه مهري یا (پر امیدونه) او د یو حیوان سر لکه د ایږي (قوچ) سرچې د غوړونو او ښکرونو برخه یې د فیروزه ایزې ډبرې، او سترګې یې له رڼې ډبرې صیقل شوي او په ګلابي شکل تعبیه شوي دي، په ښې لاس کې یې ګوتمې او د کېڼ لاس په ګوتو کې دوی لویې ګوتمې لیدل شوي چې د ښې لاس د ګوتمې غمۍ یې له شنې ډبرې چې په هغې کې یوه ښځه پر څوکۍ ناسته په یوه لاس کې یې هینداره او بل لاس کې یې د وینښتانو د سینګارولو په حالت کې دي چې د احتمال له مخې دا د
(افینا) الهه چې مدیترانه ایزه د ښکلا او بریا له الهو څخه شمېرل کېږي، په تېره بیا په دې قبر کې ددې اسکلیت د کالیو په لایو کې د مینې او ښکلا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الهي په نورو تزيينانو او تجسماتو سربېره، د وزر لرونکي په شکل پر اس باندې سپره ده چې کېڼ اړخ کې يې ترسيم او تجسم شوي ده، ممکن هماغه پانسۍ الهه يعنې اناهيتا يه وي.

٣. درېيم نمبر قبر :

له هغه ځايه چې د کيندنو په ترڅ کې څرګنده شوه دا قبر د خاورو انبار او ډبرې په شکل ښوييدلي دي او څرنګه چې د تپې نه فرسای (د تراس) په مايله برخه پروت و نو زياته زيانمنې يې ليدلي ده.

د دې قبر اندازه د ١,٥ سانتي مترو په سور او د ٢,٥٠ سانتي مترو په اوږدوالي او له شماله جنوب ته پروت دي، مګر د لمده بل او نورو زيانمنيو څخه خوندي نه دي پاتې شوي دا قبر سوري لري چې په عمومي ډول د خزندو په واسطه رامنځته شوي دي او دا سوري تر ٢,٥٠ سانتي مترو ژور والي پورې کېندل شوي او د هغو سرو زرو ښکلا ايز اثار چې د دې قبر د اسکليت په کاليو کې ګنډول شوي وو په تيت و پرک ډول او ځينې يې ټوټې ټوټې، د سرو زرو په نريو پاڼو کې ليدل کېدل په دې قبر کې د ننه، پروت اسکليت يوازې د پښو له دوو هډوکو او د سر له کوپړۍ نه په غير نور څه باقي پاتې نه و.

د دې قبر محتويات چې د سرو زرو د ښکلا ايزو اثارو او له نورو زياتو ظريفو آثارو څخه عبارت و چې په دايروي شکل وه او د يوه برخه يې وازه وه چې په غاړه کې دا اچولو په خاطر د غسې جوړه شوي ده.

خو قطر او دوه سرونه يې دومره پنډ او پراخ نه وو او د غاړکي قطر منځني برخې په اندازه و.

همدارنګه د سرو زرو اړخونه چې په دوو کړيو يا د سيخکو په واسطه سره نښلول شوي، او په دغه تجسم کې چې سرتېرې يا عسکري د نيزې او سپر سره ښودل شوي او د طلايي حلقو په واسطه په دوو پاسنيو او ښکتنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخو کې د نیم رخه استمریک او نهادي په شکل، چې د یوناني د ۳ او ۴ مجسمو غونډې په کې کار شوي تر سترګو کېږي په دې ترتیب یوه ګوتمي هم ترلاسه شوي چې په هغې کې د انینا د الهی تصویر ښکل و کلالي اثار هم له دې قبر څخه کشف شول چې د اسکلیت په پاسنۍ او ښکتنې برخه کې ایښودل شوي وو چې ممکن د اوبو او یا د نورو مشروباتو د څښلو لپاره به و.

دا کوزه د یونان رومن په تیپ چې د بیاباني جګړو ایزو اسانو د زینونو کېښ او یا ښې اړخ ته ایښودل کېدله په همدې توګه ددې کوزې مقطع پر مځکه ایښودل کېدله چې د کرېدو له امله یې له لوییدلو مخنیوي کاوه او یا دا چې له یوې سیمې څخه بلې سیمې ته د ځارویو په واسطه د اوبو د وړلو لپاره په آساني سره ترې کار اخېستل کېده، په دې هکله ښایي زیاته شي چې د لاستي لرونکو کوزو د تیپ امفور د تیپ د کاپي یو ډول دي چې د نیم قوسه دوو ډلګیو لرونکي دي او معمولاً لعاب لري.

په هر صورت د کوزي سیمه ایز صنعت دي او د یوناني، رومي د هنري اغیزو نمایندګي کوي.

۴.څلورم نمبر قبر :

له هغه ځایه چې د طلا تپې د قبرونو په برخه کې کتنې او څېړنې سرته رسیدلي دي، ټول قبرونه د یو د بل سره پوره ورته والي لري او څلورم نمبر قبر د لومړي قبر د ختیځ اړخ په ۲۰/۳ سانتي مترو مسافه کې د طلا تپې د کلا د دیوالونو د پاسه، د کلا د لویدیځ دیوال د پاسه او ددې دیوال د منځني برج د مدخل په حد کې د ۱/۳ سانتي مترو په اندازه له شمال څخه د جنوب په استقامت پروت دي، د قبر ژوروالي د تپې له تلې څخه یو متر دي.

ددې قبر د کالبوت په سره رنګه پوستکي کې د سرو زرو په ګردیو تزئیناتو ښکلي کړي شوي او را تاو شوي او په قبر کې ایښودل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مړي د کالبوب تر کوپړۍ لاندې رخداره طلا يي کاسه چې د يوناني دورې د يروک يا (اتيک) د ساختمانانو په تيپ ښکلي کړي شوي او په هغه کې د (ستاما) کلمه نقر شوي پرته ده چې ممکن دا ستاما ددې قاب (کاسي) د هنرمند او يا صنعتګر نوم وي او يا دا چې دا کاسه له دې قبر څخه د کشف شوي کالبوب د شخص نوم و.

د سرو زرو کوچني هوسۍ (يا غرڅه) چې په عمومي ډول د پامير يا بدخشان يا بندوبن د مشهور غرڅه ښکارندويه وي او د نولسمې پېړۍ په وروستيو کې د (مارکوپولو) دغرڅه په نوم يې شهرت درلود، په سمبوليک ډول تيار شوي دي، ددې غرڅه د تصوير لاندې حلقې ليدل کېږي چې ممکن په ډبرينو او يا لرګينو صفحو ټينګېده او دا ددې اسکليت پورې د مربوطو تزئيني شيونو يوه برخه وه چې د هغه مهال د سړيو سره په قبر کې ايښودل شوي دي.

حلقوي ځنځير چې په منځ کې يې يوه طلا يي پنجره، سره وزمه او سپين وزمه ډبره چې ممکن سور ياقوت او روڼ مرمر وي، د يوناني سرتېري، سرتمثيل شوي وي او ممکن دا غاړکي هم د تزئيناتو او طلايي اثر يوه برخه وي چې له يوناني نيکونو په ميراث پاتې او يا د جګړې او يرغل په مهال په غنيمت د نيولو شوو اثارو يه برخه وي.

له دې نه به غير د مذهبي او عقيدوي لامل له مخې يې په غاړه کې اچولي دي.

خنجر او پيش قبضه چې لاستي او پوښ يې په موهومي او افسانوني شکل ښکلي کړي شوي او يا امکان لري د دراګون يعنې ښامار وي چې د فيروزي په ګران بيه ډبره ورته تبارز ورکړ شوي وي او په خپله چړه چې زياتره پولاد او يا هفت جوشه او سپنه وي په پوره زنګ وهلي بڼه وليدل شوه د سرو زرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کمربند چې په هر تامپون کې يې د يو سړي مجسمه ليدل کېدله چې په زمري سپور دي.
ښايي وويل شي چې پر زمري سپرېدل زياتره د منځني اسيا او د مديترانې د ختيځو سبيل دالهی پورې تړاو لري. د ويلو وړ ده چې د جګړه مار نارينه سواري ددې نقش او صحنې په اسطوري بدلون کې يوه بله وجه لري.
د ځينو په عقيده دا اثر يا طلايي کمربند چې پر زمري د سپرو انسانانو نهه برجسته نقشونه يې د سرو زرو د يو لړ نورو تزئيناتو د هم مهالې يا هم دورې ساخت په رديف کې وکتل شي او د انسان د اناتومي او د مجسمې د برجستګي د کار طرز او تناسب يې بيخې د يوناني سوفيکل او پولي کليت د ښوونځي د برويفونو په تيپ دي چې اغيزې يې درومن په هنري، صنعت کې پرتې دي او همدارنګه ددې لپاره چې په دې برخه کې دا ادعا په اثبات رسيدلې وی ددې زمانې د ځانګړتياوو په تړاو په دې شرح معلومات وړاندې کېدای شي.
هغه الهه چې پر زمري سپره ده کله يې په کېڼ لاس او کله يې په ښي لاس کې، لاستي لرونکي لوښې ساتلي دي، د ظرافت او ښکلي توب له مخې يو کوچني خوډېر ستونزمن کار دي چې د هغې د تجسم په څرنګوالي کې بيخې زيات اهميت لري.
ددغې الهي په ولو پروت يالان هغه شهزادګان او يا افراد لکه سپاهيان او سالار ښيي چې په روستنې درجې دبدبې يا اتلولې يې لاسرسي موندلي، کتل کېږي. په کوشاني هنر کې د يالان کارول د استيانو او پارتيانو په منځ کې رواج نه درلود؛ بيا وروسته د پارت د حکومت په وروستيو کې د روميانو سره په جګړه کې د سالار او سپاهي لپاره، جګړه ايز يالان ومنل شو ويل کېدای شي، چې ممکن په دغه کې دې لرونکي يالان د يونانيانو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې دورې پورې تړاو ولري، چې په هغې کې زمريو د ښېرې درې پر څلورو هنري اغېزې د زمري مجسمه وه.

د آس قيضي او د پوندېيو پوښونه چې د پالميت د پاڼو غوندې د آی خانم د ښار له کشف شوو فيل پايو څخه و او د زوس د بالا پوښونو جګړه ايز ځانګړې تزئين چې په متقابل ډول يې په ښو کې تيارز موندلې، په هيڅ ډول ويل کېدای نه شي چې د کوشاني دورې تزئيني هنر سره به ورته والي ولري بلکې په باختر کې د يونانيانو د زمانې پورې يې تړاو درلود او يا دا چې ممکن په باختر کې د مسلطو يونانيانو د دورو د کمربندونو غوندې يې بيا له سره کاپي کړي شوي وي.

له بلې خوا نه که چېرته دا ومنل شي، دا اثر د کمربند په برجسته ګرديو تامپونونو کې چې د اسکيت يا کوشاني دورې پورې اړه ولري بې له شکه ددی جنګياليو فرهنګي ځانګړنه، د اسکيتيانو او د کوشاني جنګياليو د لړې د دورې سره د کاليو اغوستلو د عنعنې له پلوه به په تخليق کې نه واقع کېده او ښايي وويل شي هغه څه چې ددې لامل ګرځېدلي چې د کوشاني جنګياليو دا سمبوليکه يوناني مجسمه په خپل کمربند کې کارولې ده.

پنځم نمبر قبر :

دا قبر اساساً شرقاً او غرباً پروت دي چې سور يې ۸۰/۱ سانتي متر او اوږدوالي يې ۳۰/۲ سانتي متر دي او په دقيق ډول د کلا د شمالي اړخ د لويې لارې په مقابل کې پروت دي او د نورو يادو شوو قبرونو په پرتله دومره زيات اثار نه لري.

په دې قبر کې د اسکليت سر د لويديځ خواته او پښې يې د ختيځ خواته دې د احتمال له مخې يې د مړينې په مهال پښې قات شوي دي او په همدغه حالت کې په قبر کې ايښودل شوي دي ددې اسکليت لرګين تابوت د يوې توټې او لوی ټادر په منځ کې راتاوه شوي چې دا ټادر د تاک د پاڼې په نقره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایزو تزئیناتو لکه په ګردیو پاڼو ښکلي کړي شوي و دا قبر له ښتو جوړ شوي او په پاسني برخه کې يې کړکۍ درلوده.
هغه آثار چې له دې قبر څخه ترلاسه شوي دي د سرو زرو یوه جوړه غوږوالي ده چې د زړه غوندې د غمیو لرونکي او مربع شکل وه او یو غمۍ لرونکی ګلوبند ورسره و او ممکن چې په کالیو کې ګنډل شوي او یا په تارکي امیل شوي و.
همدارنګه یوه نرۍ کره چې په کېڼ لاس کې ده او دوه چوړې (کړي) چې یې په پښو کې پرتې وې او زیاتې ډبرینې مهرې یې درلودلې چې یو شمېر یې بندک او ځینې یې د سرو زرو د کمربند لرونکي دي.
د تزئیناتو یو بل ډول یې یوه برونزي هینداره ده چې د سپینو زرو پښې یې درلودلې او د اتنوګرافي له پلوه د یادونې وړ ده.
۲.شپږم نمبر قبر :
دا قبر په عمومي دهلیز کې د کلا د کوچني هال یا لویدیځ خواته پروت دي او ابعاد یې ۲۰/۱ سانتي متر او ۵۰/۲ سانتي متر دي، شرقاً او غرباً پروت دي او مستطیل شکل دي، له خشتي موادو جوړ او بهرني مخ یې پلاستر شوي دي او نسبتاً ارت دي.
په دې قبر کې د انسان کالبوت موجود دي چې د سر کوپړۍ یې درې پاڼېزه د سرو زرو جوغه، په لاسونو او پښو کې یې طلا یي کړۍ او په کالیو کې یې د سرو زرو ګاڼې ګنډل شوي دي لکه د ګلونو غوندې مهرې او داسې نورې په کې لیدل کېږي.
ددې قبر د اسکلیت پر مخ چې څه لیدل شوي، یوه برونزي هینداره وه چې چینایي ګردې لیکنه یې درلوده، ایښودل شوې ده.
ددې هیندارې د کشف په پاملرنې سره چې زیاتره توکي یې د چینایي لیک دود درلودل دي. دا ځرګند واقعیت دي چې د کوشاني کورنۍ اړیکې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګري او د سیاسي لیارې ټینګې شویوي په تېره وخت کې ویل کېدای شي چې د دوو امپراتوریو پراختیا او د کوشانیانو واکمني نه یوازې د چین په جنوبي پولو کې ټینګه وه، بلکې ددې کورني فرهنګي او سیاسي اغېزمنې د چین په جنوبي پولو کې ټېنګه وه، بلکې ددې کورني فرهنګي او سیاسي اغېزمنې د چین تر (لان شي) پورې پراخې وي او ددې هینداري موجودیت په ختیځ اسیا، د شرقي ترکستان نه د (ګوبي) تر سارا پورې ددې طایفې او د کورني عادي او نورمال روابط ګڼل کېږي.
په دې سربېره په دې قبر کې یو طلایي پلیت کشف شو چې دوه تنه نارینه او ښځه په کوشاني سیستي لباس ملبس وو، پر یو حیوان سپاره لیدل کېدل چې خدمتګار یا نوکران یې وو. د سروزرو ددې قالب کار ممکن د دوو رب النوع د هستونې ښکارندویه وي او د پروفیسور سریابندي او پوګاچینکوا د نظریو له مخې ښایي (دیونیزوس) او (اردیانا) وي او ویده سړي ممکن هماغه سیالتي وي چې د شرابو جام ورته ورکوي او دهغه په شاوخوا کې د (نیکي) الهه په کېڼ اړخ کې چې د فتح او بریالیتوب سمبول دي د حلقو او د خرما د پاڼو سره ښکاري.
که چېرته د طلا تپې د سرو زرو د موندل شوو اثارو د هر یو دیکور او له پسوللو سره تماس حاصل شي نو اوږد بحث غواړي او یوازې دومره ویل کېدای شي چې له ۲۴۰۰ څخه زیاتې پارچې له دې قبرونو څخه ترلاسه شوي دي، د جواهر سازي زرګري او د سرو زرو د صنعتګري له مخې نه یوازې په باختر کې بلکې په اوسني لړه یعنې څه په یونان روم او څه په چین کې بېخې بې ساري ګڼل کېږي، او همدا سبب دي چې د باختر د بډایه خزانې په نوم یې شهرت موندلی دي.
اخځونه:

۱ـ ګنجینه های کوشاني های باختر، کابل، ۱۳۶۱کال، ۱۰–۱۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ طلا تپه، زمري کال، ۱۳۸۳کال، ۷۰ مخ.
۳ـ همدا اثر، ۷۷مخ.
۴ـ همدا اثر، ۹۱مخ.
۵ـ پورتني اثر، ۱۰۲مخ.
۶ـ همدا اثر، ۱۰۵مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ د هېواد څو لرغونې کتيبې

تاريخي کتيبې يا ډبرين ليکونه هغه تغيير نه منونکي معتبر تلپاتې سندونه دي چې د ابد لپاره د يوې تاريخي او واقعي پدېدې په باره کې چې نقر شوي دي د بشريت د قيمتي وديعې په توګه د هغوی د بيانولو په هماغو عبارتونو خوندې ساتي او څوک په کې لاسوهنه کولای نه شي، معمولاً کتيبې د خپلو تاريخي دورو د ژبې په شکلونو او رسم الخطونو د سترو خلکو د تاريخي او خلاقانه پېښو، د فرهنګي او هنري ارزښتونو څرګندونکي او يادګارونو، د عقيدتي، مذهبي او اخلاقي د لارښوونو او سپارښتنو ويانده ببلګې دي، همدارنګه کتيبې هغه زيان نه منونکي ثقه اسناد دي چې د هغو له مخې د زماني او د سترو شخصيتونو د کارنامو، تاريخي نېټو او دورو پته ترې لګيداى شي.

زموږ په لرغوني هېواد کې هم يو زيات شمېر داسې کتيبې شته دي چې حتى په غير معمولي محلونو کې کيندل شوي دي او د تاريخي قدامت له مخې خورا ارزښتناکې دي له کومه ځايه چې ددې کتيبو يو شمېر د غرونو په لاښونو او يا د لويو تېږو پر مخ نقر شوي نو دهغوي بيځايه کول او انتقالول دومره آسانه کار نه دي، چې دادی د هغو څو کتيبو په هکله چې يو څه مدارک يې په لاس کې شته په لاندې ډول معلومات وړاندې کېږي.

۱. د آی خانم کتيبه :

مخکې تردې چې دا کتيبه معرفي شي لازمه ده چې پخپله د آی خانم په اړه يو څه معلومات وړاندې شي:

آی خانم چې په ترکي ورته «مه بانو» ويل کېږي او د تسميې وجه يې د آی خانم په نوم يوې ښځېئ ته منسوبه ده چې په دې سيمه کې يې واکمنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلودلـه خـو د يـو شـمېر نـورو ماخـذونو پـه اسـتناد د دې ښـار بنسـټ ايښودونکي مقدوني سکندر او لومړي سلوکوس ښودل شوي دي او وايي چې مقدوني سکندر دوه کاله (۳۲۷ - ۳۲۹) تر ميلاده دمخه دلتـه استوګنه غوره کړې وه او په اتفاقي ډول دا نظريـه موجوده ده چې دا ښار او کسايان سکندريه (د آمو د سين سکندريه) په نوم د مقدوني سکندر لـه سکندريو څخه يوه مهمه سکندريه ده.(۱)

د آی خانم تاريخي کلا، ښار، حصار، بالاحصار، ارګ لوبغالي، جاده او ... اړوندې ودانۍ چې په مجموعي ډول د آمو د کوکچې د سيندونو د مخامخ کېدو د مثلث الشکله(۲۰) مترو د لوړې تپې پـه مهمـه نقطه کې زموږ د لرغوني هېواد د لرغوني تاريخي اثارو له ډلې څخه د يو لرغونې، تاريخي، ستراتيژيکي، مذهبي، اداري او کلتوري ښار پـه توګـه د باختر پـه ختيځـه څنډه کې پروت دي.

د تاريخي روايتونو له مخې آی خانم د مسيحي پېړۍ د پيل په شا وخوا کې يو يوناني ښار وو او په دې سربېره په ۱۹۶۱م يو لرغون پېژندونکي هييات د دغـه ښار پـه بقاياوو کـې د يونانو باختري مدنيت ډېر بډايـه اثار چې د ګريکو بوديک د ځانګړي مدنيت نماينده ګي يې کوله وموندل.(۲)

(۱ـ عبد الحي حبيبي، تاريخ مختصر افغانستان، انجمن تاريخ، مطبعه دولتی، ۱۳۴۶، کابل ص ۵۲.

- مجله کابل، شماره ۴، ۱۳۵۵، ص ۱۱-۱۲

۲ـ عبد الحي حبيبي، تاريخ مختصر، ص ۵۲.)

په دې ښار کې چې آمو ته د نږدې شمالي برخو د تعميراتي سبک لـه مخې جوړ شوي وو او د ځانګړي ستراتيژيکي اهميت درلودونکي و پـه واقعيت کې د يو زيات شمېر محلقاتو يوه مجتمع ده چې د وروستنيو څېړنو پـر بنا په لاندنې ډول ښودل شوي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ښکتنې ښار
- پاسني ښار
- ارګ (کروپول)
- اوسني کلي
- د کرنې سيمې
- **هغه محل** چې په ښکتنې ښار کې د تيکر او کودړو د موندنې او د ژور والي د ټاکلي په خاطر کيندل شوي.
- **هغه محل** چې د استوګنې په سيمه کې کيندل شوي.
- په ستاد (ودريدني) کې د کښندنې **محل**
- په چهلستون (پرويله) کې د کيندنې **محل**
- په تياتر کې د کيندنې **محل**
- له شمالي دروازې تر جنوبي دروازې **څخه** ۱۲۰۰ متره اوږده جاده.
- د ښکتنې ښار شمال لويديځ حصار او د پاسني ښار حصار د ښار لويه دروازه او د ښار فرعي دروازه
- خندق
- د ښکتنې ښار د حصار پاتې شوونې
- پخوانۍ لار
- د ګاډي هغه لار چې د پاسني او ښکتنې ښار تر منځه پرته ده
- ديوال
- پخوانۍ وياله چې اوبه يې د کوڅو برخې حتي بالاحصار ته رسيدلې.
- بارو ، برجونه او د تپې د پاسه پاخه استحکامات چې له بالاحصار څخه عبارت وو(۱).

د آی خانم د معماري د ډېر لوړ کيفيت له مخې وو چې له پخو خښتو او ډبرينو ستنو څخه يې د مرکزي ماڼۍ لويې ودانۍ چې د مستطيل شکله

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـولي لرونكـي وو جـوړ او شـنې، ژيـړې، سـري او تـوري رنـګ آميـزي ځرګندويـه دي او هـره خښـتـه يـې د **۴۵** سـانتي متـر ضـلعي او لـه ۱۲ - **۱۵** پنډوالي لرونکي وه(۲).

د آی خانم د ښار په جنوبي او لويديځه برخه کې د خلکو استوګنځای، يو شمېر ودانۍ، ورزش ځايونه (لوبغالي) او بازارونه موجود وو، او له دې لوبغالي څخه د پهلواني د رب النوع «هرمس» مجسمه ترلاسه شوې ده او دکشفي شوي کتيبې له مخې هغه يوناني «تير يباه کوس» «ولاسترا ستون» هرمس او هر کول ته وقف کړې دي.

او يوه بله ډېره مهمه کتيبه چې د دې ښار د هغې زمانې د خلکو د فکرا و د فلسفي ډېره ويانده او ځرګندويه بلل کېږي هغه د يو تن يوناني «کي نه آس» د قبر د مستطيل شکله صندوق د کتيبې محتويات دي چې هغه «کلارک» «دابي فراديوس» زوی پـه آی خانم کې دده پـه آرامګـاه باندې نقر او نصب کړې ده او د هغې ليکنې د اخلاقي ممیزاتو لرونکی دی.

(۔اريانا مجله، ۱۱-۱۲ګڼه، **۱۳۴۵**کال، **۲۸۴**مخ.

ـ عبدالحی حبيبی، تـاريخ مختصـر افغانسـتان، ص **۵۲**) لکـه عقيـدتي سپارښتنو د عبارتونو مفهوم په دې ډول دي:

«په ماشومتوب کې ښه روزنه واخله، په ځوانۍ کې خپلې غوښتنې سرته ورسوه، په پوخ عمر کې درست کار اوسه، په بوډاتوب کې ښه ناصح اوسه او د عمر په وروستيو وختونو کې پوه شو چې څنګه پرته له افسوس څخه مړ شي».

محقق نظر محمـد عزيـزي پـه عقيـده ددې کتيبـې رسم الخط يونـاني او د تالميد تبعه کيلير خوست د اتيک د دورې مربوط پـه يونـاني ژبـه دي تيـري پالوس (تيـري يـالوس) چې د يونـان د دولـف مشـهورو محتويـاتو لرونکـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي پـه لانـدنې ډول ډول دي، لـومړي کتيبـه: تيـري باسـوس (Tribalas) ۸۹x۴۸،۵x۴۳،۵cm

دوهمه کتيبه :
۲۵،۵-x۴۲،۵x۲۸cm::strao
۲. د اشوکا (**۲۵۲** تر ميلاده دمخه) کتيبې:
اشوکا په لومړي سر کې يوه جګړه مار او وينې تويونکي سړی وو چې د بنګال د خليج د سواحلو د کالنګه په جګړه کې يې يو لـک تنه ووژل او **۱۵۰** تنه يې بنديان ونيول او هغه ناورينونه چې يې په دې جګړه کې وليدل چې تـر سلو زرو پورې انسانان له لوږې مړه شول نو يې په ژوره توګه دده په روحيې او شخصيت اغېزه وکړه او نومـوړي يـې د سـولې، سلامتيا فلسـفي او د بودايي آيين منلو ته وهڅاوو تـر څو چې پـه ۲۲۰ ق م کې يې پـه رسمي ډول بودايي آيين ومانه او دهغه د بيخې سختي اغېزمنې لاندې راغي نو د پخوا په خلاف دده په کړو وړو او اخلاقو کې(۱) د روحـاني تنور د منځ تـه راتلو وروسته يې د بودايي آيين د خپرولو او تبليغولو پـه لارو چـارو کې د يـادونې وړ کـار نـامې پريښـودلې دده پـه عصـر کـې د بـودايي آيـين د سپارښتنو د مجموعې د ليکنو سربېره يې يو شمېر کتيبې په بېلا بېلو رسم الخطونو او ژبو د خپلې واکمنۍ په سيمو کې نقر کړي لکه چې د تکسيلا د دود ډبر ليکونو تـر کتيبو وروسته چې يوه يې پـه «مانسهره» د پکهلي د ناوي د لويې د «ايبټ اباد» د شمال پـه (۱۰) ميلي کې او بله يې د صوابي د پولې لارې پر سر د هويي مردان د ختيځ د ۸۰ ميلي پـه «شـهباز ګړهي» کې پرتې دي او دا دواړه په خرو شتهي (خروشتي) رسم الخط او پراکريت ژبې

۱- عبدالحي، حبيبي، تاريخ مختصر افغانستان، ص **۵۷**

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي په داسې حال کې چې د اشوکا نورې کتيبې په هند کې د براهمو (براهمي) په رسم الخط ښکل شوي دي چې د لرغوني هند د مقامي رسم الخطونو بله مبدا ده.

داشوکا د اخلاقي فرمانونو بله کتيبه د درونټې په سيمه کې منصوبې دي او په آرامي ژبه ليکل شوي دي او کومې کرښې چې ترې باقي پاتې دي د حيواناتو د وژلو د مخنيوي په اړه دي چې مثلث وزمه شکل لري او اوس د کابل په موزيم کې شته.

۳.د کندهار د اشوکا کتيبه :

داکتيبه د کندهار د زاړه ښار د دروازې د سرپوزي د کلي په سل متري کې د يوې سختې تيږې د پوزې د بيخ کې حک شوي ده، چې د چهل زيني مخکې د دوو غرګوټو په منځ کې پرته ده، دا کتيبه هغې لارې ته ډېره نږدې ده چې د قندهار له ښار څخه د ارغنداب په استقامت غزيدلي ده او هغه نرۍ لار چې له عمومي سرک څخه د قندهار د زاړه ښار د کنډوالو خواته ځي غزيدلي ده او هغه تيږه چې پر مخ يې دا کتيبه نقر شوي ده مستطيل شکل لري **۲,۵۰** متره اوږدوالي او ۱,۸۰ متر پسور لري، د غره ددې لاښ په منځ کې په غير منظمه مربع الشکله سطح چې **۵۵** سانتي متره اوږده او **۵۴** سانتي متره پسور وره يعني تقريباً مربع شکله ده، **۵۰** سانتي متره د پاسه او **۵۰** سانتي متره د لاندې هواره او صافه شوي ده.

دکتيبې متن په دوو رسم الخطونو يوناني او ارامي ليکل شوي دي دا کتيبه (۳ق م) د هندي موريا د کورني د پاچا اشوکا ته منسوب ده او په ۱۳۳۷ هـ ل کې په تصادفي ډول هغه مهال ومونډل شوه چې له مخې يې بزګرانو خاورې او ختې وړې وې.

مواسيو روبرت د فرانسې د کتيبو او ادبي متنونو د اکادمي غړي او د اروپا د ختيځ او لويديځ د مجلې مدير د کتيبې د متن په باب دې نتيجې ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسیدلي وو چې اشوکا پاچا د قندهار په کتیبه کې خپل مستعار نوم «بیوداسي» یاد کړي او همدا شان لکه چې په خپله نوموړي د ټولو موجوداتو له آزارولو څخه بیزار وو نو یې د هېواد ټولو ښکاریانو ته توصیه کړې چې د حیواناتو له وژلو او د کبانو له ښکار کولو څخه لاس واخلي، تر څو چې لا زیاته آرامي او نیکبختي د مځکې پر سر خپره شي، همدا شان سپارښتنه شوې ده چې د مورو پلار او بوډایانو په نسبت زیات اطاعت وشي او له نفساني خواهشاتو څخه مخنیوي وشي په خاصه توګه د هر ژوندي شی له آزارولو څخه مخنیوي وشي.

ښایي هماغه د یوناني رسم الخط متن په دې لهجه لیکل شوي وي.

ددې کتیبې تاریخي اهمیت په دې کې دی چې د اشوکا او د قندهار د سر پوزي دا لومړنۍ یوناني کتیبه ده چې دا مهال په افغانستان کې کشف شوې ده او تردې دمخه د سرخ کوتل کتیبه ده چې یوازې په یوناني رسم الخط ښکل ده، له بلې خوانه دا کتیبه په لرغوني افغانستان کې د تاریخ له پلوه د ژبپېژندنې له مخې او د ژبو او ادبیاتو د تاریخ له نقطه نظره په یوناني رسم الخط دافغانستان په خاوره کې پیدا شوې ده.(۱)

(۱) تاریخ مختصر افغانستان، حبیبی، ص ۴۸-۵۰).

باید زیاته شي چې د قندهار د سر پوزي په غره کې هم یو ډېره مشهوره کتیبه شته دي چې د چهل زینې په ایوان (طاق) شهرت لري او دلته دموضوع له اوږدېدو څخه دمخنیوي په خاطر ترې صرف نظر کېږي.

۴.د کلوم کتیبه :

دا کتیبه چې په تاریخي اسنادو کې د کلوم، حکوم کلم او کالم، په شکلونو هم ضبط ده د مرکزي نورستان په وروستني برخه کې دکتور (تور پوشانو) د بچاو د کلي د یوه غره په ډېره لوړه څوکه باندې ښکل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا تاریخي کتیبه د دوو تاریخي شخصیتونو په تړاو او هم د هغوي د واکمنۍ د دورې د نښتې په ښوودلو سره د هغوی د دوو زمانو او د دوو پېښو پورې تړاو لري چې عبارتونه یې په لاندې ډول دي.

الف: کله چې امیر تیمور (ګوډ تیمور) په ډېرو سختو او زیار ګالني سره د نورستان د دې برخې د صعب العبورو لیارو او لارښوونو تر تېرېدلو او له خطرناکو مزلونو او د زانګو ګانو په واسطه تر کوزېدو وروسته تر یوه حده په نورستان کې د دې پخي کلا په فتح کولو بریالي او یو څه وخت لپاره یې د هغې او سیدونکي تابع کړل.

مګر بیا یې هم هغه ونه ساتلای شوه، خو کله چې ترې په پوره ناهیلیو بیرته راستون شو نو په ډېر قهر او غصه یې د هغې سیمې د فصلونو د تباه کولو امر ورکړ او په حکوم کې د ده په نوم یوه کتیبه نقر شوه چې د ده د کامیابي تر څنګه د ده د ناکامي یادګار هم دلته کښلي پاتې شو او متن یې په لاندې ډول دي.

« امیر تیمور بادشاه مغول اولین فاتح مسلمانی بود که ولایت این طایفه سرکشی را تا این نقطه تسخیر نمود، ولی حکوم را از سبب استحکام نتوانست متصرف شود».(۱)

(۱) ریشه های تاریخی نورستان، نازه ص ۸۱.

څرنګه چې د دې کتیبي ساحوي ریسرچ شوي نه دي نو د ابعادو او د رسم الخط د دري لیکنې څرنګوالي یې ښودل کېدای نه شي.

ب: تر پورتني پېښې څو کلونه وروسته امیر عبدالرحمان خان د سلطنت په دوره کې چې کافرستان (اوسني نورستان) باندې له څو خواوو څخه لښکر کشي وشوه او د دې استقامت د جبهې قوماندانان محمد علي خان د پنجشیر حاکم او محمد صدیق خان د تګاب حاکم و، هغوی تر ډېرو سختو

(c) ketabton.com: The Digital Library

رقابتي بريدونو وروسته کلوم ته ورسېدل او کتور ددغې پخې کلا خلک يې کلا بند کړل تر څو چې په ۱۳۱۳ هـ ق ۱۸۹۲م.
کې يې درمګل د خلکو سره تر سختي جګړې وروسته د کلوم کلا ونيوله د امير عبدالرحمان خان د تاج التواريخ په قول محمد علي خان د امير تيمور د هغې کتيبي لاندې دا عبارتونه حک کړل:
« در عهد امير عبدالرحمان خان غازي در سنه هزار و سه صد سيزده هجري تمام کافرستان با حکوم مسخر گرديد و اهالی آنجا دين مبين پاک اسلام را قبول نمودند».(۱)
(۱) سيمع الله تازه، ريشه های تاريخی نورستان فرهنگ مردم مطبعه دولتی ۱۳۴۵، ص ۸۱.
- نړيوال لرغونې او اوسني کونړ

۵.د باد پيچ د باد پښ کتيبه :

کله چې محمد ظهيرالدين بابر په ۹۱۴ هـ ق د خپلو لښکريانو سره د باد پښ له غاښې (د لغمان د شيطان ګمک په تقريباً جنوب غرب کې) څخه تېريده نو د حافظ جرګه، په خط يو عبارت وليکل شو او د سنګتراش استاد محمد له خوا نقره کړي شو(۲).
(۲) احمد علي کهزاد، از سروبي تا اسمار، مطبعه دولتي ۱۳۳۳ کابل ص ۲-۴.
متاسفانه ددې کتيبي متن مې ترلاسه نه شو کړاي.
اخستليکونه:
۱.آريانا مجله، ۱۱-۱۲ګڼه، ۱۳۴۵کال، کابل، انجمن تاريخ، دولتي مطبعه کابل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ تازه سیمع الله ، ریشه های تاریخي و فرهنګي نورستان، فرهنګ مردم، مطبعه دولتي، ۱۳۴۷، کابل.
۳ـ حبیبي، عبدالحي، تاریخ مختصر افغانستان، انجمن تاریخ، مطبعه دولتی، ۱۳۴۶کال، کابل.
۴ـ کابل مجله، ۴ ګڼه، ۱۳۵۵ کال، پښتو ټولنه.
۵ـ کهزاد ، احمد علي، از سروبي تا اسمار، مطبعه دولتي، ۱۳۳۳کال، کابل.
۶ـ نړیوال، لرغوني او اوسني کونړ.
۷ـ نړیوال، روزنامه انیس، شماره ۲۲۸ ، ۱۳۸۲کال.
۸ـ مجله صبا ، شماره ۲۰/۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چين تاريخي دېوال

د چين تاريخي، ډېر اوږد او تدافعي يو لړ تاسيساتو درلودونكي ديوال، دنړۍ له اوو ګونو عجايبو څخه شمېرل كېږي او دا ځكه چې په ډېره زياته اوږده زمانه كې جوړ شوي او په پخواني زمانه كې د پوځي تدافعي مهندسي بېخي زياته لويه بېلګه ده.

دا ديوال د چين د جغرافيې په نقشه كې (۷۰۰۰) كليومتره اوږد والي لري مګر ځينې پوهاند او لرغون پېژندونكي دا واټن (۳۰۰۰) كيلومترو ته راكموي دا آبده په ۱۹۸۷م (د نړيوالو ميراثونو په فهرست) كې ثبت شوي دي(۱).

ددې ديوال له برجستګي څخه داده چې پرته له دوربين څخه پر مځكه باندې د سپوږمۍ له كري څخه په سترګو ليدل كېداى شي او كه د ساختماني ځانګړتياوو له مخې ووېل شي نو د سمندر د تل له ډېرې ټيټې برخې څخه پيل شوي او په تدريجي سره په كږو وږو غرونو كې تر ۴۰۰۰ مترو لوړوالي مخ پورته غځېدلي دي، په داسې حال كې چې چين له مغولستان (منګوليا) څخه جلا كوي او د تبت په مرموزه پولو پاى ته رسېږي.

ددې ديوال د جوړولو كال چې تر ميلاده دمخه ۲۴۶ كال كې پيل شوي، ۱۸ كلونو پرله پسې زيار ګاللو او د شاقه چارو وروسته ۲۲۸ كال تر ميلاده دمخه بشپړ شو.

د ديوال ساختماني توكي چې د كااولن له خاورو، خښتو او تيږو څخه عبارت دي له پيل څخه تر وروستني نقطې پورې په مستقيم خط ۴۰۰۰ كيلومتره اوږد دي او له دې جملې څخه يې ۵۰۰ كيلومتره په غرني برخه كې غځول شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یوه طبیعي خبره ده چې په هر بشري نوبنت او په بې ساري شهکاري کې د کارګرانو ، زیار ایستونکو خلکو او کارپوهانو خولې تویې شوي او لاسونه یې تڼاکي شوي دي. چې د (هند د تاج محل) غونډې د معماري د فن او ظریفانه هنر یو تلپاتې یادګار او شهکار پاتې شوي دي او د تاریخي خورا ممتاز او اهمیت درلودونکي ګرځیدلي دي نو ددې دیوال د جوړښت د پروسې په تړاو دا چیني متل په ځای ارزښت لري: (د چین دیوال که یو نسل وواژه خو نسل نسلونه یې له مړینې څخه وژغورل) د چین دا له عجایبو ډک دیوال د چین د وخت د حکومت پر مهال د شمالي ملیتونو د بریدونو د یرغلونو د مخنیوي په خاطر یعنې د چین د دیارلس کلن ځوان پاچا (چین شي هوانګ) یا (چین شي خوان) او د (مانچو) د قبیلي له خوا په دې موخه بنا شو چې یې د امپراطوري خاوره د شمالي د (هیوانګتو) د وحشي قبیلو له یرغلونو څخه په امان کې پاتې شي او رښتیا چې تر جوړېدو وروسته یې ددې امپراتوري پولې څوارلس پېړۍ د دښمن له تېریو څخه خوندي وساتلې.(۲)

یا د یو بل اثر د لیکنې په حواله:

او په جګړه کې ښکیل هېوادونو د سرحدي غرونو څخه په ګټې اخېستنې سره د دیوال په جوړولو پیل وکړ، ترو په (۲۲۱) تر میلاده دمخه د چین امپراتور (چین شي ځوان) هغه مهال چې یې د چین یووالي تامین کړ نو د واک دیوالونه یې سره ونښول، تر څو چې په شمالي پولو کې د یو ستر دیوال په بڼه دغرونو پر سر رامنځته شو ، په دې وخت کې ددې دیوال اوږدوالي (۵۰۰۰ کیلومترو ته رسېده ، د خان په لړۍ کې او د چین تر لړۍ وروسته د دیوال اوږدوالي (۱۰۰۰۰) کیلومتره ته وغځید ، د چین د دوه زرن او څو زره کلن تاریخ په بهیر کې د چین د بېلا بېلو دورو واکمنانو ددې دیوال جوړولو ته دوام ورکړ تر څو چې یې اوږدوالي ۵۰ زرو کیلومترو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسېده او دا اندازه د مځکې له کړې نه د چورليدلو سره برابره ده او د چين په جغرافيايي نقشه کې دا ديوال ۷۰۰۰ کيلومتره اوږدوالي لري. هغه ديوال چې اوس يې خلک ګوري د مينګ (۱۳۶۸-۱۶۴۴م) د لړۍ پورې تړاو لري چې له لويديځه د چين دکانسو په ايالت کې د (جايو ګوان) په دروازې او له ختيځه د (ليائونينګ) په ايالت کې د (ريالوجيان) د رود په غاړه او وروسته د چين په شمالي ختيځه برخه پای ته رسېږي.
ددې به منځ کې نه ايالته، ښارونه او خپلواکې ناحيې د ۷۳۰۰ کيلومترو په اوږدوالي موجودي دي او خلک يې داوږد ديوال په نامه يادېږي(۳).
که ددې ديوال د معماري د سبک او نورو مشخصاتو په اړه وويل شي: نو کله چې دا ديوال جوړ شو نو يې د ديوال برجونو چې يو له بله يې ۱۲۰۰ متره واټن درلود نهه زره سرتېري په ساتنې وګومارل شو.
په کال ۱۷۱۹م کې يو انګليسي عالم په دې عقيده و هغه ښتې او تيږې چې په دې ستر ديوال کې لګېدلي وي له هغو ښتو څخه زياتې دي چې دانګلستان د اسکاتلند او ويلز د کورونو په جوړولو کې کارول شوي دي(۴).
د چين ديوال د يوې تدافعي پروژې په نامه چې دغرونو پر سرونو جوړ شوي دي له دښتونو، څړځايونو او جبه زارونو څخه تېرېده، کارګرانو د ځمکنيو عوارضو سره سم د ديوالونو په جوړولو کې بېلا بېل جوړښتونه په پام کې نيول هغه چې د چين ددغو نسلونو د درايت او عقل ښکارندويه دي. دا چې ديوال د غرونو د مسير په لوړو او ژورو کې جوړ شوي دي نو د ديوال بهرنـي خواته يې ډېره ژوره ښکاري په واقعيت کې غر او ديوال سره نښلول شوي دي، نو ځکه دښمن پرې په هيڅ ډول نفوذ کولای نه شي.
دا ديوال په عمومي ډول له لويو اجرونو او مستطيل شکلو ډبرو څخه جوړ شوي دي که د ديوال ساختماني شکل يو څه لا توضيح شي دا ديوال چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه ځنډي لري او منځ يې د خاورو او کا ، (سنګ پارچه) څخه ډک شوي چې لس متره لوړ دي او د يو هغسې سرک بڼه لري چې په يو رديف کې يې سور (۴-۵) متره دي او ځلور آسان ديو او بل تر څنګه په کې تللاي شي، د غلو او وسلو او مهماتو د وړلو راوړلو په مهال په کې هيڅ ډول ستونزه نه رامنځته کېدله.

د ديوال دننۍ برخه يوه ډبرينه پرده او دروازه لري هغه چې په آساني سره ببرته کېداى شي په يوه ټاکلي واټن کې د ديوال څوکه او يا د انداخت برج او ترصد اود خبر رساني (الارم) لپاره لياره جوړه شوي و د ديوال په لوړه څوکه کې يوې لوړي کلا تـه ورتـه ودانـۍ د وسلو ، غلو دانو او مهماتو د ذخيري او د سربازانو د استراحت لپاره جوړه شوي ده.

او په مخفيانه جګړه کې تري کار اخېستل کېده ، هغه وخت چې په دښمن بريد وکړ د اور برجونه په رڼا کېدل او تول هيواد به له دې حملي څخه خبرېده که څه هم په او سمهال کې د چين ديوال د مقاومت موضوع د يوې پوځي موانع په توګه له منځه تللي ده. خو بيا هم د چين د فرهنګي ميراثونو د ساتنې كار پوهانو ددې ديوال زياتره برخې لـه سره جوړې کړي او بيارغولي دي او د خښتو لايي يې پخې کړي دي.

که د چين ديوال د دورنما او منظرې او نورو برخو په اړه وويل شي نو که ددې ديوال د ځانګړې معماري ښکلا ايز مظاهر وليدل شي، نو خورا په زړه پوري دي.

ددې ديوال دا مظاهر ارزښتناک او له برمه ډک دي، له ليرې واټنونو څخه د غرونو پر څوکو دا ډير لوړ، کوږ وږ ديوال د يو داسې ښامار په شکل ښکاري لکه چې د حرکت په حال کې وي او يوه پرتمينه صحنه تر سترګو کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که دیوال له نږدې څخه وکتل شي نو د هغه له برمه ډکې دروازې او دیوالونه د یووالي لوړې څوکې، د څارنې او انداخت برجونه، د اور بلوني برجونه د مځکې د عوارضو سره یو ځای خورا په زړه پورې هنري پدېدې دي.
د چینایانو په وینا: (هغه څوک چې د چین په دیوال ختلي نه وي اتل نه دي)(۵) د چین دا تاریخي او بې ساري لوړ او اوږد دیوال چې له پیګنګ څخه د ۹۰ کیلومتر په واټن لیرې پروت دي، بالاخره په ۱۳ میلادي پېړۍ کې د مغلي چنګیز وحشي لښکري له دې دیوال څخه تیري شوي او چین یې تر خپلې ولکې لاندې راوووست، او په همدې ډول په کال ۱۲۴۴م کې د شمالي تیري کوونکي ځواکونو تر د برش کلني جګړې وروسته هم را تېر شول(۲).
د بشري فتنو او د یرغلګرو د بریدونو په پایله کې څه هم ددې ستر دیوال یو شمېر برخې ویجاړې شوي خو بیا هم زیاتره برخې یې په امان پاتې او خوندي شوي دي. لکه (بیجنګ) ته نږدې د (بارلینګ دیوال) د سي ماتې دیوال، د (موتیان یو) دیوال او د چین د دیوال په وروستني ختیځه برخه کې د (شان های ګوان) دروازې چې د چین لومړنې دروازه شمېرل کېږي.
د (درګان سو) په وروستني لویدیځه برخه کې د (جایو ګوان) دروازه. چې البته د دیوال دا برخې ډېرې مشهورې او د لید لوړ، برخې دي او په دې وجه هر کال د نړۍ بیخې زیات شمېر سیلانیان ترې لید نه کتنه کوي.
که په پایله کې وویل شي دا دیوال چې څو ځلې او بیا په یو ځلې پړاو کې جوړ شوي دي د لرغوني چین په یوه دوره کې د چین په ملیونونو انسانانو د زیار ایستنو او رنځ ګاللو د درایت تسجم دي، د زرګونو کلونو تر تېرېدلو وروسته هم له منځه تللي نه دي او تر اوسه یې خپله ښکلا او برم ساتلي او د چین د ملیت د روحیې ویانده سمبول پاتې دي(۷).
اخیستلیکونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. سیستم های مهندسي در آبدات باستاني، نظر محمد عزیزي او مجتبې عارفي، انتشارات یوسف زاد ، ۱۳۹۱، ۸۲مخ.
۲ــ د افغانسـتان تـاریخي او فرهنګـي ویاړونـه، رازقـي نړیـوال، دانـش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۲، کال ۳۶۷مخ.
۳. سیستم های مهندسي ... اثر، ۸۲مخ.
۴. د افغانستان تاریخي ... اثر، ۳۶۷مخ.
۵. سیستم های مهندسی ....۸۸مخ.
۶. د افغانستان تاریخي ... ۳۶۷مخ.
۷. سیستم های ...۸۹مخ.
۸. ګزینه از عجایب جهان، سید محمد نعیم بهار، انتشارات خاور، ۱۳۸۴.
۹. آریانا دایرة المعارف، ۵ ټوک، دایرة المعارف ټولنه، ۱۳۵۴کال.
۱۰ـ د افغانسـتان استحکامي کلاوې، حصـارونه او بالاحصـارونه، رازقـي نړیوال، ۱۳۸۳کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ د هېواد يو شمېر لرغوني غارونه

دنورو اسيايي هېوادونو غوندې زموږ په هېواد کې هم يو شمېر غارونه تعميراتي ژور کوهي او ژورې سمڅې شته چې د بشري ژوندانه د دورو څرګند شواهد بلل کېږي.
د افسانو له مخې غارونه د نړۍ د زياترو سيمو دخارق العاده او خارق الطبيعه مخلوقاتو د استوګنې ځايونه وو او له دې کبله يې د يو شمېر غارونو اسطورو ته د سپېڅلتوب جنبه ورکړې ده د ډېرو د لرغونو دورو د ژوندانه په لومړيو مرحلو کې يوه مرحله هم چې پوهانو ورته « په لوړو غارونو کې د بشري ژوند دوره» ويلي ده: په لوړو غارونو کې ژوند طبعاً د لوړو غرونو په لمنو کې مناسب ځايونه غوښتل او زموږ د هېواد اقليمي اوجغرافيوي وضعيت هم ښيي، چې دهغه وخت انسانانو د غرونو په لمنو او جګو کمرونو کې ډېرې پناهګاوې درلودلې.
په غارونو کې استوګنه له (۵۰۰۰) کلونو راهيسې په اسيا کې معموله ده له (۴۵۰) کلونو راهيسې په پنځو سوو زرو وروستنيو کلونو کې په غارونو کې د استوګنو ښکاريانو د ژوند په باب معلومات په اسيا کې او له دې جملې څخه په چين، افغانستان او ايران کې را پېل کولای شو.
د غارونو کيندنې چې په هغې دوره کې يې توليدي افزار په لومړۍ مرحله کې وو د بشر لپاره فوق العاده ستونزمن کار شمېرل کېده او دوی دا ډېر سخت کار د ژوندانه دمهم ضرورت په حيث ددې موخو او مقصدونو په خاطر ترسره کړي دي.
- د ځېړوونکو حيواناتو له ډاره چې په غافله توګه پرې حملې ونه کړې يعنې د هغوې له زيان رسونې څخه دخوندې ساتنې په غرض.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د دې لپاره چې له لاندینو سیمو څخه په پراخ نظر څارنه وکړای شي.
- د ښکار کولو لپاره د یوې مناسبې مورچې په توګه ښایي وویل شي چې له ډېرې پخوانۍ اوږدې مودې او کلونو را په دې خوا په افغانستان کې دغارونو په هکله څېړنې پیل شوې او داغارونه په دې ډول معرفي کېدای شي.

۱. د قره کمر غار :

د سمنګانو د ایبکو د شمال په ۸ میلۍ کې د پلخمري او تاشقرغان ترمنځ یو کلي ته چې د
« سرکار» په نامه یادېږي او د یوه غره په جنوب ختیځو لمنو کې چې د ایبکو په شمال کې په پورتني کلي حاکمیت لري، نږدې پروت دي.
دا غار د سمندر له تل څخه ۲۳۰۰ فټه او له جلګې څخه یې لوړوالي (۱۵۰) متره (۴۵۰ فټه) دي، په دې توګه جلګې څخه دغار د جګوالي په وجه په ډېره ښه توګه په جګو غارونو کې د بشري ژوند موجودیت څرګندېږي.
د قبل التاریخ عصر نه دمخه څېړونکی امریکایي «ډاکتر کارلتن کون» په دې باب څېړنې او کتنې سرته رسولې وي او «تر غار لاندې پرتې سیمې» ترسرلیک لاندې لیکي:
له دې ځایه څو میله وړاندې دره لیدل کېږي او د ښکاریانو لپاره ډېر مناسب محل دي، دغار خوله د جنوب په استقامت ده او ټوله ورځ دلمر له رڼا او تودوخې څخه برخمنه وي، نږدې ورته او بشته او زیات شمېر حیوانات هلته ګرځي را ګرځي پرې دې ښکېلو سربېره په پخوانیو زمانو کې چې په غارونو کې استوګنه معموله وه د سون مواد هم دهغو په شاوخوا کې شتون درلود.
د امریکایي پوهانو د څېړنو له مخې څرګندېږي چې د قره کمر غار د نیمې کاسې په شکل دي د غار ځمکه په بېلا بېلو قشرونو پوښل شوې وه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبنته زیاتې ژورې برخې یې نصواري رنګ درلود او لږ تر لږه د هغې پر مخ درې پاړکيز رسوبات ليدل کېږي او بيا په خاورين رنګ يو قشر پروت و.
دا غار د فلز په دوره کې هم استوګنځی و او په دې دوره کې یې اوسیدونکی په شپونتوب بوخت وو.
د غار د خاورې په ټولو طبقاتو کې د ژوند اثار ليدل کېږي، د حيواناتو هډوکي او چقماق افزار پراته وو نو ادعا کېدای شي چې د ډېرې په دوره کې هلته هميشنۍ استوګنه موجوده وه، خو د تيرې په نوي دوره کې هلته د ژوند نښه نښانه نشته پوهان عقيده لري چې په دې غار کې ۷۰۵۷ کاله دمخه د ښاريانو ژوند موجود و.
(افغانستان در پرتو تاريخ، احمد علي کهزاد، ۳۱مخ).

۳.شمشیر غار :

زموږ د هېواد له لرغونو غارونو څخه يو هم د شمشير غار دي چې د کندهار د لويديځ او جنوب لويديځ په «۱۵» ميلۍ کې د شمال او شمالي ختيځ په نږدې درې نيم ميلۍ کې چې د پنجوائې په کلی کې پروت دی او د غه کلي ته نږدې استوګن کلي «بادروان» نومېږي چې د ارغنداب په ختيځه غاړه کې موقعيت لري.
د شمشير غار پنجوايي ته نږدې او د ګاونډيو غارونو په جمله کې ډېر مهم تاريخي غار دي چې دعمومي جغرافيا دموقعيت له مخې د افغانستان د جنوب لويديځ د پراخې دښتې د سيمې په څنډه کې چې ريګستان ورته وايي پروت دي «دوری سيند» چې د پنجوائي جنوب لويديځ ته نږدې د (۳۰) ميلو په واټن د ارغنداب په سيند کې ورګډېږي شمشير غار د دغه سيند له غاړو څخه د (۱۰۰) مترو په شاوخوا کې لوړوالي لري، د غره له بيخه د غار تر خولې پورې له (۳-۱۵) دقيقو پورې واټن دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمشیر غار په اصل کې درې مجوفې برخې لري او که ورته ښه وکتل شي، په عمومي ډول پنځه محوطي او په اصطلاح سره پنځه پناه ګاوې هلته تشخصید ای شي.

- لومړی پناه ګاه (۲) متره اوږده او سوریې په بېلا بېلو برخو کې (۱۱) مترو ته رسېږي او جګوالي یې د غار له خولې نه په استثنایي ډول ډېر تنګ دی چې دوه نیم مترو ته رسېږي.
- دوهمه پناه ګاه (۷) متره اوږدوالی او (۱۳) متره سور لري او لوړوالی یې د (۲) مترو په شاوخوا کې دي، وروسته تر یوه دهلیزه له (۱۱) مترو اوږدوالي ځخه دریېمه پناه ګاه ده.
- دریېمه پناه ګاه، ددغه غار ډېره لویه پناه ګاه ده چې (۳۵) متره اوږده او لوړوالي یې (۱۰) متره دي.
- ځلورمه پناه ګاه، د دریېمې پناه ګاه غوندې ساختمان او بعدونه لري.
- پنځمه پناه ګاه: د ځلورمې پناه ګان له محوطي ځخه (۴) متره جګه ده خو خوله یې ډېره تنګه او تېریدل ترې ګران دي.
- د هغو څېړنو له مخې چې ۱۹۵۱م کې د نیویارک د طبیعي تاریخ دموزیم د لرغون پېژندونکي هیبت غړي مستر لویې د وېری چې په شمشیر غار کې کړي، ثابته شوه چې دا غار د طبقات ... «پیلوس» په دورو کې جوړ شوي او د قبل التاریخ له دورې نه دمخه ترې ګټه نه ده اخېستل شوې او یو تاریخي غار ورته ویل کېدای شي، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې چې ترلاسه شوي د مسیحي پیړی له پیل نه نږدې (۱۳) کاله وروسته د مغلو تر عصره پورې یعنې تر ۱۲۲۱م کال پورې د بشر د استوګنې نښې نښانې په کې لیدلی شوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاریخي کرونولوژۍ له مخې ددې دورو شواهد په شمشیر غار کې لیدلی شوي دي.

۱.لومړنۍ کوشاني دوره :

دا دوره له ۱۰۰ قبل المیلاد څخه، تر میلاده ۳۰۰ کاله وروسته یعنې ۴۰۰ کاله موده رانیسي او هغه کودوړي چې په ټاپو ښکلی کړای شوي وو ددې دورې ښکارندوی دي.

۲.وروستنۍ کوشاني دوره :

له ۱۰۰ تر ۳۰۰ کلونو له مسیحي پیړۍ وروسته معمولاً د کودوړو ټوټې یې سور وزمه دي د تېر سر یې درې فلزي څنډې لري چې زیاتره یې پر « سیتي» قومونو پورې تړاو لري هم له دې قشر سره ښکاري.

۳. کوشاني ساساني دوره :

دا دوره لـه ۳۰۰ – ۷۰۰ کلونو پورې موده رانیسي، ددې دورې مخصوص کودوړي یعنې فراګمنتونه له هغې ترقۍ سره چې د ساساني دورې د مخصوصو ښارونو په نقشونو کې دې ددې دورې شکمن توب له منځه وړي.

۴.لومړنۍ اسلامي دوره :

دا دوره له ۷۰۰ میلادي تر ۱۲۲۱ میلادي پورې ځینې مخصوص کودوړي د سلجوقي دورې شتون ښیي چې د مغولو تر دورې پورې د استوګنې وړ و او بیا وروسته یې، د استوګنې دومره اوږده دوره نه درلوده او کودوړو یې رنګه لعاب لرونکي، د اسلامي پیړۍ د مخصوصو نقشونو لرونکې وو، چې په دې حساب شمشیر غار له مسیحي زمانې څخه تر ۱۲۲۱ میلادي یعنې د (۱۴- ۱۵ پیړیو) په اوږدو کې د استوګنې ځای و او کندهار ته نږدې یو تاریخي غار شمېرل کېږي چې له لومړۍ کوشاني دورې تر مغلي وروستنۍ دورې پورې مشخصات معرفي کوي(افغانستان در پرتو تاریخ، کهزاد).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.دارزګان غار :

په هېواد کې د تاریخي ښارونو په جمله کې یو غار هم په ارزګان کې د « دایرپولاد» د لمر خاته لور ته د سمندان په غره کې شته چې خوله یې **۵** متره لوړه او د ننني منځ یې (**۵۰**) متره ارتوالی لري.

د غار له چت څخه اوبه را څاڅي، د دوبی په دریو میاشتو کې (چنګاښ، زمری او اوړي» کې دغه اوبه کنګل وي او د بلور په څېر صفا معلومېږي، د سیمې خلک دایخونه ماتوي او استفاده ترې کوي طبعاً د کال په نورو موسمونو کې هم دغه اوبه را څاڅي او کنګل کېږي.

ددغه غار تر وروستنی برخې پورې تر اوسه پورې څوک تللی نه دي.

(پښتو اریانا دایرم المعارف، ۲ ټوک، **۸۰۵**مخ).

۴.دلاش د کلا غار :

دا غار له هغو عجایبو څخه ډک دی چې له نوموړي کلا چې یوه پخه کلا ده ایستل شوی دی او دا مشهور خبره ده چې یو وخت ددې کلا دوه غویان هغې ته ورننوتلي وو، یو یې د سمور کلي ته نږدې (د لاش کلا د جنوب لویدیځ په ۲۰ کیلومترۍ کې) تر ځمکې لاندې راووت، ددې غار په دننه کې انسان کولای شي په ولاړې لاړ شي خو د زیات تورتم په وجه وړاندې تلای نه شي او که څراغ ولګوی نو دومره زیات پتنګان او شب پرکان یې پر مخ او وجود را توېږي چې د هغوئ د اذیت په وجه وړاندې تګ ممکن نه دي (سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها ، محمد اعظم سیستانی، ج ۲، ص ۳۲۷) ښایي وویل شي چې زموږ په هېواد کې له پورتنیو یادو شویو غارونو پرته نور غارونه هم شته دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پکتیا د میرزکې او د جوزجان د طلاتپې د اثارو پر تله کول

پکتیا د تاریخ په اوږدو کې علمي څېړنیز سیمینار د افغانستان د اسلامي جمهوریت د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت په نوښت او دغه راز د افغانستان د علومو اکاډمۍ، د کابل پوهنتون او د ښوونې او روزنې پوهنتون د پوهانو او د هېواد د لیکوالو، ادیبانو، مورخینو او د قلم د نورو خاوندانو په ګډون د تلې میاشتې له ۲۲ مې تر ۲ مې نېټې پورې جوړېږي او په هغه کې به د پوهانو له خوا د موضوع په اړه علمي څېړنیزز مقالې ولوستل شي راځي چې په دې اړه دا لاندې څېړنیزه مقاله په ګډه سره ولولو.

زموږ د لرغوني هېواد له لرغونو بډایو او بې سارو اثارو څخه یو هم د میرزکې او طلا تپې بډای اثار دي چې نن سبا له نړیوال شهرت څخه برخمن دي.

میرزکه د ګردیز د مرکز د شمال ختیځ د ۳۰ کیلومترۍ او یا ۳۵ کیلومترۍ په واټن د تسیو کیوتا Tsiu – Kuta یعنې غزني او د ګندهارا، سوات، پېښور یعنې پوراشاپوار او د پخواني هیدولیانا Hedolyana یا او دیانا Uddyana د کارواني لارو پر سر موقعیت لري.

د جغرافیوي بعدونو له مخې میرزکه د شمالي عرض البلد د ۳۳ درجو او ۴۲ دقیقو او د ختیځ طول البلد د ۶۹ درجو او د ۲۹ دقیقو پر کرښو باندې پرته ده.

خو طلا تپه یا لتین تپه د شبرغان (اسه پورګان) یعنې جوزجانان په ۵ کیلومترۍ د مزارشریف د لویې لارې په کینه خوا کې پرته ده او د توپو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرافۍ له مخې له مځکې ۴ متره لوړوالي لري دا غونډۍ د یوې بلې غونډۍ په خوا کې چې ایمیشي تپه ورته ویل کېږي واقع ده.
د میرزکې د نومونی وجه لکه چې دګردیز د بالاحصار د باني په باب وویل شوي دي چې د زمرد سیمې او قبیلی د یو واکمن د خورچې زکه پا په میرزکه یادیدله او په حقیقت کې د یوې واکمنې مفهوم افاده کوي او ممکن د میر دغه کلمه روحاني مفهوم هم ورکړي خو بیاد طلا تپې د تسمیې وجه په دې ډول ښودل شوي ده.
طلا تپه چې اصلي نوم یې التین تپه ده او التین په ازبکي ژبه د سرو زرو (طلا) معنا لري چې د التین په غونډۍ او یا په طلا تپې یې شهرت پیدا کړي دي دا چې ولې یې په دې مفهوم شهرت موندلی دی علت یې دا دی چې ددې غونډۍ د ځینو برخو د ویجاړتوب او د زماني په تېریدلو سره د لرغوني زمانې د زیات شمېر طلا یي فراګمنتونو د کشفیدلو له کبله پرې ددې سیمې خلک دې ته وګومارل چې د طلا تپې نوم پرې کېږدي.
که چېرته د میرزکې د اثارو د کشفیدلو او تنوع په اړه وویل شي همدومره به کافي وي چې په دې باب بیا هم د سرمحقق د مرستیال ښاغلي نظر محمد عزیزي اثر، ۲۴ مخ ته مراجعه وشي چې په کې راغلي دي.
دمیرزکې دمسکوکاتو د مجموعې د سکو د موندنې پیل لکه دهبواد په یو لړ سیمو کې د تاریخي اثارو د موندنې او کشفیدلو غوندې په ناڅاپي او تصادفي ډول یوه پېښه وه چې د ۱۳۲۲ المریز کال په پسرلی کې د سید کرم ولسوالۍ منګلیو ښځو کله چې یې دمیرزکې له چینې څخه اوبه وړلې نو یې له اوبو د منګیو د ډکولو پر مهال یوه د سرو زرو سکه وموندله، ددې پېښې د خپریدلو له مخې د کابل موزیم یو هییت هلته سفر وکړ او وضعه یې له نږدې څخه وکتله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چیني په پاسنۍ برخه کې یې مقدماتي څېړنې وکړې او په نتیجه کې یې هغې چیني څخه برونزي او مسي زنګ وهلې سکې او یو شمېر د سرو زرو سکې ترلاسه کړې او د مطالعې لپاره یې د کابل موزیم ته یوړلې.
ارواښاد کهزاد د میرزکې په اړه پراخې لیکنې کړې دي لکه چې وایي:
... له یو لړ کیندنو او عمراني مطالعې وروسته څرګنده شوه چې په اصل کې د غه چینه د دې غونډۍ د نورو چینو په شکل چې اوبه ترې را بهېږي د یوې مستطیل شکلي کوټې محوطه چې اوږدوالي یې له ختیځ څخه لویدیځ ته د پنځو مترو او له شمال څخه جنوب ته د څلورو مترو په شاوخوا کې دي ښکاره شوه د کیندنې د دې مرحلې په لومړۍ سر کې یو شمېر سکې له دې چینې څخه ترلاسه شوې.
د دغې محوطې په منځ کې یوه کوټه چې د مخه وویل شول ښکاره شوه د سنګ کارۍ څلور پاخه او منظم دیوالونه یې درلودل او دغې کوټې ته ضرابخانه ویلای شو او د معلوماتو له مخې یو وخت دلته مهرونه جوړېدل، زرګري او آهنګري کیدلې چې سرنیزي، غشي او داسې نورشیان په کې جوړېدل او چې کله په دې ځای کې علمي او عملي څېړنې پیل شولې ورو ورو دلته نهه زره سکې ترلاسه شولې چې زیاتره برخه یې د سپینو زرو او مسي وې وروسته په کې خپلسرې کیندنې او لویې لوټونې پیل شوې چې له ۱۳۷۱ – ۱۳۷۳ کلونو سره یې سمون درلود.
خو په ۱۳۲۵- ۱۳۳۲ کلونو کې چې د مخه ورته اشاره وشوه د لومړۍ پړاو په کیندنو کې د لسو زرو سکو په شاوخوا کې اټکل کېدای شي. او که په دې باب د زیات بحث څخه تېر شو نو په کوټلي او نتیجوي ډول د کرونولوژۍ په اعتبار د واکمنیو پورې په ارتباط کې د میرزکې د سکو د کلکسیون په ډول معرفي کېدای شي.

- د انتي ماکوس په دوره کې ۲۰۰ – ۲۳۰ تر میلاده د مخه کلونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د پانتالتون په دوره کې ۱۹۰ تر میلاده دمخه کلونه.
- دایودوت د دورې متعلق (۱۸۰) کاله تر میلاده دمخه.
- د تاګانو کلس د دورې متعلق (۱۸۵) تر میلاده دمخه.
- دایو کراتید په دوره کې: (۱۷۵) کاله تر میلاده دمخه.
- دمناندر د دورې متعلق: (۱۲۵) کاله تر میلاده دمخه.
- د هیلوکلس د دورې: (۱۵۹) کاله تر میلاده دمخه.
- دلیزیوس د دورې متعلق: (۱۵۰) کاله تر میلاده دمخه.
- د انتیال کیلاس د دورې متعلق: (۱۴۵) کاله تر میلاده دمخه.
- دارکه بیوس په دوره کې (۱۴۰–۱۳۰) کلونه تر میلاده دمخه.
- د دیو مدوس د دورې متعلق (۱۴۰–۱۰۰) کلونو تر میلاده دمخه.
- د فیلوګزنوس په دوره کې (۱۲۴) کاله تر میلاده دمخه.
- د دوپلوس د دورې متعلق: (۴۰) کاله تر میلاده دمخه.
- دآزس د دورې په تړاو (۵۸) کاله تر میلاده دومخه.
- د آزبیزس د دورې: (۴۰ –۴۵) کلونه تر میلاده دمخه.
- د اسپاری لیزس د دورې: (۱۱۰) کاله تر میلاده دمخه.
- دکندو فارس د دورې متعلق: (۱۹– ۴۸) کاله تر میلاده دمخه.

او دا چې طلا تپه څنګه کشف او څېړنې په کې وشوی او څه ډول اثار په کې ترلاسه شول په زیاتو مدارکو کې په دې باب څېړنیزې لیکنې او په دې باب یو لړ نظریې وړاندې شوي دي خو موثق او باوري هغه معلومات دي چې ددې سرشارې خزانې د معرفۍ په ترڅ کې ښاغلي ډاکټر لطیف بهاند په یوه اوږده مقاله کې بیان کړي او د هېواد ورځپاڼې د ۱۳۸۹ل کال د لیندۍ د ۲۷ مې نېټې په ګڼه کې چاپ شوې ده چې لنډیز یې په دې ډول دي.

ددې خزانې د سپړلو چارې په ۱۹۷۸ میلادي کال د پخواني شوروي اتحاد او د افغانستان ترمنځ د دولتي پریکړې پر بنسټ د دواړو هېوادونو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغون پوهانو په ګډو هڅو او پرله پسې زیار ترسره شوي، په پایله کې د میلادي دوو زرو کلونو د مخه لرغوني اثار را څرګند شول داکیندني د شوروي اتحاد د لرغون پوهان چې مشر یې «و. ا. سریانیدی» او د افغاني لرغون پوهانو مشري د ښاغلي «حبیب اعظمی» په غاړه وه له خوا ترسره شوې.

سپړنې په پرله پسې توګه له ۱۹۷۸- ۱۹۷۹ م کال پورې د همدې تپې په بېلا بېلو برخو کې ترسره شوي نوموړي هییت هلته د سیمه ییزو واکمنانو، پاچهانو او شهزادګانو (۷) مهم قبرونه او هدیرې وڅېړلې او (۲۱۶۱۸) د سرو زرو، ټوټې، نقره ایز او برونزي اثار د یو شمېر رومي، پارتي او هنري سبکونو سره یو ځای ترلاسه شول.

طلا تپه د ساختماني سبک او پلان د ترلاسه شویو اثارو له مخې د منځنۍ آسیا د جنوبي سیمو له اثارو سره ورته والي لري دایمیشي (ایمشیک) په غونډۍ کې هم کیندنې وشوې ددې غونډۍ لومړنۍ سطحه له پورته څخه لاندنۍ خواته په کوشاني دورې پورې اړه لري.

دالتین تپې څخه څه لېرې «یمپیک gemehik-tapa تپه پرته ده دموجوده سندونو په بنیاد د ښامارانو (Grief- fon) سمبول د طلا تپې په کشف شویو اثارو کې شته د چاقو او پیش قبضې په لاستو کې په برجسته ډول سره زرا چول شوي دي.

دهنري جوړښت له پلوه دا ښاماران چې لکۍ او سر یې په متناظر ډول دي په واقعیت کې د پاچاه د حشمت او هیبت انعکاس ورکوونکی دی (ښایي وویل شي چې د ننګرهار د درونټې په لرغونو سیمو کې د مارانو په نوم یوه تپه شته چې په بودایي آثارو پورې تړاو لري) وروسته تر هغې چې د تزئیناتو او جوړښت له نظره د طلا تپې په اثارو کې لیدل کېږي، زیاتره ورته والي یې د ګنداهارا په دیکوراتیف کې په څرګنده توګه ترسره کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېره بیا د ښامار تبلور، د طلايي پاڼې برجستګی لکه طلا يي تزئينات له دې جملې نه د کرې، غوږوالۍ، په طلا يي کمربندکی طلايي ټامپونه ورته والي لري دا چې د طلا تپې دغه ګران بيه خزانه د لرغونو اثارو دمافيايي قاچاقبرانو څخه څنګه خوندي پاتې ده جلا بحث غواړي.
که د ميرزکې د مسکوکاتو د کلکسيون څرنګوالي د طلا تپې دخزانې سره پرتله شي نو په پايله کې ويل کېداى شي.
۱.د ميرزکې د مسکوکاتو کلکسيون په لومړی کې په ناڅاپی او تصادفي ډول ترلاسه شوی، حال دا چې د طلا تپې اثار د علمي څېړنو په پايله کې ترلاسه شويدی.
۲.دميرزکې د مسکوکاتو په اثارو کې د يو څه او سپنيزو افزارو په شمول يوازې سيکې ترلاسه شوی دی حال دا چې له طلا تپې څخه د سکو په شمول نورنادر اثار لکه طلايي مار ترلاسه شوی دی.
۳.د ميرزکې د کلکسيون سيکې تر ميلاده له دوو زرو تر ميلاده ۱۹کاله دمخه زمانې او د بېلا بېلو پاچهانو او واکمنانو په دورو پورې تړاو لري خو بيا په طلا تپه کې دکوشانی دورې په شمول د سيمه ايزو واکمنانو، پاچهانو او شهزادګانو پورې تړاو لري او د قبرونو او له تپو څخه ترلاسه شوی دی.
۴.دميرزکې د سکو کلکسيون د لسو زرو په شاوخوا کې سکي يې رانيولی ډېرې کمې کابل موزيم ته سپارل شوي اونورې د لرغونو اثارو د مافيايي قاچاقبرانو له خوا لوټ شوی دی خوله نيکه مرغه په ډېرو ناوړو شرايطو کې د طلا تپې اثارو چې له سلو زرو زيات دی خوندي پاتې شوي دی.
۵.ډېره مهمه موضوع داده، چې دميرزکې د سکو کلکسيون چې زموږ دخلکو ملي شتمنۍ وه د قاچاقبرانو او زموږ دملي شتمنيو د غاصبانو په ګټه تمامه شوې ده حال دا چې د طلا تپې ګران بيه خزانه زموږ د خلکو د يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي او تاریخي امانت په توګه پاتې او د ملي موزیم د رئیس محترم عمرا خان مسعودي د راپور له مخې چې وایي:
د طلا تپې اثار چې ۲۳۱ قلمه دي د هېواد ځلورو لرغونو حوزو او د برونزو په د دورې پورې اړه لري، د آی خانم د تپې اړوند اثار چې تر میلاده دوه درې پیړۍ دمخه دي ۱۱۱ قلمه، د طلا تپې یا د باختر د خزانې اثار او ۸۵ قلمه اثار د بګرام د لرغونې حوزې اثار رانیسي.
دا اثار چې د ۲۰۰۶ میلادي کال راهیسې نړیوالې نندارې ته وړاندې شوي دي په فرانسه، ایتالیا، هالند، امریکا، کانادا او المان کې تر یو له یو میلیون زیاتو کسانو لیدنې کتنې کړې دي او له دې لارې تر سلو میلیونو زیاتې افغانۍ دافغانستان د دولت د وارداتو په حساب کې تحویل شوي دي او همدارنګه به په انګلستان، دنمارک، هسپانیه، سویس، اتریش او روسیې کې هم نندارې ته وړاندې شي.
اخځونه:
۱ـ اثارو ساحات مناطق جنوب و جنوب شرق افغانستان، نظر محمد عزیزي، اکادمی علوم، مطبعه بهیر، کابل، ۱۳۸۷، ص ۲۱.
۲ـ اصلاح ورځپانه د ۱۳۷۷کال د ثور ۵مه نېټه او د بې سیم مجله د ۱۳۸۹کال ۱۹مه ګڼه د رازقي نړیوال مقالې.
۳.د تاریخي پکتیا او لوګر لرغونی سیمې او اثار، رازقي نړیوال، د بیهقي د کتاب خپرولو ریاست، ۱۳۹۰کال.
ازادي مطبعه، ۳۷مخ د اثارو ساحات مناطق، د اثر په حواله.
۴.د اصلاح ورځپاڼې او د بیسیم مجلې پورتني ګڼې.
۵.اثارو ساحات باستانی او افغانستان در پرتو تاریخ، کهزاد.
۶.د بې سیم مجله پورتنۍ ګڼه او هېواد ورځپاڼه او په همدې ډول طلا تپه د محقق زمری کمال اثر د ۱۳۸۳کال چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تخت جمشید او تخت رستم، تخت ظفر او تخت سلیمان

زموږ د هېواد د لرغونو اثارو په لړ کې یو شمېر ابدې او سیمې لکه کافر کوټونه او تپې د محلاتو په تفاوت سره شتون لري چې زما له خوا څه ناڅه پرې بحث شوی او همدارنګه یو شمېر آبدې هم لکه تخت رستم (نقش رجب) او د تخت جمشید (د جمشید تخت) او داسې نورو څخه دهېواد په ځینو لرغونو سیمو کې یادونې راغلې دي چې دلته به د جمشید تخت او تخت رستم او نور تختونه معرفي شي.

۱. تخت جمشید :

کله چې د لوګر د لرغونو سیمو او د هغو د اثارو په باب بحث کېږي یوه لرغوني سیمه یې د « جمشید تخت» سیمه ده او که د جمشید د تسیمې وجه معرفي شي نو دا کلمه له دوو برخو څخه جوړه شوې ده جم چې د بلخ د پیشدادیانو د کورنۍ ستر پاچا یما او یاما څخه عبارت دی، او شید د ځلیدلو معنا ورکوي نو کله چې دده پر تاج باندې د لمر شغلې وځلیدلې نو تردې وروسته ورته د جمشید توصیفي لقب ورکړ شو ، دا چې دا سیمه د خپل تاریخي برم له مخې یوه لرغوني شتمنه سیمه ده نو ځکه ورته د جمشید تخت نوم ورکړ شوی دی.

دا لرغوني او تاریخي سیمه د لوګر د برکی برک ولسوالۍ په سجاوند کې چې دا هم یوه لرغوني او د اثارو د شتون له مخې بډایه سیمه ده لکه څنګه چې یې د نوم له قراینو څخه څرګندېږي نو لرغونتیا یې د آریانا د دربېم او ستر افسانوي پاچاه د جمشید زمانو ته ورغځېږي چې ۲۵۰۰ کاله تر میلاده دمخه زمانې پورې تړاو لري څرنګه چې دا یوه لرغونې سیمه ده، نو د لوګر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یو شمېر نورو لرغونو سیمو غونډې د کیندنو په ترڅ کې ترې د سرو زرو او سپینو زرو د نارینه او ښځې دوې مجسمې ترلاسه شولې، چې متاسفانه د هېواد لرغونو اثارو د قاچاقبرانو له خوا یوړول شوې له تخت جمشید ځخه یو شمېر ډېرلیکونه هم لاس ته راغلي دي چې ددې سیمې د پېړیو پېړیو لرغونتوب په وثبات رسوي.

۲. تخت رستم :

زما په عقیده دانوم د رستم زال له افسانوي قهرمان او غوردیوې پخې کلا دکک یو یاغي په کې یاد شوي دي او دا چې ساختماني شکل یې د لوړتیا له مخې یو تخت ته پاتې کېږي نو د تخت رستم نوم ورکړ شوی دی.

دا د سمنګانو دوهمه آبده او له هغو سمځو ځخه عبارت ده چې دقیق موقعیت یې په پښتو آریانا دایرة المعارف کې داسې ښودل شوي دی:

تخت رستم یو کلی دی چې د ایبک (سمنګان) په ۱۴,۵ کیلومترۍ کې د عمومي سرک تر څنګ مخ په جنوب لویدیځ د ختیځ طول البلد د ۵۸ درجو او ۳۸ دقیقو او د شمالي عرض البلد د ۳۶ درجو ۱۰ دقیقو او ۱۲ ثانیو پر کرښو باندې پروت دي، تخت رستم چې په توپ رستم یعنې ستوپه رستم باندې هم شهرت لري له یوه ستر بودایي معبد ځخه عبارت دي او هزارسم دهغه یوه بله ځانګړي سیمه ده چې په هغې کې یوازې معبد نه بلکې سمځې او هغه هم دتاریخ تر دورو دمخه دزیات اهمیت لرونکي دي.

اروا ښاد احمد علي کهزاد په خپل اثر (افغانستان در پرتو تاریخ) کې دتوپ رستم د پېژندنې په باب داسې مستندې لیکنې لري:

لکه څنګه چې څرګنده ده هغه ځه چې د تاریخي اثارو له مخې د سمنګانو د زیات شهرت لامل ګرځېدلي دي له یوې لویې ډبرې ځخه ددې سمځې چې د نیلوفر د ګل (په بودایي آیین کې یو مبرک ګل) په پاڼو تزئینکاري شوی و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې کوټې د لوړې او سترې طاقچې په وره کې يوه لويه ستوپه ايښودل شوې ده چې له مخامخ کړکۍ څخه ورته روښنايي راتلله.
دوهمه کوټه هم يوه ګردۍ سمڅه وه چې په اصل کې له دوو د هليزونو جوړه شوې او درې حجرې په کې کيندلې شوې وې او په دې وروستيو کې د سيمې خلکو د دوکاندارۍ لپاره کارولې.
دريمه خونه: چې د پراختيا او شکل له مخې د لومړنۍ خونې غوندې وه خو د طاقچو شمېر يې څلورو، ددې خونې مخې ته يوه بله مربع شکله خونه ده او دا دواړه کوټې د يو لس متره اوږد دهليز په واسطه يو ځای کېدلې.
څلورمه خونه: چې ويل کېږي د سمڅې په يوه ګوښه کې ده له يوې پنځه متريزې حجرې څخه عبارت ده چې د سيمې خلک يې حمام ګڼي. احتمال لري چې د يادو شويو ځايونو د کيندلو او توږلو مفکوره يې په څلورمه ميلادي پيړۍ کې رامنځته شوې وي.
چيني زاير هيوان تسانګ ددې ځای له لسو بودايي معبدونو څخه يادونه کړې ده چې بې له شکه د سمنګانو معبد او ډبرينه ستوپه هم له دې ډلې څخه شمېرل کېږي. هغه لومړني شخص چې د اروپايي سيلانيانو په ډله کې يې ددې بودايي آبدې د سمنګانو د ايبک د تخت رستم په باب يو لړ څرګندونې وړاندې کړې انګليس، ميجربات و نوموړي خپله څېړنه په ۱۸۸۸م کال په خپل کتاب (شمالي افغانستان) کې خپره کړه او د لومړي ځل لپاره د عامو خلکو له دود او دستور سره سم يې د هغه ځای دا ستوپه په تخت رستم ونوموله، په بودايي دوره کې ايتالوي لرغون پېژندونکی هييت په ۱۹۶۱م کې هزار سم (چې جلا بحث غواړي د يو نوي ښار په توګه پېژانده چې د فرعي درو په شمول يې ۳۵۰۰۰ مربع متره ستوپه ده چې د سيمې خلکو د عرف له مخې يې په توب رستم شهرت پيدا کړي دي بې له شکه هغه ډېر مهم لامل چې يې د بودايي پيروانو پاملرنه ځانته راوړوله د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمې د طبیعي جوړښت او د ځمکو شکل و لکه چې په بامیانو او د هند په «ماجاشا» کې د غرونو په لاښونو او کمرونو کې یې خپل معبدونه او ستوپې په داسې ځایونو کې جوړې کړي نو بودايي پیروانو د ما قبل التاریخ د مغارو د جوړولو یعنې د هزار سم په تقلید اراده وکړه چې د غرونو په نو موړو برخو کې تو ږنې ترسره کړي، چې د سمنګانو په تخت رستم مشهوره بودايي ستوپه دا ډول طبیعي او قدرتي لوړو پشتو څخه شمېرل کېږي.

د تخت رستم انګړ په یو قول ۸۰ مترو او په دې لیکنه کې ۸۰ متره دی.

د بودايي آئین د دود له مخې په ستوپو کې ځینې یادګارونه لکه سیکې اونور مذهبي شیان ایښودل کېدل نو ځکه په تخت رستم کې د یادګار په توګه یوه کوچنۍ خونه هم د ستوپې د ډیرې د بدني د تخت په ډېره لوړه څوکه کې کېندل شوې چې مخه یې د ختیځ خواته او تر اوسه پورې په خپل حال پاتې ده او د ځمکې پر مخ یې قطر ۱٫۷۵متره دي.

موسیو فوشه د دغه کوچنۍ کوټې تر کیندنې وروسته په دې عقیده و چې د ستوپې د کار بهیر د کوم نامعلوم علت په وجه ځنډول شوی او یا دا چې بشپړ شوی نه دی، نوموړي دا ځنډیدنه په ۴۲۵ م کال کې د یفتلیانو رامنځ ته کېدو ته نسب ورکوي، که څه هم یفتلیانو له بودایي دین سره مخالفت درلود خو وروسته یې دا دین منلی دی.

له تخت رستم سره نښتې یو غر کوټې دی چې د بودا پیروانو د هغه په دننه کې یو شمیر لويې اوکوچنۍ سمڅې او یو پراخ دهلیز و کنیده چې د ختیځ او لویدیځ خواته په یوه لیکه پروت و او ور یې د غرکوټې په بیخ کې د جنوب خواته کیندل شوی و په تپه کې دننه د سمڅو شمېر پنځو ته رسېږي خو پنځمه سمڅه نیمګړې پاتې ده او د غونډۍ له اهکي ډېرې څخه جوړه شوې ده دومره محکمه نه ده او دوخت په تېرېدلو سره یې د ننۍ برخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سولیدلې او را لویدلي او د غونډۍ د ننني رنګمالي یې له منځه تللې ده همدا رنګه د دې پراخ دهلیز په دننه کې یادې شوی څلور سمڅې او د مجسمو د درولو ځایونه لیدل کېږي چې له بشري افتونو څخه په امن کې پاتې نه دي.

۳.د سیستان د کوه سپند تخت رستم :

د کوه سپند د غره د پاسه د څلورو سترو ودانیو اثارو او کنډوالې په متروک ډول ښکاري چې د تماشې او لیدلو وړ دي، د دې غره (چې کوه خواجه هم ورته ویل کېږي) له دې شړو خرابو او کنډوالو څخه تخت رستم، کوشک، چهل کنجه او قلعه چهل دختران یې پوره مشهور دی.

ځرنګه چې د دې تخت او کلاګانو د ساختماني اونورو حالتونو په اړه معلومات ترلاسه نه شول خو همدومره ویل کېدای شي چې دا څلور واړو ځایونو خورا پاخه محلات و او له تخت رستم څخه ځرګندیږي چې یو لوړ ځای د تخت غونډې جوړه شوی وه.

۴.تخت صفر (سفر، ظفر) :

له دې تخت ځایونو څخه یو هم تخت صفر دی په پښتو آریانا دایرة المعارف کې د دې تخت په هکله په دې ډول معلومات ورکړ شوی دی.

دا یو بڼ او د سیل ځای دی چې د هرات ښار په (۴) کیلومترۍ کې اټکلی مسافه د عمومي پارک شمال پلو د هغه غرګوټي په بیخ کې چې په همدې نامه شهرت لري د یوې غونډۍ پر سر پروت دی، دا ځای د هرات ښار د چاپیریال په سمسوره او شالیزه جلګه باندې له لېرې وا کمنه نقطه ده او ننداره کوونکو ته په زړه پورې او خوشالوونکي لیدنځی چمتو کوي. دغه بڼ سم او منظم خیابانونه او زیاتره د ناجو او ژیړ ارغوان او اکاسۍ ښکلې ونې لري دلته دوه ښکلې ودانۍ هم جوړې شوي دي چې یوه یې د کافي په حیث ده او د لامبو یو حوض هم ورته نږدې شته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه پارک د نوم په اړه درې نظرونه شته که چېرته د سفر تخت په (ص) ولیکل شي په دې معنا دي چې مراد هغه صفر دی چې د سلطان حسین بایقرا ، خسرو او دغه پارک د هغه په نامه نومول شوی دی، که چېرته په (س) ولیکل شي تخت سفر په دې معنی دي چې نوموړي سلطان خپل سفر له دغه ځایه پیل کړی دی او که چیرته د (ظ) په توري ولیکل شي نو تخت ظفر په دې مفهوم دی چې هغه سلطان د خپلو کامیابیو مراسم په دغه ځای کې نمانځل باید وویل شي چې په بېلا بېلو دورو کې دغه یو لړ ورانې ویجاړې او بیا رغاونې هم لیدلی دي.

۵. تخت سلیمان :

د اشکائیانو په زمانه کې د فراسپا Fraaspas په نامه مشهور شوی و.

د سلیمان تخت د هغې غونډۍ پر مخ د یو شمېر ودانیو کنډوالې او د ویجاړو شوو مجموعه ده چې شاوخوا یې یو ژور رودګي بهېږي د ښار پخواني حصار لا تر اوسه په خپل ځای پاتې دي او محیط یې ۱۲۰۰ مترو ته رسېږي، نوموړي دیوال د لرغون پېژندنې د څېړنو له مخې پنځه متره پنډوالی لري، د دیوال جګوالي تر پاسنۍ برخې پورې له ۱۴ مترو زیاتوالي کوي، برجونه او بارو لري چې د برجونو شمېر یې ۳۷ ترصدي برجونو ته رسېږي او دوی عمومي دروازې لري.

چې په واقعیت کې یو بالاحصار دي د ښار په مرکزي برخه کې اتشکده او مانۍ شته چې د سپاهیانو او لښکریانو استوګنځی و او داسې څرګندېږي چې ښایي په ساماني دورې پورې اړه ولري، پردې سربېره یو شمېر څېړونکی تخت سلیمان یو کنډواله شوی ځای بولي. د (ارومیه Aromya) درودګي په پنځه ویشت کیلومترۍ کې (۲۵ فرسخه) یو شمېر مورخان د سلیمان تخت د اذربایجان پایتخت بولي چې هلته هغه مهال پارتیان واکمن وو دوی عقیده درلودله چې دا ذرګشپ اتشکده هم دلته وه. د رومي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سردار «انتینونیوس» د جکسن عالم په نظر دا اتشکده هماغه داذرګشب اتشکده وه چې د سلیمان پر تخت شهرت لري چې واتن یې له ارومیه او همدان سره یو شان دی. ځینې د سلیمان تخت د (تروپات Atropat) پاچاه استوګنځی بولي.

همدارنګه د سلیمان تخت په کشمیر کې د هغه غره نوم دي چې حضرت سلیمان (ع) هلته را کوز شو، اوخلک تر اوسه پورې د نیتونو او حاجتونو لپاره هلته ورځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مارکو پولو

په نړیواله کچه زموږ د ګران هېواد افغانستان په معرفي کولو کې تر هر څه دمخه نړیوال سیلانیان او جهان ګرځېدونکی لا چې د سوداګرۍ د شغل لرونکی وو او یا د دې خاورې د لرغونو مذهبي اثارو د لیدلو کتلو لپاره خورا اغېزمنه ونډه لري. لکه چې ویل کېږي که دا سیلانیان په تېره بیا چینایي زایرین نه وای نو د پخواني افغانستان او د هغو د لرغونو سیمو او تاریخي اثارو په باب به اوس هېڅ معلومات د لرغون پوهانو او مورخانو او جغرافیه لیکونکو په واک کې نه وای. او په دې لړ کې مارکو پولو هغه سیلاني سوداګر دی چې د افغانستان د وتلي موقعیت په باب یې د خپرو شوو یادداشتونو په وجه دا لرغوني خاورې له نړیوال شهرت څخه برخمنه شوه نو پوره اړینه ده چې نوموړي معرفي شي.

پولو (مارکو) یو ایتالوی سیاح دی، د وینز په ښار کې زیږېدلی دی دده سیاحتونه دنړۍ د ډېرو برخو په اکتشاف کې پوره اغېزه لري.

دده پلار او تره « نیکولو پولو» او « سامتو پولو» د وینز د ښار له مخورو او اشرافو څخه وو، د جواهراتو، وریښمو او ګران بیو شیونو سوداګری یې کوله، یو کرت یې اسیا ته هم سفر وکړ او په چین کې یې قوبلای قاآن چې د چنګیز د کورنۍ شپږم امپراتور ؤ حضور ته ورغلل او له هغه څخه یې ډېر مینه ولیدله.

د مارکوپولو پلار او تره لومړني اروپائیان دي چې چین ته یې سفر کړی دی او کله چې نیکولوپولو په ۱۲۷۱م کال د دوهم ځل لپاره چین ته لاړ خپل زوی (مارکوپولو) یې هم له ځان سره بوت او نوموړی هم لومړی هلک ؤ چې چین یې ولید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷کلن مارکوپولو د خپل پلار او تره سره دامپراتور دربار ته لاړل، کله چې دې خان ولید د نوم او ځای پوښتنه یې ترینه وکړه دده پلار ځواب ورکړ:
ستاسې مریې او زما زوی.
په خاقان باندې دا ځواب ښه ولګید او امر یې وکړ چې د دولت په ملازمانو کې یې شامل کړې او دده په درناوی شاهانه جشن جوړ کړې.
مارکوپولو په خپله سفرنامه کې ددې جشن او خاقان د دربار د نورو جشنونو پوره صفت کړی دی.
په دې توګه مارکوپولو او تره یې د قوبلای خان په دربار کې پاتې شول او هغه ته د زیاتو خدمتونو د سرته رسولو سبب شول.
د مارکوپولو په سفرنامه کې د دوی د مسافرت جریان داسې تصریح شوی دی:
مارکوپولو او دده ملګرې په یوه کوچنۍ بادي بېړۍ کې له مدیترانې څخه پوره وتل او د کوچنۍ اسیا په یو بندر کې ښکته شول. ارمنستان ته راغلل هلته یې دنفتو روانه چینه ولیدله چې د باکو په ښار کې موجوده وه، له هغه ځایه هرمز ته راغلل او کله چې له کرمان څخه را تېر شول د افغانستان خاورې ته راننوتل او له یو داسې ښار څخه چې د نړۍ خوږې خربوزې یې درلودلې یعنې د بلخ له شان او شوکت ډک ښار ته راورسېدل هلته دمغولو د چپاوونو اثار یې ولیدل چې دا ښار یې له خاورو سره خاورې کړی ؤ.
نو بیا هم ددې ښار د مرمرینو ماڼیو، پراخو دښتونو او لوړو سطحو کې خپل منزل ته دوام ورکړ، تر څو چې د نړۍ بام (پامیر) ته ور پورته شول، تر ۱۲ ورځو مزل وروسته له پامیره تېر شول او مارکوپولو لومړنی جهان ګرځېدونکی دی چې د نړۍ له بام پامیر څخه یې یادونه کړې ده. مارکوپولو هلته یو ډول پسونه ولیدل چې جګه ونه او تاو را تاو ښکرونه یې درلودل او د سیمې خلکو له دوی څخه د لیوانو په مقابل کې د مدافعې د الاتو او نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیانو لپاره استفاده کوله اروپایی حیوان پېژندونکی په لاتینه ژبه دغه پسونه «اولیس بلی» نوم ورکړ.
مارکوپولو د ۹۲ ورځو په شاوخوا کې او د دوی د سفر په مسیر کې له یو شمېر ښارونو تر لیدلو او د می او د چین د لوی دیوال له لیدلو وروسته تبت له لارې د قوبلای خان د دربار خواته خپل سفر ته دوام ورکړ، خان خو تنه د دوی د لارښوونې په خاطر د دوی مخې ته ور ولېږل.
مارکوپولو د هغه زیرکۍ او هوښیارتوب په وجه چې یې درلود د قوبلای خان له ډېرو باوري د باریانو څخه ؤ او هغه ته یې د یادونې خدمتونه سرته ورسول او کله چې د قوبلای خان په دربار کې د ځانګړې مقام د لرلو له امله د یو لړ درباریانو رخه او کینه را پورته کړه نو یې خپل هېواد ته د ورستنیدلو په خاطر له قوبلای خان څخه اجازه وغوښتله، خو هغه ورسره ونه منله ترڅو چې د خاقانی شهزاده ګۍ، د ایران شهزاده ته د ور رسولو د ماموریت په وجه ایران ته او په ۱۲۹۵م کال وینز ته په رسیدلو سره دده سفر پای ته ورسېد او بیا د جنیوایي سوداګرو سره یې په جګړه کې ماته وخوړله.
وروسته مارکوپولو د «اوسچیلو» نومي یو زنداني لیکوال سره آشنا شو او د خپل سفر یادداشتونه یې له کوره را وغوښتل او هغه ته یې ورکړل او په ۱۲۹۵م کال په زندان کې دده سفرنامه ترتیب شوه او نړۍ د سیلانیانو د پوره پاملرنې او استفادې وړ وګرځېدله.
دده دې سفر نامې د افغانستان تاریخي موقعیت او له برمه ډک مشخصات نړیوالو ته معرفي کړل او دې لرغونې هېواد ته یې د وریښمو د لار په معرفي کولو سره د هر چا پام را وګرځاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د افغانستان په باب د مارکوپولو د سفرنامې یادداشتونه او د چینایي سیلانیانو د سفرلیکونو یادداشتونه وای لرغوني افغانستان او د هغه نړیوال اهمیت به په دې او سني کچه چا نه پېژندلای.

هزار شهر د باختر د لرغونو ښارونو د مجتمع په توګه :

لکه چې څرګنده ده د روان کال د چنګاښ په پنځلسمه نېټه د باختر د هزار شهر ننداړتون په داسې حال کې په ملي موزیم کې د اطلاعاتو او فرهنګ د وزیر سید مخدوم رین په وینا د یو لړ شاندارو مراسمو په ترڅ کې پرانستل شو چې یو شمېر لویو شخصیتونو په کې ګډون کړی وو.

دا چې (هزار شهر) زموږ د لرغوني هېواد دعمراناتو په تاریخ کې ځانګړې ځای لري نو اړینه ده چې د پوره پېژندنې په خاطر پرې څېړنیز بحث وشي.

زموږ لرغوني هېواد له باختر، اریانا، خراسان او د ګندهارا د حوزې له زمانې څخه رانیولې تر اسلامي حتی د میلادي پېړۍ دمخه زمانې پورې د څو زره کلن تاریخ په اوږدو کې، ددې پر فیضي خاورې په لویشت لویشت کې چې د خورا بې سارو لرغونو بډایو اثارو لرونکې ده او دا فرهنګي شتمني زموږ د ملي هویت او ملي مفاخرو بیخې زیاتې ویاندې بېلګې ګڼل کېږي او دا هغه سرشاري شتمني دي چې دهغوي په هستولو کې د تېرو نسلونو دخلاقانه ذهني وړتیا او مبتکرانه استعدادونو او له ستړیاوو د ډکو تخلیقونو ثمري دي او هغه چې ددې خاورې د سوچه او اصیلو هنري شهکارونو سره، د بهرنیو ایجادیتونو د غورو برخو د راخستلو او سره د خلطولو په نتیجه کې رامنځته شوي دي، چې یې په ټولو فرهنګي او هنري برخو کې ویاندې بېلګې وړاندې کېدای شي او له دې منځه پخواني ودانۍ او معماري، چې دمذهبي او مدني مرکزونو په اعتبار وداني او ډول ډول آثار استحکامي تاسیسات لکه پخې کلاوې، حصارونه او بالاحصارونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغوی اړوند تحکیماتي عناصر یې د یادونې وړ دي او د تاریخي مدارکو له مخې یې شمېر تر زرګونو هم زیاد ښت کوي او له همدې کبله په یو شمېر اثارو کې د پخوانیو ساختامنونو او د معماري د سبکونو په اړه لیکنې شوي دي چې یو له دغو ودانیو څخه د یو مجتمع په توګه د (هزار شهر) وداني دي دلته پوره اړینه ده چې د (هزار شهر) د مجتمع په باب معلومات وړاندې شي.

ښاغلي څېړنپوه میر عبدالرووف ذاکر د (شیوه معماري د هنر ظریفه یوناني کوشاني) اثر څخه د هزار شهر د برخې لنډیز را اخېستل کېږي:

د تاریخي مدارکو له مخې هغه څه چې تراوسه پورې د پوهانو او محققانو د بحث وړ دی هغه د باختر د (هزار شهر) د شتون له موضوع څخه عبارت دي.

هزار شهر چې په پښتو کې د (زر ښارونه) مفهوم افاده کوي یوه ډېره پراخه سیمه رانیسي چې د یونانیانو له خوا په کې د یو لړ ودانیو تهدابونه ایښودل شوي دي او د ودانیو دا پروسه د راتلونکو ودانیو د ښاري پراختیا لپاره یوه ارزښتناکه نمونه ګرځېدلي ده.

د ښتلي اوربانیزم (کارتوته ورته ښارګوټې یا مجتمع) دانما خوا په خوا د کارتو د ویشني له خوا جوړېده، د ودانۍ او معماري تشکیلات یې د یوناني ټولنو د شتون سره اړیکې لرلې.

د چاکین یو عالم، د رپوټونو له مخې په باختر او د (اکسوس) په سرحدي برخو کې هغه طایفو او وګړو استوګنه درلودله چې د ټاکلیو پولو، حصارونو او کلاګانو درلودونکي ښارونه یې درلودل:

هغه چې د سور درو او جګو دیوالونو په واسطه احاطه شوي وو او په هغوی کې به بېلا بېلې طبقې، حاکمان او پاچهان اوسېدل، داوداني او د هغو د معماري ډول بعدونه د هزار شهر پورې تړاو درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هزار شهر د جوړولو دوره هغه پوازيني دوره ده چې د آمو دريا يعنې اوکسوس د هغې خوا د قومونو او قبيلو ترمنځه يرغلونه او نښتې روايي وي.
خو يوناني واکمنانو او د چينايانو ترمنځه سوله ايزې اړيکي موجودي دي د چاکين د ليکنو پر بنا د باختر د هزار شهر او سيدونکي د (تاهيا) او فرغاني په خاوره تر (تايوان) پورې ساحه رانيوله چې د باختر د هزار شهر څخه عبارت ده هغه مهال چې مقدومي سکندر له مرکزي اسيا څخه جنوب او له هغه ځايه (نينوا) ته ورستون شو (۳۳۰ - ۳۲۲ تر ميلاده دمخه) دده تر مړينې وروسته د سلوکيانو او پارتيانو ترمنځه د دريم (انتيوخوس) تر واکمني پورې د غو نښتو دوام درلود ، مګر د هزار شهر د ودانيو جوړونه د (ديودوتوس) (ايوتدموس) (۱۸۰ کاله تر ميلاده دمخه) او (ايوکراتليسان) يا ايوکراتيد (۱۷۵ کله تر ميلاده دمخه) په دورو کې د باختر د هزار شهر جوړونه له سره د باختر د هزار شهر جوړونه پيل کېږي، خو دومره وخت لا نه تېرېږي چې د اکسوس د هغې خوا د شمالي برخو د (تارم) د قومونو د يرغلونو په نتيجه کې د هزار شهر زياتې وداني سوزول کېږي او له منځه ځي.
د ويليام ترن د نظريې له مخې ددې ښار زياتره اوسيدونکي د زردشتي دين پيروان وو ، د يو دوتوس په وخت کې د هزار شهر اداري او د معماري تشکيلات د پارتيانو غونډې وو نايب الحکومګان چې په حقيقت کې د هخامشيانو او يونانيانو د دورې (سترابان) و او په بېلا بېلو سترا پي نومونو ياد بدل او وروسته د (بندوبين) يا اوسني بدخشان په نامه ونومول شو.
چې د (پاراپاميزاد) (هندوکش) پورې يې تړاو درلود او د هزار شهر سترا پان ورته ويل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه چې ویل کېږي د یو لړ مدارکو له مخې هغه ښارونه چې د یونانیانو او د هغو ترمخه زمانو کې ودان شوي وو ممکن د هزار شهر له ودانیو او ښارونو څخه وي، هغه شمېر ښارونه چې یو شمېر یې د مقدوني سکندر په زمانه کې او بیا د هغو د ځای ناستي سلو سي پاچهانو تر واکمني وروسته ودان شوي دي لکه بکتریا، ایوکراتید یا په سغدیا ناکي والیسانا د خجند رود په غاړه کې انتونیا په فرغانه کې (مرو هتریا) یا (دهر مامیترا) چې په سانسکریت کې ورته ترمینا (اوسني ترمز) وایي او آی خانم دا ټول له دې جملې څخه دي.

همدارنګه هغه شمېر ښارونه او کلي چې په تخارستانونو (پاسني او ښکتني تخارستان) د تایوان او فرغاني په خاوره کې او یا د بکترا (اوسني بلخ) په سیمه کې جوړ شوي وو.

مګر د افغان – فرانسې د لرغون پېژندونکي هییت د څېړنو له مخې په ۱۳۲۶ - ۱۳۲۷هـ ل کال کې د هیواد په شمالي سیمو کې لکه په بلخ، کندوز، (دراسپاکا) او تخارستانونو کې ترسره شولي د دې ودانیو په کنډوالو کې هغسې وداني ولیدل شولي چې د یوناني مهندسي د قواعدو او سبکونو له مخې آبادي شوي او د وروستنیو واکمنیو، له دې جملې نه د کوشانیانو په دوره کې په کې زیاتګي جوړېدنې رامنځته شوي وي.

په یو شمېر مدارکو کې کوچنی کلي هم د ښارونو په نامه یاد شوي دي. خو هغه څه چې ښودل شوي دي د هزار شهر زیاتره ښارونه د یو دوتوس په وخت کې تر میلاده ۱۸۰ کاله د مخه د بلخ په شمال، اوسني ازبکستان او تاجکستان کې اباد شوي دي.

چې له سغدیا (مرو) څخه د تاشکنت (تاشکند) زیاتې برخې د هزار شهر پوري تړاو درلود د هزار شهر له ښارونو څخه یو هم د بلخ د زړې کلا چاپېریال دي چې د ښار مرکز و او د ۱۹۵۳-۱۹۵۴ م کال د (وخش) رود په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږه غاړه کې پرته ده او بل پراخ لرغوني ښار د خیرآباد تپه او سرخان دریا ښار و چې ۳۵۰ هکتاره پراختیا یې درلوده.
د روسي عالم بلنسکي د اثر په حواله د (تورینو جکین) د لیکنې له مخې د قرمزي او خاکستري رنګه کوډړو د کشفیدلو پر بنا دا د یونانو، باختري ښارونو له جملې څخه دي چې دوهم او دریم افراسیاب له مربوطاتو څخه دي او خوارزم د ښار په خوا کې د هیلنیزم د دورې او بل هغه ښار چې د کوشانیانو د استفادې وړ وګرځېد هغه (کوی ګریګان قلعه) ښار دی چې په منځني آسیا کې له ډېرو لویو او سوچه لرغونو ښارونو څخه شمېرل کېږي.
د (نیسا) ښار هم د هزار شهر د ښارونو له جملې څخه دي چې د هیلنیستیک د دورې پورې تړاو لري او په ۱۹۳۰ م کال کې د مارشیدو روسي عالم له خوا په کې کیندنې ترسره شولې.
دهزار شهر د ودانیو ترڅنګه تر میلاده دوه پیړۍ وروسته یې هم خپل رونق وساته دهزار شهر بل ډېر مشهور ښار د توپرک یا توپراک قلعه ده.
همدارنګه د هزار شهر د ښارونو په لړ کې بل ډېر مشهور ښار د یونانیانو او کوشانیانو د معیارونو په معیار برابر او ډېر مستحکم ښار (خالچایان) دي (تایي برزو) هم د هزار شهر د ښارونو له جملې څخه دي چې د هیلنیستیک او د کوشاني د معماري د هنرونو د اغېزمنو پورې تړاو لري، دا ښار ګوتې د ژ. و. ګریکو ګوریکو روسي لرغونپوه له خوا په ۱۹۳۰ م ۱۹۳۹ م کلونو په موده کې کشف شو لکه چې څرګنده ده مقدوني سکندر او یا ښارونه آباد کړي دي چې یو یې هم ارتاکابان او یا ارتاکانا ښار په اریه مشهور یعنې لرغوني هرات دي (دا چې تر مقدوني سکندر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مخه او په هرات د هغه د یرغل په وخت کې دا ښار په دې نامه موجود ونو له دې امله هغه ته منسوب دي چې ممکن بیا رغاونه یې په کې کړې او ورته نږدې یې سکندریه جوړه کړې ده) او بل ښار اریوس چې د هرات په سرحدي برخه کې یوه سکندریه ده.

د دلبرژین یا دلبر جان غونډۍ او داسې نورې زیاتې ودانۍ د هزار شهر له ښارونو څخه شمېرل کېږي.

لنډه دا چې د (دي یا کونوف) د لیکنې له مخې شهر های هزاره یا هزار شهر په واقعیت کې هماغه کوچنۍ کلي او ښار ګوټي هم دي چې د حصارونو او مستحکمو کلاګانو لرونکي دي، او د مقدوني سکندر په زمانه کې یې جوړولو رواج درلود او بیا وروسته دا ښار یا پولیس او که بالاحصار په ونو د اکرو پولیس په نامه یاد شول.

په همدې ترتیب د دې ښارونو په منځ کې هغه شمېر ښارونه هم شامل دي چې پوره پراخوالی یې درلود او د مقدوني سکندر له هماغو او یا ښارونو څخه عبارت دي.

ترده وروسته د سلوسیانو په زمانه کې دا ښارونه د اداري تشکیلاتو له مخې د داخلي خپلواکي لرونکي او د مرکزي حکومتونو پورې تړلې وو، سیکې یې وهلای شوي او مرکزي پاچا یعنې (فورس) ته یې باج ورکاوه.

نو ځکه د باختر هزار شهر نه یوازې د باختر په چاپېریال کې موقعیت درلود بلکې یو زیات شمېر ښارونه د الیشک کول او د هندوکش په لمنو کې پراته وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یونانیانو په زمانه کې د باختر تر واکمنۍ لاندې وو. بیا وروسته د دې کورنۍ تر انقراض راهیسې د ښارونه د خپلواکي واحدونو په تکل او په بېلا بېلو نومونو رامنځته شو.

نو اوس ځای لري چې د اطلاعاتو او فرهنګ په نوښت د باختر دا هزار شهر د هغو د ودانیو د سبک، سیکو او د اسې نورو لرغونو اړوندو اثارو د معرفي کولو په ترڅ کې د کابل په ملي موزیم کې د ننداري لپاره کېښنودل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آی خانم د هزار شهر د يو پر تمين ښار په توګه

زموږ د لرغوني هېواد د (هزار شهر) له تاريخي او د مقدوني سکندر له خوا د (اوياوو) جوړ شوو ښارونو له جملې څخه يو خورا مهم ښار آی خانم دي.
او ددې لپاره چې تر ممکنه حده تر پېژندنې لاندې ونيول شي اړينه ده چې په دې موضوعګانو څېړنيز بحث وشي.
۱. د آي خانم جغرافيوي موقعيت
۲. د آی خانم د نومونې وجه او د مورخانو په آثارو کې او د هغه ضبط
۳. د آي خانم بنسټ ايښودونکي
۴. د آي خانم اړوندي وداني
۵. د آی خانم تاريخي اثار

۱. د آی خانم جغرافيوی موقعيت :

دا ښار د امو او کوکچې د مخامخ کېدو په نقطه کې چې د افغانستان او پخواني شوروي اتحاد د (تاجکستان) په پولو کې پروت دي چې يوې خواته يې لوړه غونډۍ پرته چې د جنوب له خوا د کوکچې پر سين حاکميت لري او له بلې خوا يې د ځومترو په جګوالي يوه بله غونډۍ شته چې د آمو سين په غاړه موقعيت لري، ددې غونډۍ د پاسه د آی خانم استحکامي تاسيسات لکه (حصار) بالاحصار، بارو او د برجونو په شکل دي، او د تخار پورې مربوط دي.

۲. د آی خانم د نومونې وجه او د مورخانو په آثارو کې د هغه يادونې :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آي خانم نوم د (آی) یعنې مهتاب (سپوږمۍ) چې د یوناني هلیوي او د خانم له کلمو جوړ شوي دي او د ماه خانم محل یا سیمې ته په ازبکي ددغه نوم معنا افاده کوي خو بیا د مورخانو او د جغرافیه لیکونکو په اثارو کې د هغه مفاهیمو له مخې په بېلا بېلو شکلونو یې یادونې راغلي دي.

- بطلیموس یوناني مورخ د آی خانم ښار او کسایان سکندریه (اموسین سکندریه) په نامه یاده کړي چې یې موقعیت د آی خانم د ښار سره پوره سمون لري.

- هیرودت (د تاریخ پلار) له مقدوني سکندر نه را وروسته هغه تاریخي سندونه او ټوکي د شواهدو له پلوه چې لاسرسي یې پرې درلود ، تدوین او ترتیب کړي دي او د آی خانم ښار یې د (اوکسایانا سکندریه) په نامه یاده کړي ده ، چې د بطلیموس د نظر سره ورته دي او بیا د اوکسایان یا اوکسایان معنا په لاتینه ژبه او کسوس یعنې اموسین دي.

- د آي خانم بنسټ ایښودونه :

د آي خانم د بنسټ ایښودلو د مبدا په هکله موثق معلومات په لاس کې نشته او همدارنګه دا ښار د کومې نقشې له مخې هم نه دي جوړ شوي ، خو وایي چې پخوا په دې سیمه کې یوې ښځې د آی خانم په نوم حکومت کړي دي.

- ځینې بیا وایي : مقدوني سکندر (۳۲۷ - ۳۲۹) تر میلاد دمخه ددې ښار موسس بلل شوي دي چې دلته یې دوه کاله استوګنه کړې ده.

- همدا راز لومړي سلوکوس چې ۳۰۵ تر میلاده دمخه یې په سوریه او بین النهرین کې یوناني پوځونه ځای پر ځای کړل خو بیا هم ددې ښار موسس سکندر ښودل شوي دي.

- په یو بل روایت ددې ښار په ودانولو کې سلوکوس او دهغه زوی (انیتوکوس) سیاست چلاوه هم برخه اخیستلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د انګلستان د پولیسو د نامتو او نابغه رومان لیکونکي (تاون) د تاریخي سندونو له مخې څرګند یږي چې د سکندر نه وروسته د اغتشاش په کلونو کې (۳۰۵ق. م) چې دا ښار د سلوسیانو تر مستقیم واک لاندې و، سکندر او سلوکوس په شخصي ډول ددې ښار په ودانولو کې برخه اخیستي وه او دا ښار (کیني اس) له خوا ودان شوي دي (کابل مجله ۱۳۵۵کال، ګڼه ۱۱-۱۲ مخونه).
- د څېړنپوه نظر محمد عزیزي، د لیکنې له مخې آی خانم د اوکسیان یا اوکسوس د سکندریې په نامه د احتمال له مخې د سلوکوس نیکاتورر یا انتیوخوس اول له خوا بنسټ ایښودل شوي دي.

۴. ساختماني سبک او اړوندې وداني :

د آي خانم ښار چې د استوګنو یونانیانو د ښار ګوټې په توګه پېژندل شوي دي نو د هغه په جوړولو کې د یوناني مهندسي او معماري له سبکه کار اخېستل شوي دي.

ښاغلي نظر محمد عزیزي د خپل (معماري و هنر های ظریفه ګندهارا و باختر در عصر کوشانی ها) په یوه ساختماني جوړښت د مهندسي له پلوه داسې ښودلي دي:

- د ښار مرکزي ماڼۍ
- د مرکزي ماڼۍ خزانه
- کتابتون یعنې د یوناني اسنادو او اسطوروي کتابونو د راټولو ځای
- ورزش ګاه جمنازیون
- معبد یا تیمپل
- تیاتر یا د فرهنګي نمایشونو محل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکابل مجلې د پورتني ګڼې د ليکنې له مخې له دې ښار نه يو لوړ او سور ور دیوال را چاپير شوی و چې جګوالي يې ۱۰ متره او سپور يې (۱۱) متره اټکل شوي و.

دا ښار په عمومي ډول له دو برخو څخه تشکيل شوي دي.

الف: اصلي ښار چې مستطيل شکل لري د آمو سين سره د (۸۰) مترو په امتداد د ښار له بالاحصار څخه واټن لري موازي پروت وي او د يوې مثلث شکلي غونډۍ پر سر چې د ښار مهمه نقطه ګڼل کېږي ودان شوي دي.

د ښار په منځني برخه کې سرکاري دفترونه او لوي عمارتونه دي چې د ښار حکمرانان او يوناني خبريالان به په کې اوسېدل او له دې ځايه يې ښار اداره کاوه.

ب: د ښار دوهمه برخه د شخصي کورونو، د ښار عمومي حمام او له نورو ودانيو څخه عبارت و ددې ښار د ودانيو په جوړولو کې له پخو خښتو، آهکي پستو ډبرو، ګجو، عاجو، او نورو ساختماني توکو څخه استفاده شوي وه.

د آی خانم د ښار د ښارسرکاري ماڼۍ، بلاکونه او شخصي کورونه دهغې زمانې دمعمارانو او ختګرانو يو لوي شهکار او ابتکار دا وي چې په (پرسيپوليس) کې دا داريوش د ماڼۍ (د جمشيد د تخت) سره پرتله کېدای شي او هم يې په جوړولو او تنظيمولو کې د قايمي زاويې په اساس مراعات په نظر کې نيول شوي دي چې بيا هم د انسان د فکر او ذهن د بين النهرين او هخامنشيانو د لرغونو ماڼيو د جوړلو سبک ته بيا يې (کابل مجله ۴ ګڼه، ۱۳ مخه).

د آي خانم کلا چې مستطيل شکل لري يو نيم کيلومتر په يو کيلومتر کې ده، هغه کيندنې چې په ۱۹۲۵م د فرانسوي لرغون پېژندونکي هييت له خوا د آي خانم په کنډوالو کې سرته ورسيدلي دا سې نتيجه ترې واخېستل شوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د آی خانم کنډوالو یو ښار، بالاحصار او ښکتنۍ برخه درلوده، دا ځای پخوا د سیلو سید د امپراتوري یو ولایت و او له میلاده ترمخه په دریمه پېړۍ کې یو خپلواک دولت و.

د ښار په منځ کې یوه مرکزي جاده وه چې له شمال څخه د جنوبي دروازې په استقامت ۱۲۰۰ متره اوږدوالي لري، دلته دغه کوڅه هم تر سترګو کېږي.

د یوې بلې لیکنې په حواله د آی خانم ښار له دریو برخو تشکیل شوی و.

- بالاحصار
- د حصار ښکتنۍ برخه
- ارګ

د آي خانم د ښار په جنوبي او لویدیځه برخه کې د خلکو د هستوګنې ځایونه، ودانۍ ورزشګاوي او بازارونو دي چې له دې لوبغالو څخه د پهلواني د رب النوع (هرمس) مجسمه ترلاسه شوي ده چې هغه د یوناني (تیر سباکوس) اوداسترابون د کشف شوي کتیبې له مخې هرمس او هرکول ته وقف کړي و.

د ښاغلي نظر محمد عزیزي په پورته یاد شوي اثر کې د آی خانم ښار چې د مهندسي له مخې په کوم ترتیب طرح شوي و هغه برخه یې په دې ډول څېړل کېدای شي.

د آي خانم ښار په شپږو پړاوونو کې په باختري ځمکه کې ودان شوي دي او دا هغه قاعدې دي چې د یوناني یوربانیک د ودانیو مجتمع په مهندسي کې له دې منځه په پیرګامون او د اتن په اکرو پولیس (بالاحصار) لیدل شوي دي.

د ښار د مرکزي ماڼۍ مهندسي :

داماڼۍ د ښار په مرکز او یا منځنۍ برخه کې د یوناني نقشو د پلان له مخې جوړه شوې ده چې د څلور ضلعې مجموعې لرونکې او هره ضلعه یې ۳۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

متر اوږدوالي لري، د پراخ غولي لرونکي او په (۱۰۸+۱۳۸) مترو کې دي په چاپېريال کې يې ۱۱۸ عمودي او رواقونه لري.
مدخل يا پراخه تالار يې د ۱۷/۳۲+۵ مترو په شاوخوا کې دي، د معماري او مهندسي له مخې د آی خانم عمارت درې برجونه لري، لومړي برج يې مربع دي هر ضلعه يې (۵۲,۵) مربع متر ده او په څلورو بازوګانو کې يې يو سر تا سري دهليز او په دننه کې يې دو متقاطع دهليزونه شته چې په قايمه زاويې رامنځته شوي وو.
د معمول له مخې دا خونې د هر کلي او يا د اداري دفترونو لپاره کاريدلي.
يو بل برج په شمال لويديځه برخه کې موجود دي او ممکن د استوګنې لپاره و چې حمام د اوبو د تشخصيولو يا تودولو، د کاليو د اغوستلو لپاره و.
د فرانسوي څېړونکو له نظره دا ماڼۍ دوه مهندسي طريقې لري چې يوه يې د يوناني مهندسي په طريقه او بله يې د باختري حوزې د سيمه ايزې او بومي شيوي له مخې وي چې د يوناني د مهندسي په شيوه کې له پوره دقت او ظرافت څخه کار اخېستل شوي دي، په تېره بيا د زيردلو پيدستلونو، او بلوستراتونو د ډبرو په توږلو او صيقل کولو کې چې د ضروري تزئينکاري، تجهيزولو او د سنبالښت تر څنګه په کې پوره زيار ايستل شوی دی.

- د مرکزي ماڼۍ د خزانې مهندسي :

د مرکزي ماڼۍ دخزانې د مهندسي دا برخه چې په ۱۹۷۷ کې کشف شوه په اصل کې يونانيانو د ګران بيو مالونو او شيونو د خوندي ساتلو لپاره ځانګړې پاملرنه درلودله، د مهندسي او پلان يو له بله او کوچني حجرې او کوټې په نظر کې درلودلې لکه د مرکزي ماڼي په خوا کې يې په يوه داسې محوطه کې چې لومړي غولي او يا حويلي درلوده د خزانې نقشه طراحي کوله، دحويلي په محوطه يا د غولې په يوه څنډه کې غرفې ايښودل شوې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخزانې هرې غرفې یا حجرې دروازه درلودله، خو کړکې په کې نه کېښودل کېدلې په همدې ترتیب په آی خانم کې د ودانیو نقشه په همدې طرحه وه.
دکیندنو په مهال هلته د خزانې اوه غرفې له خاورو را وایستل شوې چې د غرفو نورې برخې له منځه تللې وې،دا غرفې دحویلۍ په منځ کې جوړې شوې وې او محوطه یې پراخه وه، دهغې په شمال ختیځه برخه کې یو لوی هال موجود و چې د وړیکې ستون پایې یې درلودلې او محوطې یې د ماڼیو دیوالونه چې خزانه یې له لوی هال څخه د یو اوږد دهلیز دارند بېلاوه په پام کې نیول شوې و د دهلیز په منځ کې یوه کوچنۍ کوټه وه چې ورسره جوخت د دهلیز ته د راننوتلو ددې دروازې، هغه دهال او خزانې سره نښلاوه، ددې خزانې تر څنګه کېڼې خوا یعنې شمال لوېدیځ اړخ ته یو بل دهلیز موجود و په یوه لار د خزانې خواته رسېدلو او بله لار یې لوی هال ته چې دواړه یو ځای د مرکزي ماڼۍ سره نښتلې د خزانې غرفو په منځ کې د خزانې د لاجوردو د ځینو ذخیرو او کوزړګیو سربېره چې په بهرنې مخ یې د شي اوخزانه دار نوم لیکلي شوي و تر سترګو کېده.
د یوې کوزړګۍ پر مخ دعودو یا (لبان) نوم چې یو خوشبویه لرګي دي او له عربستان او د احتمال له مخې له هند څخه واردیده هم لیدل کېده، د غرفو لرونکو په کوزړګیو کې داوبو تحویلۍ هم په دې لیک دودونو چې د هغوی په بهرنۍ برخه په یوناني لیکلي شوي، موجود وو.
په دې سربېره له کوزړګیو او د کوټو له صحن څخه په ډېرو بر علاوه لاجورد، فیروزه، سنګ نمک یا کوارتز، غرنۍ لعل، پیازي لعل نیلم، عقیق، کورناګینا، کلسیت او داسې نور ترلاسه شول، هغه د هندوکش، نورستان، بدخشان اوممکن له هند اونیشاپور څخه ترلاسه کېدل.
کتابتون : د آی خانم د ښار د ودانیو په لړ کې یوه هم د کتابتون ودانۍ وه، چې مهندسي یې د یونان د دوریک له سبکه په یو ډول دي چې په عمومي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول يې ديوالونه پنډ او مربع ډوله و، دوو خواوو ته يې د ننوتلو لارې د مرکزي ماڼۍ غولې ته درلودلې او په عمومي توګه په دې کوټه کې هغه آثار او ليکنې چې د پاپيروس کاغذ پر مخ ښکل شوي وي او په ګل کې يې عکس کوټلي شوي و د يونان د فيلسوف ارسطو او دنورو د ويناوو پورې يې تړاو درلود، په ګومان سره دا کتابتون د ښار د واکمني پورې مربوط و، ديوالونه يې په عمومي ډول پنډ او په هره ودانۍ کې يې ۹۰ درجې کونجونه په نظر کې نيول شوي وو هغه د معمول له مخې يوناني مهندسي وه او د خزانې د غرفو غوندې خوندي او رابند وو.

- **لوبغالي يا د يوناني بدني روزنې ورزشګاه او يا روزنتون :**

ددې لوبغالي د موندلې لپاره په ۱۹۷۶ م کال څېړنې او کيندنې پيل شولې چې تر ۱۹۷۷ م کال پورې يې دوام پيدا کړ، دهغو څېړنو له مخې چې په دې لوبغالي کې ترسره شوي دهغې په دوهمه مهندسي کې د ودانولو درې پړاوونه راښکاره شول.

دا لوبغالي (جمنازيوم) په حقيقت کې د يونان په نقشه او طرحې ودان شوي و دهغسې پرخې حويلې لرونکې و چې په څلورو اړخونو کې يې ستنې ليدل کيدلې، دا ستنې يا فيل پايې په عمومي ډول د (دوريک) په سبک وې او د جمنازيوم د پراخې د هر بازو اندازه (۹۰) متره وه، ديوالونه يې له اومې خښتې او د احتمال له مخې هغه مهال چې ابادو کاګل او پلاستر شوی وو چې اوس يې نښې ښکارې ددې ورزشګاه د ديوالونو زياتره برخې سورې وې او ممکن د ورزشي کاليو د ايښودلو لپاره به وو.

د آی خانم يوناني معبد :

دا معبد د ساختماني قواعدو او مهندسي په اصولو د پاچهي له ودانيو جلااو د عامو خلکو او اوسيدونکو له محضر لېرې و، کله کله هم د غونډيو او د ودانيو پر سر څه لېرې جوړېده لکه چې د څلورمې پېړۍ د آتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پارتینون) او په لرغوني یونان کې د زوس له معبده یادونه کېدای شي. معبد په آی خانم کې د ښار د اصلي او لویې جادې په څنډه کې پروت و. د هرې څنډې اوږدوالي یې ۲۰ متره رانیوه د معبد په دننه کې یو تالار او د عبادت حجرې جوړې شوې وې چې د ګندهارا د ویهارې د حجرو غوندې وې.

د فرانسوي پوهانو له نظره دا معبد د پارت معبدونو او هغه معبدونو ته ورته والي درلود ، دې معبد یو څه د آسیایي معبدونو ځانګړنې درلودلې، د معبد په دننه کې یوه مجسمه وه چې د انسان د لویوالي غوندې ښکارېدله، د ساکانو او یوچیانو د ښېلا ښېلو پړاوونو د حملو له امله د رب النوع مجسمه بیخي له منځه تللې وه او یوازې یوه پښه او څپلۍ یې پاتې وه، د تزئیناتو او علامو له مخې د زوس معبد بلل کېدای شو.

د معمول له مخې د آي خانم دا مفي تیاتر زینې او د ننې ودانې په دوو برخو کې جوړې شوې وې، د زینو برخه چې مخ په کمیدو ده په منځ کې د یو دایروي دهلیز په واسطه بېلېږي، په مقابل کې د آی خانم امفي تیاتر یو بل ډول جوړښت وموند چې د ښار د حاکم او دهغه د کورنې د لیدلو ځای و او په پخوا وختونو کې د دې ساختمان دهلیزونه په موازي شکل وو او په منځني برخه کې یې د دولت د اراکینو او حاکم د ناستې لپاره یوه کوټه په پام کې نیول شوې وه د وروستنیو څېړنو له مخې دا تیاتر د آمو د هغې خوا د یرغلګرانو له خوا ویجاړ کړې شو چې بیا یې رغاونه شوې وه او زیاتره جنګې مړي په کې ښخ شوي وو.

که د کابل کلنې د ۱۳۴۵ کال د ۲۵۲ - ۲۵۲ مخونو په حواله په نتیجوي ډول د آی خانم د ښار د ساختماني سبک او نورو ځانګړنو په باب وویل شي نو د دې ښار د معماري سبک د نړدې ختیځ په حوزه او مرکزي اسیا کې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

معمول و خو بنسټ يې د جمشيد د تخت سره توپير درلود ، لکه چې له يوناني سبک او طرز څخه په کې استفاده شوي وه.
د کورنتين دمجللو ستنو سرونه يې د قينتول په پاڼو ښکلي کړي شوي وو او د ستنو بيخونه (زيردلي) يې په دوو رديفو کې توږل شوي وي.
دا پوره او نيمکله ستني د کانت په ګلانو او پاڼو ښکلي کړي شوي وي، د (انتس) د دو ستنو ترمنځه له معماري نه پرته نوري برخې زياتره په کلاسيک سبک جوړې شوي دي په دغو آثارو کې لوېې آهکي ډبرې د دوه سرو ميخونو او د برنجي اتصالي لولو په واسطه نښدې او نښلول شوي دي په يوناني سبک په نيسه پارت کې د ډبرو د کار چې ددغو کنډوالو هم عصره دي هم بې ساري ګڼل کېږي.
د آى خانم امفي تياتر :
د آي خانم امفي تياتر د يونان د ښاري ودانيو په مجتمع کې د شاملو ودانيو غوندې جوړ شوي و ، عموماً دا تياتر نيم قوسه و چې ډبرينې، د پخو خښتو زينې يې درلودلې د زينو د هر کتار په منځ کې له ښکته نه مخ په پورته د منځني او مايل شکل درلود د تيرېدنې او ننوتنې يو دهليز يې درلود ، د زينې په ورستنيو برخو کې ددې تياتر غولې دايري ته ورته و چې له مخامخې وداني څخه يې ورته لوبغاړي راننوتل.
دآي خانم دتياتر جوړښت دمهندسي له مخې ۵۰+۵۰ سانتي مترو کې پخې خښتې وي او د ښار د حاکم او د ښار د مشرتابه لپاره په کې يو ځانګړې ځاى جوړ شوى و د آى خانم امفي تياتر په واقعيت کې ۳۲۰ درجې يوه دايره وه دهغې په نقشه کې د قوس پراخوالي ۲۱۲ درجې ښودلې، د تياتر په منځ کې د ننوتلو پر هغه سربېره چې ښار يې د اکروپوليس او تياتر سره نښلاوه يوه سور وره جاده را ښکاره شوه، د آى خانم د ښکتنې برخې او د ودانيو په پراختيا کې د کوکچې له اوبو څخه استفاده کېدله چې دا اوبه د آى خانم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوناني تياتر له مسير څخه تيريدلي، دې تياتر تقريباً د شپږو زرو تنو لپاره ګنجايش درلود چې د ننداړو د ښودلو په وخت ددې ښار او سيدونكي هلته ورتلل البته په هغه وخت كې چې په باختر كې د استوګنو يونانيانو واكمني پای ته ورسېدله د آی خانم دا تياتر په خپل لومړني حالت پاتې نه شو دا چې يونانيانو د امفي تياتر په سبک رواج كړ، حتى هندي تياترونه هم ددې سبک په تقليد جوړ شوي وو او كله چې يونانيان هلته ورسېدل ددې تياتر جوړېدل بشپړ شوي وو.

د سنګ كاري دغه صنعت د كوشاني عصر په معماري كې چې له هغو څخه وروسته رواج لري هم نه دې ليدل شوي.

- د ښار ښكتني برخه په مركز كې پرته ده چې يو مهم سياسي او ادارې مركز د حكمران د ماڼۍ او يا كوم لوی بازار به و.

يو لوی پراخ مستطيل ښار ۱۰۰ په ۱۴۰ مترو كې، چاپير ترې د ننوتلو دروازې او كورنتين ستني راتاوي شوي وي، داسې ښكاري چې دلته يوه لويه دروازه وه چې په دواړو خواوو كې يې كوچني كوچني خونې وي خلک ورننوتل او هغه د ګارد دعسكرو لپاره وي، ددغې دروازې د ننې ديوال د كورنتين دوي ستني درلودلې. دغه دروازه بيا په منځني برخه كې يو لوی دهليز ۱۸-۱۷ مترو كې ببرته كېدو. په دهليز كې د كورنتين ۱۸ ستني په دريو كتارونو كې چې هر يو يې ۱۲ ستني وي ويشل شوي وي ددغه دهليز تر شا يوه لويه خونه وه او ددې خوني شاته يو بله مستطيله خونه موجوده وه ددې ديوالونو د لومړي حويلي دجنوبي دروازې غوندې د ډبرو او په نيمكله ستنو باندې و درول شوي وي چې سرونه يې په ګلونو او پاڼو ښكلي شوي وو، چې شنه، سره، تور او ژيړ رنګونه يې درلودل د ښكتني ښار په بالاحصار كې پوره استحكامې عظمت شتون درلود، د بالاحصار مستطيل برجونه له اوو خښتو څخه جوړ شوي وو او پراخوالي يې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلو مترو زيات و. کومه موضوع چې د آی خانم د ښار د خورا مهمه کتيبو څخه ده، او حيببي صاحب ترې د افغانستان په لنډ تاريخ کې يادونه کړې ده ددې ښار د فکر او فلسفي ډېر ښه مظهر کېدلای شي، هغه د يو تن يوناني (کي ته اس) د قبر د مستطيل صندوق د کتيبې ليکنه ده چې (کلارک) د (اپيي فراديوس) زوی په آی خانم کې دده په آرامګاه نقر او نصب کړې او دهغې متن او مفهوم په دې ډول دي. (په ماشومتوب کې ښه تربيه واخله، په ځواني کې خپلې غوښتنې سرته ورسوه، په پوخ عمر کې د رستکار اوسه، په بوډاتوب کې ښه ناصح اوسه او د ژوند په وروستنيو ورځو کې پوه شه چې پرته له افسوس څخه مړ شې.

(انيس ورځپاڼه، له ۸۷ ګڼې، ۱۳۹۲/۵/۱ څخه تر ۹۱ ګڼې پورې – رازقي نړيوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سنې او د سنو يو پر بل اړونه

سنې :
د تاريخي مدارکو په اعتبار په نړۍ کې ګڼ شمېر تقويمونه موجود وو، چې تر ټولو مخکني لمريز تقويم تر ميلاده ۲۷۰۰ کاله پخوا تقويم دي چې تر اوسه پورې د کارولو وړ دي، خو هغه تقويمونه چې تر ننه پورې او په راتلونکي کې ور څخه کار اخېستل کېږي ميلادي او د هجري سني تقويمونه دي.

۱.د ميلادي تقويم : مبداد حضرت عيسي روح الله د زيږيدنې له اټکلي نېټې څخه را پېل شوي ده يا په بل عبارت د تاريخ پېل يې د اشکايي پنځم پاچا چې په پنځلسم اشک يې هم شهرت درلود او د روم د امپراتور اکتساورګوست په زمانه کې د حضرت عيسي (ع) د زوکړې له نېټې څخه اخېستل شوی دی، چې ۱۲ مياشتې در بر نيسي.
د فبرورۍ مياشت يې ۲۸ يا ۲۹ ورځې، اپريل، جون، سپتامبر او نومبر يې ۳۰ ورځې، جنوري، مارچ، مې، جولای، اګست، اکتوبر او دسامبر يې ۳۱ ورځې دي، چې ټولې (۳۶۵) ورځې کېږي او په هرو څلورو کلونو کې د فبرورۍ مياشت يې ۲۹ ورځې ده چې هغه کال ته کبيسه وايي او د ورځو شمېر يې ۳۶۶ ته رسېږي.

۲.دهجري لمريز کال :
دهجري لمريز کال لومړۍ ورځ د وري د مياشتې لومړۍ نېټه ده چې د ۶۲۲ ميلادي کال د جولای له ۱۷ نېټې او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دنبوت په ديارلسم کال د مکې د کفارو د ظلم او زياتې له امله د انحضرت

(c) ketabton.com: The Digital Library

صلی الله علیه وسلم او د هغه د مسلمانو ملګرو د مکې معظمې څخه مدینې منورې ته د هجرت له نېټې نه پیل شوه. (د اسلام تاریخ، څېړنوال، زین الله منلی، ۲۴مخ).

هجري لمریز کال ټولټال ۳۶۵ ورځې، ۵ ساعته، ۴۸ دقیقې او ۱۵ ثانیې دي دا کال د قمري کال سره ۱۱ یا ۱۲ ورځې سره توپیر لري او همدا وجه ده چې دا کال د قمري کال څخه ۱۱ ورځې وروسته راځي او په پایله کې په هرو ۳۴ کلونو کې د هجري لمریز کال څخه پرمختګ کوي.

۳.هجري قمري کال :

د مولانا منلی د پورتنې اثر د لیکنې له مخې قمري سنه حضرت عمر رضی الله عنه ۱۷ کاله وروسته جوړه کړه، چې دا د اداري چارو او معاشونو د کارولو مهالونه یې په ډاګه کول.

هر هجري لمریز کال او هجري قمري کال د میلادي کال په شان ۱۲ میاشتې دي او په هرو څلورو کلونو کې چې د کب میاشت یې کله ۲۹ او کله هم ۳۰ وي ۳۶۶ ورځې کېږي او دې کال ته لکه د میلادي او لمریز کال کبیسه کال وایي.

د سنو یو پر بل اړونه:

لکه چې لیدل کېږي ډېر ځله د یو لړ تاریخي او لرغون پېژندنې، شرح حالونه او د داسې نورو موضعګانو د لیکلو او څېړلو په بهیر کې یوه سنه او یا دوې سنې ثبت وي او دې ته اړتیا پیدا کېږي چې هغه سنه په مورد نظر سنه واړول شي.

نو په کار دي چې د دې سنو د بدلولو را بدلولو په طریقو یو څه رڼا واچول شي او هغه په لاندې ډول ده:

۱ـ که وغواړو چې هجري لمریز کال په هجري قمري کال واړوو، نو ښایي چې په لومړي سر کې هجري لمریز کال چې د هرې زمانې پورې تړاو ولري په

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳ عدد چې ددې دوا ړو سنو ترمنځ توپير دي، وويشل شي بيا د ويش حاصل د هجري لمريز کال سره جمع شي نو مطلوبه سنه لاس ته راځي د بېلګې په توګه:

۱۴۲۴= ۱۳۸۳ + ۴۱= ۳۳ / ۱۳۸۳

۲. که چېرته وغواړو چې هجري قمري سنه په هجري لمريزه واړوو، نو په لومړي سر کې بيا هم دا سنه په ۳۳ عدد ويشو او د ويش حاصل يې چې بيا هم دې دواړو سنو توپير دي (هجري قمري کال د هجري لمريز کال څخه ۳۳ کاله زيات دي) له هجري قمري سنې څخه منفي کوو، مطلوبه سنه لاسته راځي د بېلګې په توګه:

۱۴۲۲ / ۳۳ = ۴۳

۱۴۲۲ / ۴۳ =۱۳۸۴

۳. که چېرته وغواړو چې ميلادي سنه په هجري لمريزه سنه واړوو، نو بايد چې د ۶۲۲ عدد (چې د هجري لمريز او قمري کال د پېل څخه پخواني ميلادي سنه ده) له هغې څخه منفي کړو تر څو مطلوبه سنه لاسته راشي د بېلګې په توګه:

۲۰۰۵ /۶۲۲=۱۳۸۳

۴. که چېرته وغواړو چې ميلادي سنه په هجري قمري سنه واړوو نو لومړي بنايي چې دا سنه په هجري لمريز سنه واړوو او بيا لمريزه په قمري سنه واړوو تر څو مطلوبه ميلادي سنه په لاس راشي.

خو لکه چې ليدل کېږي ددې سنو په اړولو را اړولو کې يو څه نيمګړتياوې شته، نو دلته له يوې بلې قاعدې څخه په دې ډول کار اخېستل شئ او په پای کې د د دواړو قاعدو مطلوبې سره مقايسه کوو:

دا قاعده په دې ډول ده:

۱. پر قمري سنې د لمريزې سنې اړول:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو لومړي لمريز کال په ۱۱ عدد باندې ضربېږي او بيا د ضرب حاصل يې پر (۳۵۴) عدد (د سپوږمۍ د کال مجموعې ورځې) وويشئ، بيا دويش حاصل د لمريز کال سره جمع کړئ قمري هجري سنه لاس ته راځي د بېلګې په توګه:

۱۳۸۳ x۱۱=۱۵۲۱۳

۱۵۲۱۳ / ۳۵۴=۴۲

۴۲ + ۱۳۸۳ =۱۴۲۵

۲- پر لمريزې هجري سنې د قمري هجري سنې اړول:

لومړۍ د سپوږمېز کال په (۱۱) کې ضربوو، وروسته دضرب حاصل په ۳۶۵ (د لمريز کال ورځې) ويشوو، د ويش حاصل له سپوږمېز کال څخه منفي کوو، د بېلګې په ډول:

۱۴۲۵ *۱۱=۱۵۶۷۵

۱۵۶۷۵ / ۳۶۳ =۴۲

۱۴۲۵ - ۴۲=۱۳۸۳

۳- که چېرته وغواړو چې د لمريز کال څخه ميلادي سنه تر لاسه کړو نو د هجري لمريز کال سره (۶۲۱) عدد (چې د لمريز سره د ورځو توپير دی) جمع کوو، حاصل يې ميلادي سنه رابښيي د بېلګې په توګه:

۱۳۸۳ + ۶۲۱=۲۰۰۴

۴- که چېرته وغواړو چې د ميلادي کال له مخې هجري لمريزه سنه معلومه کړو نو بيا هم ددغو دواړو کلونو توپير (۶۲۱) عدد له ميلادي کال څخه منفي کوو، لاس ته راغلي کال هجري لمريز کال دي د بېلګې په توګه:

۲۰۰۴ – ۶۲۱=۱۳۸۳

۵- او که مو موخه د سپوږمېز او زيږديز کال يو پر بل اړول وي نو لومړی بايد له پورتنيو اولې او دويمې قاعدې نه په ګټه اخيستنې سره له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپوږمیز کال شخه لمریز کال ترلاسه کوو او بیا له دریېمې او څلورمې قاعدې نه په ګټه اخېستنې سره د پام وړ یا مطلوبې سنې ترلاسه کوو.
لکه چې لیدل کېږي دا وروستنۍ قاعدې دقیقې او احتمالات په کې دومره زیات نه لیدل کېږي.
(بی سیم مجله، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې بهرني سیلانیان

په افغانستان کې د اسلام د ظهور شاوخوا زمانې په پېښنو باندې هغه غوره او باوري سرچینې چې رڼا اچوي هغه لرغونې ډېر لیکونه او اسناد دي، په بڼایه مدارک له هغو سفر لیکونو څخه عبارت دی چې په هغه زمانه کې چینایي زایرینو د افغانستان د خاورې د لیدنې کتنې په وخت کې یې لیکلي او تر موږ را رسېدلي دي دا چینایي سیلانیان زموږ هېواد ته د دوو مقصدونو د سرته رسولو لپاره راتلل:

- یو یې د سیاسي مقصدونو او خپلو سفارتونو له خوا د ورکړ شوو وظیفو داجرا کولو په خاطر او د هغه مکلفیت په غرض چې د چین د دربارونو څخه په اسیایي ملکونو، هند، پاریس او نورو ته لېږل کېدل.
- او بله ډله د چین د روحاني طبقې هغه بودایي پارسایان او راهبان وو چې د لویو معبدونو د کتنې او د دیني معلوماتو د ترلاسه کولو په خاطر د افغانستان بودایي مرکزونو ته تلل او له دې لارې به هند ته ورتلل.

ددې چیني سیلانیانو دقیق معلومات د تاریخ د ډېرې غني ذخیرې په توګه موږ ته را پاتې دي او که چېرته د دوئ دا ګران بیه لیکنې نه وای په یقین سره به نن موږ د هغه وخت په اړوند دمعلوماتو له یوې مهمې برخې څخه بې برخې وای اودا ځکه چې دهغې زمانې د پېښنو په روښانه کولو کې ددې چینایي سرچینو څخه ډېره زیاته ګټه کېدای شي. چې په ډېره کوتلې توګه په دې ډول معرفي کېدای شي.

۱.شی فاهیان (۳۹۹م - ۴۱۴م):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دچین د بودایي مذهب نامتو راهب (ملنگ) چې «شی فاهیان» نومېده د نادرو او کمیابو کتابونو د را غونډولو په مقصد په ۳۹۹ م کې دچین له چانګهاني ښخه را رهي شو او د کاشغر له لیارري د لمر ختیځ افغانستان په سیمه کې د ښکتنې اباسین غاړو ته ورسېد ده د ګنداهارا په ولایت کې یو شمېر سیمې ولیدل او په دې نومونو یې نومولې:

- سوات: د ګنداهارا د (سوهوتو=Su- Huto)
- تکسلا: (چو- چا- شی- لو = Chu- Cha- she – lo)
- د جلال اباد هډه = (هیلو=Hilo)
- پېښور: (فو –لو –شا =Fo – lu- sha)
- ننګرهار: (ناکی =Na- ki)
- روه: (لویي =lo- i)
- بلو: (پونه =Po- no)
- نوموړي د ۱۴ کلونو مسافرت وروسته (په ۴۱۴ م کې) بېرته نانکن (چانګان) ته ستون شو خپله سفرنامه یې ولیکله او په ۸۴ کلنۍ مړ شو ده په پېښور او هډه کې بودایي اثار لیدلي دده په وینا په دې ولایتونو کې پاچهان موجود وو، وګړي یې مخلص بودایان وو.

۲.سونګ ین (۵۲۰م):

دچین د «تون هوانګ» اوسیدونکی داچینایي زایر «سونګ ین» نومېده او د «شونګلی» دمعبد راهب «هوی سنګ Hoi- song» چې د شمالي وای د کورنۍ (تاتاری طایفه) د «تای هو» دملکي له خوا مامور شو چې د بودایي د سپېڅلو کتابونو د ترلاسه کولو په خاطر لویدیځو هېوادونو ته مسافرت وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده مسافرت له (۵۱۷م تر ۵۱۸ م) دوام وکړ او په نتیجه کې يې د ۱۷۰ م ټوک کتابونه چین ته یوووړل، نوموړی له ختن څخه افغانستان ته د هغو ختیځو برخو په لارو سفر وکړ چې سل کاله دمخه پرې فاهیان تللی ؤ.
په دې وخت کې هفتلي پاچاهانو (هیاطله) په دې خاوره کې حکومت درلود ددې خلکو لباس لمځی ولیک او کتابت يې نه درلود، ده ددې خلکو پر فرهنګ يې هم څېړنه وکړه.
نوموړي د خپل سفر په لړ کې پېښور او نګاراهارا هم لیدلی او له بودايي معبدونو څخه يې لیدنه کړی وه او له سیند څخه په (۵۱۸م) کې چین ته ستون شو او خپل مشاهدات يې ولیکل.

۳. هیوان تسانګ Hiuon – Tsang ۶۳۰م – ۶۴۵م :

دا زایر په یو لړ نورو نومونو لکه هیوان تسانګ، هیوان تڅانګ، خوان زانګ، شون تونګ، هیوان څانګ، هیوتسن او داسې نورو هم یاد شوی وي، په ۶۰۳ م کال د چین د هونان د ایالت په «چن لیو» کې زیږیدلي دي په ۲۲ کلنۍ د بودايي مذهب د دستورونو په هڅو په ۶۲۹ م کې لویدیځو هېوادونو ته سفر وکړ او په ۶۴۵م د بودايي د ځینو سپېڅلو د ستر مذهب ۱۲۴ کتابونو سره چې په ۲۲ اسانو وړل کېدل چېن ته ستون شو.
نوموړی د خپل ۱۲ کلن سفر مشاهدات په یوه کتاب (سی – یو – کی یعنې د لویدیځ عالم یادداشتونه) ولیکل ده په دې کتاب کې د افغانستان د جغرافیايي، دیني او سیاسي موضوعګانو په باب زښته زیات ګټور معلومات وړاندې کړي دي.
د هغه جدول له مخې چې ګتنګهم ترتیب کړي په افغانستان کې يې د سفر تاریخونه داسې ښودل شوي دي:
- خلم - Ho- lim: ۲۰ مارچ، ۶۳۰م // ۸ هجري
- بلخ -Po- ho: ۲۰ اپریل، ۶۳۰م // ۹ هجري

(c) ketabton.com: The Digital Library

- بامیان - Fan – yan: ۳۰ اپریل، ۲۳۰م// ۹هجري
- کاپیسا - Kapisa: ۱۰ مې، ۲۳۰ م// ۹ هجري
- لغمان - Lam – po : ۱۵ اګست، ۲۳۰ م// ۹ هجري
- نګره هارا - Na- ga-ra- Hara: ۲۰ اګست، ۲۳۰ م//۹هجري
(ناکي –تولو)

- ګندهاره (کین تولو) : ۷ نومبر، ۲۳۰ م// ۹هجري
- اودخند (ویهخند) ۱ دسمبر، ۲۳۰ م// ۹ هجري
- اودیانه(د مردان شمال) : ۱ جنوري، ۲۳۰ م// ۹ هجري
- سواستو (سوات دریاب) : ۱ مارچ، ۲۳۰ م// ۹ هجري
- تکسیلا : ۱ اپریل ، ۲۳۱م// ۹ هجري

داروانباد ښنوا په وینا هیوان تسانګ د ۲۳۰ م یا ۲۳۲م، د اپریل په ۲۰ له کاپیسا څخه کتنه پای ته ورسوله، بیا د همدې کال (د زمری په ۲۴ = اګست ۱۵) لغمان تللی او له هغه ځایه (د زمری په ۲۹ د اګست په ۲۰) ننګرهار ته رسیدلی او د لړم په لسمه د نوامبر په اوله ګنداهارا ته رسیدلی ؤ.

هیوان تسانګ د خپل سفر په لړ کې کشمیر او هند ته ځي اود ۱۴ کلونو وروسته د خپلو راستنیدلو په لاره کې د چالندر له لیارې تکسیلا ته را رسیږي او دلته یې هم د مسافرت ځایونه او نېټې په دې ډول ښودل شوي دي.

- تکسیلا (تاکسیلا ، تاکزیلا) ۱۵ د سامبر، ۲۴۳م ۲۳ هجري.
- له اندوسه نه خپل تېریدل او په ویهند (اوده) کې توقف: ۲۵ د سامبر، ۲۴۳م ۲۳هجري
- د لمپاکا پاچا ته رسېدل په یوه میاشت کې ۱۵ مارچ، ۲۴۴ م ۲۴هجري

(c) ketabton.com: The Digital Library

- فلینه (بنو) : ۱۵ جون، ۶۴۴م ۲۴هجري
- اوپوکین (افغان پکتیا) ۲۰ جون، ۶۴۴م ۲۴هجري
- غزنه (تسو – کیو – تو) : ۲۵جون، ۶۴۴م ۲۴هجري
- کابل (اورتسپانا) : ۱ جنوري، ۶۴۴ م ۲۴هجري
- کاپیسا (د کابل شمالي) : ۵ جولای ، ۶۴۴م ، ۲۴هجري
- اندراب: ۲۰ جولای، ۶۴۴ م ۲۴هجري
- تخاره (تخارستان) : ۱ اګست، ۶۴۴م ۲۴هجري
- منکان (منجان) : ۲ د سمبر، ۶۴۴م ۲۴هجري
- بدخشان (کوی – پو – کین) : ۲۰ د سمبر، ۶۴۴م ۲۴هجري
- پامیر (کوی لنګ نیو) ۲۵د سمبر، ۶۴۴م ۲۴هجري
- د پارکند او ختن سرحد ته وراوښتل: ۲۲ د سمبر، ۶۴۴م ۲۴هجري

د هیوان تسانګ د سفر په موده کې د مملکت په ټولو ختیځو او شمالي ولایتونو کې بودایي آئین رواج درلود او په معبدونو کې یې په زرګونو تنه راهبان اوسېدل.

او د بلخ په نوا سنګهارمه (نوبهار) کې د بودا دوجود یو لړ غړي او سامان موجود ؤ. هیوان تسانګ له بلخه قندوز ته هم ورغلی ؤ او د هفتلي خان (شاهو خان) زوی چې د کاوچانګ د پاچا لور یې کړې ده اودلته ۲۷ خان نشینه ایالتونه شمیري، د دوی الفبا ۲۵ حرفي ده چې له کېڼې خوا بسي خواته لیکل کېدله.

نوموړي زایر له بامیانو څخه ، کاپیسا (کیا – بي – سي) ته هم راغلي ؤ چې ددې لسو سیمو پاچا د بودا له مخلصو پیروانو څخه ؤ.

د کاپیسا پاچا ددې چیني زایر ډېره قدرداني وکړه اوتر ۳ میلو فاصلې پورې ورسره د خدای پاماني لپاره لاړ.

۴.وانګ هیوان تسو Wanghiuon – tso :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر هیوان تسانګ وروسته نو موړي چینایي زایر هم زموږ هېواد ته راغلی او د باختر او کاپیسا له لارې هند ته خو د چین د سفیر په صفت په ۷۲۰م له باختر، کابلستان او ګندهارا څخه هند تللی دی، څرنګه چې په دې وخت کې زموږ پر هېواد د عربو بریدونو نوی پېل شوي ؤ نو وطن ته د نیپال له لارې ستون شو.

۵.هیون تچاو Hiuon – Tcho :

نو موړي په ۷۲۴م ۴۴ زموږ هېواد ته راننوتي د باختر، کابلستان او ګندهارا له لارې هند ته لاړ او د اسلامي لښکرو د بریدونو د زرو اخېستلو له امله هلته پاتې او مړ شو.

۶.چیني کارمند (ووو کنګ) -Wou – Kong :

د چیني اسنادو له مخې دې سیاح ته په ۷۵۱م ۱۳۴ هجري وظیفه ورکړ شوه چې د شاهي لوی سفیر ته خپل هېواد ته د تګ لارښوونه وکړي، نو موړي له ډېرو سختو لارو څخه چې ختن مستقیماً د کندهار سره نښلوي منزلونه وهل او چې یې زموږ په هېواد کې یې څه ولیدل هغه د پاچهي کورنۍ غړي او ټول درباري د معبدونو په بیارغاونه بوخت وو چې د هفتلیانو له خوا ویجاړ شوي وو په یوه بله وینا دا وروستني زیر تر هیوان تسانګ ۱۳۰ کاله وروسته ۲۳۰م –۷۲۰م کال کندهار ته راغلی او دلته مړ شوی دی.

لرغونی او اوسنی کونړ، ۱۳۸۴کال، رازقي نړیوال، ۳۲۷-۳۷۱ مخونه.

اور او انسان :

اور هغه طبیعي عنصر دی چې انسانانو ډېر پخوا پېژندلی، ګټه یې ترې اخستلې او پرستش یې کړی دی.

د تاریخي معلوماتو له مخې د ډېرې دورې په لومړنیو پړاوونو کې اور پېژندل شوي او استعمال شوی دی، معمولي او متعارف اور له کاربن سره د اوکسیجن د چټک یووالي څخه عبارت دي هغه چې تودوښه، لوګی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رڼا ترې پيدا کېږي ددې سره بيا هم اور يو پراخه کيمياوي مفهوم لري په دې ډول د يو کيمياوي عنصر د بل کيمياوي عنصر سره يو داسې اتحاد دي چې دواړه په ګاز بدل شوی، تودوښه، لوګی او رڼا رامنځ ته کوي نو اور بلل کېږي.

اور د بشريه ژوندانه کې ډېر ارزښمن او لوړ مقام درلودلي دي او د اوسني صنعتي ژوند بنسټ ګڼل کېږي.

د ډېرې د دورې لومړنيو قبيلو د مذهبي مراسمو په کيسو او نکلونو کې ثرګند شوي چې د اور لګولو تر مصنوعي وسايلو پورې لومړی لا اور استعمال ليدو.

په يو بل روايت کې ځينې پوهان عقيده لري چې ممکن سن انتروپوس انسان يعنې د لومړنۍ مرحلې انسان په همدې دوره کې پر اور مسلط شوی دی او اور د هغوی په ژوند کې مهم تغييرات رامنځ ته کړي دي.

د اور د حقيقي ارزښت او اهميت په باب د تاريخ يو لارښوونکی داسې ثرګندونې لري.

اور د انسان د تاريخ په درشل کې د کشف شوی او ميکانيکي حرکت کيدای شي چې په تودوښه بدل شي د اور تر لاسه کول د منبلو (استهکاک) د دورې او د زمانې په ډېر اوږده واټن کې صورت موندلی دی، عقيده داسې ده چې تودوخه په ميکانکي حرکت بدليدای شي چې د بخار د ماشين اختراع هم ددې تجربې محصول دی.

لومړنيو انسانانو، اور په طبيعي منابعو لکه بريښنا، تندر، تانده او د اور غورځوونکو غرونو پر څوکو کې ليدلی او پېژندلی دی او بيا يې د ځينو شيانو د سوليدلو او استهکاک په نتيجه کې سترګو ته ورغلی دی.

د اور د پيدا ښت په برخه کې که د تاريخي روايتونو او مذهبي دودونو له خبرنو څخه تېر شو، اور په طبيعي توګه په طبعيت کې لکه د لمر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړانګو، اور غورځوونکو غرونو، تندر، تالندې او داسې نور طبيعي عناصرو کې موجود دی، څو لومړنيو انسانانو کله چې يې له ډېرې څخه د ځان لپاره جارحه وسله جوړوله نو د تېږو د يو پر بل د لګيدلو او سوليدلو په وجه په تصادفی توګه اور والوت او دې پېښې د هغوی پاملرنه ځانته راواړوله او تردې وروسته يې د بکورو (چقماقي ډبرې) او نورو ډبرو د يو پر بل په شدت د وهلو څخه يې اور ترلاسه کړ په دې کې شک نشته چې د غه ډول تصادفي پېښې يوازې په هغو ځايونو کې رامنځته شولې چې بکوري په کې موجودې وي، خو په هغو ځايونو کې چې د غه ډول ډبرې نه وي ممکن نور تصادفات لکه د باد په واسطه د ونو د وچو څانګو او ښاخونو د يو پر بل سوليدل د دې سبب شوي وي چې اور ترې لګيدلي وي.

لنډه دا چې اور که څه هم د طبيعت په ځينو نورو عناصرو کې لکه له محدبو ائينو د لمر د وړانګو له انعکاسه او داسې نورو چې د مخه ترې يادونه وشوه، فزيکي ځينې عمليې لکه د ډبرو په شدت سره وهل، مصنوعي بريښنا او له ګوګړ نه ګټه اخستل د اور د استحصال منابع ګڼل کېږي بيا هم د اور د ترلاسه کولو لپاره دوه طريقې لکه تصادم او سوليدل ډېرې مهمې شمېرل کېږي سره د دې چې په دې وختونو کې د لمر د وړانګو متمرکز کول چې د مخه ورته د محدبې آئينې په واسطه اشاره وشوه او د تودوښې لپاره د بريښنا استعمال او يا د بريښنا شارټي هم د اور د رامنځ ته کېدو لاملونه ګڼل کېږي.

يو ستر عالم چارلس ډاروين وايي چې ما په تاهني کې يو بومي سړی وليد چې د دوو لرګيو په سولولو يې په څو شېبو کې اور ولګاوه او بيا يې هم د نومورې د غه طريقه، تجربه کړه او په ډېر زحمت سره يې مثبته نتيجه واخېستله د دې ډول اور د پيدا کولو سره له ډېرې پخوانۍ زمانې څخه بشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندګلوي درلودله او بيا وروسته د پولادو په دوره کې د ضربې او وهلو په واسطه اور پيدا شو.

که د اور د پيدا ايښت د تاريخي پس منظر له کيسو او روايتونو له راوړلو صرف نظر وشي نو ويلای شو چې د اور د توليدولو لپاره ډېر ساده ميخانيکي عمليه هماغه د ډبرو يو پر بل په شدت سره وهل دي چې انسان ترې له ډېر پخوا نه کار اخېستلی دی، چې بيا وروسته دا طريقه په يو څه متکامله بڼه زموږ د هېواد په ختيځو سيمو کې چې له ډېر پخوا نه يې رواج درلود او د اور د ترلاسه کولو يوازينې خو ساده وسيله ګڼل کېږي د موضوع د لا ښه پوهېدلو په خاطر دا طريقه په دې ډول ښوول کېدای شي.

د خو (دولې پنبې) په مرسته د پنډ (د اور د توليدولو يو ډول د اوسپنې اله ده) او بکورې (چقماقي ډبره) د يو او بل د سختو وهلو په نتيجه کې د اور بڅرکي الوزي او (خو) اور اخلي بايد (خو) په هغو اوبو لامده شوي او وچ شوي وي چې د باروتو ګردونه ورسره ګډ شوي وي، بيا دا اور د نخی تو تې او لرګي په واسطه زياتېږي چې سګرت ليتر هم له دې طريقې نه په استفادې سره جوړ شوی دی او د هغې طريقې متکامله بڼه ده.

ممکن د اور د توليدولو لپاره يو شمېر نورې طريقې هم وښودل شي.

د اور د ساتلو لارې چارې :

څرنګه چې پخوا اور پرته له دې طريقو په اسانۍ سره توليدېدای نه شو نو په کورنيو کې د اور ساتنه يوه لويه ستونزه ګڼل کېدله، يوازې په هغو شمېر کورنيو کې به هميشه اور ساتل کېده چې په نغري کې به يې په پرله پسې ډول پخلي کېده يا د تاريخي مدارکو له مخې په نړۍ کې يو شمېر قبيللي وي چې د اور بلول په ورته ګران کار ښکارېده نو اور به يې د تل لپاره بل ساته کله چې يو مهال د انديمان په ټاپو کې چې ځينې خلک يې په اور بلولو نه پوهېدل نو اور به يې د کلکو لرګيو په واسطه بلوو او د هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکروټې به یې ساتلې چې د سکروټو له یوه ځایه بل ځای ته وړل هم دومره سخته خبره نه وه.
زما د ژوند او د لیدلو خبره ده چې زموږ د هېواد په ختیځو سیمو کې د ګوګرد د رواجېدلو څخه دمخه له هغو کورنیو څخه چې په نغري کې به یې همیشه اور موجود و په نخي ټوټه کې یې د اور سکروټې رانغښتلې او کور ته به یې وړلې او بیا به یې په ډېره سختۍ سره هغه بلولې، دوی په هغه کوله چې په اسانۍ سره د اور د لګولو لپاره په کور کې شونتۍ (د نښتر غوړ لرګي) وساتي.
اور په اویستا کې د «انار» په نامه یاد شوی دی او په خپله ظاهري روښنایي او تودوښې او دهغو ګټو چې انساني ژوند ته یې ور رسولي دي د خپل کشف او پیدا ایښت له ورځې څخه د نړۍ په ټولو قومونو کې د یو ګټور او مفید عنصر په حیث بلل شوی دی.
د اور کشف او استعمال له هغو لاملونو څخه یو اغېزمن عامل دی چې د نړۍ په هره ګوښه کې یې بشریت د تمدن نوې مرحلې ته رسولی دی.
د آریانا او سیدونکی د اویستا په عصر کې په هغه سابقه چې پخوا له دینه یې په ویدي عصر کې د طبیعي نوراني عناصرو په تشخیص کې درلودله د نړۍ د نورو ملتونو په نسبت یې اور ته ډېر لوړ او مهم مقام ورکړی ؤ او هغه یې د «اګني» په نامه پېژنده او نورو ارباب الانوراعو تر څنګه یې دده لپاره ډېر سرودونه (شعرونه) جوړ کړي وو.
اویستا، اور په ټولو عناصرو کې یو ډېر سپېڅلې او مقدس عنصر باله او هغه یې د اهو ارامزوا (خدای) د نور انعکاس ګڼلې ؤ.
سربېره په دې اور د اخلاقو د پاکۍ نښه، د خبیثو اورواحو او دیوانو په مقابل کې د دفاع ډېره موثره اله شمېرل کېدله، دوی عقیده درلودله هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت چې د شپې تیاره پیدا کېدله او خبیثو ارواحګانو (دیوانو او شیطانانو) به په فتنو او فسادونو لاس پورې کاوه.

یوازې د اور رڼا د هغوئ د ویرې او تېښتې عامل ګرځېدلای شو او له دې کبله یې د هغه درناوی او عبادت کاوه.

په آریانا په ویدي زمانه کې د کورني په کانون کې د اور روښانه کولو او بلولو رواج درلود او څه وخت چې د اویستا په زمانه کې اور لوړ مقام وموند نو طبعاً نه یوازې د کورنۍ په کانون کې اور بلونې او روښانه کولو او د همیشه لپاره دهغې ساتنې عاموالي پیدا کړي بلکې په آتشکده کې یې هم رواج وموند ښایي دا هم وویل شي، چې د کورنۍ په کانون کې د اور ساتل د هندو اروپایي د زیاترو قومونو پخوانۍ عنعنه ده.

او د موروا کي په دوره کې د ښځو له مهمو وظیفو څخه یوه هم د اور ساتل ؤ.

دا کار په ویدي او اویستا یي عصر کې په آریانا کې منحصر نه ؤ بلکې جرمنیانو او رومیانو هم نسبتاً په نوو زمانو کې په کورني کانون کې د اور احترام کاوه په هر حال په اویستایي زمانه کې د آریانا اوسیدونکو دا سې عقیده درلودله چې د مضرو عناصرو د محوه کولو ډېره ښه اله او حربه اور دی.

او له همدې کبله یې د کورنۍ په کانون کې د اور بلول د شپې او ورځې له خوا د هغه ساتنه خپله یوه مذهبي وظیفه ګڼله.

دوی په دې عقیده هم وو چې د اور په رڼا کې سپنته مینو (مقدس عقل او پوهه) په خپله د دوئ او د دوئ د کورنۍ ډاډمن ساتندویه او مضر عناصر ورته زیان نه شي رسولای، د همدې عقیدې له مخې د کورنۍ له کانون څخه د باندې آتشکدې جوړې شولې، په مذهبي مشرانو او پاچهانو پورې مخصوص آتشکدي هم رامنځ ته شوې او د اوه چې اور او آتشکدې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اویستایي دین او دیانت کې تردې اندازې پورې لوړ مقام پیدا کړ چې د غه دین او دیانت د آتش پرستی په نامه هم وبلل شو.
(اصلاح - ۳ اسد / ۱۳۹۱، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

فراه باستانی باداشتن پدیده های حیرت انگیز آن

به منظور توضیح صریح تر موضوع ایجاب میکند تا نخست از همه در مورد اشکال و مفاهیم وجه تسمیه فراه معلومات چندی ارائه شود.

- کلمه فراه در ازمنه های قبل از اسلام به صورت «فراداتا» از رودخانه اقتباس شده که از میان سرزمین فراه می گذرد.
- دو هزار و دوصد و چند سال پیشتر بطلیموس و استفانوس بیزانسی با تذکار اسم «بدو فتازیا» که شهری در حوزه سفلی فراه رود بود و محل آنرا در «پشاوران» (سلیمان یا صالحان) نزدیک جوین نشان داده شده معنی باستانی و قدیمی همان فراداتا را ادا کرده اند.
- پلینی از این رودخانه بنام فرادوس یادآور شده و ایزیدور جغرافیه نگار کلاسیک اسیای صغیر در کنار این رودخانه بنام همان فراداتا از یک شهری تذکر بعمل آورده است.
- در نوشته های دوره اسلامی کلمه «فرا» به صورت فراه و فره ضبط شده و ظاهراً نویسنده گان اسلامی آنرا به کلمات «فریا فره» یعنی (خره پهلوی = خورن اویستایی) هم ریشه داشته اند که به معنی فروغ و شکوه می باشد.
- به عقیده دارمستر این خره از شکل اویستایی خورن پدید آمده و معادل این کلمات در فارسی فرو فرنه و فرخ است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما تا جایی که مستند و مدلل می باشد زیادتر نام های مکانی کشور باستانی ما از نامهای رودخانه های آن نشست کرده اند که مثال های زیاد آنرا می توان ارائه کرد از قبیل کونر، کابل، هلمند وغیره.
بناً اگر نام فراه فر، خورن و یا خورا تنگنت باشد ریشه اصلی آن در دریای آن یعنی فرادا تا می توان جستجو کرد و در مجموع، مطلب چنان است، که ریشه و سابقه کلمه را در فر (فروغ) فارسی و معادل در «خورن» یا خوار تنگنت که در اویستا بسیار آمده به مفهوم صاحب شکوه افاده می شود.
در مورد وضعیت و موقعیت طبیعی و چگونگی ساختمانی این محل از جانب مورخان و جغرافیه نگاران مانند این حوقل، اصطخری، مولف گمنام حدود العالم، جیهانی، یاقوت حموی، فریه، بار تولد، مقدسی وغیره تذکرات همه جانبه بعمل آمده.
از آب و هوا میوه جات، آبادانی و حاصلخیزی و از ساختار های عمرانی و رونق قصور آن معلومات مفیدی ارائه شده است که از جمله پدیده های حیرتناک و از عجوبه های شگفت انگیز آن نیز بحث ها صورت گرفته که به گونه خلص به معرفی گرفته می شوند.
در فراه اثار و بقایای تاریخی فراوان است که از دیدن برخی آنها به انسان شگفتی دست می دهد، از اثار بس حیرات آور و شگفت انگیز فراه یکی هم ساختمان عظیمی است از کک کهزاد معروف به کافر قلعه که در یک قصه زال و رستم واقعه آن بیان شده است در ده دوازده کیلومتری جنوب شرق شهر موجود فراه برفراز کوه بچه یی که در یک سطح تقریباً زمین، هموار از سنگ سیاه تخت تشکیل یافته، آباد شده است شکل ظاهری این کوه بچه طوری است که قطر آن از سطح زمین به استقامت قلعه آن خورد شده میرود و در آخرین نقطه ارتفاعش که شکل یک سنگلاخ عظیم هرم مانند را

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمایش می دهد بدو تیغه خورد و بزرگ از هم جدا شده که بر هر یک از تیغه های مذکور قلعه جداگانه اعمار گردیده است.

به عقیده مردم محل یکی ازین دو قلعه منسوب به کک و دیگرش منسوب به دخترش بوده که تسط پل متحرکی بهم وصل گردیده اند درین جا از همه عجیب تر و فوق العاده جالب توجه است همانا چاهی است که برفراز کوه و در عرض راه قلعه در دل سنگها به عمق زیاد حفر گردیده که اگر سنگی به پایین چاه انداخته شود بعد از ۲۵ دقیقه صدای آن شنیده می شود و کندن آن با آلات و ادوات روزگاران قدیم که مطابق روایات ملی بدوره های اساطیری و اسطوروی و افسانوی تاریخی تعلق داشته و کاریست نهایت دشوار که تصورش نیز اسان نمی باشد. و در یک سلسله آثار و قصیده شرح آن توضیح گردیده است.

از جاهای پرشکوه و جالب توجه که از مان های بسیار قدیم نسبت به آن احترام زیاد قابل اند یکی هم «کوه بی بی چه باران» است که بر فراز یکی از ساغری ها وسیع و مرتفع آن چکابی وجود دارد که آب باران های زمستان و بهار در آن جمع شده و در تمام مدت تابستان و خزان به صورت ترشحات بسیار لطیف باران از ان ساغری فرو می چکد اما از آنجایی که صعود بر قله این کوه و ملاحظه دقیق این ساغری برای مردم کار آسانی نیست، لذا ریزش متداوم این قطرات آب باران برای اکثریت مردم شکل معمای مقدسی را به خود گرفته که روایات عجیب و غریبی راجع به آن گفته و شنیده می شود در تاریخ سیستان در گفتار عجایب آن سرزمین روایتی، دیده می شود که ظاهراً به این کوه به همین چکاب ارتباط می گیرد، چنانچه گوید ... هم به فراه به دهی که مسو گویند از کوه بُلی آب چکان است اگر چه کسی را بزرگ علتی باشد چون بدان خویشتن بشوید که ازآن بالای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوه برود چکان گردد شفایابد و عجیب آنست که چون مردم به صلاح و پاکیزه و نیکو سیرت باشد آب برو بچکد.
پس اگر مردم مفسد و بدکردار باشد برو آن نیاید ، هر چند که آن مفسد انجا باشد ، اگر چه دیر بماند آب فرو نیاید چون برخیزد باز آب چکان شود (ص ۱۴).
در روضات الجنات فی اوصاف المدینته الهرات نیز روایتی مشابه به این روایت آمده و آنجا در حالی که ازین کوه به اسم «باراندک» یاد شده، مطلب اینطور دنبال میشود.
در یک فرسنگی شهر فراه کوهی است که آنرا باراندک می گویند ، و درین کوه طاق سنگی است که دایم از آنجا آب می چکد و مردم محل به زیارت و طلب حاجت میروند و در پای این طاق سنگی دست بر آورده دعا می کنند و حاجت می خواهند. اگر چکیدن آب زیاد می شود به رواشدن حاجت امیدوار می شوند و اگر نه محروم باز میگردند و در وقت دعا بعضی چکیدن آب چنان غالب می گردد که می ریزد و بسیار کسی را دیدم که این حاجت را معاینه و مشاهده کرده اند و بدعای بعضی که حاجت ایشان اصلاً روا نخواهد شد آب از چکیدن می ایستد.
مستر بیل ویلیام انگلیسی نیز این کوه را دیده و در تاریخ کیچ و مکران از آن بنام «کوه بارندگی» یاد آور شده است.
اما مردم محل این کوه را «بی بی چه باران» می نامند و این تسمیه شاید به نسبت مقبره ایست که در پای آبچکان مذکور محل احترام و اعتقاد اهالی است اما بنام باراندک محل دیگری را در نزدیک قریه «تخت» و کمی بالاتر از پل کهنه فراه رود در مسیر رود خانه فراه سراغ می دهد که آبشار قابل ملاحظه را تشکیل می دهد.
(تخلیص از مرفوع فراه، سیستان بعد از اسلام، محمد اعظم سیستانی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باګرام د لرغوني کليمې ريښوي څېړنه

د هېواد د لرغوني تاريخ د کتنې له مخې د يو شمېر سيمو په اماکنو کې داسې نومونه ليدل کېږي چې د توصيفي مختارو په درلودلو سره لکه ګرام دخپل ماهيت په اعتبار بېلا بېل ځايونه معرفي کوي او د ځينو تاريخي لرغونتيا آن تر د ويدي زمانې ته ور رسېږي له هغه مهال چې آريايانو پر مهاجرتونو پېل کړی وو او د مذهبي ماهيت له پلوه د بودايي آئين د اماکنو سره هم تړاو لري، چې دادي په ځو موادو کې تر کوتلې څېړنيز بحث لاندې نيول کېږي.

د باګرام د کلمې ريښه :

لکه چې د مخه وويل شول د ګرام د کلمې لغوي ريښه ډېرو لېرو زمانو ته ورغځېږي او يو لړ مورخان وايي چې ګرام يوه هندي کلمه ده او له ګرامه څخه اخېستل شوي ده او ګرامه د اندو آريايي ژبې په لحاظ په ويدي مجموعه کې د تجمع مفهوم افاده کوي چې لا تر اوسه پورې د نورستان د سيمو په شمېر نومونو کې دګر، ګرام، ګرم په کلمو کې خوندي دي او د کلي او قريې معنا ورکوي او په سانسکريت کې ګرام د ښار معنا لري.

که د ګرام د کلمې لرغونتوب ته ور ورګرځو نو په آريايي قبيلوي ويش کې، د آريايي کلمو په لړ کې تشکيلاتي ريښه لري. د افغانستان د پخواني تاريخ د ليکوال د ليکنې پر بنا ګرامه چې د ځو ګوشتو له يو ځای کېدو څخه رامنځته شوې ده او بيا د ګوشتې د «ګو» کلمه له ګوترا يعنې د غويانو د پنډيدلو ځای او د هغو ګډه او مشترکه ورشو بلل شوې ده جرمني عالم زيمير ګرامه په عشيرو ترجمه کوي او د ټولنيزو ژوند د مراتبو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لحاظ دا ګرامه د کورنۍ او قبیلې ترمنځ بولي، مګر ډېر سم شکل یې هماغه دی لکه چې د مخه وښودل شو.

ارواښاد احمد علي کهزاد د خپل پورتني بحث په دوام لیکي: آریایانو په خپلو مهاجرتونو کې ټولو په یوه ګرامه چې له څو ګوشتو یا د یو څو عشیرو له جملې څخه وه، یو ځای د یو مشر تر څارنې لاندې به په مطلوب استقامت حرکت کاوه، دغه مشر ته به یې د «ګرامتی» Gramati په نوم د یوې ګرامې رئیس وایه، او کله چې به آریایانو په کوم ځای کې واړول په کرانه او کښت به یې لاس پورې کړ، نو دغه محل او استوګنځی ته به یې چې زیاتو ګوشتو به په کې د یوه نږدې رئیس تر څارنې لاندې ژوند کاوه، هم ګرامه ویل کېدله.

تر څو چې دغه محل د کلي او استوګنځای مفهوم پیدا کړ او تر اوسه پورې دغې کلمې د افغانستان په یو لړ سیمو په تېره بیا په نورستان کې خپل مفهوم ژوندي ساتلی دی، چې د ګرام په شکل د «با» د توصیفي مختاري په درلودلو سره مشهوره بېلګه یې د کوهدامن لرغوني باګرام او په یو څه تغییر سره د کابل بګرامی دی. ښایي وویل شي چې د ګرامې لوړ تشکیلاتي شکل په ویس یا ویسه کې خوندي دي (۱) د وخت په تېرېدلو سره هغه مهال د ګرامی یا ګرام په مکاني مفهوم کې پراختیا راغلی او توصیفي شکل یې ځانته نیولی دی چې یې د یو لړ نورو مکاني نومونو بڼه ځانته نیولې ده، چې څرګندې بېلګې یې همدغه د کوهدامن، پروان باګرام او د پېښور باګرام دی. د ځینو پوهانو په نظر باګرام یا بګرام (وی ګرام) دي چې ګرام د هماغه سانسکریتي ښار په مفهوم او «وي» او یا «با» توری چې توصیفي او تفصیلي توري دي هغه ته افضلیت ورکوي او مجموعې معنایي مهم ښار او مهم پایتخت دي. ځینو مورخانو د بګرام ښار د همدغو توصیفي مختاړو په وجه د خانانو او نجیبانو ښار او د تقدس له مخې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای بن د راهبانو کلی او نجیب کلی بللی دی(۲) که د بودایي آئین د محلاتو په اعتبار د بګرام کلمې ته وکتل شي، نو څرګنده ده چې د پروان د بګرام یعنې د دې غوره ښار اهمیت د کوشانیانو په تېره بیا د ستر امپراتور کنیشکا د امپراتورۍ د دوبنۍ پلازمینې په حیث د لوړ مقام په درلودلو کې پوره جوتېدای شي او دا د دې امپراتورۍ هغه پایتختي ښار و چې د شاهانه برم او دبدبې له مخې په نړۍ کې بې ساري او د ښار د ودانیو له جملې څخه یې سالونونه د پاچهانو او نړیوالو سوداګرانو په ګران بیو سوغاتونو کې نجیبه ډبرې په کې شاملې وې پوره ښکلي کړای شوي و. همدارنګه د بګرام د پلازمینې ماڼۍ او سالونونه د ټول جهان لکه د یوناني، رومن، هندي او چینایي په نفیسه اثارو او تجملي محصولاتو پسولل شوي وي.

د دې په خوا کې د پېښور د بګرام ښار د کوشانیانو د ژمنۍ پلازمینې او د بودایي آئین د خورا مهمې سیمې په توګه د پرتمین مقام درلودونکي و او په پښتو ادب کې د بګرام د ترکو د ښکلا او نازو نزاکت ساتنې هم له پوره شهرته برخمنې وې او هم که د پروان د بګرام د عبدالله برج لرغوني سیمه د بودایي آئین د بډایو اثارو له پلوه وکتل شي نو د بګرام ښار د مذهبي او شاهي شان او شوکت پوره ښکاوندوی او مدلل کوونکي دي په همدې ترتیب د کابل بګرامي د بودایي زیاتو اثارو او ائینیو د شتون په وجه چې د چکري منار سورمنار او یو شمېر ستوپې یې ویاندې بېلګې بلل کېږي. او که د جلال کوټ د بګرامي سیمه چې د ننګرهار د کانال د ریاست څلورلارې ته نږدې د کابل سیند په غاړه پرته ده د لرغوني نګاراهارا د بې شمېرو لرغونو بودایي مهمو سیمو څخه ګڼل کېږي چې د یوې ستوپې پاتې کنډوالې یې عیني شاهده ده. د ګرام د کلمې سره د یو لړ نورو مختارو د درلودلو له مخې په نورستان او کونړ کې د ګرام اړوند شکلونه د ټولو په سر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ګرام د کلمې مکاني اهمیت د نورستان نورو سیمو په لړ کې دا دی چې په خپله د کامدیش کلي چې د نورستان د کام د معتبرې قبیلې خورا مهم کلی دی ببل نوم یې «کام بګرام» دي. همدارنګه د برګیمتال ولسوالۍ یو کلي هم د پیچ ګرام په نامه یادېږي او د پیچ ولسوالۍ د کلیو له جملې نه یو کلی په «ناتې ګرام» یادېږي ددې تر څنګ د وټه پور په سیمه کې هم یوه سیمه د «ترې ګرام» په نامه چې د دربیو کلیو مفهوم افاده کوي یاده شوې ده او په همدې ترتیب د نورستان د سیمو په کتار کې او دیګرام څخه یادونه راغلې ده(۳).

لنډه دا چې د کونړ د پخوانیو لویو، پخو او خودکفا کلیو څخه چې د لرغوني ښار شکل لري یو کلي د قلي ګرام یا په سم شکل ګولي ګرام دی، چې د خاص کونړ د ولسوالۍ یو سرحدي کلي دي.

اخذونه:

۱.د افغانستان پخواني تاریخ، ټوک۱، احمد علي کهزاد او محمد عثمان صدقي دولتي مطبعه، ۱۳۳۴کال، ۱۳۵- ۱۳۶مخونه.

۲.اریانا مجله، لومړۍ ګڼه، ۱۳۳۳ کابل، ۲۴مخ.

۳.لرغونې او اوسني کونړ، رازقي نړیوال، د دفاع وزارت اردو مطبعه بېلا بېلې برخې او همدارنګه د هېواد لرغونې ښارونه او د تاریخ پاڼې، رازقي نړیوال میوند مبطعه د کاپیسا بګرام موضوع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوش تپه

د بغلان له لرغونو سيمو څخه يوه هم خوش تپه يا خوشال تپه ده چې د خاواک کوتل (معبر) په شمال کې پرته ده او دا د هغو تپو له جملې څخه ده چې د برونز يا د مفرغ له عصره څخه بلل کېداى شي. له دې غونډۍ څخه له اټکله وتلي د سرو زرو خزانه ترلاسه شوې ده. دا تپه د «قريه ساى هزاره» يا «برقه سيمه» ده چې د بغلان په ختيځه برخه کې موقعيت لري او وه متره لوړه ده، د کيندنو په ترځ کې پنځه د سرو زرو او ۱۲ د سپينو زرو لوښې هم په دې غونډۍ کې ترلاسه شول.
کله چې د لرغون پېژندنې دهئيت له خوا تاريخي سيمه ساند اژ (په مقدماتي او امتحاني ډول) وکنيدل شوه او د (پروفيسور برنارو P.Beenard) له خوا تر کتنې لاندې ونيول شوه.
د ترلاسه شوو اثارو په اعتبار د قبل التاريخ تر درې زره کاله پورې يعنې د برونز يا مفرغ په دورې پورې يې اړه درلوده. څرنګه چې خوش تپه د ښکليو او مستظرفه لرغونو اثارو د درلودلو په وجه تاريخي ارزښت لري نو دهغې په اړه د تفصيلي معلوماتو د وړاندې کولو په خاطر په د لويد يځو د وپرې، فليپ ګوين او نجيب الله عمر د ګډ اثر «ګنجينه خوش تپه» چې پياوړى لرغونپوه څېړنوال عبدالواسع فيروزي په دري ژباړلي او څېړنوال ښاغلي کتابخان فيضي په خپل يو اثر کې د لرغون پېژندنې له مجلې اقتباس کړې دي مراجعه کېږي.
دخوش تپې ګنجينه د ۱۹۶۶ ميلادي کال په سپتمبر کې په نه تصور کېدونکې توګه د سرو زرو او سپينو زرو د لوښو په شکل د بغلان د ختيځ «قريه ساى هزاره» يعنې «منطقه برق» ته نږدې د ختيځ طول البلد ۴۶ دقيقو او ۶۸ درجو او شمالي عرض البلد د ۱۳ دقيقو او ۳۶ درجو کرښو پروت

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، کشف شوه دا سیمه د یوې خاورینې غونډۍ په شکل ده، چې اوه متره لوړوالی لري او مساحت یې ۱۸x۱۴ مترو کې دی.
دا تپه د خاواک په شمال کې د افغانستان په جلګو او دروکی د ورته په زرګونو کوچنیو تپو غونډې یوه تپه شمېرل کېږي.
ددې تپې د دقیقې مکشوفې موقعیت معلوم نه دي، خو ویل کېږي چې دا سیمه د بزګرانو د خاورو د وړولو په واسطه کشف شوه او په دې وجه ددې تپې اثار د خاورو د کیندلو پر مهال له منځه تللي دي، کله چې بزګرانو دغه خزانه وموندله نو یې په زرګرانو په ډېر کم قیمت خرڅه کړه کله چې د حکومت چاروکي له دې پېښې خبر شول نو یې ددې خزانې د ارزونې او کتنې لپاره له کابل موزیم څخه یو هئیت د « قریه سای هزاره» سیمې ته سفر وکړ او د هغوئ د څېړنو په نتیجه کې د سرو زرو پنځه او د سپینو زرو ۱۲ لوښې ترلاسه شول چې تقریباً تول مات او ناقص وو. د سرو زرو د لوښو وزن د ۴,۵ پونډو ترمنځ او د سپینو زرو د لوښو وزن د ۳,۳ پونډو ترمنځ و.
په همدې توګه کله چې هئیت نوموړی ساحه وکتله دوه ترنجه یې ۱,۲ + ۸ و ۱,۲ + ۱۲ مترو کې کیند نه وکړه چې له دوهم ترنج څخه یې یو قبر د یو نیم متر په ژوروالي او په هغه کې یې یو اسکلیت یعنې هډوکی، د ناستې په حالت کې چې مټې یې پر ټټر ایښې او سالمه جمجمه یې نسکوره پرته وه را ښکاره شو او دوه لوښې ډېرې یې ښې او کېڼ اړخ ته په عمومي شکل لیدل کېدلې.
ددې قبر په ښکتنۍ برخه کې دایرو یو قشر هم و ددې هئیت په رپوټ کې په دې دوو ترنجو کې د تیکر او کودړو څخه هیڅ ډول شواهد ترلاسه نه شول.
د لرغون پېژندنې دوهم هئیت د فرانسې د لرغون پېژندونکي پاول برنارد په مشرۍ لکه چې دمخه ترې یادونه وشوه د یو افغاني نماینده سره بیا هلته وګومارل شول، نوموړي لومړني شخص و چې ددې خزانې د ماقبل التاریخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتیاوې یې په ګوته کړې ښایي وویل شي چې دا کلی د بدخشان د لاجوردو د کانونو او د ترکستان د حاصلناکو کروندو په منځ کې او د سوداګرۍ لویې لارې ته نږدې پروت دی چې د هغې سیمې د وګړو د استوګنې نښه تر میلاده دمخه دریمې زریزې پورې ښیي په ۱۹۲۸ میلادي کال کې لویې دوپرې ددې سیمې عکسونه واخیستل او هغه یې د ۱۹۲۹ میلادي کال په پسرلي کې د «باستانشناسی مدیترانه شرقی، اورپاییې شرق و شرق میانه» تر عنوان لاندې سیمینار کې چې د پرولیتر یعنې «یتی اورادا» تر څارنې لاندې د امریکا د کولمبیا په پوهنتون کې جوړ شوی و. وښودل چې د سیمینار د برخه والو د پوره پاملرنې وړ وګرځېدل، دهغو په اړه خپاره شوی مطالب ناڅبزوو او د اړتیا وړ موضوعګانو ته یې لازم ځواب نه شو ورکولای د خوش تپې د خزانې اثار د ساختماني توکو او کرونولوژۍ له مخې په څو د ستو ویشل شوي دي لکه کم رنګه ژیړ طلایي لوښې، خالص ژیړ طلایي لوښې او د سپینو زرو لوښې، دا لوښې د دننني او بهرني نزئینکاري درلودله چې زښته زیاته ارزښتناکه ده چې زیاتره یې هندي، ایراني او د بین النهرین ایز موتیففونو سره یې ورته والي درلود او تر میلاده دمخه له دریمې زریزې تر دوهمې زریزې پورې تړاو لري او دا اثار په دې توګه تزئینکاري شوی دی.

پر کم رنګه ډېر طلایي «سایه لرونکي ګیلاس کې چې د لاستي لرونکي ماتې پیالي سره په نقره ایز د ګیلاس د بدنې برخه ملمع کاري شوې، دهندسی تزئیناتو درلودونکې وه ددې منظرې د لوښو د بدنې په ظریفانه طریقه منقش شوی او په سپکې برجستګی سره په منظم ډول تقسیم شوی دی. بل پایه لرونکي یا کب دار کمرنګه ژیړ طلایي ګیلاس چې په هغه کې په قارجن شکل د مارانو شکلونه اونور انځورونه نقش شوی وو هم له خوش تپې څخه کشف او تر لاسه شوی دی (په ځینو لوښو کې انځورونه، تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

میلاده د مخه په دریېمې او دوهمې زریزې کې د سند په حوزه، بین النهرین، سوریه او ایران کې هم شکل شوی دی).
اته رخ ډول ستوري او د ګرګس مرغه د دې خزانې غوندې بې ساري دي له دې ساحې څخه نوک لرونکي افراز هم وموندل شول چې امکان لري د مارانو د بدن پر مخ د ټکو د تزئینکاري لپاره ترې کار اخېستل شوی وي ساده کمرنګه ژیړه طلايي پياله چې د پورتنيو اثارو په نسبت سوچه زروو او په زښته زياته لوړه ظريفانه طريقه جوړه شوې، په کشف شوو اثارو کې شامله وه چې د «اور» د پاچهۍ ارامګاه طلايي پيالې ته ورته وه.
هغه کوچنۍ ژیړه طلايي کټوري چې قاعده يې ګردۍ او ږيره لرونکي غويي پرې په خاصه پاملرنه سره پرې انځور شوي، د ږيرې او د بدن د تزئينکارۍ نه په غير د نورو ټولو برخو تزئينات برجسته ښکاري.
د سرو زرو لوی کټوري چې تقريباً مربع شکل پروفيل لرونکی دی او په هغه کې دوه غويان د غژګاو غوندي د ونې پاڼې ته په ورته شکل يو له بله جلا شوي ښکل شوي او همدارنګه د غويانو تزئينات او د نورو برخو حکاکې نسبتاً لا زياته برجستګي درلودله چې داسې نور ټول تزئينات د نوک دارو افزارو په واسطه ترسره شوي له دې غونډۍ څخه ترلاسه شوي دي.
همدارنګه يو لوی پايه لرونکي ګيلاس چې هندسي زمخت تزئينات او سپکه برجسته کاري يې درلودله هم له دې ځايه کشف شوي دي.
د سپينو زرو لوی کټوری د غويانو په انځورونو سره چې د خرما د ونې په واسطه يو له بله جلا شوي او ښکلي کړای شوي دي او په هر يوه کې دوه اړو خواوو ته درې غويان ليدل کېږي. چې ريزه کارۍ لري او ممکن چې د يوې وسيلې او يا د نوکدارو او زخيم کوونکو افزارو په واسطه تزئينکاري شوي وي، خو د غويانو د سرونو برخه د ونې له پاڼو په زياته ظريفانه او نفيس ډول کار شوي دي غويان چې په زښته زياته زړوره توګه ولاړ دي، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

برجستګۍ سره حک شوی دي چې دهندي او بين النهرين ييز اثارو غوندې دي.
ددې خزانې لـه زښـتـه زيـاتو نفيسـو لوښـو څخـه د سـپينو زرويـو كـوچنی كټوری دی چې په ډېر ښكلي ډول تزئينكاري او برجسته كاري شوې او د تنې په برخه كې د غويـانو ولـي او سمـونه د پـوره پـاملرنې وړ دی. دوه جوړه غويان د يو او بل په وړاندې ولاړ دي او له دې جوړې څخه يې هر يو د ځينو كوچنيو شيانو په واسطه يو له بله بېلېږي، دغويـانو غـاړې ولـې او اړخونـه دد تاو را تاو كېدلو امكان لري چې د لوښو ايراني او هندي شوي سبک څرګندوي ددې كټوري ګردۍ قاعده داتو بازوګانو يعنې د ستوري پـه شان چې د يوې مركزي دايرې څخه رامنځته شوي او برجستګي ور كړ شوې ده د سپينو زرو د كوچني كټوري چې په درې كرازو يې رخ ښۍ خواتـه دي او يـو بل تعقيبوي ښكلي كړای شوی دی.
د لوښو په ځينو برخو كې چې څو متقاطع خطونه يې خک شوی دی هم ددې غونډۍ له لاس ته راوړنو څخه دي. په دې توګه د سپينو زرو يـو بـل كـوچني كټوري د نيمګړيو هندسي بېلا بېلو طرحه لرونكو شكلونو سـره چې سبک يې پخوانيو لوښو ته ورته دی د دوهم ځل لپاره له څو كوچنيو ټوټو څخـه نـه دی ترميم شوی په يوه برخه كې يې د غويي يا ايړي (قوچ) سم دی هم لـه دې ځايه كشف شوی دی.
د سپينو زرو د كعب لرونكي ګيلاس ټوټې چې دغرڅې انځورونه پـه كـې حک شوی دی. دځينو نـورو لوښـو څخه چې د كټ مټ پروفيـل يـا نـيم رخ لرونكي دي هم ددې غونډۍ د كشف شـوو اثـارو څخه ګڼـل كېـږي. دخوش تيپې دزرو پـه كټـورو او ګيلاسونو كې زښـتـه زيـاتو نفيسـو او بيخې زيـات ظريفانه سبک او په هغو كې كارول شول تزئينكارۍ او له سرو زرو څخه پـه لاګرانـه بيـه يـا پـه بـل عبـارت د طلايـي ارزښـتمندۍ او هنـري بې سـارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزښتونو په امتزاج او ګډوالی سره ځای لري چې په هېواد کې د بې ساري ارزښمندې خزانې مقام او د لرغونې بې نظیرې شتمنۍ عنوان ورته ورکړ شي. په دې کې هېڅ شک نشته چې زموږ د لرغونې هېواد په هره برخه کې په بې ساري او په متنوع ډول چې یوه له بله ارزښتناکه او د فرهنګي ویاړونو مجموعه بلل کېدای شي.

لکه تر کومه ځایه چې د رباطک کتبیه د تاریخ، ژبې، اتنوګرافۍ او داسې نورو اړخونو له پلوه د پوره اهمیت وړ ده هغومره د آی خانم یوناني سبکه ښار، او کاپیسا، بګرام د سترو کوشانیانو د امپراتورۍ دوبنۍ پلازمینه او د بودایي آئین د نړیوال کانون په توګه او فوق العاده مهم ادبي ساري بلل کېږي او د میرزکې د سکو کلکسیون بیا هغومره د ځانګړې مقام درلودونکی دی او دا چې د خوش تپې په لوښو کې د غویانو، غرګاو، غرڅې، ایړي او د مارانو په متهجیو انځورونو کې ظریفانه انځورګرۍ ترسره شوې دي ددغو حیواناتو د انځورونو انتخابیده ځانته جلا څېړنیز او اسطوره یې بحث غواړي.

(هېواد، ۲۴۹ګڼه، ۱۳۹۰کال، رازقي نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاپیسا بگرام حوزه پر بارو پر طراوت

از جمله حوزه سرسبزو شادات، پر ثمر و مدنی کابل تاریخی به اصطلاح عامیانه این دند شمالی یا کوهدامن و کوهستان می باشد که توسط کوه های بلند و پر برف احاطه گردیده است. و اما از نگاه موقعیت دیرینه آن عبارت از کاپیسا - بگرام بوده که در ولایت پروان امروزی و پرونتای دیروزه موقعیت دارد ، و زمانی هم در دوره کوشانی ها بالخاصه در عصر کوشانشاه کبیر کنیشکای بزرگ پایتخت امپراتوری آنها مقام بس والا تری را حایز بود. آن کاپیسی و بگرامی که از جهت ساحه پر غنای باستانی و ارزشمندی اثار گران بها و بی بدیل تاریخی، در دوره دیرینه از اهمیت و شهرت بس عالی برخوردار بود. واقعاً اگر دور نمای این دند شمالی را در موسم بهار و تابستان و حتی خزان از جبل السراج تپه گل غوندی، خواجه سیاران و استراغچ و به صورت اخص از تپه روح افزای استالف به تماشا می نگریم، مناظر باغستان های پر فیض و پر طراوت و تاکستان های از آن و فرت شادابی و نازگی مثل غبار سبز، هر بیننده را به خود معطوف ساخته و به تعجب می اندازد.

دره های بهشت نمای آن از هوفیان شریف آغازیده قدم به قدم تا قسمت های علیای دامنه های سلسله کوه کاریز میر و حدبخشی پغمان، هر کدام آنها از بابت دارا بودن اثار ارزشمند و ساحات نهات مغتنم به حساب می آیند. اگر قصه فلکلوری پند آور پروان و مروان سودمند بوده، روایات شفاهی و نمای عینی ریگ روان آن کاملاً یک پدیده تعجیب آور است.

اگر تگاب و نجراب آن به نسبت میوه انار بی نظیر می باشد ، غور بند با داشتن درختان انبوه بادام و پنجشیر با دره های قابل دیدنی و رود خروشان

(c) ketabton.com: The Digital Library

و توپنده آن دارای مناظر طبیعی بوده و با مناظر بی بدیل نورستان شباهت دارد و دره سالنگ به دارا بودن درختان توت شیرین ممتاز به حساب می اید.
بلی رود های رقصان غوربند ، سالنگ، شتل و پنجشیر با وجودی که با دره مربوط خویش باعث افرینش مناظر طبیعی و خوش آیند گردیده اند ، در پهلوی آن در نقطه با هم در آغوش گرفتن خویش یک ساحه نهایت مهم بی نظیر باستانی و موقعیت مقبولی را بوجود آورده است.
و اگر از نگاه موقعیت تاریخی به مشاهده گرفته شود ، کاپیسا بگرام همانند ایبک و سمنگان، خلم و تاشقرغان دو واژه و دو محل با هم پیوسته بوده و در ارتباط یا یکدیگر قابل شناسایی می باشند.
برای اینکه در مورد اهمیت ساحات و اثار بی همتای کاپیسا –بگرام معلومات چندی حاصل کرده باشیم باید به آثار باستانشناسان و مورخان مراجعه شود ، چنانچه بنا به گفته مرحوم احمد علی کهزاد ، در مقابل نطقه ای که رود های چارگانه که قبلاً از آنها تذکر بعمل آمد ، خزابه های وجود دارند که در زمانه های بسیا ر قدیم بنام کاپیسی شهرت داشت در اوایل دوره حاکمیت میروس هخامنشی، یعنی قرن پنجم قبل از میلاد و حتی قبل از آن که نقطه عمرانی نخستین شهر بگرام در همین محل عبدالله برج قرار داشت و بقایای آنها به ارتفاع ۲۰ متر به شکل دایره بزرگ و سپس به وسعت آن زیاد شده، در قسمت جنوبی دشت بگرام تهداب مرکز این شهر کاپیسا گذاشته شد.
بخاطر وضاحت بیشتر شناسایی بگرام –کاپیسا در معلومات منابع تاریخی، وجه تسمیه آنها به این ترتیب میتوان دریافت زایر شهیر چینایی هیوان تسانگ « شون تونگ» به کاپیسا مسافرت کرده و آن را به « کی پیس» ، « کی پیش» و « کی پن» و جغرافیه نگاران یونانی به شکل کپیسا از

(c) ketabton.com: The Digital Library

آن یادآوری کرده است. به همین ترتیب در عده از آثار تاریخی به شکل کاپیسای امروزی درج شده است، اما در مورد وجه تسمیه بگرام باید گفت که عده از دانشمندان آنرا به شکل «وی گرام» و «بای گرام» که واژه سانسگریت بوده و این «وی» و «بای» به صورت پیشاوند به این شهر مفهوم تعریف توصیفی و تفصیلی داده است. یعنی ویگرام او بایگرام پایتخت و مرکز مهم و شهر شکوهمند و مجلل، و یا بگرام امروزی به حذف حرف «الف» آن معنای شهر خان ها، نجبا، باغ خدا، قریه راهبان وغیره یاد شده است. از نگاه شکل مذهبی بگرام و یاگرام، یک بگرام دیگر در نزدیکی منطقه نارسیده به پشاور و بگرامی کابل و بگرامی جلال آباد و نیز پساوند های زیاد آن «گرام» که از اصطلاح گرامه بوجود آمده در بسیاری از نام های قریه و محلات نورستان هنوز هم موجود اند.

ممکن این پرسش مطرح شود که کاپسا - بگرام، در کدام زمانی از جانب کي ها احداث گردیده است؟ درین خصوص گفته های زیادی وجود دارند، چنانچه احمد علی کهزاد که قبلاً بر آن اشاره شد در اوایل عهد سیروس هخامنشی و پیشتر از او به شکل حصار مستحکم موجود بوده و باشندگان آن در مقابل حملات سیروس و مقاومت پرداخت.

اما موسیو گرشمن دانشمند آلمانی می گوید که تهداب این شهر در دوره عروج سلطنت یونانو - باختری دو قرن قبل از میلاد، زمانی در جنوب هندوکش گذشته شد که سلاطین یونانو - باختری در حوزه سند به فتوحات پرداخت و ضرورت به همچو یک مرکز سوق الجیشی داشت همچنان در مورد سبک ساختمانی و شیوه معماری این شهر اگر گفته شود بایست به این چنین بحث فشرده اکتفا شود که در آن از طوالت موضوع صرف نظر شده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهر بگرام در یک نقطه حاکم ساحه، به وسعت ۲,۵ کیلو متر مربع به شکل یک قلعه یا شهر مستحکم که دارای عناصر تدافعی از قبیل حصار قوی و عریض با ضخامت و ارتفاع زیاد، بارو، برج ها، شاهبرجها، برآمده گی ها دروازه های اساسی و فرعی از سنگ و گل ساخته شده بود.

به اساس نتایج تحقیقات مسلکی و کندنکاری های که از جانب باستان شناسان در خرابه های آن صورت گرفت معلوم گردید که این شهر در زمان سکندر مقدونی بعد از اعمار نمودن سکندریه سرایخواجه یعنی «تپه سار» در سمت جنوب شرق سرای خواجه بالای یک تپه نیمه سنگی ساخته شده است.

اما به عقیده عده از دانشمندان قبلاً درین محل شهر بنام شهری نیسا وجود داشت و اولین کسیکه از آن یادآوری کرده است بنام «پانی نی» یک عالم صرف و نحو زبان سانسکریت بوده است.

اگر از نگاه آئین بودایی اهمیت باستانی کاپیسا – بگرام مورد مطالعه و تحقیق قرار داشته شود، کاپیسا – بگرام در پهلوی پایتخت زمستانی کنیشکای کبیر و در تکسیلا به حثی یک پایتخت بهاری و زمستانی امپراتوری موصوف از موقعیت به سزایی برخوردار بوده است.

چنانچه گفته میشود از زمانی که کوشانی ها جای یونانی ها را در آریا احراز نموده پنجاه سال قبل از میلاد آخرین شاه یونانی «هرمایوس» مقام خویشرا به شاه کوشانی «ویماکدفیزس» واگذار شد و کاپیسا – بگرام بحث پایتخت کوشانی ها درآمد، تا که در دوره شکوهمند امپراتور کنیشکای کبیر پایتخت بهاری و تابستانی آنها گردید.

اگر به آثار گران بهای کاپیسا – بگرام بطور نهایت خلص نظر بیاندازیم در این دوره کوشانی ها در خود شهر بگرام معابد معتبر و مختلف آئین

(c) ketabton.com: The Digital Library

بودایی بویژه معبد شابهار یعنی معبد شالو کیه یعنی معبد گروگانهای شهزادگان چینایی وجود داشت.
در ساختار های این معابد بودایی و هیکل تراشی های آن معماران و صنعتگران ورزیده صنعت گریکو بودیک یااندوگریک از کمال فنکاری ظریفانه خویش قابل استفاده بود ، عالمان و راهبان بودایی در دیرها یا حجره های آنها مسکون گزین بوده و مصروف عبادت و به تعلیم و تربیه می پرداختند.
چون شهر شاهی بگرام یک مرکز مهم امپراتوری بزرگ بود ، بنابر آن سالون ها و قصر های شاهی بگرام با محصولات تجملی جهان مجلل ساخته شده بود ، که بطور عمومی میتوان از آن اثار نفسیه نام برد که شامل اثار یونانی، رومن، اثار هندی و چینایی بوده و از جانب سفیران عده از ممالک و امپراتوران و تجاران بطور تحفه آورده شده بودند.
اگر به ساحات مهم بودایی مروری مختصری داشته باشیم، کاپیسا – بگرام در برودامنه های خویش دارای ساحات متعدد یا دارا بودن اثار مهم خویش بوده که از هوفیان شریف گرفته گام به گام تا تمام دره های آن و ستوپه های مجلل خاصی بوده است که از آن جمله صرف ستوپه توب دره تقریباً سالم مانده و متباقی آن بطور کلی تخریب شده اند. و به همین ترتیب ستوپه پا یتاوه بگرام و قند قستان غوربند مثال های برجسته آن محسوب شده که از غنامندی آثار ارزشمندی برخوردار می باشد. به همین گونه در ساحات مجاور پایتاوه مجسمه های پر کیفیت بودایی نیز کشف گردیده است.
کاپیسا – بگرام بعد از دوره اسلامی اهمیت تاریخی خویش را به خود محفوظ داشته است که نمونه نهایت گویای آن انتساب امام اعظم ابوحنیفه، این امام بزرگ اهل سنت و فقه میتوان معرفی داشت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اگر بصورت نمونه در مورد اهمیت فرهنگی و مدنی آن صحت شود ، نفاست هنری را در ظروف کلالی استالف مشاهده شده، چاقو ها ، کارد ها و قیچی های چاریکار نام مشهوری داشته لونگی ها و پتوهای شکردره نیز از شهرت بسزایی برخوردار می باشد.
عمارات ظریفانه و مجلل استالف که فعلاً تخریب شده و جبل السراج نمونه های عینی مدنی، کاپیسا - بگرام و قبل از آنها سکندریه قفقاز بوده و از باغات سرسبز دوره مرزا الغ بیگ یعنی باغات استرغچ خواجه سیاران و استالف میتوان نام برد و باغهای جبل السراج و گل بهار به شمول تپه گل غوندی تفریحگاه خوبی برای علاقه مندان به حساب می آید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني هرات دار تاکانا کلا
یا د پاچهی ښار

زموږ د تاریخي هېواد هره لرغونی سیمه که و پلټل شي د خاورو د ډېریو او تېږو لاندې یې یو شمېر تاریخي اثار په ښېلا ښېلو بڼو موندل کېږي او همدا شان په هر تاریخي کتاب کې چې د لرغوني افغانستان په باب په کې څه لیکل شوي وي د هغو په پاڼو کې د زیات شمېر لرغونو ارزښتمنو اثارو په هکله چې په ښېلا ښېلو تاریخي زمانو کې زموږ فرهنګپالو او علم دوستو نیکونو د مدني ودې د مختلفو مدارجو د څرنګوالی په زمینو کې معلومات ترلاسه کېدای شي.
زموږ د هېواد له دې لرغونو سیمو او له تاریخي ښارونو څخه یو هم د ارتاکانا لرغونی ښار دی، د هرات لومړنی نوم چې د آریانا له نوم څخه را اخېستل شوې ریښه لري «اریه» یا «هری» یا «اری» دی دا هغه تاریخي ښار دی چې له بخل، بهل، بخدی یا بلخ «ام البلاد» سره یو شان زمانې لرغونتیا لري او د تاریخي مدارکو او اسنادو په استناد لرغونو آریایانو چې د آمو له شماله د جنوب خواته وکوچېدل دوی دوه لوی مرکزونه درلودل لومړی لوی مرکز یې په بخدي کې و او بیا له دې ځایه یې یوه برخه جنوب لویدیځ ته ولېږېدله او په اریه (هرات) کې مېشت شول او د زمانې په تېریدلو سره لکه چې له بخدي څخه اریایان ختیځو سیمو ته وکوچېدل او د هندوکش د جنوبي لمنو درودونو مسیرونه یې په مخ کې ونیول او خپاره شول له اریه څخه هم مخ په لویدیځ او جنوب لویدیځ وکوچېدل او په ایران

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې چې دا هم اريايي ريښه لري مېشت شول او تردې وروسته نورو سيمو ته وخوځېدل.
په هر ترتيب زموږ خبره په ارتاکانا ده، څرګنده ده چې اريه په دې خاوره کې د ډېر مهم تاريخي مقام درلودونکې ده او د هرات ښار د هغه په بنسټ ودان شوی دی د اريه ښار ته چې د (شهر مرواريد) ، (د ملغرو ښار) او يا « د خراسان د ښارونو مور» تاريخي لقب ور کړ شوی دی. په تاريخي سرچينو کې په زياتو نومونو ترې يادونه شوې ده چې دلته يې له راوړلو څخه تېرېږو.
د آريه په نوم ډېر لرغونې ښار چې اوسنی هرات او يا د هغه ارګ پرې جوړ شوی دی هغه د «ارتاکان» په کلا او شاهي ښار باندې شهرت لري.
ويل کېږي هغه وداني چې د هرات د عمراناتو په محله کې يې تر ټولو زياته لرغونتيا درلودله هغه د ارتاکانا کلا ده چې د هرات په پاچهي ښار يې شهرت درلود او په تاريخي اثارو کې په بېلا بېلو نومونو او لقبونو لکه « ارته کوان» ، « ارکوانا» ، « ارتاکان» ، «ارتاکوان» ، « ارتاکونه» او داسې نورو مشهوره ده او د هرات له لومړنيو استحکامي کلاوو څخه ګڼل کېږي.
دا چې دې کلا څخه تاريخي پېښې ليدلې له زياتې يادونې څخه يې ډډه کېږي خو دا کلا په هرات باندې د مقدونې سکندر تر سفر پورې د مخه تر ميلاده ۳۳۰ کاله د مخه په پوره برم، عظمت او پوخوالی موجوده وه.
د (افغانستان در پرتو تاريخ) د اثر ليکوال اروابناد احمد علي کهزاد ليکي: که څه هم د (ارتاکان) کلا په باب موثق معلومات په لاس کې شته خو دا خبره بيخې يقيني ده چې دا کلا د هرې (اری) په حوزه کې پرته وه، خو د ځينو روايتونو له مخې د هغې باوري معلومات تثبيت شوی او د هېڅ شک ځای په کې پاتې نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروانباد غبار زیاتوي: د آرتاکانا په ارته کوانا یا اراکونا هغه ښارو چې دهرات داوسنی ارګ یا په مشخص ډول دهرات د اختیار الدین کلا په سیمه کې پروت و.
د آریانا مجلې د ۱۳۲۳کال د ۱۷ مې ګڼې به ۲۳تم مخ کې بیا (جغرافیای تاریخی افغانستان، ص ۲۵۴) ددې مستحکمې کلا د ځای او محل په اړه داسې لیکل شوی دی.
ارتاکوانا یا ارتاکانا چې د شاهي ښار معنا ورکوي د اریه د خلکو هغه ښار دی، چې دهرات د اوسنی ښار په خوا کې یې موقعیت درلود او هغه مهال چې مقدوني سکندر دلته را ورسېد نو یې دا ډېر مستحکم ښار و موند چې د هرات ارتاکونا ورته ویل کېده دغه د پاچهی ښار د هرات د اوسني ارګ پر ځای موقعیت درلود چې بیا وروسته یې د اختیار الدین کلا په نوم شهرت پیدا کړ (یعنې د ملک فخر الدین کرت په زمانه ۷۰۵ هجري شمسي کې بنا شوي وه) اوو روسته د ګوډ تیمور په امر د اختیار الدین کلا ویجاړه کړای شوه خو وروسته یې دوهم خل لپاره بیا رغاونه وشوه.
د « پښتانه د تاریخ په رڼا کې» مولف سید بهادر شاه او ظفر کاکا خېل لیکي:
ارتاکانا د هریرود د منطقې یو پخواني ښارو چې د سکندر تر حملې وړاندې د اریه د صوبې مرکز و(۸۰مخ).
اروانباد احمد علي کهزاد له پورتني اثر مطلب څخه په کټ مټ مفهوم داسې یادونه کړې ده د اریه ریښه د «آر» په شکل په دې منطقه کې موجوده ده «ارتاکانا» د هریرود د سمسوري او ابادې سیمې له پخوانیو اړوند و ښارونو څخه یو ښار دی د سکندر له ظهور نه پخوا د اریا ولایت مرکز او ددې خاورې د نجباوو او شهزادګانو استوګنځی بلل کېده د آریا کلمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ریښنه د «آر» په ډول ددې نوم او اسم په سر کې ښکاره ده (د افغانستان پخواني تاریخ، کهزاد، لومړی ټوک ۵۲مخ).
دا چې دارتاکانا کلا او د اختیار الدین کلا په باب د (۱۵۵۱) کلونو زمانې وانېن سره دوې یو ډول پېښې موجودې دي نو یوازې د مقدونې سکندر په متعلق د پېښې راوړل یې دلته ضروري لیدل کېږي.
«هغه وخت چې د مقدوني سکندر سپاهیان په (۳۳۰) قبل المیلاد په پسرلي کې د لوید یځ هریرود یعنې آریوس سمسوري وادی ته را پورته شول، هغه ودان ښار چې په دې زمانه کېد هریرود د حوزې مرکز و او په یوناني منابعو کېورته اورتاکانا ویل کېده یوه کلا وه زیاته پخه او مستحکمه چې هغه د اریا مترو پویس یاد آریا ولایت د مرکز په صفت هم یاده شوې ده.
په دې کې هیڅ شک نشته چې په دې زمانه کې د افغانستان خاوره دهخامنشي امپراتوري یوه برخه وه څنګه چې «ساتی برزاني» له یوې خوا په هرات کې دا ټېنګه کلا درلوده او له بلې خوا د هرې (اری) خلک پرده راټول شوی وو، نو د پوځي پلان له مخې یې په تکتیکي توګه وپتیله چې د سکندر سره په لومړی ټکر کې یوناني سپاهیانو ته په تسلیمیدو حاضر شي، اکله چې د سکندر سپاهیان د هرې خواته را ورسېدل د هغه ځای اوسیدونکو ورسره هیڅ ډول نښته ونه کړه او سکندر په دې فکر چې خلک ورته یې جګړې تسلیم شوي دي نو یې خپل پوځي سالار (اناکزیپوس) دهرات د کلا د ساتنې لپاره وګماره او په خپله یې له هغه ځایه د فراه په استقامت حرکت وکړ سکندر لا فراه ته نه و رسېدلی چې برزاني له خپلو خلکو سره پاڅون وکړ او د سکندر نوموړی مشارو یې وواژه کله چې سکندر له پېښې څخه خبر شو ډېر ژر هرات ته راستون شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساتی برزان له خپلو خلکو سره که د کلا په دننه کې و او که له کلا د باندې مدافعی ته ودرېدل خو ځرنګه چې د دوی شمېر ډېر کم و ، نو په محاصره کې راغلل د هرات دغه مېړنې سردار د یو بل ډول مقاومت پلان طرحه کړه ، هغه دا و چې له خپلو خلکو سره له کلا راووتل او داری نږدې غره ته یې پناه یوړله چې په ګڼو ځنګلونو پټ و دې پېښې سکندر ډېر ناراحته کړ او له قاره یې ځنګل ته اور واچاوه او په دې توګه د هرات خلکو اجباری تسلیمېدو ته غاړه کېښوده له سکندر دغه کلا نه یوازې ورانه نه کړه بلکې د یوناني سرچینو په قول د هرې حوزې ته د دوی د ورسېدلو په وخت کې یې هلته د یو ښار حیثیت درلود او دوی ورته ارته (کواتا) ویل او له همدغې ارتاکانا کلا ځخه عبارت وه په افغانستان کې د لومړني سکندر یې ښار یعنې دغه ښار یې لا ودان کړ او د هرې په سکندریه یې شهرت پیدا کړ.

خاطره :

ښایي یې یادونې پاتې نه شي زما په عقیده چې د ځینو هراتیانو په وینا ولاړه ده د ارتاکانا د موقعیت په باب زیاتې څېړنې ته اړتیا شته ځکه امکان لري پر کوم محل یې چې د اختیارالدین کلا ودانه شوې اود بیارغاونې چارې یې بشپړې او په نږدې وخت کې د اطلاعاتو او فرهنګ د وزیر ښاغلي ډاکتر سید مخدوم رهی له خوا د ځانګړو مراسمو په ترځ کې پرانستل شوه د هرات ښار په یو بل لوړ ځای کې ودانه شوې وه.

دا موضوع هم د یادونې وړ ده چې د ارتاکانا د شاهي کلا د ساختماني سبک په اړه هېڅ ډول معلومات نه دی ور کړ شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غار های باستانی شهکار بی بدیل کشور ما

هم مانند سایر کشورهای آسیای در سر زمین باستانی ما تعدادی از غار ها ، چاه های عمیق تعمیراتی و سموچ ها موجود اند که شواهد عینی و مشهود دوره های حیاتی اولی بشری پنداشته می شوند که از لحاظ ساختاری به مثابه شهکار های دست انسان های پیشینه بوده و از نظر افسانه ها این غار ها محلات بود و باش مخلوقات خارق الطبیعه در زیاد تر مناطق جهان محسوب میشد و ازین خاطر به یک تعداد زیاد این غار ها جنبه تقدس قابل بودند.

دراوایل مراحل دوره های قدیم حجر، دانشمندان به یک دوره آن (دوره زنده گی بشری در غار های بلند) گفته اند ، طبعاً محلات مناسب زنده گی ایجاب می کند تا در دامنه های کوه های بلند و شرایط اقلیمی و وضعیت جغرافیاوی کشور ما نیز نشان می دهد که انسانهای آنزمان باید در دامنه های و لاش های کوه های بلند اینچنین پناه گاه های زیادی داشته باشد.

زنده گی در غار ها از پنجهزار سال به اینطرف در اسیا معمول بود اما از ۴۵ هزار سال بدینسو و در اواخر پنجصد هزار سال قبل درباره زنده گی شکارچیان آسیا و از جمله در افغانستان و ایران معلوماتی بدسترس موجود بوده که از آن تاریخ آغاز گردیده است تراش نمود ن غار ها در آن دوره که افزار تولیدی اش در مراحل ابتدایی قرار داشت برای بشر یک کار فوق العاده شمرده می شد و این کار نهایت مهم بحیث یک ضرورت اولی زنده گانی آنها به خاطر بر آوردن این اهداف صورت می گرفت.

- از ترس حملات حیوانات درنده که مبادا به صورت ناگهانی بالای شان حمله ور شود به مقصد در آمان بودن از ضرر آنها.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- به مقصد نظارت مطمئن و وسیع ساحاتی که در زیر این غار ها قرار دارند.
- برای شکار چیان بحیث یک سنگر مناسب که از ۸۰۷۰سال قبل به این طرف در افغانستان مورد غار ها تحقیقات صورت گرفته است.

و از جمله غار های مهم و مشهور افغانستان بدین شرح قابل معرفی می باشند :

۱.غار قره کمر :

غار قره کمر در ۸ میلی شمال سمنگان (ایبک) بین پلخمری و تاشقرغان قریه یی وجود دارد که به سر کار شهرت دارد و در دامنه های جنوب شرق کوهی که نزدیک شمال ایبک واقع است و بالای این قریه حاکمیت دارد. این غار تراشیده شده است. این غار از سطح بحر ۲۳۰۰ فت و از زمین جلگه ۴۵۰ فت (۱۵۰ متر) ارتفاع دارد ، بدین ترتیب از خاطر بلندی غار از جلگه های همجوار محل نهایت مناسب حیات غار نشینی بشریت را ارائه داشته می تواند.

قبل از عصر ما قبل التاریخ « کارلتن کون» دانشمند امریکایی درین زمینه تحقیقات و مطالعاتی انجام داده و تحت عنوان « ساحات زیر غار قره کمر» در یک مقاله خویش مینگارد :

ازین محل چند میل دور تر دره به مشاهده میرسد که محل مناسبی برای شکارچیان می باشد ، دهنه غار به استقامت جنوب بوده و در طول تمام روز افتاب به آن تابیده و گرم می باشد در اطراف آن گروه های زیادی حیوانات گشت و گذار می کنند.

برعلاوه این خوبی ها در زمان های قدیم درین غار ها زنده گی بشر عمومیت داشت و مواد سوخت نیز در نزدیکی آن بدست آمده می توانست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوعیت سنگ از سنگ های نرم ترکیب یافته بود و از بابت تشکیلات طبقات الارضی مربوط طبقه ژوراسیک بود.
بر مبنای تحقیقات دانشمندان امریکایی چنان معلوم میشود که «غار قره کمر» شکل نیمه کاسه یی را داشته و فرش آن به اقشار مختلف پوشانده شده بود که قسمت بسیار عمیق آن رنگ نسواری را داشت کم از کم بر سطح آن رطوبت سه طبقه یی به مشاهده میرسید و بعداً بالای آن قشر خاکی رنگ قرار داشت.
این غار در دوره فلز هم قابل بود و باش انسان ها بود و باشنده گان این دوره به شبانی معروف بودند.
در تمام طبقات خاکی این غار آثار حیات بشری از قبیل استخوان های حیوانات وافزار چقماقی دیده میشد.
می توان ادعا نمود که در دوره حجر درین غار زنده گی دایمی موجود بوده اما در دوره جدید سنگی درین محل علامتی زنده گی به مشاهده نرسیده اند به عقیده دانشمندان درین غار ۷۰۵۸سال قبل علایم زنده گی شکارچیان موجود بودند.

۲.شمیر غار :

از جمله غار های قدیمه و مهم کشور ما یکی هم شمشیر غار بوده که در ۱۵ میلی شمال و شمال شرق که قریه پنجوایی واقع می باشد و نزدیک آن قریه قابل سکونت بنام «باد روان» یاد می شود و در ساحل شرقی رود ارغنداب قراردارد.
شمشیر غار از جمله غار های همسایه و نزدیک پنجوایی یک غار نهایت مهم تاریخی شمرده شده که از روی موقعیت جغرافیایی عمومی در یک گوشه جنوب غرب دشت وسیع افغانستان که به ریگستان شهرت دارد موقعیت دارد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رود «دوری» که به مسافه ۳۰ میلی جنوب غرب پنجوایی به رود ارغنداب می ریزد شمشیر غار به ارتفاع تقریباً ۱۰۰ متر واقع می باشد.
از بیخ غار تا دهنه آن در حدود ۱۵-۳۰ دقیقه فاصله است شمشیر غار اساساً دارای سه قسمت مجوف بوده و اگر به دقت دیده شود به گونه مجموعی دارای پنج محوطه و یا به اصطلاح پناهگاه ها در آن تشخیص شده می تواند.

پناهگاه اولی :

این پناه گاه که دارای ارتفاع ۱۲ متر و عرض آن در قسمت های مختلف به (۱۱) متر می رسد و بلندی آن از دهنه غار به صورت استثنایی نهایت تنگ بوده که به دو نیم متر میرسد.

پناه گاه دومی :

این پناه گاه ۱۷ متر درازی و ۱۳ متر عرض داشته و ارتفاع آن در حدود ۲ متر می باشد بعد از یک دهلیز به بلندی ۱۱ متر پناه گاه سومی قرار دارد.

پناه گاه سومی :

پناه گان سومی از جمله پناه گان بسیار بزرگ این غار است که به طول ۳۵ متره عرض ۲۵ متر و به ارتفاع ۱۰ متر می باشد.

پناه گاه چهارمی :

ساختمان این پناه گاه هم مانند پناه گان سومی می باشد.

پناه گاه پنجمی :

این پناه گاه از محوطه پناهگاه چهار می ۴ متر بلندی داشته اما دهنه آن نهایت تنگ بوده که گذشتن از آن دشوار می باشد.
بر مبنای تحقیقاتی که در سال ۱۹۵۱م از جانب «لویی دوپره» عضو هئیت باستانشناسی موزیم تاریخ طبیعی نیویارک درین غار صورت گرفت، به اثبات رسیده که این غار در دوره طبقات الارضی «پیلوس» ساخته شده و

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبل از دوره ما قبل التاریخ قابل استفاده نبوده است و غار تاریخی شمرده میشود ، شواهدی که ازین جا به دست آمده به حدود ۱۳ سال قبل از قرن مسیحی تا عصر مغولی ها یعنی تا سال ۱۲۲۱ علایم بود و باش بشر در آن به مشاهده رسیده اند.

از روی کرونولوژی تاریخي شواهد این دوره های سه گانه در آن دیده شده اند.

۱.دوره کوشانی :

این دوره ۱۰۰ سال قبل از میلاد تا ۳۰۰ سال بعد از میلاد که مدت ۴۰۰ سال را در بر می گیرد فراگمنت های سفالی آن که مزین به ستامپ ها (مهر) ها بوده مبین این دوره می باشد.

۲.دوره بعدی کوشانی :

بعد از ۱۰۰-۳۰۰ سال از قرن میلادی که اثار به دست آمده پارچه های سفالی رنگه در زیادتر آن متعلق به اقوام سیتی بوده ازین قشر به مشاهده می رسند.

۳.دوره کوشانی – ساسانی :

این دوره از سال ۳۰۰ تا ۷۰۰ سال را در برگرفته و فراگمنت های سفالی مخصوص آن اشتباهاتی را در مورد ترقی یی که در نقوش شهر های ویژه دوره ساسانی دیده میشد مرفوع می سازد.

۴.نخستین دوره اسلامی :

این دوره که از ۷۰۰ – ۱۲۲۱ م آغاز می شود عده از فراگمنت های سفالی مخصوص دوره سلجوقی را ارائه میدارد که تا دوره مغولی قابل سکونت بود فراگمنت های آن به رنگ لعابی و دارای نقش های مخصوص دوره اسلامی بوده است که به این حساب، شمشیر غار از قرن مسیحی تا ۱۲۲۱ م یعنی از قره (۱۴ تا ۱۵) درین درازای زمان محل سکونت بوده و غار تاریخی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نزدیک قندهار محسوب میشود. و مشخصات نخستین دوره کوشانی را تا دوره بعدی مغلی به معرفی می گیرد.

۳. غار ارزگان :

از جمله غار های باستانی کشور ما یکی هم غار ارزگان بوده که در شرق کوه « سمندان» در « دایه پولاد» واقع می باشد ، دهنه آن به ارتفاع (**۵**) متر و قطر داخلی آن به وسعت **۵۰** متر مرسد ، از بام این غار آب می چکد در سه ماه هر تابستان (سرطان، اسد و سنبله) این آب یخ بوده و به شکل بلور صفا می چکد ، مردم محل این یخکها را شکسانده و از آب استفاده می کند. طبعاً در موسم های دیگر سال چکیدن این آب نیز جریان داشته و یخ میزند تا قسمت اخر این غار تاکنون هیچ کس نرفته است.

۴.غار قلعه لاش :

این غار از آن اعجوبه تاریخی کشور ما می باشد که در داخل قلعه مستحکم لاش کنده شده است و این قول مشهور است که زمانی دو رأس گاو بداخل غار رفته بودند یکی از دهنه غربی ۲۰ کیلو متری نزدیک قریه « سمور» زیر زمین خارج شدند. در داخل غار انسان می تواند پیش رود اما نسبت تاریکی زیاد اگر چراغی را روشن کند بر وجودش تعداد زیاد پتنگها و شبپرک می ریزند و نسبت وجود آنان به پیش رفته نمی تواند.

(روزنامه انیس، شماره **۸۵**، سال **۱۳۸۲**، رازقی نرپوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

احیای و بازسازی قصر های تاریخی کابل

قصر های تاریخی کابل از جمله ودیعه های ارزشمند ساختمانی کشور ما بوده که در آن در چوکات سبک های سمبولیک و نهایت مقبول، مظاهر هنری و فرهنگی دستاورد های گذشتگان ما تبلور یافته و باز گوینده ارزشهای معماری کشور باستانی ما به حساب می آید که نمونه های زیاد آن در اکثر مناطق کشور ما به ارتباط دوره های مختلف شاهان و حکمروایان به وفرت دیده می شوند ، اما به کمال تاسف کینه توزی و انتقامجویی عده از افغانان نا خلف از یکطرف و حوادث اشوبگرانه و تباهکاران جنگهای و ویرانگر از جانب دیگر این میراث های گران بهای میهن عزیز ما را یا کاملاً از سطح زمین برداشته و یا صدمات جبران ناپذیری به آن وارد نموده اند.

چون درین اواخر به تاسی از سیاست فرهنگی دولت و پیگیری وزارت اطلاعات و فرهنگ در سطح کشور از برخی این عمرانات بازسازی و مرمتکاری به عمل امده است که میتوان از قصر جهان نمای جلم و قصر سراج العمارت در جلال اباد یاد آور شد. اما در شهر کابل که همانند سایر نقاط کشور به شکلی از اشکال مورد تهاجم این بی فرهنگیان بدکیشان قرار گرفته است و حتا از عده این ساختمانهای شکوهمند هیچ نشانه قابل بازسازی بجا نمانده است که میتوان از قصر مهتاب قلعه و یا شهر تاریخی بالاحصار کابل نام برد.

جای بمسرت است که در این اواخر بتاسی از ابتکارات و احساس مسؤولیت در برابر این میراث های تاریخی، فرهنگی و مدنی کابل، دیپلوم انجینر محمد یونس نواندیش شاروال کابل در اولویت های پلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاری های بازسازی و نوسازی این نوع عمرانات تاریخی بخصوص قصر های شکوهمند کابل روی دست گرفته شده است و ما شاهد بازسازی قصر ملکه و باغ بابر می باشیم که روزانه صدها علاقه مند از آن دیدن کرده و اوقات تفریحی و هواخوری را در آن تفریحگاه بی نظیر سپری می کنند و اینک بازسازی قصر دارالامان نیز در جریان می باشد.

قبل از اینکه در زمینه بحث صورت بگیرد ایجاب می کند تا در مورد قصر هایی که قابل احیای مجدد و بازسازی در کابل اند معلومات مختصری داشته باشیم:

- قصر ملکه در باغ بابر
- قصر دارالامان
- قصر تپه تاج بیگ
- قصر چهلستون
- قصر باغ بالا

۱.قصر ملکه :

از عمرانات بسا مهم سمبولیک شهر کابل یکی هم قصر ملکه در باغ بابر می باشد که در زمان سلطنت امیر عبدالرحمن خان به سبک نهایت عالی تیموری ساخته شده بود.

این قصر که در قسمت جنوبی مقبره بابر شاه احداث گردیده بود، در جریان جنگ های دو دهه اخیر خسارات زیادی را متحمل شده و به کلی به ویرانه مهیبی تبدیل شد که نقشه و سبک ساختمانی آن نمیتوان تشخیص شد، تا که به سلسله بازسازی بابر این قصر زیبا و پرشکوه با حفظ سبک ساختمانی تقریباً سابقه خویش توسط بنیاد فرهنگی آغا خان تحت نظر هیبت باستانشناس و ابدات تاریخی وزارت اطلاعات و فرهنگ کار آن به

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایه تکمیل رسیده و مورد استفاده تدویر برخی محافل و سیمینار ها بویژه نشست های فرهنگی شاروالی کابل قرار گرفته است.
قصر ملکه که به صفت دربار شاهی امیر عبدالرحمن خان بود با شمول محوطه آن به شکل مستطیل اما تقریباً یک منزله در بلندی دامنه پایینی کوه گذرگاه ساخته شده است که دند چهاردهی باتمام مظاهر آن تا فاصله دور از آن دیده میشود ، در حویلی قصر در سابق حوض زیبای آب موجود بوده و هکذا جوی، (بالاجوی) از جنوب به استقامت شمال از میان اتاق های قصر می گذرد که متصل بازوی شرقی ساخته شده اند که سالون زیبای قصر شامل آن می باشد.
قصر دو دروازه در بازوی شمالی قصر یکی در اخرین قسمت به طرف غرب و دیگر در اخرین قسمت طرف شرق که دروازه خاص است موجود اند و نیز دروازه فرعی به طرف جنوب و دروازه به سمت شرق نیز اعمار شده است البته معرفی سبک مکمل ساختمانی آن معلومات پژوهشی مزیدی را ایجاب می کند.
و اگر بگونه خلاصه و نتیجوی گفته شود موقعیت این از ممیزات بخصوصی برخوردار بوده که از سالون مشاهده مظاهر و مناظر دند چهار دهی نهایت لذت بخش می باشد.

۲.قصر دارالامان :

قصر دارالامان از یادگار های بی بدیل عمرانی دوره اعلیحضرت امان الله خان محسوب می شود این قصر در تپه افشار چهاردهی به مسافه ۸ کیلومتر جنوب غرب شهر کابل موقعیت دارد.
اعلیحضرت ه خان به نسبت آب و هوای گوارا زمین ها را از مردم محل خریده اند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

از قصر از جمله تاسیسات پیش بینی شده دولتی آن دوره، توسط متخص و مهندس ورزیده آلمانی بنام هارتل که نام آن در وجود پل هارتل تا هنوز زنده است. پلان، نقشه و دیزاین آن ترتیب و در سال ۱۳۰۴ هـ ش کار عمرانی آن آغاز شد ، در پیشبرد این پروژه به تعداد ۲۲ تن مهندسان و انجینران شهر سازی اشتراک داشتند و کار آن در ۱۳۰۲ هـ ش به پایه اکمال رسید ، و به همین ترتیب به تعداد ۷۰۰ تن فارغان صنف ششم نیز اشتراک کرده که در مدت شش ماه در رشته ساختمانی و معماری تربیه شده بودند.

قصر بین یک باغ زیبا بر سطح یک تپه سنگی احداث شده است که ساحه ۱۴۰۰ متر مربع را در بر گرفته و در سه طبقه آن به بلندی ۳۳ متر به سبک معماری زیبا به تعداد ۱۵۰ اتاقهای خورد و بزرگ گنجانیده شده بود.

سالون این قصر که در بازوی شمالی قصر قرار دارد بنام قصر بیضوی یاد شده که شکل بیضوی را دارا است قصر به شکل نعل اسب بوده و زیشه عمومی زیر سالون و دروازه های فرعی آن در دو راس قصر موجود بود ، راه دخولی به محوطه قصر از جناح غربی و فروعی از جناح شرقی قرار داشت، احاطه باغ به دیوار های کنگره یی محاط شده بود.

دارالامان زمانی به دارالفنون نیز شهرت داشت اما این نام آن تا دیری دوام پیدا نه کرد.

این قصر شکوهمند تاریخی توسط دشمنان فرهنگی و غارت گران ثروت های مادی و معنوی وطن ما به خرابه حیرتناکی تبدیل گردید.

۳.قصر تاج بیگ :

قصر تاج بیگ در ساحه یی بنام قریه های بهسود و خنگوت که از زمان احمد شاه بابا بنام ساحه خالصه شاهی یاد می شد ، همزمان قصر دارالامان آغاز گردیده است و حرامسرای امان الله خان بود سرنوشت این قصر به گونه قصر دارالامان می باشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.قصر چهلستون چهاردهی :

به حواله دره الرمان، اثر عزیز الدین وکیلی پوپلزایی، خطاط شهیر کشور به مناسب چهلمین سالگرد تولدی تیمور شاه از جانب پسرش شاه زمان از سال ۱۲۱۰ هـ ق تا ۱۲۱۳ اعمار گردیده است گردا گرد آن باغ سمبولیک و مقبولی قرار داشت.

این قصر بالای تپه سنگی بر سطح پوزه پیش بر آمده در دو منزل نهایت مقبول ساخته شده و راه آن از جناح شمالی قصر در دامنه جنوبی دوره خورد در جناح شرقی به صحن قصر منتهی شده است.

قصر چهلستون از عمرانات نفیسی و در موقعیت جغرافیایی خوبی قرار داشته، محل بهتر پذیرایی مهمانان خارجی بود ، باغ مربوط آن نیز به سبک عالی باغداری احداث گردیده است.

قسمت دوم این قصر در سطح هموار جانب شرقی در دوره صدارت محمد داود خان اعمار گردیده است، ولی از تزئینات عمرانی که در قصر چهلستون از آن استفاده بعمل آمده درین قصر دیده نمیشود ، سیستم آبرسانی این قصر از ذخیره اکمال میشود که در قسمت جنوبی قصر جدید حفر گردیده و از آب بالا جویی پر شده توسط واتر پمپ به حصص مربوط قصر ها می رسند.

بطرف جنوب غرب قصر صفه موجود است که مناطق دور و نزدیک آن بخوبی دیده میشوند.

۴. کوتی و یا قصر باغ بالا :

این قصر یک منزله از رستوانت فعلیه باغ بالا عبارت بوده که از یادگار عمرانی امیر عبدالرحمن خان بوده و در پوزه پرآمده تپه باغ بالا احداث گردیده است سبک عمرانی آن نهایت مقبول است به چار طرف آن رواقهای زیبا دیده میشود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقف آن گنبدی دارای قبه مقبول و در چار کنج بالای آن نیز برج های گنبدی قرار دارد گرداگرد آن با کنگره های رواقی مزین گردیده به جناح شرقی حوض های آب بازی احداث گردیده و گردا گرد آن با گلدان ها احاطه شده است.

این کوتی تا زمانیکه ارگ شاهی فعلی ساخته نشده بود مقر شاهی و قهر سلطنتی امیر عبدالرحمن بود ، پس به صفت مهمانخانه دولتی و زمانی هم به شکل موزیم کابل از آن استفاده به عمل آمده است، دامنه های آن یک قطعه تاکستانها و جنگلزار بود که از بند قرغه آبیاری آن صورت می گرفت. در جریان جنگهای چند دهه اخیر صدمات زیادی ندیده ولی نیاز به بازسازی دارد این قصر در دامنه پائینی انتر کانیننتال قرار دارد نسبت موقعیت شایانی منظره تمام شهر کابل از آن بخوبی به تماشا گرفته شده میتواند.

تا جائیکه به مشاهده میرسد احیا و بازسازی قصر های تاریخی کابل اگر از یک طرف اقدام به مثابه حفظ اثار گران بهای فرهنگی شمرده میشوند و از جانب دیگر تامین کننده ارتباط نسل های آینده به خلاقیت و دستاورد های هنری نیاکان شان وتوام به آن محلات گواری جهت رفع نیازمندی علاقمندی از رهگذر تماشا نمودن آنها و زمینه های خوبی برای تفریح و رفع خستگی ها پنداشته میشوند ، که مثال های گویای آن احیا و بازسازی قصر ملکه و باغ بابر را میتوان ارائه داشت که مزیت آن را به ویژه باشنده گان کابل و کسانیکه درین اواخر از آنها دیدن به عمل می آورند کاملاً احساس میکنند.

ما به یقین گفته میتوانیم این پروسه ارزشمند که به تاسی از ابتکار شاروالی کابل آغاز گردیده است اگر تداوم پیگرانه و مصممانه پیدا کند بدون شک قصر دارالامان، قصر تپه تاج بیک و قصر چهلستون که اعمار

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجدد آن در پلان کاری شاروالی اعلان شده با باغهای مربوط آن و سایر قصر های کابل که امکانات احیا و بازسازی آنها موجود اند.
روزی عظمت و جلال دیرینه شاهانه خویش را مجدداً بدست آورده و یادگار های عمرانی شاهان مبتکر، وطن پرست و فرهنگ دوست کشور ما را زنده خواهند کرد.
(روزنامه انیس شماره ۴۶، مورخ ۳۰ / ۷/ ۱۳۹۲، رزاقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کابل د نارنج تپې بودايي معبد

که د لرغون پېژندې له مخې د کابل لرغونې سيمې وکتل شي نو په واقعيت کې د لرغوني کابل جغرافيوی ساحه د لمر پرستۍ د آئين د خير خانې پر سيمې سربېره د بودايي آئين د سيمو يوه لويه مجموعه او د لرغونو بډايو اثارو په لرلو سره هره يوه بې ساري ګنجينه شميرل کېدای شي چې د هغو په جمله کې يوه هم د نارنج تپه لرغونې سيمه ده، هغه سيمه چې له بشري او طبيعي پرله پسې زيانمنيو له ګاللو سره سره بيا هم تردې نږدې وختونو پورې يو څه خوندي پاتې شوې ده.
ښايي اشتباه ونه شي چې د نارج تپې نوم د نارنج ميوې له نوم سره هېڅ تړاو نه لري بلکې دا د ښاغلي نظر محمد عزيزی د کوشاني څېړنو د نړيوال مرکز د رئيس په وينا د ايتمولوجي له پلوه نارنج هندي ريښه لري او د احتمال له مخې د نرنجن کلمه له نارا ين څخه مشتق شوی چې په يو سپېڅلي او روحاني شخص او نارا ين په هندي ږبلا بېلو ارباب الانواعو باندې اطلاقيدای شي.
د نارنج تپه د کابل د حلقوي غرونو د لړۍ په ښي اړخ کې د پنجه شاه زيارت په خوا کې د بالاحصار او د حشمت خان کلا په منځ کې د شمالي عرض البلد ۳۴ درجو، ۹۰ دقيقو او ۳۱/۸ ثانيو او د ختيځ طول البلد د ۲۹ درجو ۱۰ دقيقو او ۸/۵۸ ثانيو پر کرښو باندې پرته ده.
او د سمندر له تل څخه ۱۸۲۳ متره او يا ۱۸۹۷متره لوړوالی لري او ددې تپې معبد پر هغې پشتۍ باندې له ښکته مخ په پورته له ختيځه مخ په لويديځ ۲۵۰ متره اوږدوالی او په منځني دول ۵۰ متره سور لري د نارنج تپې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساحه په ځینو برخو کې له (۳۰ – ۵۰) مترو پورې رسېږي لوید یځه برخه یې د زنبورک په غره او جنوبي خوا یې د پنجه شاه په زیارت نښتې ده.

د نارنج تپې په بودایي معبد کې کیندنې :

دهېواد په زیاترو لرغونو سیمو کې د خپل سرو غیر قانوني کیندنو په لړ کې یوه هم د نارنج په تپه کې کیندنې دي چې دامیر دوست محمد خان د پاچهۍ په زمانه کې انګلیسي افسر چارلس مس (مسون) چې د (لوئیس) په مستعار نوم یې ځان معرفي کړی و له ۱۸۳۳ میلادي تر ۱۸۹۷کلونو په موده کې چې په بالاحصار کې یې استوګنه لرله په غیر قانوني ډول کیندنې وکړې او تر لاسه شوي زیات بډای اثار یې له دې ځایه د ځان سره خپل وطن ته یوړل.

همدارنګه د محترم ظفر پیمان په عقیده چې د افغانستان د علومو اکاډمۍ د لرغون پېژندنې د هئیت په ترکیب کې یې په خورا مسؤولانه درک سره په دې تپه کې کیندنې ترسره کړي دي او د دې معبد په ځینو برخو کې یې د سوزیدنې نښې نښانې لیدلي دي، امکان لري چې د نهمې میلادي پیړۍ په وروستیو کې د یعقوب لیث صفاري او هم احتمالاً د محمود عزنوي له خوا دلته کیندنې شوی دی.

په ډېر افسوس سره ښایي وویل شي چې دهغو دواړو پاچهانو له خوا دلته د سرو او سپینو زرو (۵۰) بتان یعنې مجسمې کشف او دخوش خدمتي او سوغات په توګه د اسلام خلیفه ګانو ته بغداد او یا بل ځای ته لیږل شوی او زموږ د هېواد دا سرشارې لرغونې شتمنۍ په بهرنیو لوټ کړی شویو شتمنیو ور زیاتې شوي دي.

په دې بودایي معبد کې یریو شمېر ستوپو سربېره د میتولوجۍ او سرتیګرافي له پلوه رواقونه بیخې زیات مهم وو د بومي هنرمندانو لاس او د مجسمې جوړونې قواعد چې د ګنداهارا د حوزې او له دې جملې نه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناګاهارا او هډې او همدارنګه د کابل د درو له محاسباتو سره پوره سمون لري بیخې زیات مهم نقش درلودلې او د هنري روش او ستیل له نظره د خروار د لرغونې ساحې د لومړۍ او دوهمې دورې هنري شباهتونه د پوره یادونې وړ دي.

د نارنج تپې له دې بودایي معبد څخه د بودا او بودا ستوا د مجسمو یو شمېر سرونه کشف شوي دي. همدارنګه له دې معبد څخه د ۲-۱-f منقش شوي او ځینې یې په هندسي تزئیناتو سره ترلاسه شوي دي، د نارنج تپې د بودایي معبد د اثارو او د معمارۍ د هنر د ایکونوګرافي له مخې د لومړۍ او دوهمې میلادي پیړۍ په تړاو په کوشاني دورې پورې اړه لري.

د دې قانوني سروې او کیندنې د مخه د نارنج تپې دا ساحه د یو سړي د کور جوړولو په ترڅ کې په ۱۳۱۳ هجري قمري ۱۲۷۳ هجري لمریز کال کې په تصادفي توګه ښکاره شوه او بې له شکه یو څه اثار یې ترې هم ترلاسه کړل، او بیا وروسته د زماني په تېریدو سره د جوی شرایطو او جغرافیوی عوارضو په وجه تر خاورو لاندې شوله لکه چې د مخه وویل شول په دې تپه کې د قانوني کیندنو د کار لومړي پړاو چې د افغاني لرغون پېژندونکو د هئیت له خوا پیل شو.

په لومړی سر کې دلته څو ستوپې یو معبد او څو ختېنې او ستوکی مجسمې وموندل شوې په ۱۳۸۴ هجري کال د دې ساحې د کیندنې په دوهم پړاو کې څو دایروی رواقونه چې ځینې مجسمې په کې تعبیه شوی وې او بیا وروسته ستوکی او د ناستې په حالت کې د بودا یوه ختېنه مجسمه د تفکر په حالت کې کشف شوه.

د کیندنې دریېم پړاو چې د ۱۳۸۴کال په منی کې پیل شو، په دې دوره کې د نارنج تپې مرکزي ستوپه او د معبد دیوال یې هم پاک کاري شو او دلته یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمېر نورې خښتيني مجسمې او لرغونې اثارو وموندل شول چې د پنځمې – شپږمې پیړیو تر منځ د بودیزم د زمانې د اثارو نماینده ګی کوي.
د پنجه شاه د زیارت په ختیځه برخه کې یوه بله ستوپه هم کشف شوه تر کومه ځایه چې ما په ۱۳۸۴ ل هغه مهال چې د هئیت له خوا د درېیم پړاو چارې روانې وې له دې ساحې څخه عملاً کتنه وکړه په نسبتاً نتیجوي توګه دنارنج تپه له ښکته مخ په پورته په دې پنځو برخوویشل کېدای شوه.
۱. د راهبانو لپاره حجره، دیریاویهارا.
۲. مرکزي لویه مدوره ستوپه چې ساختماني سبک یې جلا بحث غواړي
۳. رواقونه یعنې د مجسمو د ایښودلو حجرې یا طاقونه چې ډول ډول پنځه سالمې او نا سالمې ختنې مجسمې موجودې دي.
۴. نذري ستوپې
- نغري (آتشدان) او تر هغه ګرد چاپیر د ناستې پاتکیز ځای په باوري ډول ویل کېدای شي که داتشدان پورته پاسنۍ برخه یې وکیندل شي امکان لري یو زیات شمېر لرغوني اثار به په کې وموندل شي. لکه چې زما دغه ادعا هغه مهال په واقعیت بدله شوه چې د انیس ورځپاڼې په ۴/ ۸/ ۱۳۸۸ نېټې په ګڼه کې په دې عنوان یو خبر خپور شو: « مسوولان وزارت اطلاعات و فرهنګ یعنی هئیت حفریات ریاست باستان شناسی از کشف یک پیکره بودا در حاشیه جنوبی شهر کابل خبرداده است.
بلندی این پیکره در حدود یک متر است و در جوار تپه موسوم به نارنج در منطقه شهدای صالحین کشف شده است.
وزارت اطلاعات و فرهنګ میګوید: این پیکره حدود پانزده قرن قدامت تاریخی دارد، در حدود پنج سال پیش نیز این تپه یک معبد (که قبلاً از آن

(c) ketabton.com: The Digital Library

تدکار بعمل آمد) متعلق به بودایی ها مربوط (۲۸) اثر تاریخی کشف شده است.

له نیکه مرغه د نارنج تپې دا بودايي معبد د ا غزنو سيمونو په را تاوولو او د امنيتي تدبيرونو په نيولو سره نن سبا د ځمکې د مافيا او د چپاولګرانو له خوا د خپلسرو کورونو په جوړولو سره له غصبولو څخه وژغورله. ددې ساحې بيارغاونه هم په کار ده په تېره بيا په مناسبو برخو کې د ورختلو لپاره د پوړيو او تم ځايونو جوړولو ته پوره اړتيا ده او له غره څخه د سيلابونو د رانښکته کېدو په مهال ښايي د هغو ګرد چاپير ټينګ ديوالونه تاسيس شي.

اخځونه:

۱ـ د لرغوني کابل فرهنګي څېره، رازقي نړيوال، دخواخوږي فرهنګي ټولنه آګاه مطبعه، ۱۳۸۴کال، کابل ۱۳۱ مخ.

۲ـ د افغانستان لرغون پېژندنه مجله ۲ مه ګڼه د لرغون پېژندنې رياست، ۱۲۲مخ.

۳ـ د نارنج تپه او د نارنج مانۍ، رازقي نړيوال، انيس ورځپاڼه، ۴/ ۳/ ۱۳۸۹

۴ـ راپور دوره اول کاوش ها در ساحه تپه نارنج، ظفر پيمان.

۵ـ مجله باستان شناسی، شماره (۱) سال ۱۳۸۴، ص ۱۴۸- ۱۴۹.

- انيس ورځپاڼه ۸/ ۴/ ۱۳۸۸ د يو خبر متن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرات شهر مروارید

هرات در ردیف شهر های مهم افغانستان جایگاه بس بلندی داشته و از نقطه نظر داشتن موقعیت ممتاز تاریخی، فرهنگی و مدنی، علمی و مذهبی و ستراتیژیکی از شکوهمند بخصوص برخوردار بوده و از مراکز بس ارزشمند علمی، ثقافتی، اقتصادی و تجارتی بحساب می آید.
بلی؛ سرزمین ایکه زادگاه مرد خیز و حماسه افرین، گهواره پرورش شخصیت های شهیر تاریخ، کانون پر غنای علم و تمدن، این آریه یا آریا که بعد از بلخ بامی و بلخ گزین در دومین مقام قدامت تاریخی حایز اهمیت باستانی میباشد آن « هری وه» یی داریوش و آن آرتاکوانای سکندر مقدونی ایکه در قدمه دوم مهاجرت های آریایی به استقامت های غرب و جنوب غرب آزان « ام البلاد» خراسان در صورت گرفت.
آن هریوای اوستا و در نهایت هرات و ندیداد زردشتی و کتیبه نقش رستم که در پویه تاریخ باستانی این خطه پر افتخار ما ، و در ادوار مختلف حکمروایان شاهد حوادث پر ما جرا ، عبرت انگیز و عظمت افرین این مرز و بوم بوده است، تلخی های تجارب ناگوار و شرینی پیروزیهای درخشان را چشیده است.
به حق آن هرات نامی ایکه بعد از متحمل شدن فساد های گوناگون، دوران درخشان شاه رخ میرزا ارآغاز یده و به سلسله این اخلاف تیموری در عهد الغ بیگ مرزا ، سلطان واپسین مقتدر، یعنی سلطان حسین میرزا بایقرا ملکه گوهر شاد بیگم و وزیر فرهنگ پرور او امیر علی شیر نوایی به مدارج عالی مدنی نایل آمد که اکنون آثار گران بها و بی همتایی آنرا در هر گوشه و کنار آن میتوان مشاهده کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آبدات تاریخی هرات :

❖ قلعه یا ارگ باستانی ارتاکوانای هرات :

ارتاکوانا که به اشکال مختلف مانند «اورتاکانا»، ارتاکانه، ارته کوانا، ارتاکان، ارکوافا وغیره شهرت داشته احتمالاً در محل قلعه فعلی اختیار الدین و یا در محل دیگر شهر هرات، ساخته شده بود، در حقیقت یک قلعه نهایت مستحکم بود که به نام آریا یعنی نجیب منسوب بوده و شهر نجیبان بود تهداب گذار آن چندان معلوم نیست اما تاریخ ساختن ان قبل از آمدن سکندر مقدونی ۳۲۹ سال قبل از میلاد بوده و در حوادث ایکه در اوایل هجوم سکندر به آریانا بحدوث پیوسته مکرراً ازین قلعه مستحکم نام برده شده است و بنام اریا مترو پولیس نیز یاد گردیده است. و حکمروای آن سانتی برزانت شخصیت غیور بود.

بالاخره بعد از قرن ها متحمل خسارات جبران ناپذیر گردیده و از روی چهره هرات، بقایای آن هم بجای نمانده صرف چهره تاریخی آن در اثار مورخان یونانی پردرخشش باقی مانده است به هر صورت آن شهر مردم آریه، بوده که در حوزه هرات قرار داشت

❖ قلعه اختیارالدین :

قلعه اختیار الدین که خوشبختانه بعد از گذار از فراز و نشیب تاریخ، هم اکنون به صفت یک پدیده عینی موجود است.

ارگ کنونی هرات که در شمال هرات موقعیت داشت در قدیم الایام بنام قلعه مشهور اختیار الدین یاد می شد.

آن قلعه در قرن هشتم هجری یعنی قرن چهاردهم میلادی از جانب فخر الدین کرت یکی از شاهان سلسله کرت ساخته شد.

باید یادآورد شد که در زمان این شاه بنام اختیارالدین دو شخص یکی اختیار الدین بیشه و دومی ملک اختیار الدین محمد هارون بود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

این قلعه بنام های دیگر مانند « قلعه امان کوه» امکلچه یا اشکلچه که عبارت از کهندژ هرات است یاد گردیده است.
این قلعه در آن زمان از جمله حصار های مستحکم و معمور شمرده شد و از نگاه حصانت و متانت، خزاین عمومی، آلات و ادوات حربی و سایر ذخایر دولتی درین قلعه به حفاظت گذاشته می شدند.
بر مبنای نبشته های مورخان؛ جغرافیه دانان این قلعه شکوهند دارای حصار مستحکم دورازه ها، بروج مرتفع، کنگره های زیبا، دیوار های پخته، ربض و باروی عریض، خندق های عمیق تاسیسات شاهی و استحکامی بود.
و شهر هرات قدیم در شمال قلعه دو دروازه وجود داشت که بنام میدان یاد میشد و به دروازه های دامان و ملک نیز شهرت داشت و قلعه اختیار الدین دارای دو دروازه بوده یکی در جنوب بنام شنوز و در دروازه شمالی بازار اسپ بود اگر بگونه خلاصه تر گفته شوود در حال حاضر طوریکه به مشاهده می رسد این قلعه تاریخی دارای ساختمانهای هنری و استحکامی نهایت بفرنج و پیچیده است در چند کلمه نمیتوان توضیحش داد.

❖ منار جام :

منار جام که از جمله اعجوبه های بی نظیر هفت گانه کشور باستانی ما میباشد در نقطه اتصال سراشیبی دو طرف یک وادی در مسیر هریرود در ۴۰ متری شهرک شمال شرق چشت و پنج کیلومتری قریه کمنج در دهکذه جام موقعیت دارد.
این بنا در ۱۱۲۳ – ۱۲۰۲م) توسط سلطان غیاث الدین ابوالفتح سام از سلسله شاهان غوری اعمار گردیده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مواد ساختمانی آن خشت و ساروج یعنی چونه بوده، شکل برجسته و تزئینی آن از خشت است، اشکال برجسته و کامل هندسی نمونه های خطوط کوفی بروی آن دیده میشود که این خطوط عبارت از آیات کریمه میباشند همچنان خطوط و ریگ های آبی آن از هنر شاهی غور را بیان میدارد قاعده منار دایروی و قطر آن ده متر به شکل مخروطی میباشد.

منار سه طبقه یا کمربند داشته بلند ترین قطر آن به ۴۰ متر می رسد درین قسمت برنده کاری شده است. بعد ازین برنده حصه دوم اما باریک شروع گردیده که قطر آن ۸ متر بوده و در داخل منار به طول ۴۰ متر زینه به شکل مارپیچی بالا شده است.

معمار این منار مشهور جام علی و کاشف آن معلوم نیست باید گفت که این منار بعد از منار قطب دهلی بزرگترین منار ها محسوب میشود.

مسجد جامع هرات :

این مسجد یکی از مشهورترین مساجد هرات است که بنام عالم بزرگ اسلام امام فخرالدین رازی مسمی گردیده است. این مسجد بالای یکی از معابد قبل از اسلام ساخته شده است.

ساختمان مسجد و تعمیر های مربوط آن به شکل هندسی از خشت پخته و چونه ساخته شده هر چار دیوار آن دارای پنج دروازه میباشد گنبد های متعدد داشته و مدرسه ای را نیز دارد.

مسجد قبلاً کاشی کاری گردیده و به انواع خطوط هفتگانه به ایات کریمه و احادیث نبوی متبرک شده است که از صنعت مستطرفه و صنایع بدیعه دوره غوری ها نماینده گی میکند.

ترمیم مجدد مسجد بعد از تخریبات در زمان امیر شیر علی خان و در زمان امیر حبیب الله خان بمصرف شخصی وی صورت گرفته است. صحن مسجد ۴۹۲۰متر مربع به شکل مستطیل میباشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

در بین آن حوض پخته و در قسمت وسطی آن چهار ایوان شکوهمند موجود اند در یک گوشه مسجد چاهی وجود دارد.
در زمان اعلیحضرت محمد نادر خان بمصرفش به گنجایش ۱۲۰ کتاب در آن کتابخانه افتتاح شد موضوعیکه به مسجد قدامت تاریخی مزیدی میدهد ، در بین رواقهای و دروازه حویلی داخلی موجودیت فرمان های متنوع شاهان بعدی میباشد.
به همین ترتیب پهلوی محراب از جانب فخری پاشا سفیر دولت عثمانی جعبه تبریکات گذاشته بود همچنان کاشی کاری و میناتوری مسجد که به عهده دو نفر مهندسین هر یک حاجی محمد اسعمیل خان و غلام حیدر خان بود در ۱۳۲۸ تکیمل گردیده است.

❖ **مزار خواجه عبدالله انصاری یا گازرگاه پیر هرات :**

این محل متبرکه که بنام زیاتگاه عاشقان عارفان نیز شهرت دارد در دامن کوهی بمسافه ۲ میل بطرف شمال شرق شهر پرهیا هوی هرات قرار دارد هر شب جمعه پیروان اهل تصوف برین مزار گرد آمده و با خدای پاک براز و نیاز می پردازند.
در مورد این زیارت روایات گوناگون وجود دارد ، گویند ، کسیکه به این مکان متبرک رجوع کند و از خدای خود چیزی خواستار شود گناهش بخشیده میشود چنانچه عبدالرحمن جامی درین باره گوید:
«گازرگهی است تربت او کان مغفرت - در شناختن سفید کند نامه های سیاه» به این مزار از خاطری گازرگاه یا گذرگاه می گویند که مردم زیاد رفت و آمد داشته است و نیز در مورد اشکال نامهای آن نظریات مختلف وجود دارد.
این مزار در دوره غوری ها و سلجوقی ها اعمار گردیده و در زمان شاهرخ مرزا تعمیر آن به شکل اساسی در آمده و کاشی کاری گردیده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خانه های زرنگار، حوض های زمزم، سنگ های منقوش، احجار رنگین و کتیبه های آن بچشم جلا می بخشد.

شیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاری از مشهور ترین عارفان در تاریخ فرهنگ و ادب جهان اسلام و زبان فارسی بوده دارای اثار گران بهایی عرفانی میباشد.

پدرش خواجه ابو اسمعیل عبدالله و از طرف مادر مرید ابو مظفر ترمزی بلخ بود. پیر هرات در ۴۸۱ هـ ق بعمر ۷۷ سالگی داعی اجل را لبیک گفته است.

بناً روایت دیگر قبل از اینکه در گازرگاه پیر عنبر سرشک خواجه عبدالله انصاری مدفون شود در آنجا اولین مزار خواجه گاه عقب جاه است دومین مزار آن تربت شیخ عمولیه میباشد.

باید گفت این محل در قدمه اول تعمیر مدرسه بود که سلطان غیاث الدین غوری در ۵۹۹ هـ احداث نمود.

مجموع عمارات انکه سبک عالی داشته از سنگ و اجر (چونه) ساخته شده کاشی کاری و برنگ لاجوردی مزین گردیده شکل ها و خطوط معقلی کوفی و ثلث در اطراف آن بوجود آمده اند که تا حال تقریباً بحال خود باقی مانده است.

تنها اتاقهای فوقانی آن بدون حصه شرقی آن تخریب شده اند ایوان ها با رواق بزرگ نیز سالم بوده و در سه صحن آن یک باغ بنام باغ نو احداث گردیده. این باغ از درختان کهن سال ناژو (کاخ) و گل ها پر بوده است در درون باغ دو عمارات زیبا متقابل یکدیگر قرار دارند که به نمکدان علیا و نمکدان سلفی در شرق و غرب واقع بود نمکدان علیا در درون ۸ ضلعی و از بیرون ۱۲ ضلعی است ساختمان گنبد گازرگاه سبک تزئینکاری پیچیده را دارا میباشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درین محل حوضی سرپوشده بنام زمزم موجود است که دارای یک قصه اسطوروی میباشد گنبد گازرگاه با گنبد گوهر شاد بیگم تفاوت دارد از خاطریکه در سبک گنبد گازرگاه از شیوه معماری ایطالوی و رومی استفاده شده است.

❖ مزار امیر دوست محمد خان :

در گازرگاه هرات مزار امیر دوست محمد خان نیز موجود است. زمانیکه امیر دوست محمد خان مصروف محاصره هرات بود و در مقابلش سلطان احمد خان برادر زاده اش به مقابله می پرداخت مریض شده وفات نمود ، جنازه او را به شهر هرات انتقال داد ، در گازرگاه بالای سر پیر هرات دفن نمود.

گنبد زیبای بران بلند است رواقهای با نزئینات بخصوص را دارا میباشد لوحه قدیمی آن شکسته اما لوحه جدیدیش توسط مرحوم سعدالدین خان نایب الحکومه هرات ساخته و نصب شده است شکل لوحه مستطیلی و سر آن شاقولی میباشد که مرثیه مزار محسن خان کابلی را دارا میباشد.

مرقد دختر امیر دوست محمد خان بی بی بسو و قبر سلطان احمد خان موصوف که بعداً فوت نمود و قبر سپه سالار نیز در گازرگاه قرار دارد.

و مزارات بیرون شهر از شیخ ابو اسحق مرشدی و میرزا ابونصر خباز هروی موجود اند.

ارامگان سلطان سید احمد کبیر (رح) :

این زیارتگاه که ساختمان معماری آن به شیوه های سایر ارامگاه های هرات ساخته شده از زیبایی بخصوص برخوردار است.

آرامگاه در ناحیه اول یعنی محله قطبی چاق قرار دارد دارای یک حوض سرپوشیده نیز میباشد.

مقر خرقه مبارکه هرات و مصلی هرات :

(c) ketabton.com: The Digital Library

بقول مرحوم احمد علی کهزاد زمانیکه شیخ محمد ابراهیم احمد الجامی به امر ضیأ الملته و الدین خرقه مبارکه را تسلیم شده بالای آن یک گنبد عالی در ساحه بسیار وسیع بنا نهاد گنند مذکور و مسجد گنبد آن که بنام مصلی و مسجد خرقه مبارک شهرت دارد تا عهد احمد شاه بابا این خرقه بدست مشایخ بود.

در عهد تیمور شاه درانی آنرا بداخل شهر پیشروی ارگ و نزدیک پای حصار یکی از منطقه ناحیه سوم انتقال داده سر از نو یک مسجد معتبر، حوض، خانه ها و یک خانه علیحده خرقه و مسجد سپردند.

در ایام عید ها آنرا بیرون شهر با مراسم خاص می برد ، در عیدگاه مردم جمع شده به دعا می پرداختند و برحمت خداوند تعالی دوعای شان قبول شده در همان شب باران می بارید.

باغ سفید هرات :

یکی از جمله آبنیه های مشهور شهر هرات باغ سفید است که از یادگار های عمرانی دوره تیموریان هرات شمرده و دارای عمرانات زیبا بوده است.

این باغ در جنوب خواجه علی و شفاخانه ملکی قبلی احداث گردیده و باغی دیگر نیز در آنجا موجود بوده که به باغ گلشن شهرت داشت و این خاطریکه گلهای زیادی میداشت.

اندرون دیوار، خانقاهای در زمان سلطان غیاث الدین کرت ساخته شده بود در جوار خانقاه چار بازار، کاروانسرای موجود بود –و اعمار مجدد و نزئینکاری آن از جانب شاهرخ مرزا صورت گرفته است.

این باغ یک قصر، تعمیر های زیبا با ایوانها قشنگ موجود بود باید گفت مراسم سوگواری شاهرخ مرزا نیز برای مدت ۴۰ روز درین باغ بعمل آمده است.

شاعری تصویر زیبای باغ سفید را درین بیت چنین مصور ساخته است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهرسو ، یکی آب دران چون گلاب
شناور شده مرغ، بر روی آب
مقر سلطنتی که درین باغ وجود داشت با گلهای متنوع، مرغان متنوع بالخاصه طوطی ها با کیفیت تر گردیده بود.

زیارتگاه گوهر شاد بیگم :

این بنا در دهکده بنام کهستان در ۱۲۰ کیلومتری شهر هرات قرار دارد. زیارتگاه با مسجدی پیوسته است سبک ساختمانی این مرقد با ساختمانهای دیگر دوره تیموری فرق دارد از خاطریکه در اعمار و تزئینکاری آن از سبک معماری ایطالوی و رومی استفاده بعمل آمده است. دارای یک اتاق مرکزی بوده که توسط خشت پخته فرش شده است و اطراف آن کاشی کاری آبی وجود دارد که بزیبائی آن می افزاید در وسط زیارتگاه مقبره گوهر شاه بیگم بوده که دارای چار رواق است و هر کدام آنها بشیوه معماری بخصوص مزین گردیده است.
عقب مقبره چنانچه گفته شد پیوست به آن مسجدی وجود دارد ارامگاه بشکل شش رخه، همانند ، مقبره میرویس خان بابا در قندهار است بالای رواق های آن کمربند های تزئینی به اشکال گوناگون دیده میشود سر این گنبد مرتفع دارای پوشش محرب میباشد.

خواجه غلطان ولی :

یکی از مزارات مشهور شهر هرات ارامگاه خواجه غلطان ولی است (کیسه اسطوری دارد).

منار های هرات :

طوریکه دیده میشود در داخل شهر هرات در یک ساحه وسیع چار منار نهایت بلند تاکنون دیده میشود که دارای سبک بخصوص هنری بوده به اهمیت و زیبایی شهر می افزاید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چون به اثر حوادث طبیعی و بشری قریب به از بین رفتن بود بطور موقتی از سرنگونی شان جلوگیری بعمل آمده است.

حوض های سرپوشیده هرات:

که به اعتبار ناحیه و محله های ازین قرار اند :

۱.در محله اول قطبی چاق:

- حوض گدام
- حوض مسجد و مزار سلطان سید احمد کبیر
- حوض حوض برده
- حوض پهلوان
- حوض چارباغ
- حوض هوشمند خان

۲.در ناحیه دوم یعنی ناحیه خواجه عبدالمصری:

- حوض چارسوق
- حوض ذوالفقار خان

۳.در محله سوم یعنی ناحیه بردارانیان

- حوض ماسک
- حوض حاجی سرور
- حوض اسمعیل قاضی
- حوض پای حصار

۴.در ناحیه چهارم یعنی ناحیه مومند :

- حوض وزیر
- حوض نقاشی
- کشمیری
- حوض قطب الدین پهلوان

(c) ketabton.com: The Digital Library

که حوض های نام برده حوض هوشمند خان، حوض قطب الدین پهلوان مهندم شده اما ۱۳ حوض آن باقی مانده است.

دروازه های مشهور هرات :

شهر هرات مانند شهر های قدیمه افغانستان به استقامت های شهر های دیگر دارای دروزاه های عمومی بوده که معمولاً بنام آنها شهرت داشت.

دروازه های شهر و کندز هرات نظر به روایات متعدد ، مختلف ارایه شده که بصورت عمومی ازین قبیل اند :

- دروازه سرای به طرف شمال که بنام دروازه بلخ و یا دروزاه قصر یاد میشود.
- دروازه غربی بطرف نیشاپور بنام دروازه زیاد.
- دروازه فیروز آباد که در جنوب شهر موقعیت داشته بنام دروازه سیستان یاد میگردد.
- دروازه شرقی خشک که به دروازه غور شهرت دارد.

بدون دروازه سرای که از چوب بوده دیگر آنها از آهن ساخته شده بود باید گفت که دروازه غربی بنام دروازه عراق و دروازه شمالی بنام دروازه ملک شهرت دارد.

شهر چارسو داشته که به چهار استقامت آن بازار های موجود اند.

اسمای علما حکمای هرات :

مولانا عبدالرحمن جامی، مولانا کمال الدین حسین واعظ، مولانا شمس الله والدین مولانا میر حسین معمائی، حسین بن عالم مشهور سید حسین عاوی، علامه تفتا زائی حسین بن ، ابولیث فوشنجی، شمس الدین، مجید اسقراری.

روحانیون و صوفیان هرات :

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواجه عبدالله انصاری موسوم به پیر هرات، ابوالقاسم سغوری بن احمد اسفزاری مولانا شمس الدین محمد کهسانی، ابوالفتح علامه بن عبدالله الکروخی، شیخ ابوالحسن فوشنجی و عده کثیری از مورخان و صنعتکاران و شعرا میتوان نام برد.

پل مالان :

این پل تاریخی که بالای دریای هریرود ساخته شده به اندازه زیادی درازی داشته و از قریه میر داود را به شهر کهنه هرات وصل مینماید و از مواد ساختمانی آنزمان اعمار گردیده است، و دارای چنان کیفیت ساختمانی برخوردار میباشد که تاکنون قابل استفاده قرار دارد.

این پل – پایه پخته داشته و شکل ساختمانی آن نیز نمای قابل دیدنی دارد.

یا بنا به نوشته آقای فیض الله محتاج که در اثر خویش تحت عنوان « شناسنامه آبدات تاریخی افغانستان» درین مورد پل مالان هرات به این شرح نگاشته است:

پل مالان یکی از پل های تاریخی شهر هرات است که بالای دریای هریرود ساخته شده است، در آن زمان مردم هرات آتش پرست بودند و آتشکده های آنها در آن طرف دریای هریرود در قریه مالان واقع بودند.

به همین منظور به خاطر رفع مشکل رفت و آمد این پل ساخته شد.

به یک روایت دیگر این پل را دو خواهر به نام های بی بی حور و بی بی نور که در آنوقت شغل مرغداری داشتند از مدرک فروش تخم مرغ ساخته اند.

به روایت دیگر این پل در زمان سلجوقیان (سلطان سنجر سلجوقی) اعمار گردیده است.

این پل در آن زمان که شهر هرات از مراکز تجارتی و اقتصادی محسوب میشد بسیار مثمر واقع شود به ویژه برای مردمانی که از روی این پل گذشته بطرف قندهار می رفتند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پل مالان در عصر سلاطین تیموری ترمیم اساسی شده و تا دوره صفویها اباد بود متاسفانه بعدها یک تعداد تخریبات در آن بوجود آمد در زمان سلطنت امیر عبدالرحمن خان دوباره ترمیم اساسی میشود و در سال ۱۳۸۲هـ ش توسط ریاست فواید عامه بار دیگر ترمیم اساسی میشود و در حال حاضر کاملاً اباد و قابل استفاده میباشد.(۳۳-۳۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ د ملي ویاړونو او فرهنګي میراثونو درې تاریخي یادګارونه او دهغو د رغولو کلک هوډ

له هغه مهاله چې د افغانستان د اسلامي جمهوریت د وزیرانو شورا د یوې تاریخي پریکړې له مخې د دارالامان، تاج بیګ او چهلستون د ماڼیو د بیا جوړونې چارې کابل ښاروالۍ ته وسپارلې کابل ښاروال د دې درونـد ملي مسؤولیت د سرته رسولو یعنې د دې تـاریخي ودانیـو د بیـا جوړولـو پـه پروسه کې د خلکو د پراخې مـالي برخې اخیستنې په خاطر یو کمپاین په لاره واچاوه، نو د دغو پرتمینو ماڼیو په باب یو څه معلومات ته اړتیا ده چې په لاندې توګه وړاندې کیږي:

۱. د دارالامان ماڼۍ :

زموږ د هیواد او د کابل له تاریخي او له برمـه ډکو، ډېرو ښکلیو او عصري ودانیو څخه یوه هم د دارالامان ماڼۍ ده. په خپله دارالامان د کابـل ولایت د چاردهي پـه سمسوره حوزه کـې د کابـل ښار د جنوب لویدیځ خوا پـه (۸) کیلومتری کې یوه ډېره په زړه پـورې سیمه ده چې د ختیـځ طـول البلد د **۶۹** درجو، **۲** دقیقو او **۵۰** ثانیو او د شمالي غرض البلد د **۳۴** درجو، **۳۱** دقیقو او **۴** ثانیو د کرښو ترمنځ پرته ده.

دغه سیمه پخوا د «افشار تیپه» په نامه مشهوره وه، اعلیحضرت امـان الله خان د هغه ځای د خلکو ځمکې او کورونه د هغه ځای د ښه موقعیت او ښې آب و هوا له کبله وپیرودلې او یوه پرتمینه، عصری او مجهزه مـاڼۍ یـې پـه کـې جوړه کـړه هغـه چې دده د واکمنـۍ تـر پایـه پـورې بشپړه شـوه، جزوي کارونه یې پاتې وو او پر دغې ودانۍ یې د دارالامان نوم کیښود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه وخت يې په دارالحبيب او بيا يې په دارالفنون شهرت پيدا کړ چې البته په دغسې نومونو کې د ناوړو تعصب روحيه موجوده وه او په حقيقت کې ددې نوښتګر پاچا ، دنوښتګريو له حق تلفۍ پرته نور څه تلقي کېدای نه شي خو په ورستيو وختونو کې د کابل ښاروالۍ د يو هئيت له خوا چې د پښتو ټولنې استازي هم په کې وو ، په ۱۳۳۳ هجري لمريز کال د کابل د يو شمېر ځايونو او واټونو د نوم ايښودلو په لړ کې ، دا محل بېرته په خپل پخواني نوم و نومول شو او په ۱۳۳۵ هجري لمريز کال کې ځينې وزارتونه ور ولېږدول شول. ددې لپاره چې ددې پرتمينې ماڼۍ د ساختماني ځرنګوالي په اړه معلومات ترلاسه شوي وي نو په اړوندو اثارو کې ترې په دې شرحه يادونې راغلي دي.
د اماني دورې د دولتي پيش بيني شويو تاسيساتو له جملې څخه يوه هم دا ماڼۍ ده چې د الماني وتلي مهندس او متخصص چا چې د هارتل پل هم جوړ کړي دي، په واسطه د هغې نقشه چمتو او دايزين شوه او په ۱۳۰۴ هجري لمريز کال کې يې تعميراتي چارې پېل شوې ددې ودانۍ په جوړولو کې دهغو هېوادونو چې نوې يې د افغانستان له دولت سره اړيکې ټينګې کړې وې د ښار جوړولو د تعميراتو (۲۲) تنو مهندسانو او انجينرانو هم برخه اخېستې وه.
ددې عصري او مجهزې وداني د جوړولو کار په ۱۳۰۶ هجري لمريز کې بشپړ شو ددې ودانۍ په پروژه کې دهېواد د شپږمو ټولګيو هغه ۷۰۰ تنو فارغانو هم ګډون درلود ، چې د ساختماني او معمارۍ په څانګه کې د شپږو مياشتو لپاره د هارتل تر ښوونې او روزنې لاندې روزل شوي او د کار لپاره چمتو شوي وو.
دا ماڼۍ د يوې نسبتاً ډېرينې تپې دپاسه د يو باغ په منځ کې د ۱۲۰ زرو مترو مربع ځمکې په ساحې کې جوړه شوې ده او په خپله د ماڼۍ ساختمان ۱۴۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

متر مربع ساحه رانیسي او په (۳) پوړونو کې چې (۳۳) متره لوړوالی لري، دهغې زمانې د معمارۍ په سبک (۱۵۰) لويې او کوچني کوټې لري دا ماڼۍ د دولتي دستګاه د ټولو ارګانونو د استفاده لپاره ودانه شوې وه.
دا ودانۍ يو سالون (تالار) هم لري چې د ماڼۍ د شمالي بازو په منځ کې په دوهم پوړ کې جوړ شوی او دا چې د بيضوی شکل يې درلود نو د «بيضوی سالون» په نوم ياديده ددې ماڼۍ ساختماني منظره د آس د نال په شکل ده چې محدبې برخې يې د جنوب خواته موقعيت لري.
بيضوی سالون د عمومي مدخل (دروازې) د پاسه په دريم منزل کې پروت دی دوې فرعي دروازې هم د قصر غولی ته د نعل په جنوبي څنډو کې مخ په لويديځ او ختيځ لري، چې دومره لويې نه دي د ماڼۍ په څلور واړو کونجونو کې دنال د سرونو په شکل ګوميزي لويې کوټې هم لري.
دا ماڼۍ د مرکز ګرمۍ او د نورو عصري شبکو په درلودلو سره سمباله وه ددې ماڼۍ ګرد چاپير باغ چې په هر ډول بوټو او ګلبوټو سمبال او د باغدارۍ د فن په سبکونو جوړ شوی و ماڼۍ ته د ننوتلو دروازه په لويديځه او د وتلو دروازه يې په ختيځه برخه کې وه همدارنګه دوی کوچنی فرعي دروازې يې د باغ په شمالي بازو د کابل موزيم ودانۍ ته مخامخ او بله فرعي دروازه يې د محوطې په جنوبي بازو کې وه، باغ ته له هغې ويالې څخه لښتي راغلی وو چې د کابل له سينده د ريشخورو په برخه کې را بيله شوی وه.
دا ماڼۍ د لومړي ځل لپاره په ۱۳۴۷هجري لمريز کال کې د يو شمېر پولي او نورو سندونو د له منځه وړلو په منظور دهېواد د ملي شتمنيو دغاصبانو له خوا په سره اور کې وسوزول شوه بيا وروسته د بيارغاونې او په ماڼۍ کېې د يو لړ بدلونونو د رامنځته کېدو په خاطر پرې ۲۰ ميليونه افغانۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولګېدلي، تر څو چې د ماڼۍ د ساختماني بهرني شکل په پخواني سبک جوړ او خوندي وساتل شو.

د باغ د راننوتلو دعمومي مدخل په لويديځه برخه کې د اورګاډي پټلۍ هم ليدل کېدلی هغه چې له حربي فابريکې څخه تردې ستيشن پورې ترې ګټه اخېستل کېده.

د ماڼۍ د باغ د وتلو مدخل ته نږدې د محوطې په شمال ختيځ کونج کې د ازادۍ د لارې د اتلانو دوه منارونه ددې واټ دواړو غاړو ته همدا اوس هم تقريباً په خپل حال ولاړ دي.

د دارالامان له ماڼۍ څخه يو وخت د يو شمير وزارتخانو او بيا د ملي دفاع وزارت د قرارګاه لپاره کار اخېستل کېده تر څو د ۱۳۶۸ل کال د سلواغې په ۱۲ مه نېټه د ډاکتر نجيب الله د واکمنۍ پرمهال بمبارد مان شوه او بيا د اويايمې لسيزې د کورنيو جګړو په اوږدو کې بيخي ويجاړه او يوازې اسکليت يې پاتې شو او له ګټې اخستنې څخه ووتله.

۲.د تاج بيګ ماڼۍ :

د دارالامان د ماڼۍ د پاسه د «کورغ» غره له شمالي لمنې څخه رابښکته په يوه کوچنۍ غونډۍ د تاج بيګ مجلله ماڼۍ هم د دارالامان له ماڼۍ سره په يو مهال ودانه شوې او د اعليحضرت امان الله خان حرمسرای و او د جوړولو سبک يې هم د دارالامان د ماڼۍ يوه کوچنۍ کاپي وه يو وخت له دې ماڼۍ څخه يعنې د اعليحضرت محمد ظاهر شاه د پاچهي په وخت کې د مرکزي قول اردو د قرارګاه لپاره کار اخېستل کېده چې قوماندانان يې سردار ولي او جنرال عبدالعلی وردګ ؤ.

د سردار محمد داود خان دجمهوريت په وخت کې ددې ماڼۍ د پاسه په ډېره جګه بوخه کې د زلميانو (رستوران) په نوم يوه وداني جوړه شوه تر هغه وخته پورې د تاج بيګ له دې ودانۍ څخه د دفاع وزارت د پوځونو لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار اخېستل کېده چې په ۱۳۵۸هجري لمريز کال د حفيظ الله امين دد واکمنۍ په دوره کې د يوې نړيوالې توطيې له مخې دده حرمسرای له اوسني ارګ څخه دې ماڼۍ ته نقل شو او په دې ماڼۍ کې د سلو ورځو له تيرولو وروسته همدلته په مرموزډول په شهادت ورسول.

ددې ماڼۍ برخه ليک هم کورنيو جګړو ، بربادیو او تباهيو وټاکه او لکه يو وچ اسکليت غونډۍ د خپل پرتم د درلودلو او ددغو جګړو د سترو غميزو عيني شاهد پاتې شو.

۳.د چهلستون ماڼۍ :

د کابل په ښار کې د دوه ګونو ودانيو په لړ کۍ د چهلستون په نامه دوې پرتميني ماڼۍ هم موجودې وي، چې يوه يې د کابل د بالاحصار په ښار کې د چهلستون ماڼۍ ده چې د ارواښاد احمد علي کهزاد « د بالاحصار کابل و رويداد های تاريخی» د اثر په حواله ورته دراني شازمان په ستاينه کې د مرزا لعل محمد عاجز کابلي د مشهور طبيب په منظومه کې ورته د چهل ستون « چهلستون خيابان» يا چهل ستون رفيع، هم ويل شوی دی او موقعيت يې هم ددغې منظومې په يو بيت کې داسې ښودل شوی دی:

بسمت شرقی بالاحصار قلعه کابل
بنا نموده بنايی که سر کشيده به کيوان

دې ماڼۍ چې ۴۰ ستنې درلودلې د جان نثار خان په اهتمام او زيار جوړه شوې وه خو اوس ددغې ماڼۍ موقعيت او هېڅ نښه نښانه په واک کې نشته.

دلته زموږد بحث موضوع د چاردهي د چهلستون ماڼۍ په اړه ده چې ارواښاد محمد ناصر غرغښت په خپل اثر رهنمای کابل کې په دې باب داسې ليکلي دي د چهلستون لوی او له برمه ډک عمارت د چاردهي ډنډ په ختيځه برخه کې د يوې لوړې ډېرينې غونډۍ دپاسه جوړ شوی دی چې ډېر ښکلي او زموږد ښار د پرتمينو ماڼيو تمثيل کوي د چهلستون له ماڼۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه ګرد چاپیر یو باغ دی چې په منظمه نقشه او په ښه ساختماني پلان جوړ شوی دی ددې باغ د جوړېدو په اړه د سرمحقق مرستیال د لرغون پېژندنې مجلې د ۱۳۲۸ کال د ۱۵-۱۲ ګڼې د محقق محمد اکبر ببداد مینې د لیکنې په حواله لیکي: «د امیر عبدالرحمن خان د پاچاهۍ په دوره کې د چهلستون د ودانۍ کار په ۱۲۸۲ هجري قمري ۱۹۰۳ میلادي کې پیل او په ۱۲۸۴ هجري قمري ۱۹۰۵ میلادي کې پای ته ورسېد» په دوو دورو کې یې بیا غاونه شوی، یوه یې د اعلیحضرت محمد نادر خان د پاچهۍ پرمهال او دوهمه تعمیراتي دوره یې د سردار محمد داود خان له صدارت په وخت کې ۱۳۲۹ هجري لمریز ۱۹۵۰ میلادي کال د چهلستون تر لومړنۍ ودانۍ لاندې د غونډۍ په یوه هواره برخه کې په دوو پوړونو کې په اساسي او عصري ډول جوړه کړه چې ځانګړې بحث غواړي دا چې وایي دا ماڼۍ د شازمان په وخت کې جوړه شوی ده ناسمه خبره ده.
(هېواد، ۵ ګڼه، ۱۳۹۱ کال، رازقي نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل دهند د تیموري باچهانو تاج پوشی محل

مخکې تردې چې په اصلي موضوع بحث وشي، اړینه ده چې د نوموړي محل تاریخي ارزښت، ستراتیژیکي اهمیت او د ژیوپولیتیکي ماهیت په پاملرنې سره تر څېړنې لاندې ونیول شي د حرب په تاریخ کې ژیوپولیتیک دحرب د دکتورینو په رڼا کې، دحرب د صنعت دماهرانو له خوا څېړل شوی او مطرح شوی دی.
ژیوپولیتیک له دوو کلمو «ژیو» یعنې جغرافیا او «پولیتیک» د سیاسي په مفهوم، چې مجموعي معنا یې سیاسي جغرافیا ده او په یوځي اصطلاح سره ژیوپولیتیک هغه علم دی چې د جغرافیاوي عناصرو د اغېزمنې اونقش، جغرافیاوي او مکاني مناسباتو ته پراختیا ورکوي او د دولتونو د واکمنۍ تاسیسېدل تر څېړنې لاندې نیسي یا په بل عبارت ژیوپولیتیک یو نوی علم دی چې جغرافیاوي اړیکې د ځمکې پر مخه د محلاتو د جغرافیاوې موقعیت سره د سوق الجیشي او ارضي په پام کې نیولو سره مطالعه کوي او څېړي یې.
ددې څانګې د یو عالم په نظر، دولت یو ژوندی حیوان دی او باید چې په متداوم ډول لوی شي او پراختیا ومومي او که داسې ونه شي نو هلاکېږي.
نو هر کله چې، دولت د خپلې بقا د ادامې لپاره د ګټورو، ضروري او طبیعي غړیو څخه بې برخې شي نو حق لري چې د اړتیا وړ جغرافیوي سیمې له کمزورو هېوادونو څخه ونیسي(۱) او دا سیمې له هغه هېوادونو څخه عبارت دي چې د سمندرونو په سواحلو کې د موقعیت لرونکي وي چې د وچو د زړه حیثیت لري او هر څوک چې ددې زړه د سمندرونو په سواحلو واکمني ولري(۲) نو په ټوله نړۍ حاکم کېدلای شي چې د نړۍ په تاریخ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې تجربو زياتې بېلګې وړاندې کېدای شي، يعنې د نړۍ هغه هېوادونه چې د سمندرونو په سواحلو کې پراته وو. او د بندرونو درلودونکی وو دنړۍ د استعماری او استشماری هېوادونو له دې جملې څخه شمېرل کېږي. دا موضوع هم د پوره اهميت وړ ده که څه هم افغانستان د سمندرونو په سواحلو کې موقعيت نه لري خو د ژيوپوليتيک اهميت له مخې د اسيا زړه کې د ژيوپوليتيک زړه ګڼل کېدای شي او ددې حساس موقعيت په وجه د ستراتېژيکی اهميت درلودونکی دي او کابل چې د اسيا د څلور لارې او د افغانستان د زړه مقام لري د اشکال العالم دمؤلف د قلمي نسخې له مخې چې په کابل کې موزيم کې شته دا ادعا پوره مدلله ده چې وايي: « کابل را قهندريست استوار و محکم و آنرا يک راه است و در قهندر همه مسلمانند و در ربض هندوان کافر بسيار است و ګويند شاه هند کسی باشد که کابل در حکم او باشد و اګرچه از آنجا دور بود و اول به بادشاهی خواهد نشست که آنجا رود و به بادشاهی نشيند بعد از آن به ديګرر ولايات رود(۳).

مګر د کابل د بالاحصار ښار د مذهبي تبرک په بنا هم بيا پر پورتنی مفهوم دحدود العالم بن المشرق الی المغرب، په ليکنه کې په دې ډول ښوودل شوی دی.

کابل شهر کی است (مطلب شهر بالاحصار کابل) و اورا حصاريست محکم و معروف به استواری و اندر وی مسلمانانند و هندوانند واندر وی بتخانه است و راه قنوج راملک تمام نګردد تا زيارت اين بتخانه ها نکنند و لوای ملکش اينجا بندند(۴).

له دې ځايه دتاريخي مدارکو په پاملرنې سره نه يوازې دهند پاچهانو د تاج پوشۍ مراسم د کابل د بالاحصار په ښار کې سرته رسېدل بلکې تردې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندې د کابلي راپانو د تاج پوشۍ مراسم هم په دې ښار کې ترسره کېدل لکه چې اروانباد کهزاد هم په دې اړه ليکلي دي.
د کابل مشهور معبد چې د بالاحصار په جنوب لويديځه برخه کې پروت و او کابلي راپانو هلته د پاچهۍ د تاج د په سرکولو مراسم سرته رسول(**۵**).
د پورتنيو روايتونو څخه ببيخي په ډاګه کېږي چې د هند د مغولي پاچهانو د تاج پوشۍ مراسم د کابل د بالاحصار په ښار کې چې د ښکتني بالاحصار څخه عبارت دی ترسره کېدل يوه بله موضوع چې په عيني ډول د دې ادعا ثبوت کېدای شي هغه په کابل کې د محمد ظهير الدين بابر ښخونه ده:
وايي کله چې محمد ظهير الدين بابر د هند په اګره کې مړ شو او دده د وصيت له مخې چې زامنو ته يې د کابل د نه پرېښودلو څخه عبارت ؤ دده جسد يې له هنده کابل ته راووړ او د کابل د ګذرګاه په اوسني محل کې خاورو ته وسپارل شو او دده تر مړينې وروسته د هغه ځوزاد هم د کابل په بالاحصار کې پاچهي وکړه.
اخځونه:
۱. تاريخ حرب، دګرجنرال غلام فاروق، لوی درستيز، وزارت دفاع، اردو مطبعه، ۱۳۴۲کال، ۱۰ مخ.
۲. همدا اثر، ۱۱ مخ.
۳. بالاحصار کابل و رويداد های تاريخی، ج ۲، چاپ دوم احمد علی کهزاد سبا کتابخانه، ۱۳۷۸، ص ۱۰.
۴. همدا اثر، ۱۰ مخ.
۵. همدا اثر، ۱۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوار شیر دروازه کابل، پدیده حیرات انگیزه توریستی

جای دارد که به گونه حسن سر آغاز موضوع ازین مقوله «شنیدن کی بود مانند دیدن» تذکر به عمل آید: طوریکه دیوار سر به فلک کشیده شیر دروازه که بر تیغه مرتفع این کوه بچه کابل که در سابق به هر نامیکه انتساب میدانست و از آنجایی که در این مورد خاطرات و روایات متعدد وجود داشت، چنانچه پا در کسپانی ایتالوی که مدتی در کابل سکونت داشته پیرامون این دیوار معلومات چندی ارائه داشته است و نیز یک تعداد جغرافیه نگاران و تاریخ نویسان به معرفی نابسنده آن پرداخته اند، اما تا جایی که مبرهن است شناسایی کیفی و ماهوی بیشتر این یادگار عینی باستانی به گونه یک اعجوبه تاریخی، موضوع است. که می بایست بر مبنای تحقیق ساحوی به مطالعه مسلکی گرفته می شد و آن اینکه در هیچ یک از اثری ارائه نگردیده است، که ارتفاع مجموعی شامل تهداب، تنه و سرمهره ها، با عرض آنها، بلندی و عرض حریم داخلی دیوار که به خاطر گشت و گذار کنترولی، ترصد و انداخت از تیر کش های دیوار به کدام اندازه بوده؟

مواد ساختمانی، چگونگی ساختمان و عناصر تدافعی و امنیتی آنها از چه قرار اند؟ و بالاخره از نگاه یک پدیده نهایت مهم باستانی در مورد جلب نمودن توریزم کشور چه نقشی ایفا کرده میتواند؟ و به امثال این پرسشها، به مثابه یک نیازمندی مبرم فرهنگی وادارم ساخت تا بخاطر تهیه پاسخ های هر چه فشرده آنها، در دو نوبت این دیوار را مورد پژوهش شتاب زده قرار بدهیم اولتر از همه قابل یاد آوری میباشد که در واقعیت امر این

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوار که محصول خستهگی طاقت فرسا و عرق ریزی کابلیان زحمتکش و بی بضاعت سابقه کابل میباشد به شمول دیوار آسمایی کاپی کوکچی از دیواری هتمای چین بوده و به گمان کامل طراح معماری آن شخصی است که دیوار چین را به تمام کوایف آن دیده باشد و این نطقه نیز قابل توجه است که این دیوار ها بصورت تصادفی و عجله ساخته نشده اند و اگر در مورد بانی و تاریخ احداث شدن گفته، کافی خواهد بود که در زمینه، به نوشته مرحوم احمد علی کهزاد اکتفا شود که ارائه داشته است:

این دیوار از جمله عجایب بوده و دارای مناظر نهایت دلچسپی می باشد ، و به نظر پادر کسپانی در زمان یفتلی ها که در قرن پنجم میلادی ظهور کرده بود و نسبت اعمار این دیوار به یکی از شاهان سلسله کوشانی و کابلشاهان بنام رتبیل شاه یا زنبورک شاه که به شکل بیگار توسط مردم ساخته شده است.

مشخصات ساختمانی دیوار شیر دروازه :

چون در اثنای مشاهدات پژوهشی یاد داشت های گرفته شده در مورد ایجاب ارائه توضیحات و تفصیلات لازم میکند و در این مقطع نمیتوان به آن مبادرت ورزید. از سمت شمال شرق دیوار از نقطه کمی بیشتر پوسته امنیتی که در یک قله منفرد این کوه قرار شد ، و در دو دفعه یعنی دو روز تا اخرین دیوار که به یخ بندان شیردروازه منتهی میشود ادامه داده شد.

تا حد زیاد سعی به عمل آمد که با استفاده از آله واحد اندازه گیری تهداب ها و حریم های دیوار از نگاه ارتفاع و عرض دیوار و سر مهره ها با تعیین نمودن مواد ساختمانی، اندازه قطر های برج های نیم دایروی که اکثراً آنها به شکل تخریب شده دیده میشد. اشکال مختلف تیر کش ها و مسافه ما بینی آنها علت های اخرین ساختمانهای دیوار و همچو موارد قابل مطالعه و ضرورت مشاهدات صورت گرفت که فشرده آن ازین قرار اند :

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.تهداب دیوار از سنگ و گل بوده بطور اوسط عرض آن یک متر و بلندی آن نظر به شرایط موقعیتش به ابعاد مختلف میباشد و در بعضی از قسمت های خارجی (به استقامت جنوب غرب) ارتفاع آن حتی به دو متر می رسد اما در عریض بودنش کدام تفاوتی به مشاهده نمیرسد.
۲ـ حریم دیوار از سنگ همان کوه بوده در محلاتی که بلندی آن قابل تشخیص است، به **۲,۵**متر رسیده اما عریض بودنش ثابت و **۳,۵**متر میباشد ، بدون یک قسمت از آن که از گل ساخته شده قسمت های دیگر آن از خشت و سنگ بوده است.
۳ـ تنه دیوار در بعضی نقاط ابتدایی از گل ریگی همان کوه و بعداً از خشت پخته بوده با ارتفاع کمترین **۳,۵** و بلندی به شمول تهداب از طرف جنوب غرب تا (۱۰) متر میباشد.
۴.زیاد تر بروج تخریب شده و احتمالاً بروج نیم دایروی بوده و قطر آن، ۴ متر اما بلندی آن قابل تشخیص نمی باشد ، و دارای تیر کش ها اند.
۵ـ تیر کش های دیوار باالخاصه در حصه اول یعنی بطرف شمال شرق پوسته امنیتی دوم بلند ترین نطقه کوه، به یک قطاره آغاز شده تدریجاً با بلند شدن تیغه کوه دو قطاره و تا سه قطاره میرسند و در بعضی نقاط تیر کش ها کلان شده شکل رواقی را به خود میگیرد و مسافات ما بینی ۸۰ – ۱۰۰ سانتی متر عمومیت دارد بعد از پوسته دوم امنیتی یعنی برج کلان نهصد تا تیغه جنوب غرب دیوار سطح همجوار داشته است.
۶ـ در قسمت دوم دیوار مانند ابتدایی حصه اول دیوار اندازه تهداب و حریم به نسبت بردن سنگ های مربوط ان شکل باره عریض و پلوان را به خود گرفته ابعاد آنها قابل محاسبه نمیباشد.
۷.در این قسمت دیوار شیوه ساختمانی قبلی تعقیب شده و چون در اثنای جنگ های تنظیمی طرفی که از بین دیوار کابل در این موضع دفاع میکرد

(c) ketabton.com: The Digital Library

بطرف داخلی از اثر ساختن سپر دیوار گونه و خندق و تاسیس بلنداژها (تاسیسات و تحکیمات نظامی) که در آن از سنگ های دیوار استفاده شده در برخی از قسمت های آن به شمول تهداب هیچ اثری از دیوار بجا نمانده است.

۸. در آخرین قسمتی که دیوار شکل سرپایینی زیادی را به خود میگیرد ، برج کلان اعمار شده که به مثابه نقطه حاکم بالای مناطق چهلستون و چاردهی درآمده و از دور تشخیص شده میتواند.

۹. ازین نقطه به بعد این سر پایینی زیاد دیوار به گونه مرتبه ای یعنی بگونه پته پایه زینه ساخته شده که در ساختار آن نه تنها ساختار حریم، تابع آن بوده، تهداب، تنه دیوار و سر مهره ها نیز مرتبه شده و دورنمای آن به شکل کنگره های تزئینی در آمده است و از تمام کول های دند کابل قابل مشاهده میباشد.

۱۰. قبل از مطالعه تحقیقی این قسمت دیوار فکر میشد که دیوار از طرف داخل حریم نداشته باشد ، اما طوریکه دیده شده حریم دیوار به امتداد آن ساخته شده تابع شکل مرتبه ای آن میباشد و در مورد استفاده از آن هیچ نوع مشکلی وجود ندارد.

۱۱. خلاف انتشارات عده از مورخان در دیوار هیچ نوع کنگره های تزئینی دیده نشده اما مرتبه بودن سر مهره ها از مسافات دور ، دورنمای کنگره آنرا ارائه میدارند.

۱۲. امتداد دیوار بدون قسمت های کم آن عموماً مستقیم و یا شبه دایره میباشد و از دور مثل یک خط معلوم میشود.

اهمیت دیوار شیر دروازه از نگاه توریستی :

دیوار خاکی شکل و بقایای آن نه تنها یک یادگار تاریخی و شاهد حوادث مختلف گذشته هاست که شهر کابل و شهروندان کابلی آنرا تجربه کرده

(c) ketabton.com: The Digital Library

اند بلکه از نگاه ماهیت و اهمیت توریستی از جمله مظاهر یی مانند توریستی به شمار میرود که منظره دورنمای آسه ستیکی و مجذوب کننده آن خاطرات خوش آنید را در مخیله ما مجسم میسازد.

این منظره نهایت مقبول که به چهره شهر کابل دلچسپی زاید الوصفی داده عبارت از دورنمای این دیوار بود که دراثنای شامگاهان و یا شب هنگام، برای دفعه اول افرادی را که به کابل وارد میشد به تعجب می انداخت، و این عبارت از ترتیباتی بود که بالای سر مهره های دیوار های آسه مائی و شیر دروازه تمدید نمودن چندین لین برق بود که در هر کدام آن گروپ های رنگارنگ نصب شده بودند ، و در اثنایی که این گروپ ها روشن می شدند از اخرین قسمت مرتفع گزگ لته بند و یا ارغندی دورنمای چنان تلولو میکرد که گویا شهر کابل در بین قندیلی مشعشع قرار دارد اکنون نیز بعید از امکان نمیباشد که با مرمت کاری این دیواره ها و تمدید لین های برق به آن اهمیت توریستی داده شود.

خوشبختانه تا جایی که معلوم است ایجاد نمودن چنین هسته توریستی در وجود مخزن آب و پارک نمونه ای تشکیل گردیده که با ابتکار انجینر محمد یونس نو اندیش نباروال وقت کابل در سطح بالای شیر دروازه و دامنه شمال غربی آن بخاطر بوجود آمدن پارک کوچک تفریحی درختان مثمر و زینتی غرس گردیده اند که این اقدام شاروالی کابل نوید بخش آینده گوارای دیوار شیر دروازه میباشد که زمانی در آن نقطه تعمیر زیبایی ساخته شود که از لحاظ صنعت توریستی از اهمیت به سزایی برخوردار گردد.

چه از یکطرف در موسم تابستان دارای وزش شمال فرحت بخش میباشد و از جانب دیگر، تماشا کردن ساحات تحتانی دور و نواحی آن نهایت خوشایند میباشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افزون بر اعمار مجدد این دیوار و لو به گونه اجباری هم بود و مدت ۱۵ قرن پیش از امروز که شهکاریست بی بدیل در منطقه طبعاً این موضوع جهانگردان داخلی و خارجی را بسوی خود جذب خواهد نمود.
اگر کوه های آسه مایی و شیر دروازه در حصه یخ بندان گذرگاه توسط پل هوایی وصل شود و نیز سر کی از دامنه جنوبی بالای دامنه های شهدای صالحین احداث گردد، سهولت زیادی برای تماشا کننده گان ساحات شیر دروازه مساعد خواهد شد، و در نهایت اگر بالاحصار کابل به این ساحه توریستی ملحق شود اهمیت آن به مراتب فزونی خواهد یافت و چون مابین دو تیغه جنوب شرقی و جنوب غربی دیوار هموار موجود بوده بالالخاصه متصل تیغه دوم سطح آن هموار و حتی تهداب دیوار های تعمیر در آن دیده میشود برای یک رستوانت و ملحقات آن بسیار زیاد مناسب است.
(انیس مورخ ۱۸/ ۹/ ۱۳۹۲، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوار های آسه مایی و شیر دروازه یکی از اعجوبه های شهر قدیم کابل

به منظور آغازیدن نیکوی موضوع و حسن مقدمه می بایست که از نبشته شاد روان احمد علی کهزاد که درباره دیوار های قدیم کابل بوده قسمت نخستین آنرا اقتباس نمود که از اینقرار است:
یکی از خاطرات دیرینه که ارزش شهر کابل را بویژه از نگاه تاسیسات تدافعی ثابت ساخته است، موجودیت دیوار های قدیمی آن می باشد، که خوشبختانه برخی از قسمت های آن بر قله های کوه های آسه مایی و شیر دروازه تا هنوز باقی مانده و از هر طرف شهر معلوم می شوند، کوه های آسه مایی و شیر دروازه در مقابل یکدیگر که یکی به سمت جنوب و دیگر آن به سمت شمال غرب شهر سابقه کابل قرار دارند و در زمانه های قبلی و در اوایل قرن اسلام به گونه حدودات طبیعی شهر قدیم کابل را محدود ساخته بود، و مدافعین شهر ازین کوه ها به شکل پناهگاه طبیعی استفاده نموده و در قله های آن دیوار نهایت مستحکم را تمدید نموده است.
و اگر یکی از خاطران شگفت آمیز این دیوار به اعتبار سنوات ۱۳۲۹-۱۳۳۰ هـ ش و قبل از احداث شاهراه عمومی ماهیپر که عبور و مرور ترافیکی از راه لته بند صورت می گرفت بیاد بیاوریم: زمانی که مسافرین سمت مشرقی سرک پر پیچ گزک به مجرد اختیار نمودن شکل نشیبی متنوع بالای قله های شیر دروازه و آسه مایی تمدید شده بود.
متاسفانه در جمله سایر این نوع پدیده های شگفتنی شهر قدیم کابل، زیادتر آنها از سیمای کابل باستانی محو گردیده اند. و صرف از دیوار های یاد شده بقایای چندی که از آسیب رسانی افات طبیعی و بشری کاملاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصون باقی مانده که شاهد عینی وقایع گوناگون تاریخی در رابطه شهر کابل قدیم می باشند.
طوری که شواهد و مدارک تاریخی ارائه داشته است در مورد هدف واهمیت تدافعی این دیوار ها که در اوایل به خاطر مدافعه اطمینان بخش بالاحصار های کابل و سپس شهر کابل احداث گردیده است، عده از مورخان، تاریخ نویسان و نویسنده گان داخلی و خارجی نبشته های زیادی را به یادگار گذشته اند که از جمله از نگاه سبک ساختمانی هر دو دیوار چندان تفاوتی موجود نیست اما در ساختمان دیوار های کابل از پارچه های خورد و ریزه و کلان سنگ، خشت های پخته و خام استفاده به عمل آمده، برجهای تدافعی، کنگره ها و تیر کش های شان قابل تشخیص بوده، تعیین نمودن محلات این دیوار ها بالخاصه در دامنه های کوه ها آنهم که در تنگی دهمزنگ «نواباد» با هم مقابل می شوند، کمال و مهارت عمرانی مهندسان مربوط را در آن نقاط صعب العبور به اثبات می رساند. در معلومات فوق باز هم معلومات کافی در مورد ساختار های دیوار ها ارائه نشده است و از جانب دیگر در هیچ اثر به دسترسم قرار نگرفته که در مورد ریسرچ ساحوی این ها معلومات عینی ارائه شده باشد، برای از بین بردن این خلا در برج جوزای سال ۱۳۹۱ از استقامت شمال شرقی شهدای صالحین نقطه شاه برج کلان آن در حدود ۲۴-۳۰ انچ بوده تهدابش از سنگ و مهره فوقانی آن از خشت پخته و خام که از مصالحه ریگی در آن استفاده شده ساخته شده و به مسافه ۸۰ سانتی از همدیگر تیر کش های اسلحه مروج آن وقت تعبیه گردیده اند، در امتداد دیوار به مسافه غیر معین و اما در نقاط مهم تدافعی برجهای سنگی ساخته شده است.
و بعد ازین که حریم دیوار با دیوار به خوبی قابل شناخت می گردد تیر کش ها به شکل دو قطار کشیده می شود اما مسافه های ما بینی آن غیر منظم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اند. بدون شک ازین حریم برای گشت و گذار، ترصد و انداخت کار گرفته میشد هر قدر به طرف بلندی قله کوه شیر دروازه پیش می رویم و بعد از اینکه از یک برج بگذریم ارتفاع دیوار از جناح جنوب غرب بلندی داشته و حریم آن نیز از داخل و بعد از قسمتی دیوار از خشت پخته (توسط آفتاب) ساخته شده دیوار بدون سر مهره کاملاً از سنگ پارچه ها اعمار گردیده است.

از یک برج مدور که به طرف بالا صعود کنیم حریم دیوار شکل سرک خورد گرفته و تیرکش ها نیز سه قطار می شود و ضمناً برای ترصد خارج آن طرف دیوار به شکل رواقی سرباز ترصد گاه ها تعبیه گردیده اند.

درین جا به خاطر حفظ این ابنیه و جلوگیری از مداخله عمرانی حکم ریاست دولت ج. ا. ا یعنی حکم ریاست جمهوری که در سطح داخلی دیوار نصب شده، شخی امتداد دیوار رو به بالایی از زوایه میل **۴۵** درجه افزود شده میرود و بلندی دیوار از جناح خارجی نیز افزایش یافته و بلندی دیواری که در سطح بالای حریم را تشکیل داده نیز در حدود یکنیم متر می رسد ازینجاست که دورنمای این قسمت دیوار از قسمت های زیرین آن به خوبی دیده و تشخیص شده می تواند.

دیوار تیر کش ها سه قطار و رواق ترصد را نیز حفظ کرده میرود البته این قسمت از دیوار شیر دروازه است که در جناح جنوب غرب، پایین تر آن گردنه وجود دارد که از آن راهی به آنطرف کوه به گذرگاه و پایه های لین های با ولتاژ بلند تر سروبی ونغلو به ریاست ساختمانی و سب استیشن مربوط، تمدید گردیده اند، و احتمال خطرات از آن استقامت تصور می بود بزرگی شاهبرجها نیز درین قسمت قابل ملاحظه می باشد شخی دیوار در قله نهایی دوهم دیوار ازین استقامت با یک سطح نسبتاً وسیع منتهی

(c) ketabton.com: The Digital Library

می شود ودر اخرین شاهبرج آن محافظ پوسته حفاظتی فعالانه وظیفه خود را اجرا نمود.
فعلاً درین حصه دیوار به طرف داخلی آن محوطه مستطیل شکل که درازی اضلاع آن به امتداد دیوار است موجود بودده که صرف تهداب ساختمان های آن که تماماً از سنگ ساخته شده مشخص شده می تواند. و متصل دیوار ها تهداب اتاق های کوچک موجود بود.
قابل تذکر است که در قدیم درین محل حتماً کدام ساختمان خصوصی رتبیل شاهان و یا قرارگاه محافظین و مدافعه کننده گان دیوار وجود می داشت که از بقایای فعلی آن کدام اثار آنها به چشم نمی خورد.
درین قسمت هموار ی دیوار فعلاً درختان مثمر و زینتی از جانب ریاست شاروالی کابل غرس گردیده و برای آبیاری آنها ذخیره حوض کانکریتی احداث گردیده است گفته میشود که کابل شاروال انجینر محمد یونس نواندیش بعضی اوقات به این نقطه کوه بالا شده و از همین درختان نو غرس شده بازدید بعمل می آورد.
نسبت کمی وقت تا اینجا ریسرج ساحوی صورت گرفته و در مورد قسمت های باقیمانده دیوار باید گفت که ازین سطح همواره به بعد امتداد دیوار به صورت یک خط مستقیم بدون فراز و نشیب دوام داشته که اثار دیوار ها و برج آن چندان قابل تشخیص نمی باشد.
بعد از تقریباً صد قدمی دیوار به نقطه عروجی قسمت جنوب غرب ختم شده و سپس از آن نقطه بگونه خم و پیچ که تیغه های صعب العبور باداشتن سبک ساختمانی قسمت اولی تا یخ بندان گذرگاه یعنی به نقطه معینه شیر دروازه منتهی می گردد ، که این قسمت دیوار ایجاب ریسرج ساحوی جداگانه را می کند در خاتمه اگر بگونه نتیجوی و پیشنهادی گفته شود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.به منظور تشخیص و معرفی بهتر و پیشتر دیوار های شیر دروازه باید به صورت مسلکی و با استفاده از افزار پژوهشی ریسرج اساسی بعمل آید تا منبع مستند و مدلل به دسترس علاقه مندان این رشته و اهل مطالعه قرار گرفته بتواند.
۲.بعد از آن اگر به مرمت کاری و ترمیم اساسی این آیینه تاریخی پر اهمیت کابل و حتی به سطح وسیع تری اقدام صورت بگیرد بدون شک برای دیدن آن علاقه مندان این نوع آثار جلب خواهند شد.
۳.چون قسمت سطح هموار ساحه وسیعی را احتوا کرده بالای آن تفریحگاه خوب (که هسته آن گذاشته شده) وعمارت های توریستی احداث شود به اهمیت این پدیده شگفتنی کابل خواهد افزود.
۴.به خاطر صعود به این ساحه و تماشای ساختمان های دیوار ها از جناح خارجی آن امکانات راه موتر را مساعد بوده بدین وسیله در زمینه تماشای آنها سهولیت بهتری بوجود آمده می تواند.
۵.چنانچه قبلاً گفته شده بود اگر در قسمت شیر دروازه هر دو دیوار توسط پل هوایی وصل شود ، به مظاهر تفریحی و قابل دیدنی این اعجوبه بی نظیر افغانستان خواهد افزود.
(انیس شماره ۲۳ سال ۱۳۹۱ ، رازقی نهیوال).
خاطره : در مقاله قبلی راجع به این کوها ریسرج ساحوی صورت گرفته به تفصیل صحبت شده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بامیان از اعجوبه های هفتگانه کشور

بامیان یک واژه نهایت نامی و پدیده حایز مقام نهایت والای تاریخی، فرهنگی، مدنی، مذهبی، تجارتی و سوق الجیشی است، نامیکه اصطلاح آن مفهوم مجرد و غیر مانوس را افاده نمی نماند آن بامیان، بامیکه بمثابه یک منطقه ممتاز شهکار های بی نظیر و مظهر خلاقیت های سرشار و خارق العاده هنری این سرزمین باستانی و حماسه افرین ما بوده است.

بامیانیکه راه ابریشم از قُله های بلند سلسله کوهای زیبای آن می گذرد بلی بامیان تاریخیکه مظاهر هنری، فرهنگی و مذهبی بی مانند آن نه تنها در وجود مجسمه های بی بدیل دو گانه بزرگ، مجسمه های نسته و خوابیده بودا و سایر پیکره های خورد و بزرگ متعلق آن مجسم اند بلکه مظاهر طبیعی و شکوهمندی آن در مجموع دره های زیبا و شاداب و شهر های با عظمت جدار های مجسمه های بزرگ و سایر پدیده آن متجلا بوده و سوژه اسطوره صلصال و شامامه از آن نشست نموده است موقعیت تاریخی بامیان مختص به یک بعد مشخص نبوده بلکه از ابعاد ارزشمند مختلف حیات تاریخی و باستانی از اهمیت بسامهم و ممتاز برخوردار است که هر کدام آنها در مباحث فشرده به طور لازم تعریف شده نمیتواند.

اما در مورد وجه تسمیه بامیان میتوان بدین شرح ارایه داشت نام بامیان اصلاً از کلمات «خان-یانگ» و بامیکان اقتباس نمود که سپس در قرن پنجم میلادی به شکل بامیان کسب عمومیت نموده است.

بامیان در اثار تاریخی از جمله در بنداهش و یا یک قسمت ادبیات پهلوی به شکل بامیکان آمده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسیو هاکن به نقل قول از دانشمندان دیگر از قبیل ژاک مارکوارت و بیلیو بدین عقیده است که صرف (ک) بامیکان در دوره های واپسین به حرف (ی) مبدل گشته و شکل بامیان امروزی را اختیار نموده است.

بامیان در ماخذ چینایی به اشکال «خان–ین–نا» یا «فان–یان» شهرت داشته است ریشه اسم بامیان از کلمه بامیه اوستا که به مفهوم توصیفی، متجلا، مشعشع و روشن است و در پهلوی بامیک ازین ریشه اقتباس گردیده گرفته شده است که در ادبیات دری بمعنای صبح روشن یا صبح صادق میباشد.

هیوان تسانگ یا شوان تونگ که در قرن هفتم میلادی به بامیان مسافرت داشته در سفرنامه خویش از بامیان به شکل «سی–یو–کی» و «فان–ین–نا» ذکری بعمل آورده است به گفته محترم ظفر پیمان بر علاوه اشکال تذکار رفته در منابع چینایی طوریکه قبلاً نیز اشارتاً گفته شد بامیان به نامهای «فان–یانگ»، «فان–ین»، «فانگ–ین»، «فا-ین–نه»، «و پوماهو» نامیده شده است.

اگر بامیان از لحاظ موقعیت جغرافیاوی به شناسایی گرفته شود این ساحه باستانی در حوزه مرکزی افغانستان و سلسله کوهای هندوکش و بابا از کابل به فاصله ۲۱۷ و یا ۲۴۵ کیلومتر موقعیت داشته که شمالاً به سمنگان، جنوباً به غزنی و ارزگان، شرقاً به بغلان، پروان و میدان وردگ و غرباً به جوزجان و غور محاط میباشد.

یا بعباره دیگر موقعیت بی همتای طبیعی بامیان در وجود خود مجموعه دره های شادات و سرسبز، شهر های شکوهمند متعدد را تشکیل داده که هر کدان این ها سطری است از بدایع طبیعی که مجتمع عجایب زیبای طبیعی را در وجود خود گنجانیده و در هر ورق آن یادگار ها و خاطرات تاریخی ثبت اند و به این ترتیب کلکسیون فنکاری ظریفانه بشری و

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعی محاسن هنری و خاطرات تاریخی را بودیعه گذاشته اند که اوراق متنوع آنها در دامنه های پر برف سلسله جبال هندوکش و کوه بابا فرش نموده اند و به اساس یک مفهوم دیگر این دوره برزگ پر طروات و شاداب که متصل به سلسله کوها و دره های متعدد فرعی آنها بود از گردنه شاتو تا کوتل شبر، از اغرابات تا دو آب میخ زرین، از شهر غلغله تا دره خشک و دره اشراف، هر کدام در ذات خود تظاهر جلوه های بدایع و عجایب طبیعی بوده که تنوع ساختمانهای طبقات الارض آن به شکل ها و رنگ های متنوع در گوشه و کنار آن بچشم میخورد.

بامیان در اغوش کوهای هندوکش و بابا ساحه نهایت زیبا و گوارا، دارای هوای سالم و دل انگیز، آب های شفاف و شفا بخش، رود های پر آب صاف، ماهی های خالدار و دامنه های پر از جوپه های گوزن و کیک و زمین زراعتی آن پر از کبوتر ها بوده و برای سیاحین جهان یک محل مطرح زا جهانی و تفریحگاه دلکش شمرده میشود.

بناً بر همین موقعیت ممتاز و بی مانند بامیان است که به قول احمد علی کهزاد در قدم قدم آن مظاهر عجایب طبیعی و شهکاری های هنری بشری به مشاهده می رسند و سیاحین جهانی را به مقصد حظ بردن از تماشای آنها به دان سو می کشاند. چنانچه زایرین چینایی و هیوان تچاو را تصویر دوره شکوهمند و مجلل بامیان، و انگیزه های تلوسه آمیز بدین جا کشانیده است.

از خصوصیات مهم مرکزیت ائین بودایی یکی این بوده که پیروان آن در کنار وادی ها دره ها و رود ها به عبادت می پرداختند که مثال گویای آن در دره پولادی همین بامیان و موجودیت صدها مغاره های آن مانند اشیانه زنبور بوده که توسط راهبان ساخته شده و دران به تعداد صدها چراغ روشن می شدند، گاه گاهی صدای مهیب جرس ها از هر سو فضای آن

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماحول را پر انگیزه می ساخت و توام به آن خاموشی و سکوت شب می شکستاند و انعکاسات آنها در دره های سربفلک کشیده هندوکش و کوه بابا پراگنده و خاموش می شدند و بدون شک در زنده گی مردم بامیان یا حالت مبهوت و تعجب آورنده مسلط می ساخت.
درین زمان بامیان مرکز عمده تجارتی، مذهبی و صنعتی محسوب میشد، باالخاصه در دوره کنیشکای کبیر امپراتور کوشانی ها بامیان از جاه و جلال بی نهایت زیاد برخوردار بود و توجه عالمان و فاضلان آن عصر را بخود معطوف ساخته بود.
چنانچه هیوان تسانگ زایر موصوف زیر تاثیر این انگیزه ها قرار گرفته در سال ۶۳۲ میلادی در حالیکه تحایف و نزرانه ها با خود داشته به این جا بمسافرت مشکل افزا پرداخت نامبرده مشاهدات سفر خویش را بدین شرح بیان داشته که تصویر بامیان را بدین منوال بمظاهره می کشد بامیان دارای ده معبد بود که راهبان راه کوچک دران به عبادت می پرداختند به سمت کوه شمال شرق شهر شاهی در یک سنگلاخ عمومی مجسمه بودا به ارتفاع ۱۴۰ تا ۱۵۰ فت به سبک نهایت ظریفانه هنری کنده شده بود که شعاعی طلایی آن به هر طرف انعکاس می یافت جواهران و زیورات آن که به برگ های طلایی مزین بود چشم را از دیدن آنها باز میداشت و زایر دیگر چینایی «هوی چا او» همان «تچاو او» که در سال ۷۲۷ میلادی نیز به بامیان سفر داشته از حشمت و شکوه مظاهر حیرت کننده جم و جوش ساکنین بامیان، از مجسمه های با عظمت و معابد پر جلال آن قصه های داشت که شنوندگان را مبهوت خود می ساختند.
اگر در مورد راهای تجارتی و کاروانی بامیان معلومات ارایه شود بدیهی است که توسط این راه دور و درازبین دو شهر مهم آئین بودایی پور شاپورا

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعنی پشاور و بامیان امتداد داشته است. و قبل از انکه سرک شکاری کشیده شود بنام راه بزرگ یاد میشد.
که کابل و کاپیسا – بگرام را از راه غوربند به کوتل شبر کوتل اغرابات، سوخته چنار و دندان شکن با صفحات شمال وصل مینمود.
و زمانیکه غزنی مرکز آل ناصر یعنی غزنوی ها و بامیان مقر شنسبانیان بود بین این دو شهر نیز راهی وجود داشت که از بلخ، ضحاک، دره کالو و کوتل حاجی گک، گردل دپوار و از راه کوتل اونی و وردگ به غزنی منتهی می شد.
اما پدیده های مهم هنری و مذهبی که به بامیان شهرت جهانی داده است قبل از همی مجسمه ۳۵ متری و مجسمه ۵۳ متری و مشخصات تزئینکاری به سبک هنری تراشیدن ظریفانه آن بود که در مورد بحث مفصل تری را ایجاب میکند و ما صرف در خصوص طاق پیکره ۳۵ متری که ۸ متر عمق داشت میتوان اینقدر ارائه داشت که در جدارهای آن تصاویر زیبای رنگه منقش گردیده بودند و در حصه بالای سقفش سر مجسمه قرار داشته و بالای آن رب النوع افتاب یعنی سوریا به قیافه جوانی سوار بر عراده نشان داده شده که چهار اسپ بالدار آن را می کشاند.
رب النوع مهتاب در هاله نور که شعاع آن در شکل دندانه های عراده متصلاً محاط است در داخل دایره هاله برنگ خفیف گاهی شکل بمشاهده میرسد عراده و اسپ بالدار با اسطوره های یونانی و کالا های رب النوع با کالا های اسیای مرکزی شباهت تام، اسلحه و شمشیر دراز و نیزه بلند اشیایی آند که در دوره ساسانی در افغانستان و ایران رواج داشته که دران تزئینکاری بخصوص موجود بود.
در بالای اسپ های عراده دو هیکل بالدار که سوار کاران بزرگ بر آن در حالت سواری بچشم می خورد و در بالای صحنه نیم تنه ای دو زن قرار

(c) ketabton.com: The Digital Library

داشت که معرف موکلین باد ، زمین و دریاب بودند در دو جناح صحنه مرکزی به اندازه بلندی سر مجسمه عقب کنار ها یک عده شهزادگان بامیان و امرای محلی دیده می شدند و در مابین شان یکعده فرزندان شیران یعنی شاهان بامیان وجود داشت که در حال دادن مال و اعانه بودند.
و در ساختمانهای بودایی با عطف توجه بخصوص ثبت گردیده تاکه به عنوان یاد و بود و قدردانی تصاویر شان درین جا منقوش شوند.
بملاحظه اسناد و شواهد تاریخی در زمینه سایر ارزش ها و داشته های فرهنگی و مدنی بامیان نمی توان که در چند سطور مختصر معلومات لازم ارایه شوند و باید به این پرسش ها جواب داده می شد که در تراشیدن مجسمه های بامیان از کدام سبک و افزار معماری استفاده شده و این پیکره ها دارای کدام مشخصات بوده ، معابد مجسمه **۳۵** متری یا خنک بت و مغاره های متعلق به آن از چه قرار باشند؟
مجسمه بزرگ **۵۳** متر و سمچ های همجوار آن و در مورد ، نظر باستانشناسان مجسمه نشسته و خوابیده بودا و مجسمه های سه گانه شناخته ناشده بوده از چه قرار بودند شهر ها و دره های بامیان که پیشتر از آن یادآوری بعمل آمد دارای کدام چگونگی ها بودند؟
معلومات مفصلی موجود اند که میتوانیم زیادتر ازین صحبتی داشته باشیم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګنداهارا لرغوني بډایه مدني حوزه « د کوشانیانو د دورې دمعمارۍ او ښکلیو هنرونو» په اثر کې

د لرغون پېژندنې د ارزښتناکو اثارو په لړ کې د څېړنپوهې د علمي رتبې د یوې پروژې په توګه «معماري وهنري های ظریفه ګنداهارا و باختر در عصر کوشانی ها» تر عنوان لاندې د ښاغلي څېړنپوه نظر محمد عزیزي یو مهم اثر دی، ددې اثر محتویات چې د لارښود استاد څلورو تقریظونو، مقدمې، موخذونو د لیکوال د بیوګرافۍ، د اثارو پر معرفۍ سربېره په اوو څپرکو کې پر اړوندو موضوعګانو باندې له علمي – څېړنیزو پراخو بحثونو څخه عبارت دی.

چې د څپرکو د بحث وړ عنواني مطلب یې په دې ډول دي:

په لومړي څپرکی کې د موضوع لرلید ته کتنه کې په بېلا دورو او حوزو کې د معمارۍ او ښکلیو هنرونو په باب په تفصیل سره رڼا اچول شوې ده.

او په دوم څپرکی کې په عمومي ډول د باختر د مدني حوزو، لکه ګنداهارا، تهاریلي، غزني او د هغوئ د اړندو عقیدتي ودانیو او جوړښتونو د څرنګوالی په باب، او په دریم څپرکی کې د ګنداهارا د حوزې د ترومپ د معمارۍ په ډولونو او جوړښتي قاعدو بحث شوی دی.

ددې اثر په څلورم څپرکی کې، د ګنداهارا په حوزه کې د هلینستیک هنر تر نفوذ لاندې د ښکلیو هنرونو د هستووني څرنګوالی او په پنځم څپرکی کې د ګنداهارا او باختر په حوزه کې د معمارۍ د هنر په اړه د پوهانو او لرغون پېژندونکو نظر یې تر څېړنیزې کتنې لاندې نیولی شوی او په شپږم څپرکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د سلطنتي او مذهبي ودانیو د شتون له مخې د ګندهارا او باختر دحوزو پر پېژندنې او په اووم څپرکي کې د باختر په په پاچهی معبدونو کې په هنري او پر انځور یزو ځانګړتیاوو بحث شوی دی، پایلې او وړاندیزونه هم ددې څپرکي یوه برخه ده.

بنایي وویل شي چې دعلمي – څېړنیز اثر چې د علمي لوړې رتبې مستحق پرې ګڼل کېږي په دې اثر کې د څېړنپوه نصر الله سوبمن د لاربنود استاد پر نظر سربېره څلورو لوړ رتبه پوهانو تقریظونه لیکلی او په مجموع کې یې کاندید د لوړې علمي رتبې وړ یې شمېرلی دی، چې دوی هریو څېړنپوه سید امین مجاهد، پوهاند احمد ضیأ نیکبین، پروفیسور عصمت الله عثماني او د څېړنپوه میر عبدالرووف ذاکر څخه عبارت دی. چې دوی هر یو ددې اثر د ارزښمندی، ګټورتوب او ضرورت په باب خپل نظرونه ورکړي دي، چې دلته د موضوع په اړوند هغه هم په مقدماتي ډول د جغرافیوي، پوځي او فرهنګي وتلي موقعیت له ګندهارا په اهمیت به د بحث وړ ټکی را واخېستل شي.

لکه چې له دې منځه د سرمحقق سید امین مجاهد د تقریظ په یوه برخه کې راغلي دي: «...زیرا افغانستان نه تنها عهد تمدن ونقطه عطف تمدن های جهان باستان به شمار می رفت بلکه با برخورد مظاهر و پدیده های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در حیطه اسیای مرکزی نسبت به هر سرزمین دیگر جایگاه مهم و مقام شامخ را احراز نموده، از داشته های مادی فرهنگی و عظمت های تاریخی از هزاره های پنجم بدین سو بی نیاز بوده، مقام باختر زمین وحوزه های تمدنی آن توام با سرزمین گندهارا در واقع محور تاریخ باستان جلال و شکوه آن نماینده گی میکند».(۱)

د ګندهارا جغرافیوی موقعیت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګندهارا Gandahara ولایت د افغانستان د مملکت په ختیځ کې پروت دی چې د ختیځ له خوا د سیند په سین، د لویدیځ له خوا د هندوکش (د پغمان د غره) د غرونو په لړۍ او د جنوب له خوا د پاختیا (پاکتیا) او زابل او د شمال له خوا د بلور په ولایت (چترال، نورستان، پنجشیر) محدود دی.
یا په بل عبارت ګندهارا د پېښور، اټک، یوسفزیو، هشت نګر (هشنغر)، سوات، باجوړ، بونیر، دیر، ننګنهار، (د جلال اباد ناوه)، لمپاکا (لغمانونه)، کونړونو، اسمار، کابل، لوګر، وردګ او د کاپیسا (کوهدامن او کوهستان) په سیمو ویشل شوی دی.
د ګندهارا ډېر پخواني ښارونه د پېښور د بګرام او د جبل السراج (کاپیسا) بګرام او نګارا ارا (نګاراهارا – سپېڅلې هډه) او یا له کابل، پخاور (پېښور)، اټک، چاریکار، نوشاره، برکی راجان، جلال اباد، تګری، مندراور، چارباغ (په لغمان کې) اسمار، ښبوه او شګي، چغه سرای، لعل پور، جلالر، شب قدر، کوت، دیر، امبیله، تره کی، میان قلعه، ناوه ګۍ، کوتای (کوتکی) او له دا سطې نورو څخه عبارت دی.(۲)
ښایي وویل شي چې په لومړی سر کې می نیت درلود چې د پورتنی اثر د ګندهارا او باختر د معمارۍ او ښکلیو هنرونو څېړنیزه لیکنه وکړم خو کله چې مې فکر ته راغله چې د دې لیکنې په لنډه محتوا حتی بحث کول هم ډېر ستونزمن کار دی نو مې لازمه وګڼله چې د دې اثر نه په ګټه اخستنې سره یوازې د ګندهارا او د ګندهارا مدنیت د لرغون پېژندونکو او پوهانو له نظره تر څېړنیزې کتنې لاندې ونیسم.
تر هر څه دمخه د ګندهارا تمدني حوزه په دې د پېژندنې وړ ګڼل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغــه څېړنــې چــې د يــو شــمېر پوهــانو لکــه پروفيســور ب. ن. پــوري (B,N.Prui)، فورلانـګ (G.R.forlong)، جـان روزنفيلـد (j.Rosefield)، ويليام ترن (w.w.Tarn)، الفرد فوشه
(A foucher)، فـرانس التهـايم (F. Allneim)، هيـرمن ګـويتس (H. Goetz)، ګرونويدل
(Grunwedel) او داسې نورو ختيځ پېژندونکو او لرغون پېژندونکو لـه خوا د ګندااهارا د حوزې د پولو په باب يې ترسره کړې دي.
داسې ښودل شوې چې د ګندااهارا حوزه د زمانې او د تاريخي يـو شـمېر دورو پـه تېريدلو سره د پاچهيو واکمنيو پـه تغيير او بـدلون موندلو سره د هغې پولې او پراخې محدودې کله کوچنۍ شوې او کلـه هـم پـه پراخـه کچـه ورسره ځېنې سيمې تړلې شوې او د هغـې د پولـو وروستنی حد لـه شمال څخـه د هندوکش د غرونـو تـر جنوب پـورې او د سيند لـه جنوب څخـه نـه اوښته، او ديانه د «سوات -Swat» سره او د ګدو روزيا ځېنې سيمې هـم را نيولې.
د ګندااهارا حوزه پـه ويدايي (ويـديک Vedic) دوره کـې د کابل د سين لـه غـاړو د اندوس تـر غـاړو پـورې تشـکيدله او بيـا ورسـره د پنجـاب شـمال لويديځې برخې هم يو ځای شولې او ددې سيمې له مهم برخو څخـه د سـوات حوزه، او ديانه او هيلو (هډه) شمېرل کېدله.(۳)
د يـو شـمېر پوهـانو پـه عقيـده پېښـور او تکسـيلا داندوس او دهغـه شـمال لويديځو پولو ترمنځه دهندوکش (کاپيسا) تر پولو پورې ګڼلی دی.
او ځېنې پوهـان پـه دې بـاور دي چـې د ګندااهارا مرکز زيـاتره پوروشـاپور (پېښـور) ؤ خـو پـه شـکلاوتي او چارسـده خـو ګنـدااهارا دمهمـو سـيمو لـه پايتختونو څخه شمېرل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پخوانیو زمانو کې د ګندهارا حوزه یا جغرافیوي محدوده و او دا بهاندا پورا یا په کلاسیک نامه د پخوانی هند چې بیا د بهارت له نومه رهبري او کنترولیده.

د «ریګویدا Reg-vid» د شواهدو له مخې آریایان په ۱۵۰۰ تر میلاده دمخه د ګندهارا سیمو ته راننوتل چې په دې وخت کې د ګندهارا سیمه د «مهاجاناپادا Manajana – pada» په نوم یادېدله.

کومه موضوع چې د یادونې وړ ده هغه داده چې د تاریخ په اوږدو کې د ګندهارا پولې او موقعیت په یو حال نه دی پاتې شوی او بدلونونه یې موندلي دي. په بېلا بېلو واکمنیو او شرایطو کې د ګندهارا د سیمو ویشتنې کله محدودې شوې او کله یې هم پراختیا موندلې ده. پورو شاپورا یا پېښاور او نور یونانی ښارونه دي، بیا وروسته د سترو کوشانیانو یعنې ستر کنیشکا یو ښار، او پایتخت یې هماغه تکسیلا د ګندهارا له مهمو توابعو یا سیمو څخه شمېرل کېده.

ګندهارا هغه خاوره ده چې په هغې کې د یونانی – ساکایي، پارتیانو او کوشانیانو د دورو د واکمنیو شواهد په ښه توګه لیدل شوي، په شپږمه او اوومه پېړۍ کې د ګوپتایانو او کابلشاهانو تسلط پېښ ؤ د خوان زانګ (هیوان تسانګ) په زمانه کې د بودایي د فلسفې زده کړو د موبدانو او زده کوونکو د تحصیلي مدرسو او بودایي ابداتو پاتې شوونې هلته په ډېره ښه توګه لیدل شوي دي.

که څه هم د (۱۹۰۵) م کال را په دېخوا د پوهانو وروستنیو څېړنو وښودله چې د ګندهارا حوزه نه یوازې د تاریخي دورو د ډول ډول ادابو او فرهنګ د جذبولو بستر و بلکې د ډېرې د عصر یعنې د «پلیو لیستیک Paleolethic» د زمانې شواهد په کې هم لیدل کېدل لکه چې د مردان د ښار د شاوخوا د «سنګاور Sanghour» له سیمې په یوه مغاره کې تر میلاده ۳۰۰۰ – ۱۵۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلونه دمخه کشف شول که څه هم دې زماني د برونز د دورې پورې تړاو درلود د آریایي قبیلو لیږدیدنې د هندوکش له شمال څخه د جنوب خواته په تیره بیا ویدایي یا د (ویدیانو) په دوره کې وې او د ویدیک تمدن پیل د ګنداهارا په حوزه کې د آریایي تمدن او له ګنداهارا څخه هغې خواته دهند تر منځنیو سیمو پورې کېدای شي چې د برونز د دورې پای شمېرل کېږي.
ګنداهارا او د مسمي سره د هغه نوم لکه چې د مخه ترې یادونه وشوه په « ریګ – وید » او د هخامنشی داریوش د زماني په ډبرلیک کې د هخامنشیانو تر واکمنۍ لاندې د ۲۳ سیمو په کتار کې د « ګادارا یا ګدارا Gradera» تر سرلیک لاندې یاد شوی دی.
د هیرودوت په کتاب کې د « تاریخونو» تر سرلیک لاندې، ګنداهارا د داریوش د پاچهۍ د مالیاتو د راټولولو او عایداتو سرچینه یاده شوې ده.
ګندهاري وګړي د هغو د اتنیکي ځانګړنو له مخې زړور او همدارنګه د فرهنګي اړخونو په پاملرنې سره د لوړ مقام لرونکي وو.
له بلې خوا ځینې سندونه ښیي چې ګنداهارا له ګندهارا له نوم څخه چې « ارودها Arodha» زوی او د « یاتی Yayati» نوسی یا وارث څخه رامنځته شوی دی.
په زیاترو پخوانیو اسنادو کې د ګنداهارا د حوزې نوم په «کین – تو – لو Kien – to- lo» او یا ځینې نورو په « کین- تو Kien – to» مسمی کړی دی.
چې دا موضوع « پول – پلیوت P- Pelliot» هم تاییده کړی ده او د سترابون د نظریو له مخې د ګنداهارا سیمه د « ګنداریس Gandaris» په نوم یاد شوې ده.
د « الفرد فوشه A . Foucho» او د دوکتور « فرری Fray» د نظریو له مخې د موریایانو د امپراتورۍ په زمانه کې ګنداهارا هم د ټاکلي پراختیا لرونکی وه او هندي کاروانونه د ګنداهارا له لیارې د ګنداهارا شمال ته رسېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «پ. بم P-Bamm» یو بل عالم په نظر د ګندهارا کلمه د «ګه-نه-دهارا Ga-Na-dharai» په شکل په پنځمه پېړۍ کې د هخامنشي لومړي داریوش په ډبرلیک کې چې د (۵۲۰ تر میلاده دمخه) د بیستون په شاوخوا کې لیدل شوې د «ګادارا Ga-da- ra» په شکل یاده شوې او د هخامنشي د ستراپي له محلاتو څخه شمېرل شوې ده.

د «کوپت Kopt» (مصر Eggpt) په سندونو او سرچینو کې د ګندهارا نوم د «تیری کانا کوفی Tri- Kana – kofie» په شکل موندل کېدای شي او د توماس Tonvas په نوم د یو بل عالم د وړاندیز له مخې د پاپیروس په پاڼو کې د ګندهارا نوم د «کویتاکندهاری Kotya – Kartary» په بڼه لیکلی شوی دی.

تر کومه ځایه چې د پوهانو اثار چې د ګندهارا په اړوند یې لیکلي دي د ګندهارا د نومونې، جغرافیوي او فرهنګي اهمیت باندې رڼا اچول شوی ده چې له دې جملې نه «هیرمن ګویس»، «ګسترابون» الفردفوشه، فرانس، دایین اکبری مولف، دکتور دانیل شلومبرژه، اوریل شتین، ګ. الف پوګاچینکوا، سیرمورتی میر دیلر دکتور خلیل الله اورمړ، ربشرما، فوګل، وینیام سمپسون، سپونر، ژوزف هاکن او داسې نور.

که څه هم د ګندهارا دحوزې محدوده نه یوازې پورتنۍ یادې شوې سیمې شمېرل کېږي بلکې یو لړ نورې سیمې هم موجودې وې چې په هغو کې دګندهارا دګریکو-بودیک دمکتب د ښکلیو هنرونو مظاهر لیدل کېږي، چې له دې سیمو څخه عبارت دي.

تخت باهی (Takhtebahie)، (جمال ګری Jamal – Gehre)، (شهر بهلول Shahre- Bahlol)، (شاجیکی دری Shaji ki – Dehee)، (تهاریلی Tharel)، (موکاساندا Mbkha- Sanda)، (ناتو Natha)، (هده Hadda)، مانیکیالا Manikyala)،) رانی ګت Rani – Ghat) چې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوري لويې او وړې سيمې په مجموع کې هغه جغرافيوي او تاريخي محدوده چې د ګندهارا تر سرليک لاندې د يو جوړښت په شکل رامنځ ته شوې دي.

ګندهارا او دهغه مدني او هنري مکتب د مظاهرو بېلګې :

تر کومه ځايه چې د مخه هم ورته اشاره وشوه په بشپړ ډول په دې موضوع څېړنيز بحث په دې ليکنه کې ناشونې ده او يوازې به په نمونه ايز ډول پرې يو څه رڼا واچول شي:

ګندهارا يوه له هغو لرغونو سيمو څخه ده چې په هغې کې د کوشانی دورې هنر؛ يعنې يوناني هنر، بودايي تهذيب يا فلسفه، د بودايي تجسماتو تر ځليدلو دمخه د نورو تجسماتو او ديرونو په خوا کې وده او پراختيا وموندله او دهغو وروستنيو څېړنو له مخې چې د يو شمېر پوهانو له دې منځه الفرد فوشه او سير جان مارشال له خوا (۱۹۰۸-۱۹۰۹م) کې او همدارنګه پروفيسور «داني Dani» او داسې نورو اروپايي او هندي پوهانو لکه «کوما را سوامی Comarsuamy» افغاني لرغون پوه شاهي بای مستمندي او د نورو له خوا ترسره شولې څرګنده شوه چې د ګندهارا په حوزه کې د اندو آريايي او اندو يوناني دمعمارۍ او هنر تر څنګه دکوشاني دورې دهنر هستيدنه او بيا وروسته د کوشانيانو د سترې امپراتورۍ په دوره کې دهندوکش شمالي برخو ته ور انتقال او پراختيا وموندله. چې د بېلګې په توګه دامو رود په هغه خوا کې د مرکزي اسيا د سيمو لکه «ايرتام Artam» د کندز، سرخ کوتل، دورمان تپه، چقلاق او داسې نورو زياتو برخو کې له لاس ته راوړلو او کشف شوو اثارو څخه يادونه کېدای شي.

له همدې امله مخکې تردې چې د ګندهارا په حوزه کې د معمارۍ، هنر او مجسمې جوړونې د طريقې او شيوې په اړه ددې برخې د پوهانو نظرياتو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

فعالیتونو یې تحلیل او وارزول شي نو د یو شمېر پوهانو د څېړنو له مخې چې د ګندا هارا په حوزه کې یې ترسره کړي دي دهغو په ویشنه او مرزبندۍ باندې رڼا اچول شوې ده.
دکتور دانیل شلومبرژه چې د ګندا هارا یعنې ګریکو – بودیک دهنر په اړه تر الفردفوشه او فوګل دربیم څېړونکی دی، ګندا هارا هغه سیمه بولي چې مدیترانه یا رومن هنر د سترو کوشانیانو یعنې ستر کوشاني کنیشکا د واکمنۍ په دوره کې زیات و روزل شو او پراختیا ورکړ شوه.
په دې سیمه کې د پوهانو د نظریو له مخې د ګندا هارا حوزه د یوې دیني مقدساتو او هنري ارزښتونو دخاورې په توګه ګڼل کېدای شي هغه چې زیاتره یې د ګندا هارا په حوزه کې شامل حال نه وو د یوناني هنرمندانو او د اندوګریک دواکمنۍ په واسطه د تهذیبونو او عقیدو سره د هنري وارد شوو پدېدو سره د تکړ په وجه یې په کشمیر کې د « کوندالاوا Kahdalava» د بودایي د ستر مجلس تر پریکړو وروسته دګندا هارا په تهذیبونو کې ورګډ شو او د ګندا هارا د هنر مذهبي توب یې رامنځته کړ.
په داسې حال کې چې د ځینو پوهانو په نظر د ګندا هارا هنر نه یوازې د کوشانیانو په دوره کې بلکې زیاتره د یوناني او سکایي واکمنیو په زمانه کې لا اعتبار پیدا کړ او په دې باب د لرغونو دورو په برخه کې د علم او پوهې په نړۍ کې یې یو شمېر ارزښتناکې موضوعګانې وړاندې کړې.
خو له هغه ځایه چې د ګندا هارا د تمدني حوزې په بېلا بېلو سیمو کې د لرغون پېژندنې څېړنې سرته رسیدلي دي داسې وګڼل شوه چې د بودایي د هنري مکتب او د بودایي فلسفي د تنظمیدلو لوړې درجې ته رسول د بودایي راهب د یوناني هنرمند له خوا چې دمخه د یوناني هنر او یوناني متولوژۍ له اغېزمنو متاثر شوي وو او د ګندا هارا د یونانو – بودایي هنري مکتب په هستوونه کې یې پوره ونډه اخېستې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم د ګندهارا ګريکو - بوديک هنر، د نامتو لرغون پوه الفردفوشه دنوم سره کلک تړاو لري. خو د ګندهارا د تمدنی حوزې د پېژندنې د لامل يوازنۍ پدېده دهغو بودايي اثارو او ابداتو شتون ؤ چې ددې حوزې د پېژندنې د شتون په برخه کې هغه يونانيان مشخص کوي چې د بودايي فلسفي او يوناني تمرکز د ځرګندتيا موندنې لپاره تر ميلاده (۱۳۰) کاله دمخه له شمال څخه جنوب ته را خپاره شوي وو.
له بلې خوا نه مخکې تردې چې په ګندهارا کې د يونانو - بودايي هنري مکتب، ددې هنر دهستيدو د سرچينې او زانګو په توګه په ځليدلو راشي، زياتو پوهانو داهنري مکتب د هندوکش په شمال په تېره بيا په بلخ کې ګڼلو چې ددې مکتب له پلويانو څخه يو دکتور دانيل شلومبرژه او ژوزف هاکن ؤ.
په هر صورت دالفردفوشه کيندنې چې په لرغوني بلخ او ورپسې د ژوزف هاکن له خوا په کندز او بيا د جاپان د کيونو د پوهنتون د لرغون پېژندنې هئيت په درکان تپه او چقلاق تپه کې کيندنې وکړې بيا يې هم ونه کړای شول چې هغه تيوری او طرحې چې دهندوکش په شمال کې د يونانو - بودايي دهنري مکتب د هستيدنې د سرچينې په توګه دتاييد وړ وګرځوي.
خو د يونانو - بودايي هنري مکتب په خپل ذات کې د ګندهارا دهنر زيږنده ده چې هم دتاريخي پېښو له پلوه او هم د يوناني هنر له پلوه په ګندهارا کې د يونانيانو د شتون سره د ساختماني يامعمارۍ، بودايي تجسماتو، اصيل فرهنګ له پلوه د هنري مطالعاتو په برخه کې د پوهانو لپاره د علمي لاربنودونکو له پلوه نوی باب پرانېست چې له دې منځه د بودايي فلسفي سره د ګندهارا هنر هستوونکي د ګندهارا او سيدونکي او هنرمندان کېدای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میرمن پوګاچینکولو او ربشرما د نظریو پر بنا د بودا لومړنۍ مجسمه د «کوانا Kuvana» د ستر مجلس وروسته د جلندر او یا د کشمیر په «ګندا هارا» کې د «مهایانا» ستري طریقې او د «هنایانا» یا د «ژغورنۍ د کوچنۍ طریقې» د کوشانیانو په دوره کې په رامنځته کېدلو سره په هنري تجسماتو کې د بودا مجسمه د لومړۍ ځل لپاره را څرګنده شوه. په لومړي کرت ګندا هاري هنرمندانو د دې اجازه وموندله چې د مجسمې په چوکاټ کې د انسان په بڼه بودا ته ځلا ورکړي.

خو د څېړنپوه عزیزي د نظریې له مخې د بودا د مجسماتو او بودایي معبدونو رامنځته کېدل په لومړني شکل او یا ډېر کم د «اندوګریک Indo Greec» او ساکایي پاچهانو د واکمنۍ په زمانه کې د میلادي تر لومړۍ پېړۍ دمخه د ګندا هارا په حوزه کې به رامنځته شوي وي.

چې ډېره ښه بېلګه یې د «لوریان تالګهای Loryan – Tanghai» په مجسمو او د بیمارانو د تبرکاتو په مشهورو جعبو کې ګڼلای شو چې دا نظریو بل نامتو محقق او د عالم سیر جان مارشال هم تایید کړې دي.

که موضوع را ونغښتل شي ګندا هار د خپلو مدني سیمو د شتون په اعتبار څه د باختر د سوجه فرهنګ له مخې او څه د ګریک هلنیتي او بودیک هنر سره د خلطتوب له مخې د باختر د مدني او تر هنري مکتب یا د معمارۍ او ښکلیو هنرونو د رامنځته کېدو خاوره او د ودې او تکامل او پراختیا مرکز ګڼل کېږي.

چې له نیکه مرغه څېړنپوه نظر محمد عزیزي به دا ارزښتناک او ډېر ګټور اثر لیکلی دی او په دې برخه زیاتو پوښتنو ته قانع کوونکی ځوابونه وړاندې کولای شي.

اخځونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.معماري و هنر های ظریفه گندا هارا و باختر در عصر کوشانی ها ، نظر محمد عزیزي، مطبعه کاروان، ۱۳۹۱کال، ۹مخ.
۲.جغرافیایی تاریخی افغانستان، میر غلام محمد غبار، مطبعه دولتی، سال ۱۳۶۸، ۸۵مخ.
۳.معماری و هنر های ظریفه پورتنی اثر، ۸ مخ.
۴.ددې اثر تر ۲۸ مخه پورې بېل بېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باسول

د ننګرارا هارا یوه بله مهمه لرغوني سیمه او ښار باسول دي، چې د افغانستان د ډېرو پخوانيو مذهبي سیمو څخه شمېرل کېږي.
دا سیمه د کابل سیند د مسیر ښۍ خواته او د ننګرهار دناوې په شمال ختیځه برخه کې پرته ده او یا باسول د پخواني ننګراهارا او اوسني جلال اباد ښار دجنوب ختیځ په ۵۰ کیلومتري کې موقعیت لري، هغه سیمه چې د جلال اباد له مرکزه او دخیبر د دري تر سیمو وروسته د پېښور په لوري ترې لار غزیدلې ده.
باسول چې د کابل سیند په اوږدو کې موقعیت لري او د یو شمېر وادیګانو او کلیو درلودونکې دي، دکابل سیند په مخالف مسیر کې هم یو شمېر کلي شته دي چې د ببېلي، سمڅي اوچکنور په نومونو یادېږي.
د باسول لرغوني موقعیت دهغو شمېر تپو او غونډیو پورې تړاو لري چې د هغو په اوږدو کې هسک هسک غرونه شته دي او یو مهال هلته د هغه په زړه پورې موقعیت ځانګړې اهمیت درلود او یوه هغسې سیمه ده چې د بودايي آیین پیروان او مرتضانه هلته اوسېدل او په عبادت بوخت وو، اوس هلته پخواني آبادي او برم دومره محسوس نه دي.
هغه لرغون پېژندونکې چې د لومړي ځل لپاره یې ددې سیمې د فرهنګي مظاهرو، عقیدو او معماري په هکله زیاتې څېړنې ترسره کړي او دغه سیمه یې له پخواني اوږدې زمانې راهیسې د بودايي معبدونو او بودايي آئین د پیروانو پر باب معرفي کړې ده، هغه د ویلیام سمپسون (W. simpson) په نامه یو لرغون پوه ؤ په دې سیمه کې د جاپان د کیوتو د پوهنتون لرغون پېژندونکو همیشه څېړنې ترسره کړي دي او د افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ختیځو سیمو د سمڅو، معبدونو، ستوپو، تجسماتو او داسې نورو اثارو په اړوند اود هېواد په فرهنګي تاریخ کې یې خورا ګټور معلومات ورزیات کړل د باسول سیمه چې د بودایي آئین یوه اړونده سیمه ده، هغه شمېر اثار او نښې نښانې چې نوموړو لرغون پوهانو کشف کړې، د څلورمې او پنځمې میلادي پېړۍ پورې یې اړه درلوده. د باسول د هنري او د معمارۍ شتمني او دهغه د سمڅو صورت بندي یې بې لـه شکه د ګنداهارا د هنري مدرسې اغېزمنې ده، هغه ختېنې او ستوکې مجسمې او په بېلا بېلو مواردو کې بودایي دیوالي انځورونه د بامیانو د سمڅو د هنري مکتب د ۵۵ متري او ۳۸ متریزې مجسمې د رواقونو او ګنداهارا دحوزې د وروستیو دورو د تاریخي آثارو سره ورته والي لري، چې د مهندسي سبک او شیوه اودهنري محاسبو ترکیب بندي یې په هندي سبک او شیوه دي او لکه چې په بامیانو کې دغه ترکیبونه د ساسانو –ګوپتا د هنر سره ورته والي لري.

هیوان تسانګ چیني سیلاني په اومه میلادي پیړۍ کې د نګاراهار او دهغه له اړوندو سیمو څخه کتنه کړې، او نوموړی له ۲ زرو بودایي راهبانو او برهمنانو او له سلو معبدونو څخه چې دمهایانا په طریقه وو، یادونه کړې ده او له ۳۰۰ تنو نورو راهبانو څخه چې د نګاراهارا په شمالي غرونو کې موجود و هم یادونه کړې ده چې ممکن د باسول د شمالي برخې په دوام دهیوان تسانګ د رپوټونو له نمونو څخه به وي بنایي وویل شي، چې د باسول دا بودایي سیمه لا زیاتو مسلکي څېړنو ته اړتیا لري او ممکن له دې سیمې څخه لکه د نګاراهارا د نورو لرغونو سیمو په شان لرغوني اثار را سپړل شوي او لوټ شوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوو د عدد څو اړخیزې ځانګړتیاوې

یو شمېر عددونه څه د مطلق عدد په شکل او څه د رتبې عدد په شکل، څه د اشخاصو د ضمیرونو په متابعت څه زموږ په ټولنیز ژوند کې او څه په پښتو ادب کې په تېره بیا په فلکوریکي ادبیاتو کې خاص ځای لري او د دوی پر بنسټ زموږ د ولسي ژوند د ځانګړتیاوو د ښکلا ایزو اړخونو د هېنداره، په توګه موږ ته یو شمېر بېلګې او ممیزات راښوولای شي دا عددونه په بېلا بېلو شکلونو په عمومي ډول په انګیرنو، متلونو، لنډیو عمومي اصطلاحګانو او نورو برخو کې ورګډ شوي، زموږ د پخوانیو او اوسنیو وګړو د پراخ استعمال موارد یې پیدا کړي دي چې له دې جملې نه د «۷» عدد د څو اړخیزو ځانګړتیاوو په باره کې یو څه څېړنیز بحث کېږي.

د اووه عدد د تقویم له مخې :

له ډیرو پخوانیو زمانو راهیسې په عمومي ډول په ورځنیو محاورو کې تر بلې هرې پدېدې څخه چې زیات کارول کېږي د اوني یا هفتې نومونه دي.
هفته چې له اوو ورځو لکه شنبه، یکشنبه، دوشنبه، سه شنبه، چارشنبه، پنجشنبه او د جمعې له ورځو څخه عبارت ده، په زیاترو ژبو کې یې نومونه شته دي، حتی په پښتو کې د شنبې، یو شنبې، دوه شنبې درې شنبې، څلور شنبې، پنځه شنبې او د جمعې له ورځې نه په غیر نور سیمه ایز نومونه هم لري لکه خالي (شنبه) د ګل ورځ او د زیارت ورځ او داسې نورې.

د رنګونو له مخې :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپله د طبعيت د منظرو په مظاهرو کې رنګ هغه طبيعي عيني پدېده ده چې په عمومي ډول په هميشني ډول د نړۍ او چاپېريال په هره برخه کې تر سترګو کېږي.

که په کوټلي توګه رنګ تعريف شي، نو هغه د (نور) اغېزه ده، هغه چې د جسمونو ظاهري بڼې ته بېلا بېل رنګونه ورکوي، او د فزيک له مخې هغه اغېزمنې ده چې په سترګه کې د نور د انعکاس له کبله رامنځته کېږي.

البته دا د نور هغه عام فهمه تعريف دي چې د پښتو اريانا دايرة المعارف په شپږم ټوک کې وړاندې شوي دي په دې اثر کې بيا د نور له منابعو څخه به غير د هر جسم رنګ د هغه د نور د څرنګوالي پورې اړه لري د بېلګې په توګه د سپين نور که د يو سور ګل په پاڼو باندې ولوېږي نو د دغه ګل پاڼه بې له سور رنګه نور ټول رنګونه جذبوي او يوازې سور رنګ ته انعکاس ورکوي له همدې امله هغه سور په نظر راځي په همدې ترتيب د ونو د پاڼو شين والي او داسې نور.

مګر اصلي رنګونه چې د منشور په رواسطه ښکاربږي(۷) ښودل شوي دي. (۱) سور(سرخ)، نارنجي، ژيړ(زرد)، شين(سبز)، آبی، نيلی او بنفش د هماغه اثر ۱۰۸- ۱۰۹مخونه.

- **په کمان رستم (د بوډۍ ټال) کې :**

چې رنګين کمال ژيړه زرغونه او قوس قزح باندې هم يادېږي او د معمول له مخې د پسرلی شيبه ايز باران وروسته او د تالندي او بريښنا نه وروسته د فضا په لمنه کې ښکاربږي دغه ډېر ښکلي او په زړه پورې منظره يې يادو شوو تجزيه شوو رنګونو څخه ترکيب موندلي دي.

- **اوه آسمانونه يا (د فضا اوه طبقې) :**

- چې د لوی خدای د يزداني قدرت لويه نښه ده له اوو طبقو څخه يې په دې ترتيب ترکيب موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.لومړی طبقه له او سپنې څخه (اتمو سفیر)
۲.دوېمه طبقه له مسو څخه (سلتو سفیر)
۳.دریېمه طبقه له سرو زرو څخه (اوزون سفیر)
۴.څلورمه طبقه له سپینو زرو څخه (ایونو سفیر)
۵.پنځه طبقه له پولادو څخه (اکوزه سفیر)
۶.شپږمه طبقه له جستو څخه (اکمونو سفیر)
۷. ؟(۲) (۲)

- اوه جنتونه او (۷) دوزخونه هم له اووګونو مذهبي پدېدو څخه شمېرل کېږي.

د نظر په اتفاق سره د نړۍ د یو شمېر عجایبو له پلوه د اعجوبې خورا وتلي توب لري.

۱. دمصر اهرام :

دمصر اهرام په تدریجي توګه ۳۰۰۰ تر ۱۸۰۰ له میلاده دمخه ودان شوي دي او له ټولو نه ستر، مخکني او لرغوني یې (ساکاراس) دي، چې نسبت یې لوی فرعون (خعوپس یا خوقوتي) ته ورکول کېږي او په ګیزه (جیزه) کې د ابوالهول مجسمې ته نږدې په دیارلس جریبه ځمکه کې آباده شوي دي.

۲.ځوړند باغونه :

دا باغونه د هغې سیمې د یوې مقتدرې ملکې (سمیر امیس) له خوا په ځانګړې اسلوب جوړ شوي دي دوی اصلي منظره یې د یو لوی رودګي چې د پاچهي ماڼۍ تر څنګه تېریده ښکارېدله او داسې په ښکارېدل چې ددې بڼ ونې ټولې نسکورې دي.

ددې نسکورو باغونو د جوړونې نسبت د بابل پاچا (بخت نصر) ته هم کېږي چې ۶۰۰ کاله تر مېلاده دمخه نوموړي پاچا خپله ملکه دهغې د خوشالتیا له یوې غرنۍ سیمې څخه د څړوبیو دي لرونکې سیمې ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوستلي وه د باچا په امر پنځه پوړيز نسکور باغونه چې له هر يو پوړ تر منځه فاصله يې ۵۰ فټه وه جوړ کاندې.

۳.د زئوس مجسمه :

د يونان د خدايانو لوی خدای چې روميان ورته (ژوپتيژ) وايي د ناستې ځای دا لپ په غره کې ؤ چې ددې خدايانو (نفوذ باند) يو نامتو هنرا و مجسمه جوړونکي (قيدياس) (۴۳۱-۵۰۰) ق م د آلپ په غره کې دا مجسمه جوړه کړه ددې مجسمې تنه له عاجو ، کالي يې له سوچه سرو زرو ، سترګې يې له الماسو ، ږيره يې له ياقوتو او زمردو څخه و.

۴.د اپولون مجسمه :

دا مجسمه چې د يونان او روم د خدای (دن) يوه لويه مجسمه وه د (رودز يا اودس) په خليج کې د مديتراني د سين په غاړه ودانه شوی وه. دې ډېرې لويې مجسمې سل فټه لوړوالي درلود او کبنتيو کولای شو چې ددې مجسمې د دود لينګيو له منځه څخه چې په دو ستنو ولاړه وه تېره شي.

دا مجسمه د (رودز) په نامه هم يادېږي له دې مجسمې څخه د کبنتيو د تګ لارې په مقصد هم استفاده کېږي، د مجسمې تر سترګو شاته يو لوی او قوی سمندري څراغ ايښودل شوی چې له لېرې ليدل کېده ، همدارنګه ددې مجسمې په لاس کې يو څراغ ايښودل شوي چې د ځينو توکو په سبب په شپو کې بليده.

دا مجسمه په کال ۲۲۴ تر ميلاده دمخه د يوې سختې زلزلې په سبب له منځه لاړه.

۵.د دماين (ارتمس) معبد :

دا معبد د يوې پېړۍ په اوږدو کې جوړه شوي ؤ د سپينې مرمرينې ډبرې حيرانوونکو نقاشيو لرونکي وه په پنځم ق م کې د (قافه سوس) په ښار کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د (اژه) درود تر څنډه پروت و ولاړه وه دا معبد **۴۲۵** فټه سور ور **۱۲۵** مرمريني ستنې يې درلودلې، د هرې ستنې لوړوالي يې نږدې **۵۰** متره ؤ.
په **۳۵۲** ميلادي کې دا معبد د (اردستوسس) له خوا وسوزول شو ، چې د مقدوني سکندر د زيږېدنې د شپې سره مقارن وه، بيا وروسته (تشو دور) دا معبد ودان کړ خو بيا د وحشي (ګوتيانو) د يرغل په وجه چې په اروپا يې وکړ د (الاريک) له خوا وران شو.

۶.د موسولوس مقبره :

دا شخص يعني (هاليکارناس) (کاری) په کوچيني اسيا کې د يو ښار واکمن ؤ (**۳۵۳** - **۳۷۷** ق م) د موسولوس تر مړينې وروسته ددې کونډې (اريتمس) چې د خپل مېړه سره يې زياته مينه درلودله دا پرتمينه مقبره جوړه کړه هغه مرمريني ستنې چې ددې قبر شاوخوا ته ولاړې وي د يو مخ ځوړې سطحې غونډۍ باندې تعبيه شوي وي پردې سطحه يوه ارابه ايښودل شوې ده.
دا مقبره هم د يوې زلزلې په وجه ويجاړه شوه او د اثارو ټوټې يې په برتش موزيم کې شته دي.

۷.د مصر د سکندريي د سين فانوس :

د نړۍ د نورو تجارتي مرکزونو د رقابت له مخې دا لوي سمندري څراغ جوړ شو چې د (زمرد) دمجسمې خلور برابره يعنې ۴۰۰ فټه جګ ؤ ۲۰۰ کاله تر ميلاده دمخه د (پټولمي فيلادنفوس) له خوا جوړ شو او هغه خدايانو ته وبخښه، ددې څراغ په پاسني برخه کې به اور بلېده او شغلې به يې د شاوخوا د لويو هېندارو له انعکاسه خپريدلې او له لېريو مسافو څخه به يې کښتيو ته لارښوونه کوله، دې څراغ ته د خرو دکاروانو په واسطه د سون توکي ور پورته کېدل څو چې د دوو لاملونو په وجه له منځه لاړ په ۴۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

میلادي کال کې یې یوه برخه وسوځېدله او پاتې برخه یې **۱۳۷۵**م کې زلزلې ویجاړه کړه(۳).
ددې اثر په حواله د چین دیوال، په مصر کې د (ابوالهول) مجسمه، په اتیالیا کې د (ذپیتر) برج هم د نړۍ له عجایبو څخه شمېرل کېږي په همدې ترتیب تاج محل (په هند کې) او دهېواد په کچه د اوو ګونو عجایبو څخه د بامیانو بتان، د جام منار، د کابل دشیر دروازې او اسه مایي پر غر ګوټو دیوالونه، په بلخ کې دخواجه پارسا جومات، د کندهار چهل زینه او داسې نور هم شمېرل کېږي ده.

(۷) عدد د عنعنوي او دودیزې ځانګړ تیا له پلوه :

هره کله چې د یوې نوې واده شوي ناوې د مېړه په کور کې اوه ورځې تېري شي نو د ناوې د مور او پلار کورنۍ یې د څو شپو ورځو د تېرولو په خاطر خپل کور ته بیا یې چې ددغه دود ته اوومه وایي او هر کله چې د مېړه کور ته ورستنېږي چې پلرګني ورته د خپل پرنې کورني له میراث د ننبې په توګه ورته مېږه، وزه، خسي (بچه ماده ګاو) کټې (بچه ماده کاومیش) او داسې نور ورکوي.(۴)

۲.د ماشوم د زیږېدنې اومه ورځ :

دا دود د ماشوم له زیږېدنې څخه اوه ورځې وروسته په دوو شکلونو ترسره کېږي هر کله چې په کومه کورني کې د ماشوم له عمره اوه ورځې تیري شي نو ویل کېږي چې (ماشوم له شپو نه وراته) په دې مفهوم چې ګوندې د هغه د مړینې خطر کم شو، بله دا چې په دې نېټه د هغه مرپچي ورته وایي د یوه محفل په ترخ کې ترسره کېږي، چې په عمومي ډول دنوم ایښودنې صلاحیت د کورني د مشر او مشرې پورې اړه لري. په دري کې دې عنعتې ته (شب شش) ویل کېږي.

۳.دماشوم اوه کلنۍ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه مهال چې د يو ماشوم اوه کاله تير شي نو په طبيعي ډول يې د طفوليت غاښونه لويږي نو په عامه اصطلاح د ماشوم د عمر دغې مودې ته اوه کلني وايي.

- د (۷) عدد په پښتو نارو، لنډيو، متلونو او نورو اصطلاحګانو کې زيات موارد لري.
- دنوروز د نوی (کال) د دودونو له پلوه د (۷) عدد ځانګړنه:

۱.هفت ميوه :

دا هغه نوروزی دود دی چې هر څوک ورسره پوره اشنايي لري او په زياترو کورنيو کې په تېره په ښاري کورنيو کې سرته رسېږي.

د نوی کال په شپه ځينې کورني اوه ډوله وچه ميوه لکه پسته، بادام، چارمغز، کشمش، سنځلې کشته او چلغوزه تر پر يمنځلو وروسته په اوبو کې جوشوي او ترکيبي شربت ځېنې جوړېږي او دنوی کال په سهار ترې د کورني غړي او ياورکره ورغلي کسان استفاده کوي.

۲.هفت سين هم دی نورزوي دود ته يو ورته دود دي.

اخځونه:

۱ــ شل غوره څېړنيزې مقالې، رازقي نړيوال، خيبر خپرېدويه اداره ۱۳۹۳کال، ۱۲مخ.

۲.کوچني دايرة المعارف، خطي اثر، رازقي نړيوال.

۳ــ پښتوآريانا دايرة المعارف، ټ ۲–۱۳۵۵ کال دولتي مطبعه ۵۲۷-۵۲۸مخونه.

۴.عددونه او اندامونه فلکوريکې او کلتوري بحث، رازقي نړيوال، ناچاپه اثر د پښتو اتنوګرافيکي څېړنه، رازقي نړيوال، د سرحدونو او قبايلو چارو وزارت د ازادي مطبعه ۱۳۸۸کال ۱۳۹مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر عبدالرحمن خان د زماني عمراني یادګارونه

لکه چې څرګنده ده که څه هم د امیر عبدالرحمن خان د زمانې د یادګارونو په رامنځته کولو کې د بهرنیو هېوادونو د ساختماني سبکونو او عمراني ځانګړنو څخه کار اخېستل شوي دي خو په واقعیت کې دا ټول د دې هېواد د استادانو او صنعتګرانو او معمارانو د مهارتونو ویاندي ښېلګې دي او که له واقعیت سترګې پټې نه شي د امیر عبدالرحمن خان د واکمنۍ په دوره کې چې د دولت داري په پوهې سربېره یو فرهنګي شخصیت و په هېواد کې یې په نوی سبک د ډېرو ښکلیو ودانیو د جوړولو سره ځانګړې مینه درلوده، چې په کوټلي ډول په دې توګه ښودل کېدای شي.

- د کابل اوسني جمهوری ارګ.
- د اوسني زرنګار په پارک کې عمارت، ګلستان سرای او عمارت بوستان سرای
- عمارت مهمانخانه:

چې د کابل ولایت د اوسنیو ادارو په شکل یې بڼې بدلون موندلي دي.

- د شهرآرا برج:

چې په شپږ رخه ډول په څو منزلونو کې د تپه ماران په ساحه کې جوړ شوي او همدا اوس د یوې کتیبې د شتون سره په خپل حال پاتې دي.

- کوتي لیندنې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د فرهنګ ضد عناصرو په واسطه وسوزول شو او اوس يې نښه نښانه پر ځای پاتې نه ده دا کوټي هارتل پل ته نږدې په شمال خوا کې پرته، او د امان الله په دوره کې د کابل لومړني راديو له دې ودانۍ په خپرونو پيل وکړ.

- د کوتوالي مشهوره ګنبده:

چې پر ځای يې د خيبر رستوران او سينما جوړه شوې ده.

- د بابر بڼ دملکي حرمسرای:

چې د کابل ښاروال د ډيپلوم انجينر محمد يونس نوانديش په وخت کې يې جګړې ځپلې کنډواله بيا ورغاول شوه.

- عمارت باغ چرمګر:

د ملالي ليسې په سيمه کې ممکن د انتاني روغتون ودانۍ وي.

- عمارت سرای عليا: چې اوس يې نښه نشه.
- د عيد ګاه جومات او شاهي جومات.
- د پل خشتي جومات: چې په خپل ذات کې د کابل ښاريو بې ساري جومات دي.
- سلام خانه عام او سلام خانه خاص: چې سوزول شوی او پر ځای يې د کابل سينما جوړه شوه او اوس يې په سيمه کې د استقلال د ليسې ودانۍ ده.
- د باغ بالا عمارت: يعنې د باغ بالا سمبوليکه او ښکلي کوټي، چې دامير اداري مرکز ؤ بيا وروسته ميلمستون او د موزيم لپاره ترې کار واخيستل شو له نيکه مرغه د وروستنيو جګړو په مهال دومره زيانمنه شوی نه ده.
- په زرنګار پارک کې: په خپله د هغه امير مقبره چې په يو پوړيز ډول وه او وروسته د امير حبيب الله خان په دوره کې په سمبوليک ډول دوه پوړيزه او ګونبدي شوه او اوس په خپل حال پاتې او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اطلاعاتو او کلتور وزارت د آبداتو د ساتنې او څارنې د رياست مقر دي.

- عمارت جهان آرى خلم: چې په خلم کې پروت دي او د خلم د جهان نما د ماڼۍ په نامه ياديږي يو ښکلي باغ لري او په دې وروستيو کې بيا رغول شوي دي.
- د پغمان سلام خانه: چې يوازې کنډواله يې پاتې ده.
- د مهتاب کلا ماڼۍ او باغ: چې د هغه امير مقر دولتي مېلمستون و او تر جګړو دمخه د يوې عسکري قطعه مقر شو، اوس يې دومره نښه نشانه پاتې نه ده.
- د چهلستون پخواني ماڼۍ: چې د باغ هندو په سيمه کې جوړه شوي ده او بيا وروسته سمبوليکه ماڼۍ جوړه شوه، اوس يې يوازې اسکليت پاتې دي.
- د هرات د زرنګار عمارت
- د جلال آباد شاهي ماڼۍ: چې له نيکه مرغه روغه پاتې او د ښاغلي شير زى د ولايت په وخت کې بيا رغول شوي ده.
- د منزل باغ ودانې:
- د کندرهار ښار ته په نږدې برخه کې يو شمېر پلونه
- په کابل کې يو شمېر قشلې: د کلوله پشتي استحکامې کلاوې چې اوس هم په خپل حال پاتې دي.
- په خوست، دهدادي او هرات کې پوځي قشلې، زما په عقيده د ننګرهار د پخواني فرقې قشله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باغ مملە یا نملە ننگرهار

از باغهای سمبولیک ، نفیس ترین و پر لطافت ننگرهار قدیم یکی هم باغ مملە یا نملە می باشد کە از جملە یادگار های عمرانی دورە تیموریە محسوب میشود .

وجە تسمیە مملە یا نملە :

مملە بە زبان انگلیسي است و بە زبان عوام یا عامیانە نملە کە مفهوم مورچە را افادە می کند نامیدە می شود ، روایت است کە حضرت سلیمان (ع) مورچە را در آنجا مهمانی دادە پس بە اساس آن مردم محل نام منطقە خویش را نملە گذاشتند.

همچنان مم بە لفظ هندی، زنان انگلیس را مم یعنی میمە می گفتند ، فلهذا مملە لە لفظ انگلیسی بە زنان اطلاق می گردید کە انگریز ها بخاطر تفریح بە این باغ می آمدند.

نام باغ نملە بە دو اصطلاح تحریر گردیدە یعنی مملە و نملە کە این هر دو نام دربین مردم مروج بودە و بە آن هر دویش یاد می کنند. (پس منظر تاریخی ص ١٥١).

در مورد وجە تسمیە این باغ نویسند مقالە متذکرە فوق محمد رحیم اندرابی می نویسد : ... باغ را شاجهان اعمار نمودە و نام نملە را بر آن گذاشتە زیرا نام دختر شاە جهان نملە بود البتە این نظر قابل تامل است.

وجە تسمیە این باغ هر چە بودە باشد بحث مزید و مستند را ایجاب می کند کە نسبت نداشتن مأخذ معتبر در خصوص از تفصیلات مزید صرف نظر میشود.

موقعیت باغ مملە :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلاً نمله قریه ایست که در ۳۶ کیلو متري جنوب غرب شهر جلال اباد موقعیت داشته در ۲۰ درجه و ۲ دقیقه و ۱۵ ثانیه طول البلد شرقی، ۳۴ درجه ۱۸ دقیقه و ۱۵ ثانیه غرض البلد شمالی موقعیت دارد که به شکل مربع ۲۲۵۰۰ متر مربع و یا دارای صد جریب مساحد بود زمین را احتوا می دارد.

اگر از نگاه جغرافیوی موقعیت نمله اارئه گردد باغ نمله در وادی خوگیانی در پائین سپین غر و یا در دامنه پایینی (سفید کوه) واقع است. که شاهراه سابقه جلال اباد و کابل از نزدیکی این باغ می گذشت یعنی در مسیر راه کاروان رو به خصوص بر سر راه کابل و نیم قاره هند احداث گردیده است و یا این باغ که در پشت وادی سرسبز سرخرود بعد از یک دشت خشک موقعیت دارد.

بانی وتاریخ احداث باغ مملە :

قبل از آنکه این باغ احداث شود درین محل مردمان زنده گی نداشتند و حیثیت یک ساحه جنگلی رادارا بود.

در مورد احداث این باغ در بین مردم عوام نظریات گونه گون آنهم به قسم فلکوریک موجود بوده بعضی ها به این نظر اند که باغ نمله را پری ها ساخته اند که درین باغ باغبانان سابقه پری ها را دیده اند و در بین این پری ها از نام « بدرجمال» و معشوقه افسانوی سیف الملوک ذکر رفته است: و این ادعا را عبد الحکیم باغبان سابقه باغ چنین ذکر داده است. قبل از احداث این باغ در آنجا دشت و جایگاه پریان بوده که خودش شاهد برخورد به آنان است.

ولی موضوع اینکه موثق و باور کردنی است که این باغ در عصر شاه جهان اعمار گردیده است چنانچه عبد الحکیم باغبان موصوف گفته است در باغ سنگ نوشته بود که مربوط دارا شکوه پسر شاه جهان و در سنگ مرمر

(c) ketabton.com: The Digital Library

نقش گردیده و انگلیس ها آنرا توسط فیل به هند برده بود این بیت از آن سنگ نبشته است.

اسم من دارا شکوه

یک باغ ساختم در بیخ کوه

اگر متن سنگ نوشته واقعاً همین بوده باشد می تواند چنین پنداشت که باغ نمله در عهد شاه جهان تهداب گذاری شده اما در عصر دارا شکوه پسرش به پایه اکمال رسیده است.

باید گفت که شهزاده خرم ملقب به شاه جهان، پسر جهانگیر نواسه جلال الدین اکبر و کواسه محمد ظهیر الدین بابر بود.

به گفته مرحوم مسافر خان رئیس خیل عضو علمی مرکز زبان و ادبیات اکادمی علوم، باوجودی که دوره حکمروایی شاه جهان در هند سپری شده اما بسا کارهای عمرانی را به پایه اکمال رسانیده است که از جمله آنها باغ تاریخی نمله را می توان نام برد ، این باغ در ماه شعبان المعظم **۱۰۵۲** هـ ق احداث شده اما بر مبنای که مرحوم احمد علی کهزاد در صفحه **۱۹۷** م **۲۱۲** کتاب جلد اول بالاحصار وبیشه های تاریخی آن ارائه داشته نام و یادی از منطقه نمله برده است نه از باغ نمله، مرحوم کهزاد یاد آور می شود که شاه جهان در راه عزیمت به هند در دهم ماه رجب **۱۰۵۷**هـ ق به باغ نمله رسید عمارتی که سال گذشته در آن امر اعمار تعمیر داده بود به پایان رسید و مورد استفاده قرار گرفت و باغ نمله درین وقت از طرف شاه جهان « خلاف قول قبلی» به باغ فرخ افزا مسمی شد و معلوم میشود که این تعمیر همان تعمیر یست که در هند پایانی آبشار ها در سه طبقه ساخته شده بود.

سبک ساختمانی باغ ممله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

در خصوص انگیزه احداث باغ نمله محقق محمد رحیم اندرابی در شماره اول سال ۱۳۸۴ مجله باستان شناسی به این شرح معلومات ارائه نموده است.
زمانی که پسر کوچک شاه جهان از باغ های باغبانی سرخرود و چار باغ آگاهی حاصل نمود ، از پدر خود تقاضا کرد که برای او نیز یک باغ اعمار نماید شاه جهان در جواب پسرش گفت: برای شما در دامنه های سفید کوه باغی بنام نمله اعمار می نمایم. نخست شاه جهان از طریق نغاره زدن مردم نمله را دعوت نموده برای کندنکاری تهداب باغ به کار آغازیده و به واسطه نغاره دوم از مردم منطقه دعوت نمود تا برای نهال شانی و کندن چقوری ها اشتراک کنند ، بعداً در عصر شاه جهان به صورت منظم سرکهای باغ کشیده شد که طول آنها ۳۰-۴۰ متر می باشد و به شکل مرتبه که نمایانگر دوره مدنیت مغلی است، گرد باغ به شکل مربع برای زراعت بوته های زینتی و گل ها در نظر گرفته شده، در کنار سرکها جویچه ها و خاطر آبیاری پنجه جنار ها کشیده بود.
سرک عموماً باغ شمالاً و جنوباً امتداد داده شده، نظر به وسعتی که سرک دارد ۲ یا ۳ موتر همزمان در آن حرکت کرده می تواند ، ارزش تاریخی بیکه باغ نمله آنرا دارا است در افغانستان و منطقه مثل و مانند آن وجود ندارد که به عین شکل و نقشه باشد. (۱۵۲ص)
برای ابیاری و ایجاد فواره ها و شرشره ها، آب از فاصله در حدود ۲۵ کیلومتر، از منطقه سر کی خیل خوگیانی با حفر نمودن کانالی به عمق یک متر وعرض ده متر به باغ آورده شده است و از برکت همین آب فراوان بود که بعد از احداث آن در اطراف باغ قریه ها نیز بنام نمله اباد گردید.
این باغ از نگاه سبک ساختمانی خود حایز مزیت های فراوان می باشد. طبقه بندی زمین و سبک اعمار شرشره های آب باغ از سبک معمولی

(c) ketabton.com: The Digital Library

باغها نماینده گی می کند که در عصر مغلی های هند در نیم قاره هند و افغانستان اعمار شده اند.
وضع ظاهری باغ نشان میدهد که در یک ساحه نشیبی قرار گرفته و آب با آرامی و با تمکین وجوی های عریض و کم عمق سنگی جریان یافته و به منظور به میان آوردن شرشره به آب مذکور آبریزه هایی به ارتفاع تا یک و نیم متر اعمار گریده است.
در بلندی آبریزه ها جاهای برای گذاشتن شمع یا چراغ در نظر گرفته شده است که در هنگام شب به مقصد تنویر و زیبایی بخشیدن به باغ و شرشره آب چراغها و شمع های رنگارنگ در آنجا روشن می گذاشتند و از مقابل نور آن لایه نازک آب فرو می افتاد و به این گونه فضا و صحنه شاعرانه و ظریفانه را ایجاد می کرد.
در ساختمان آرایشی و تزئینی باغ، چهار جوی به طول تقریباً ۳ متر و یک فواره نسبتاً بزرگ حوض کم عمق و چهار آب ریز مقبول اعمار شده است.
درست در قسمت پاینترین آبراه در مقابل شرشره ها و آبریزه های قصر سه منزله یی قرار داشته است که امرا از آنجا به تماشای منظره دل آویز باغ و شرشره های آب می نشستند. متاسفانه امروز از آن قصر با شکوه جز تل تهداب به خاک خفته چیز دیگری باقی نمانده است.
این قصر در محلی از باغ اعمار شده که از طرف روز و شب بیننده می تواند از شرشره فواره و جریان آب لذت برد، چه بسا که از طرف شب در روشنی چراغ ها منظره شاعرانه تر را بخود می گرفت. (از مقاله محترم تازه).
قرار اظهار عبدالحکیم باغبان باشی ۷۵ ساله از مدت ۴۰ سال به این طرف در باغ نمله مصروف خدمت است: «باغ نمله دارای تاریخ بوده و تاریخ آن در یک لوحه سنگی «که قبلا نیز اشاره شد» نوشته شده بود وقتی که

(c) ketabton.com: The Digital Library

انگلیس ها به افغانستان لشکر کشی نمودند لوحه سنگ باغ را توسط فیل به هند برتانوی بطور یغما و غارت انتقال دادند».

عبدالحکیم از پدر خود عبدالسلام نقل قول می کند که سر گذشت بردن کتیبه مذکور به همان طور بود که گفته شد. ازین که در باغ نمله کدام نوع درختان تزئینی و میوه دار و گلها به آن زیبایی و ظرافت بیشتری داده بود، در مجله مذکور موضوع به این شرح دنبال شده است در باغ نمله صدها درخت وجود دارند که از آن جمله می توان از درختان سرو، صنوبر، ناجو، پنجه چنار، لوکات، نارنج، لیمو، مالته، سنتره، سیب و ... نام برد.

در زمان امیر حبیب الله خان برای غنامندی باغ انار از قندهار، لوکات و نارنج را از هند آورده است.

برعلاوه اشجار متذکره در باغ انواع زیاد گلهای زیبا مانند گل نرگس، گلاب، مرسل و انواع بوته های زینتی دیگر وجود دارند در کرد های مربع شکل باغ درختان انار نیز وجود داشت، وقتی که پروژه کانال ننگرهار احداث می گردید از قوریه های باغ نمله نهال های مثمر و غیر مثمر، بوته های زینتی و انواع گل ها تهیه و به فارم های ننگرهار و نهال این قوریه ها در قسمت های مختلف فارم ننگرهار غرص گردید. به گفته عبدالحکیم موصوف در سابق این باغ نهال های درختان ناجو، سرور و صنوبر به کابل، چهاردهی غوربند و بدخشان از طریق دولت توزیع می شد. در باغ نمله آنقدر درخت ها و گل ها وجود دارد اگر شخصی به یک طرف باغ نگاه کند در گوشه دیگر باغ کسی را دیده نمی تواند، در سابق بخاطر حفاظت باغ ۱۲۰ باغبان موظف گردیده بود. از بسکه این باغ از زیبایی و نفاست بسزایی برخوردار بود یک تعداد سیاحان داخلی و خارجی به دیدن آن می آمدند. (۱۵۳)

باغ نمله در عصر شاهان متاخر افغانی :

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **در عصر امیر حبیب الله خان :**

تاجایی که مبرهن است امیر حبیب الله خان از جمله شاهانی بود که به احداث قصرها و باغها علاقه مندی به خصوص داشت، همان بود که در زمینه بازسازی و نوسازی باغ نمله بی تفاوت نماند و به امر موصوف در باغ دو باب تعمیر به شکل پخته کاری و عصری اعمار گردید که یکی آن در وسط باغ و دیگری بطرف باغ و دیگری بطرف شمال باغ موقعیت داشت در مقابل تعمیر شمالی به عرض ۱,۵ متر آبشار تمدید شد ، چونکه باغ در سطح مایل قرار داشت، آبشار باغ تقریباً دو متر ارتفاع را دارا می باشد فاصله یک آبشار از آبشار دیگر به اندازه سه متر عریض و تقریباً دارای ۳,۵ متر طول داشت در بین آبشارها حوض کلان موجود است که حوض مذکور به اندازه ۵ متر ازطریق جوی زیر زمینی پخته کاری شده آب به دیگر حوض ها انتقال می یافت زیرا آب به گونه فواره وجود داشته که آب را به ارتفاع سه متر فوران داده و توسط نل جوی زیر زمینی آب حوض کلان به دو حوض دیگر وصل می گردد.

زماني که امیر حبیب الله خان به باغ به سیر و تفریح می آمد در قصر شمالی باغ رحل اقامت می گزید ، تاقچه های آبشار ها را « چنانچه قبلاً از آن یادآوری شد» روشن می نمود از بالای شمعدان ها آب می ریخت، فعلاً قصر شمالی به مخروبه مبدل شده اما قصر وسطی بجای خود باقی مانده است.

امیر حبیب الله خان «۱۵۰» کنیز داشت که در باغ گشت و گذار می کردند و کالای ابریشمی به تن می نمودند ، امیر به تماشای آنها می پرداخت، از طرف شب زنان و کنیزان در باغ قدم می زدند امیر در مقابل حوض از تعمیر دو منزله که وجود داشت به زنان نگاه می کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درین دوره تعدادی از نیمه چنار ها از قسمت تنه احتراق نموده، سوختگی درختان مذکور به وجود آمده باعث ترس و هراس زنان و کنیزان از طرف شب می شد و ایشان به امیر پیشنهاد و عرض نمودند که قسمت سوختگی درختان پنجه چنار با با خشت و گچ به عین رنگ درخت پنجه چنار پر کاری نمایند اکنون به همان شکل باقی است.

در عصر امیر امان الله خان :

باوجودی که اعلیحضرت امان الله خان به احداث این عمرانات مسکونی و تفریحی علاقمندی خاصی داشت، اما مصروفیت های کشوری و لشکری به او اجازه نمی داد تا دور از مرکز یعنی کابل این چنین یادگار های عمرانی را از خود بجا بگذارد قرار گفته عبدالحکیم باغبانباشی باغ نمله، گفت که اعلیحضرت امان الله خان ندرتاً به باغ نمله می آمد و چیز مهمی که به انتساب این باغ به آن اقدام نمود سوچبورد تلفون را به باغ نمله تمدید کرد و از سوچبورد این تلفون به کابل، جلال اباد، سروبی، ولسوالی حصارک، علاقه داری ماما خیل، شینوار، ولسوالی خوگیانی و علاقه داری بچیرو آگام لین های تلفون تمدید شد.

- در دوره های محمد نادر شاه و محمد ظاهر شاه در مورد این باغ اجراتی بعمل نیامده که قابل یادآوری باشد اما گاه گاه به این جا بخاطر تفریح آماده و در کوتی باغ استراحت می کردند. در نتیجه باید گفت چون این باغ از باغهای دارای لطافت ها است که به سبک های مغولی احداث گردیده و از باغ بابر کم نیست پس باید در مرمت کاری و نوکاری آن اقدام صورت گرفته تا مثل سابق نه تنها تفریح گاه خاص و عام بلکه برای خارجی ها نیز محل قابل دیدن باشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چهل ستون دنوبرجه کلا

د کابل د نوبرجه کلا چې اندکي، هند کي، د کي او سردارانو په کلا هم شهرت لري د کابل د چهاردهي د ډنډ په ختيځه برخه او د چهلستون د ماڼۍ په جنوب لويديځه برخه او د ريشخورو د يادګاری منار شمال لويديځې خواته په يوه همواره مځکه کې پرته ده.

داچې پخوا د چهلستون ماڼۍ او باغ ترديې د دراني تيمور شاه د څلويښتم عمر د تلين په مناسبت دهغه د زوی دراني زمان شاه له خوا له ۱۲۱۰ هـ ق تر ۱۲۱۳ هـ ق د زنبورک دغره د مخ په ختيځ را ښېلې شوي ډبريني غونډۍ له پاسه جوړه او دا سيمه په چهلستون ونومول شوه او د هندکي نوم له عمومي محاورې ولويد.

او دغې سيمې د اندکي نوم ځکه درلود، لکه د دهمزنګ جوی هندک، ددې سيمې د لرغونو اثارو د لرلو په وجه د يو هندو پورې تړاو درلود.

او د سردارانو کلا ورته ځکه ويل کېږي، چې د سردار نواب عبدالجبار خان له خوا په دولسو جريبو ځمکه د محمد زايانو د کورنۍ د پاچهي د امير دوست محمد خان (۱۲۵۹هـ ق) د پاچهي دورې په پېل کې يعنې له اوسمهال څخه ۱۷۲ کال دمخه جوړه شوه وه.

سردارنواب عبدالجبار خان د نوموړي امير مشرورور او ستر سلاکار و نو ځکه د سردارانو په کلا هم مشهوره ده.

د نو برجه له برمه ډکه لويه، لوړه او د هسکو شاهبرجونو لرونکي کلا زموږ د هېواد ديارلسمی هجري پېړۍ له لرغونو ابنيو او د کابل د نو برجه کلاګانو څخه يوه کلا ده چې اوس يې يوازې حصار (ديوالونه) او له نهو برجونو څخه اته برجونه تقريباً په خپل حال پاتې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دا کلا له دې امله په نو برجه یادېږي چې په دریو بازوګانو کې یې (۸) منزلونو په لوړوالي او تقریباً پنځو مترو په قطر یې لوی برجونه درلودل او د عمومي مدخل (لویې، دروازې) دواړو خوا و ته په متناظر سبک دوه شاهبرجونه موجود وو چې په مجموع کې (۹) برجه کېږي.
د کلا دیوالونه اته مهري (ردي) او سرماتي (سرمهره) لري او د برجونو لوړوالي یې له دیوالونو څخه تقریباً یو نیم چند نور هم زیات دي.
ددی کلا د دیوالونو سور دومره و چې د پاسه پرې تګ راتګ کېده، د کلا حصار له هغو خټو څخه جوړ شوی چې هغه د پیلانو د پښو په ګرځېدلو پخه او د ۲۴ ساعتونو په اوږدو کې په خمیره کېدله او طبیعي ده چې د ډېر محکموالي درلودونکي وه چې لا تراوسه پورې، پرته له سرماتي او تهداب څخه په خپل حال پاتې او د جوي شرایطو او د زماني په تېریدلو سره لا روغه پاتې ده.
د کلا په تهداب کې که څه هم د زنبورک غره په نږدې برخه کې پرته او د ډبرو زیرمې ورته نږدې وي په تهداب کې یې له ډبرو کار نه دي اخېستل شوي، خو په وروستیو وختونو کې یې په تهداب کې د ښوره ناکتوب په وجه ځای ځای پر چالي ډبرې کارېدلي دي د شاهبرجونو د ردو پوخوالي په خاطر په کې څو مهري ترمنځه د لرګیو کوندي چې د بشونو (دستکونه) په شکل دي کاریدلی دي. د کلا د حصار تیر کشونه د سپکو او څه درندو وسلو او ځار لپاره په یو ډول تعبیه شوی دی. دکلا د لویې دروازې په یوه پله کې لکه د اوسمهال یو کوچنی دروازه اینبودل شوي ده چې په همیشني ډول ترې د وتلو ننوتلو لپاره کار اخېستل کېده چې عمومي دروازه به په اضطراري (بیړنیو) حالتونو کې ببرته کېدله.
دکلا د عمومي دروازې دننه یوه ډیوډي موجوده ده چې هلته به په کې د کلا ساتونکي او پهره داران اوسېدل، ددې ډیوډي د دیوال په جنوبي دیوال کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس هم د طاقونو ننبې له منځه تللي نه دي وايي چې دعمومي دروازې په خوله کې يوه کړۍ (حلقه) څوړنده وه او چا چې به د نواب له امر سرغړونه کوله هلته به په دار ځړول کېده که ددې کلا د عمومي دروازې او ډيوډي سبک وکتل شي نو په حقيقت کې د باختر د لرغوني کلاګانو د سبک کاپي ده چې په پخو کلاګانو او بالاحصارونو کې يې رواج موندلي دي او بېلګې په نورو لرغونو او پخوانيو ودانيو سربېره د کابل د بالاحصار د ښار د لاهوري دروازې کاشي دروازې د بلخ دروازې په ساختمانونو کې ليدل کېداى شي.

ددې کلا له دې امله چې دولتي پخه کلا نه وه نو ترې ګرد چاپير د خندق ننبې نښانې نه ليدل کېږي.

له ډيوډي څخه دوهمه دروازه د کلا دننه بېرته کېدله، ددې کلا د غولي په منځ کې هېڅ وداني نه وي او دا ځکه چې دا کلا د اوسيدونکو لپاره د نهو برجو په (۸) منزلونو کې کوټې جوړې شوي چې په ځينو برجونو کې يې بېلګې اوس شته دى او بيا وروسته د کلا دننيو ديوالونو ته عصري خونې جوړې شوي.

د کلا غولي له يو لوى باغ څخه عبارت و چې ميوه داري او تزئيني ونې او په پلان شوو برخو کې يې ګلدانونه او ډول ډول ګلونه درلودل او دا باغ د بالاجوى له ويالې چې د کابل له سين څخه ريشخورو په حد کې را بېله شوي وه اوبه کېده د نو برجه کلا په مخامخ لويديځ بازو کې يو جومات درلود ، خو اوس دهغه په ځاى کور جوړ شوى او جومات دعمومي دروازې ته په نږدې برخه کې ودان شويدى.

په اوسمهال کې د کلا د نورو عصري کورونو په جمله کې يو کور د سردار وحيد الله نوابي پورې تړاو لري نوموړي د سردار حفيظ الله نوابي زوى، د سرادر عبدالله نوابي نمسي او د امير دوست محمد خان له ځلورم پښته او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسب یې د غازي امان الله خان کورنۍ ته ور غزېږي سردار وحید الله خان چې یو څه معلومات؛ دده له خبرو اخېستل شوي په هېواد کې د تنظیمي جګړو د غمیزو په وجه وطن پرېښودلو ته اړ کړې شوي او بیا چې د بن تر فیصلو وروسته د موقتي ادارې تر جوړېدو وروسته هېواد ته راستون شوی دي وویل:

په دې وروستیو وختونو کې د کلا انګړ د سردار نواب عبدالجبار خان بابا د ورثې له خوا په خپلو منځونو کې وویشل شو چې دا او سني لس عصري کورونه په کې اباد شول چې د ځینو مځکه په پردیو خرڅه شوي هم ده او هغوی په کې استوګنځای جوړ کړي دي کورونو ته د کلا له عمومي دروازې څخه سرک په غیر منظم ډول جوړ شوي دي دا چې د کلا د حصار او لویو برجونو مسؤولیت دومره چا ته ور څېرمه نه دي نو کېدای شي ددې بې توپیرۍ په وجه په راتلونکي کې د حصار په شمول هغه وسولېږي او شاهبرجونه یې را ونړېږي او د کلا دا پاتې برخه به په یوه کنډواله بدله شي ددې کلا د پاتې برخې شاته په دې ستونزمنه ده چې په یوه مشخص شخص پورې اړه نه لري او له بلې خوا د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت هغه د کلا له اوسېدونکو څخه را نیولای نه شي.

خو یوازې همدومره امکان لري چې ددې تاریخي کلا چې په هېواد کې د پخوانیو کلاګانو یوه ښکلي نمونه ده، بهرنۍ برخې یعنې حصار او شاهبرجونه یې پلستر او مرمت کاري شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنګار پارک ښکلی سمبولیکه کوټۍ

د زرنګار پارک په سویل لویدیځ او د کابل ښاروالۍ د ودانۍ په شمال ختیځه برخه کې یوه یو پوړیزه کوټۍ شته، چې همدا اوس هم په خپل حال پاتې او د بشري ناورینونو څخه روغه رمټه راوتلې ده. له دې ودانۍ څخه اوسمهال د کابل ښاروالۍ د نشراتو د ریاست او یو لړ نورو شعبو لپاره کار اخېستل کېږي او د امیر عبدالرحمن خان له عمراني یادګارانو څخه شمېرل کېږي دا ودانۍ تقریباً لکه د کابل په نوي ښار کې د شاببو جان (د امیر عبدالرحمان خان دخور تعمیر) د دوه پوړیزې ماڼۍ غوندې سمبولیکه او په تناظر شکل جوړه شوې ده.
ددې ودانۍ په اړه د موخذونو د نه لاسرسۍ له امله لرغوني معلومات نشي وړاندې کېدای مګر یوازې د لرغونې پېژندنې د مجلې د ۱۳۸۴ کال د دویمې ګڼې په ۴۸ مخ کې په کوټلې توګه لیکل شوي دي:
«... کوم تعمیر، چې د کابل ښاروالۍ د ملکیتونو د مدیریت تعمیر بلل شوي دي، یو ډیر مدرن او سمبولیک یو پوړیز تعمیر دی، چې څلورو خواوو ته یې تزئینکاري شوي دي او په متناظر ډول رواق ډوله اورسۍ او دروازې لري، تعمیر خپل لومړی حالت ساتلی دی».
او د افغانستان د تاریخي اثارو او ابداتو د ساتنې او څارنې د رئیس ښاغلي عباسي په وینا: «دا ودانۍ لکه د زرنګار په پارک (پخواني بستان سرای) کې د امیر عبدالرحمن خان د مقبرې پخوانۍ یو منزله ودانۍ غوندې دهغه له عمراني اثارو څخه ده».
له احتماله لېرې نه ده، چې ددې ودانۍ ساختماني سبک د شاببو جان د نوموړې ماڼۍ غوندې ایټالوي وي. ددې لپاره چې په اجمالي ډول ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ودانۍ نمادینه منظره او داخلي محتویات ښودل شوي وي د هغې په لنډه کتنه بسنه کېږي. له ګره چاپېره که د ودانۍ بهرنۍ ټولې برخې وکتل شي څلور خواوې یې د ګلپاڼو او پاڼو تزئینکاري لري. د ودانۍ عمومي مدخلونه د لویدیځې او ختیځې خوا ښېرته کېږي چې د ښکلا ایز جګ رواق (ایوان) پرې دپاسه دي.

له ختیځې دروازې څخه مخ په لویدیځ یو پراخ دهلیز دی، چې د یوې منځنۍ دروازې په ذریعه په دوو برخو ویشل کېږي ددې کوټې ختیځ برخه د لویدیځ برخې غونډې کټ مټ جوړه شوی ده دروازې ته نږدې چې یوه دوه اړخیزه ډبرینه زینه ور پورته شوې دواړه خواوو ته په مستطیل ډول اوږدې کوټې دي چې د دوی دوی څلور پله ییزه او رسۍ لري او ددې کوټو شاته د یوې د شمالي بازو په کونج کې او د بلې دجنوبي بازو په کونج کې مرسع شکله کوچنۍ خونۍ دي چې د ورننوتلو دروازې یې له بهره مخ په ختیځ دي او دوه اړخیزه ډبرینه زینه ورته جوړه شوې ده، او رسۍ ګانې یې د یوې شمال په لوري او د بلې د جنوب په لوري دي.

ددې ودانې دهلیز چې سالون ته ورته دي، ددې یادو شوو کوټو لویدیځ ته فرشي ډوله کوټې چې له دهلیزه ورته دروازې دي، او ددې فرشي کوټو د یوې شمال ته او د بلې جنوب ته دوی نورې کوچنۍ کوټې دي او څلور پله ییزه او رسۍ یې مخ په شمال او جنوب ایښودل شوي، ددې کوټو په لویدیځ دیوالونو کې تزئیني رواقونه تعبیه شوی دی.

او که ددې ودانۍ داخلي جوړښت د لویدیځې دروازې له خوا وکتل شي د ختیځې برخې سره هېڅ توپیر نه لري یوازېنې توپیر یې د ختیځ برخې سره د شمال لویدیځ او جنوب لویدیځ کونج په کوچنیو کوټو کې دي ددې کوټو دروازې مخ په شمال او جنوب دي او دوه پله ییزه ورسۍ یې مخ په شمال او مخ په جنوب کېښودل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که په مجموع کې چېرته د دې ودانۍ د جوړېدنې پلان او نقشه د يو کاغذ پر مخ وايستل شي او بيا دا نقشه د شمال له طرفه د جنوب خوا ته قات شي نو د ودانۍ دننې يعنې د شمال برخې هره کوټه او دروازه د جنوبې برخې په کوټو او دروازو تطبيقېږي.

د ودانۍ د بهرني جوړښت نما له ثلورو خواوو نه دا سې ښکاري، چې ثلور دروازې لري حال دا چې يوازې دوې دروازې لري، چې له ختيځې او لويديځې دروازې څخه عبارت دي د دروازو د پاسه په رواقي شکل تزئينکاري کټ مټ د بې دروازو برخو غوندې دي خو په کل کې ترې ګرد چاپير د ګلپاڼو او پاڼو تزئينکاري خورا په زړه پورې دي، د کوټې بام په محدب ډول آهن پوش شوی دی.

له ودانۍ بهر د هغې د غولې په جنوب ختيځه برخه کې د رې تشنابونه په يوه خونه کې جوړ شوي چې اوس هم د استفادې وړ دي د دې ودانۍ غولې دومره لوی نه دی او د لويديځ له خوا د ښاروالۍ د ودانۍ له محوطې ورته لار ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مزار شریف د تخته پل لرغوني استحکامي کلا

تخته پل یو تاریخي ټېنګه کلا ده چې د مزارشریف د ښار او د بلخ د لارې په اوږدو کې له مزارشریف څخه د ۸ کیلومترو په شاوخوا کې لوید یځ خواته پرته ده د مزار شریف او شبرغان لویه لاره د دې کلا له منځه تېرېږي.
د تخته پل د تسیمې دوجهې په باب وایي چې یو وخت دا سیمه له اوبو ډکه وه او کلا ته ورننوتل به د یو تخته پل په واسطه کېدل، خو زما په فکر دا چې استحکامي کلا وو د ساختماني سبک له مخې له کلا ګرد چاپیر له اوبو ډک یو خندق کیندل شوی و او د کلا اوسیدونکی به د تختو په پلونو کلا ته ورننوتل نو ځکه یې په تخته پل شهرت پیدا کړ ممکن په دې اړه نور روایتونه هم موجود دي.
د تخته پل پخه کلا د امیر محمد افضل خان په وخت کې جوړه شوې ده.
د اروابناد عبدالحي اثر تاریخ مختصر افغانستان کې راغلي دي.
« کله چې سردار محمد افضل خان د خپل پلار امیر دوست محمد خان د سلطنت په دوهمه دوره کې لومړی ځل په زرمت کې او بیا د بلخ د تسخیرولو په خاطر وګمارل شو او هغه یې ونیو نو دلته یې د خپلو قواوو یعنې په بلخ کې د خپل پلار د ۳ پلیو غونډویو ، دوو سپرو غونډو لپاره چې په ۱۲ میله سارایي توپونو مجهزو» د سوق الجیشی لپاره په دې ځای کې دغه کلا جوړه کړه چې وروسته نوموړي په ۱۲۸۳هـ ق / ۱۸۶۶م کې د افغانستان پاچاهي ته ورسېد اوتر یو کال پاچاهي وروسته په ۱۲۸۴ هـ ق / ۱۸۶۷کې مړ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخته پل کلا چې د افغانستان د لرغونو استحکامي کلاګانو څخه یوه لویه او پخه کلا ده د مزارشریف دده سوار د کلی د اوسېدونکي متقاعد ډګروال بخت خان مومند په قول د ۴۰۰ مترو مکعبو په شاوخوا کې له خټو څخه په پخه ډول جوړه شوې ده او ګرد چاپېر ترې یو ژور خندق کېندل شوی ؤ چې اوس هغه له خاورو ډک دی.

د کلا د دیوالونو سور دوه متره او لوړوالي یې د ۸ مترو په شاوخوا کې دي.

دکلا ودانۍ یې په منځ کې دی.

کله چې زه د ۱۳۸۲کال د ثور په میاشت کې ددې کلا له منځه څو پلا تېرېدم له نږدې مې په پوره غور وکتله، دا کلا په مستطیلي وزمه توګه په دې توپېر جوړه شوي ده چې کونجونه یې منحني شکل لري او په څلورو کونجونو کې یې شاهبرجونه او د څلورو بازوګانو (احصارونه) په دننه کې یې د ترصد او انداخت لپاره د تعبیې د اصولو سره سم یو شمېر نیم دایروي پر جګوتي لري.

ددې کلا یوه بله لویه ځانګړتیا داده چې دوو مخامخ لویو دروازو چې د یو سړک په واسطه سره نښلي کلا په دوو شمالي او جنوبي برخو ویشل کېږي د دواړو دروازو په خوله کې د قراول او پیره داری ځانګړې قراول خانې جوړې شوي دي چې د جوي ناوړو شرایطو څخه خوندي دي.

د تخته پل د کلا یوه بله ځانګړتیا داده چې په جنوبي برخه کې یې د لویدیځ جنوب بازو خواته یو حرمسرای دی چې په مربع شکل او د یوې کوچنۍ پخي کلا مو دل شمېرل کېدای شي په څلورو کونجونو کې یې شاهبرجونه او په بازوګانو کې، د ترصد او انداخت څو برج ګوتې شته یوه دروازه لري چې مخ په شمال یعنې د عمومي سړک په لور ده.

ددې کلا نه مخ په ختیځ یو جومات دی چې دومره لوی نه دی او په تیموري سبک جوړ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخته پل د کلا د شمال لوید یځ بازو نه د باندې یو بله مستحکمه کلا هم شته دی او دا د تخته پل د کلا یوه عمومي قرار ګاه دی، او ساختماني شکل یې حرمسرای ته ورته دی او لاره یې د تخته پل د شمالي یعنې دربیمې فرعي دروازې سره نښلي، دا کلا هم پخه ده په کونجونو کې یې لوی برجونه او په بازوګانو کې د ترصد او انداخت تاسیسات لري د شمال او غرب شاهبرج که پخوا هر څنګه ؤ خو اوس د بلخ د کلا د عیارانو د برج غونډې په مثمن شکل لوړ جوړ شوی دی چې له لېرې واټن څخه معلومېږي.
د کلا حصار سره نښتې ګونتي کوچنۍ کوټې هم تر اوسه شته دي چې ممکن د کلا د استحکامي تاسیساتو څخه وي او په پوسته ایزډول د کلا ساتونکي منسوبانو د پوځي دندو د ترسره کولو ځای وي او په قوی احتمال سره له کلا څخه د مدافعې جزوتامونو په کې د قراول په شکل د جګړه ایزو احضاراتو په حال کې اوسېدل.
دا کلا د هېواد د جګړو په وروستیو کلونو کې په مهال یو قوی سوق الجیشی او بیا وروسته ټوپک سالارانو غوښتل چې په خپلو منځونو کې لکه د شیر پور د تاریخي کلا سیمه د ابادیو لپاره وویشي.
خو اوس د یوې کرنیزې سیمې په توګه په کې غنم کرل شوی او دولتي ملکیت ګرځول شوي او د غاصبانو لاسونه ترې پرې شوی دی.
په کار دی چې دغه کلا د یوې تاریخي لرغونې ودیعې په توګه خوندي وساتل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (محمد ګلاب منګل) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

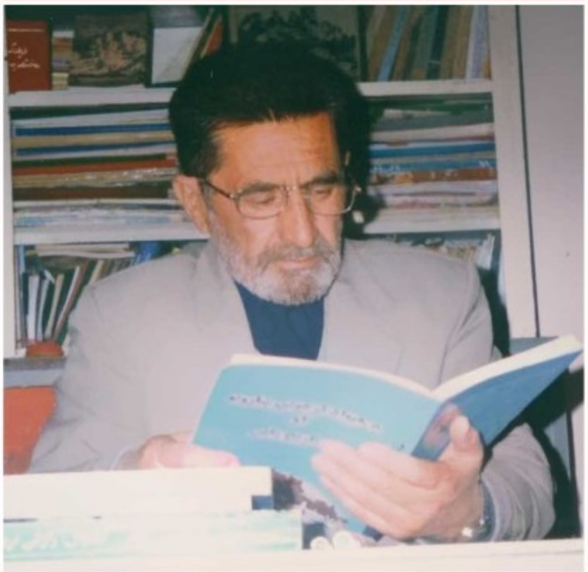

پوهاند رازقي نړیوال

چاپ او ناچاپ اثار:

– په مذهبي، ادبي، علمي – تحقیقي، لرغون پېژندنه، بیوګرافي، پوځي طنزي او داستاني برخو کې تر چاپ لاندې په شمول (۳۲) عنوانه اثار.

– په اهتمام چاپ شوي اثار: د قاضي عطاء ا خان د پښتو تاریخ د لومړي ټوک په شمول (۳) عنوانه.

-ژباړل شوي اثار، د رسالو په شمول تر (۲۲) عنوانو زیات.

– تر چاپ لاندې ددې اثر په شمول یو عنوان.

– په ټولو زمینو کې تر (۱۵۰) عنوانو زیات.

– په بېلابېلو برخو کې مقالې په سلګونو عنوانه.

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د خپرونو لړ: ۵۵

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library